

KRIMINOLÓGIAI TANULMÁNYOK

40

Országos Kriminológiai Intézet

KRIMINOLÓGIAI
TANULMÁNYOK

40.

BUDAPEST, 2003

Közzéteszi
az Országos Kriminológiai Intézet

A sorozatot 1962-ben alapította dr. Gödöny József

Szerkeszti:
dr. Irk Ferenc
az Országos Kriminológiai Intézet igazgatója

© Dr. Irk Ferenc, 2003

ISSN 1586-4596

TARTALOM

Előszó

7

FINSZTER GÉZA

Korrupció által sújtott rendőrségek
(Nemzetközi kitekintés)

9

NAGY LÁSZLÓ TIBOR

Az önbíráskodás kriminológiai kérdéseiről

40

KRÁNITZ MARIANN

Józsefváros –
adalékok egy kerület szabálysértési természetrajzához

72

PÓCZIK SZILVESZTER

A roma kisebbség egyes szociológiai és kriminológiai problémái
(Kutatászáró összefoglalás)

98

KEREZSI KLÁRA

A kriminológia és a büntetőpolitika kapcsolata

121

IRK FERENC

A közbiztonság és a bűnmegelőzés jövője

160

PARTI KATALIN

A számítógépes bűnözés és az internet

179

TILKI KATALIN

A környezetvédelmi büntetőjog szabályozása
egy európai országokban

205

KARDOS RENÁTA – KISS ANNA

Az ügyész szerepe a büntetőeljárásban

230

KÁRMÁN GABRIELLA

A klasszikus kriminalisztikai vizsgálatok
az automatizáció lehetőségeinek szemszögéből

254

Summary

289

ELŐSZÓ

Az 1960-ban megalakult Intézet periodikája is elérkezett a negyedik X-hez. Az emberi életben ezt az időszakot tartják az érettség delelőjének, ahonnan a fejlődés íve már lefelé tart. Kivéve természetesen, ha a korábban megszerzett tapasztalatok, ismeretek és tanulságok a szellemi frissességet még esetleg ugyanennyi ideig garantálni képesek. Akik ezt a kötetet jegyzik, erősen bíznak abban, hogy ez utóbbi körbe tartoznak mind ők, mind azok a fiatal tehetség-palánták, akik ezúttal még nem juthattak szóhoz. Az idősebbek pedig abban reménykednek: nemcsak ők maguk, hanem az Intézet és annak folyóirata is egészségben, friss erőben éri meg fennállásának nyolcadik évtizedét.

Amint az OKRI tevékenységi köre is a bűnügyi tudományok viszonylag széles körét fogja át, úgy az itt folyó munkákról készült terjedelmesebb, és a kötetbe került beszámolók sem nélkülözik a változatosságot. A szerkesztői elképzelés szerint a dolgozatok első nagy csoportja, bár különböző szerepek megvalósítása során, azonban valamilyen módon mégis mindegyikük a hatalom gyakorlóiról szól. A szerzők – a kriminológia megközelítésmódjából adódóan – nem fukarkodnak a kritikával. Céljuk természetesen az, hogy a valóságnak mintegy tükröt állítva kíséreljék meg a visszasságok feltárásával megteremteni a feltételeket ahhoz, hogy a jelenleginél eredményesebb lehessen a bűnmegelőzés.

A bűnmegelőzés áll a középpontjában annak a két tanulmánynak, amelynek készítői a jelen és a várható jövő biztos és bizonytalan összefüggéseiről, a társadalmat mozgató szabályok visszatükröződéséről és hatásairól fejtik véleményüket az általuk gondozott tudományterületen.

Őket két olyan kutató követi, akik – életkorukhoz illően – a jelenből a jövőbe átvezető új bűnözési formákról adnak számot. Internet-bűnözés és környezetvédelmi büntetőjog: olyan fogalmak, amelyekről néhány évvel vagy évtizeddel ezelőtt még csak nem is hallottunk. A tudomány gyors változásai tették lehetővé mindkét területen az emberi-

ség hasznát szolgáló technológiák, eszközök és módszerek megteremtése mellett – szokás szerint – az újdonság kedvezőtlen kísérő jelenségeinek tömegessé, és ezáltal közveszélyessé válását. A két dolgozat közös tanulsága – sok egyéb mellett – az is, hogy az intézet legfiatalabb kutatóinak sem kell félniük attól, hogy kellő elszántság, hit és érdeklődés – no meg a kutatáshoz szükséges nyugodt légkör és anyagi háttér biztosítása – esetén a következő évtizedekre munka nélkül maradnak.

Az utolsó két tanulmány az Intézet négy évtizedes hagyományának megfelelően a kriminalisztika világába enged betekintést. Mindkettő a jövőnek szól, hiszen az egyik a büntető eljárási jog alkotásának változásaival összefüggésben árul el néhány „kulisszatitkot”, míg a másik a bizonyítási eszközök és módszerek „boszorkánykonyhájába” segít bepillantani. Azt vizsgálja, hogy a tudományos-technikai fejlődés miként hat a kriminalisztikára, s beszámol a természettudományos és az informatikai eredmények felhasználásának lehetőségeiről.

Budapest, 2003. április 10.

A szerkesztő

Korrupció által sújtott rendőrségek

(Nemzetközi kitekintés)

Amikor egy londoni rendőrfelügyelőt korrupción értek, és ebből országos botrány keletkezett, maga Tony Blair jelentette ki: „Számunkra nem marad más, csak a székelyen.” Alig van a világban rendőrség, amelyiknek időnként ne lenne oka szégyenkezésre. A rendőri hivatás sajátosságai, a bűnnel való állandó, gyakran nem is kontrollálható érintkezés, a testületek zártsága, a szakmai rang megszerzésének útjában álló akadályok, a társadalmi környezet negatív hatásai, a rosszul működő felvételi szűrők, jellembeli hibák – megannyi ok e súlyos bűncselekmény elkövetésére. A károk pedig alig felmérhetők, mintha az orvos nem gyógyítana, hanem a betegséget terjesztené. A tanulmány több európai rendőrség példáit bemutatva tárgyalja a jelenséget.

A vesztegetési ügyek nemzetközi megítélésének három megközelítése is lehetséges. Először: az országhatárokon belüli korrupciós jelenségek jobb megértéséhez és hatékonyabb leküzdéséhez érdemes élni a külföldi tapasztalatokkal történő **összehasonlítás** módszerével. Másodszor: a határokon átnyúló bűnözés egyik üzletágaként megjelent a **nemzetközi vesztegetés**, amikor az aktív és a passzív vesztegető nem ugyanabban az országban fejti ki bűnös tevékenységét, esetleg különböző államok területén kerül sor a jogtalan előny igénybevételére, illetve felhasználására, és megint máshol keletkezik a közélet tisztaságának sérelme. Harmadszor: az államok szoros gazdasági, jogi és kulturális integrációja létrehozza azokat a közös pénzügyi alapokat, amelyek sérelmére elkövetett cselekmények a **közösségi vesztegetés** új formáiként jelennek meg. Ilyen cselekményeket rendel büntetni az Európai Unió úgynevezett Corpus Jurisa. (A nemzetközi hatályú kódex meghatározza az európai hivatalos személy fogalmát, azok mellett, akiket az egyes tagállamok tekintenek hivatalos személynek. A Corpus Juris büntetni rendeli a hivatali vesztegetés aktív és passzív alakzatát.)¹

¹ Farkas Ákos: Büntetőjogi együttműködés az Európai Unióban. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 55. o.

Amikor a közhivatali körbe tartozó bűnelkövetéseket tanulmányozzuk, attól függően élhetünk az előbbieken említett három megközelítési móddal, hogy a közszféra érintett része milyen mértékben integrálódott a nemzetközi kapcsolatokba.

A rendőrségek hosszú időn keresztül az állami szuverenitás, illetve az önkormányzatiság legmarkánsabb kifejezői voltak, ami azt is jelentette, hogy tevékenységük nem terjeszkedhetett túl az állam vagy a helyi autonómia joghatóságán. Az állami önrendelkezési jog megsértésének egyik legdurvább formájának számított, ha idegen ország rendőrsége jogot formált arra, hogy saját impériumán kívül folytasson hatósági tevékenységet.

A határokon átnyúló szervezett bűnözés és a nemzetközi terrorizmus fenyegetése sürgeti az univerzalitás elvének kiterjesztését a rendészetre is. Ennek megjelenése volt az Európai Unióban a schengeni szerződés, majd pedig az Europol létesítése, amellyel hazánk is együttműködési megállapodást kötött. A 2001. évi LXXXIX. törvény 4. cikke szerint az együttműködés területei az operatív információ kölcsönös cseréjén túlmenően kiterjedhetnek az Europolnak az Europol-egyezményben említett más feladataira, különösen a különleges szaktudás cseréjére; a stratégiai hírszerzési információra; az általános helyzetértékelő jelentésekre; a nyomozási eljárásokra vonatkozó információra; a bűnmegelőzési módszerekre vonatkozó információkra; a képzési tevékenységekre, továbbá az egyes nyomozásokhoz nyújtott tanácsokra és támogatásra.

Nemzetközi megállapodások és azok hatása a korrupció elleni stratégiára

Szoros szakmai kapcsolatok esetében az egyes rendőrségek jogsértései már az egész közösség érdekeit támadják. Ezért kapott különös jelentőséget napjainkban az Európa Tanács 1979-ben elfogadott 690. számú ajánlása a rendőrségekről. Témánk szempontjából az ajánlás 2. és 3. cikkelyére hívjuk fel a figyelmet, amelyek a rendészeti tisztviselőtől becsületes, részrehajlástól mentes és törvényes eljárást követelnek, tilal-

mazzák a korrupciót, a hivatali hatalommal való mindenfajta visszaélést, de különösen a kényszervallatást, a kínzást és az embertelen, megalázó bánásmódot. Nem csupán az ezektől való tartózkodást írja elő, de kötelezi a rendőrt arra is, hogy az efféle visszaélések ellen aktívan lépjen fel. Felelősség terheli a fogságában lévő személy egészségi állapotáért, ami az orvosi segítség biztosítását is magában foglalja. Az Európa Tanács több állásfoglalásában is sürgette a nemzetközi rendőretika alapelveinek kimunkálását, és ebben a törekvésben központi helyet foglal el a „hallgatás törvényének” megtörése. Gazdag tapasztalatok igazolják ugyanis, hogy a rendőrségi szervezetek képesek kiközösíteni azon tagjaikat, akik jogsértéseket tárnak fel. A rendőrségek a titkosság jótékony védelmét élvezik akkor is, amikor visszaéléseiket kell rejtegetni.²

Az idézett állásfoglalás arra is rámutatott, hogy amennyiben a rendőrségek megsértik a törvényes működés követelményeit, veszélyeztetik az Emberi Jogok Európai Egyezményének 3., 5., 6., 8. és 11. cikkelyében meghatározott kötelezettségek teljesítését is. A 3. cikk a kínzást, az embertelen, megalázó bánásmódot tilalmazza, az 5. a személyi szabadságot védelmezi, a 6. a tisztességes eljáráshoz való jogot hivatott biztosítani, a 8. a magánélet tisztelgetben tartását írja elő, a 11. pedig a faji, vallási, etnikai hovatartozás szerinti és a politikai meggyőződés alapján történő hátrányos megkülönböztetést zárja ki (lásd erről az 1993. évi XXXI. törvényt).

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 1997. november 6-i 24. számú határozata megfogalmazta a korrupció elleni küzdelem húsz vezérelvét. Ezek sorában különös hangsúlyt kapott a megelőzés fontossága; a büntetőnormák nemzetközi koordinálása; a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás függetlensége és autonómiája; a bűnös jövedelmek elvonása; a mentességi esetek lehetséges korlátozása; a vesztegetések feltárására hivatott szervezeteknél a szakértelem és a szükséges eszközök biztosítása; a pénzügyi szabályozás és a fiskális igazgatás tevékeny közreműködése; az átlátható közigazgatás, a közszolgálati jog szabályozottsága és az etikai kódex megteremtése; a könyvvizsgálói eljárások ellenőrző szerepe, ezeknek a vizsgálatoknak a hatékonysága

² Cyrille Fijnaut: *Démocratie et probité policière en Europe*. IHESI, Paris, 2001, p. 65.

a közigazgatáson kívül is; a közigazgatás felelősségvállalása hivatalnokai korrupciós magatartásáért; az átlátható közbeszerzési eljárás; a pártok és a választások tisztességes finanszírozása; a médiumok szabadsága; a korrupció sértettjeinek kártérítése; a tudományos kutatások bátorítása; figyelem a szervezett bűnözéssel és a pénzmosással lehetséges kapcsolatokra és végül a nemzetközi együttműködés erősítése.

Az ENSZ Kábítószer-ellenőrzési és Bűnmegelőzési Központjának 1999. március 11-én közzétett Korrupcióellenes Globális Programja a vesztegetések három típusát különbözteti meg, amikor szól a közigazgatásban, az üzleti életben és a pénzügyi, politikai és igazgatási hatalmi központokban előforduló esetekről. Az ellenintézkedések nemzeti szintjén szükséges a meglévő kontrolleszközök felmérése, a szaktanácsadói szolgáltatások biztosítása, a jogi feltételek vizsgálata, a megelőző lépések kifejlesztése, a bírák, ügyészek, rendőrök és más érintett szakemberek képzése. Nemzetközi szinten az összehasonlító vizsgálati technikák elterjesztése, több országra kiterjedő átláthatósági és megfigyelési mechanizmusok kialakítása, a nemzetközi jogi intézmények megerősítése, globális tárgyalási és stratégiai tervezési fórumok működtetése.

A Magyar Köztársaság Kormánya, az ENSZ Kábítószer-ellenőrzési és Bűnmegelőzési Központja, valamint az Egyesült Nemzetek Interregionális Bűn- és Igazságügyi Kutató Intézete (UNICRI) 1999. június 9-én megállapodást kötött a Korrupcióellenes Globális Program átvilágítási és ellenőrzési rendszerének kipróbálására. A magyar fél együttműködési készségét nyilván befolyásolta a komoly kormányzati elhatározás egy átfogó antikorrupciós stratégia kidolgozására.³

A korrupcióval szembeni kormányzati stratégia főbb célkitűzései között érdemes megemlíteni a következőket:

- a közpénzekkel történő gazdálkodásra hivatott személyek döntéseit nem befolyásolhatja saját gazdasági érdekeltségük;
- a politikai pártok nem kaphatnak bizonytalan eredetű támogatásokat;
- a korrupciónak leginkább kitett közhatalmi tevékenységet végző személyeket teljes körű és ellenőrizhető vagyonynyilatkozat megtételére kell kötelezni;

³ Az 1023/2001. (III. 14.) kormányhatározat a korrupcióval szembeni kormányzati stratégiáról.

- meg kell vizsgálni annak lehetőségét, hogy a hatékonyabb ellenőrzés és a közérdekű adatok nyilvánossága érdekében szűkíthető-e az üzleti titok köre;
- szigorítani kell a vesztegetés miatt kiszabható büntetési tételeket;
- meg kell bontani az aktív és a passzív vesztegető közötti érdekazonosságot azáltal, hogy a törvény az aktív vesztegető számára büntetlenséget biztosítson olyan esetben, amikor a bűncselekményt a hatóság előtt felfedi;
- az ENSZ, az Európa Tanács, az OECD, valamint az Európai Unió dokumentumaiban foglaltakkal összhangban, különösen az uniós jogharmonizációs elvárások, valamint hatályos nemzetközi kötelezettségek teljesítése érdekében meg kell teremteni a jogi személlyel szembeni visszatartó erejű szankció hatékony alkalmazásának lehetőségét.

Az előzőekben idézett kormányhatározat nyomán az utóbbi időben több jogalkotás is a korrupció elleni fellépés hatékonyabbá tételét volt hivatva biztosítani. Ezek sorában a legfontosabb a büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvényt módosító 2001. évi CXXI. törvény.

Az előbbiekkal összefüggésben a jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről rendelkezett a 2001. évi CIV. törvény. Az országgyűlési képviselők kötelező vagyonnyilatkozatát a 2001. évi CIII. törvény szabályozza. Az egyes közhatalmi feladatokat gyakorló személyek a 2001. évi CII. törvény alapján kötelezhetők vagyonnyilatkozat tételére. A köztisztviselők jogállásáról szóló 1992. évi XXIII. törvényt, valamint a hivatásos állományviszonyt is módosító 2001. évi XXXVI. törvény alapján **kötelesek vagyonnyilatkozat tételére a rendvédelmi szervek hivatásos állományú tagjai.**

A nyilvánosság vállalása

A hivatali korrupcióval foglalkozó könyvtárnyi irodalom áttekintésének egyik legfontosabb tanulsága, hogy annak nagyobb része az angolszász jogterületen született. A kontinentális jog országainak rendszertével kapcsolatban lényegesen kevesebb értékkelő monográfia és tanul-

mány készült e tárgykörben. Ebből a megfigyelésből egymásnak is el-
lentmondó következtetések vonhatók le.

Először is, felmerülhet, hogy a kontinentális rendszerű kódexes or-
szágok joga szigorúbban és részletesebben szabályozza a rendőri mű-
ködés mindkét területét. A közbiztonsági rendészet munkáját a közigaz-
gatási anyagi és eljárásjog fedi le, míg a büntügyi rendőrség felderítő és
nyomozó tevékenységét a büntetőeljárás törvények részletezik. Ez a
különbség azonban eltűnőben van, mert például az Egyesült Királyság-
ban 1984 óta folyamatosan bővül azoknak a törvényeknek a száma,
amelyek a rendészeti igazgatást vannak hivatva szabályozni (Police
and Criminal Evidence Act). Az írott jog növekvő szerepét meg lehet fi-
gyelni azokban az angliai jogalkotásokban, amelyeknek célja a közélet
tisztaságának megóvása. Ebbe a sorba tartozik a helyi önkormányza-
tokról szóló 2000. évi törvény (Local Government Act), amely tartalmaz-
za az önkormányzati rendőrtisztviselők etikai kódexét is, Angliára és
Walesre kiterjedő hatállyal. Skóciára külön etikai kódex érvényes
(Ethical Standards for Public Life Act). Több olyan központi hivatal is lé-
tesült, amelyek feladata a köztisztviselői magatartások ellenőrzése
(Standards Board for England, Chief Investigating Officer).

Másodszor felvethető az is, hogy a centralizált államrendőrségi mo-
dellek zártáguk révén nehezebben vonhatók civil kontroll alá, míg a
helyi rendőrségek állandóan a közvélemény vigyázó szemei előtt dol-
goznak, ezért inkább nyitottak a működésüket vizsgáló kutatások előtt
is. Ebben a vonatkozásban viszont a kontinentális országok váltottak lé-
pést, mert az utóbbi időben gyarapodtak azok a vizsgálatok, amelyek
tárgya az államrendőrségi szervezetek működése volt.⁴

Harmadszor: hangsúlyt kapott a rendőri munka hivatássá erősödése.
A decentralizált megoldások a szakoktatás centralizálásával igyekeznek
erősíteni a professzionalizmust, míg az államrendőrségek működésé-
ben a minőségbiztosítási rendszerek befogadása segíti a szakmai telje-
sítmények kiszámíthatóságát és a színvonal egyenletessé tételét. Arra

4 Corruption dans la police, de l'opacité á la reconnaissance. Les Cahiers de la sécu-
rité intérieure, Paris, 44/2001.

törekcszenek, hogy az egyoldalú statisztikai eredményességet a rendőri beavatkozások hatékonyságának sokoldalú elemzése váltsa fel.

Negyedszer: mind több kritikai elemzés tárgyalja a rendőrségi intézkedések spontán, amorf és autonóm jellegét. A spontaneitás arra utal, hogy a rendészetnek gyakran minden előkészítés nélkül kell reagálnia váratlanul felmerülő és előre nem prognosztizálható veszélyekre, amelyeknek forrása jogellenes emberi magatartás. Az amorf jelleg arra utal, hogy a veszélyelhárító intézkedések előre nem határozhatók meg, és nincs mód azok részletes eljárási szabályok közé szorítására sem. A rendészet autonómiaja az intézkedés azonnaliságával függ össze, ami gyakran arra sem ad időt, hogy a teendő intézkedésre a szolgálati előljáró adjon utasítást.

Az igazgatási funkciók eltérő adottságokat jelentenek. A rendészeti igazgatásban négy funkciót szokás elkülöníteni: a hatósági jelenlétet, az információgyűjtést, a legitim fizikai erőszak bevetését és végül a rendészeti szerv joghatást kiváltó egyedi hatósági aktust, a határozatot. Egyesek ezek közül (mint például a jelenlét és a fizikai erővel történő beavatkozás) sok hibaforrást hordoznak, és a nyilvánosság előtt nem rejthetők el, következményeik alig mérhetők, és ha már bekövetkeztek, azok nem korrigálhatók. Mások viszont (mint például az információgyűjtés és a rendészeti egyedi hatósági aktus meghozatala) eljárási szabályok által védettek, előre tervezhetők, a nyilvánosság előtt tetszés szerint elzárhatók, vagy legalább a közlés ideje és a címzettek köre a hatóság által meghatározott, a döntések következményei prognosztizálhatók, ha pedig azok nem bizonyultak helyesnek, a megváltoztatásra is van lehetőség. Vannak igazgatási elhatározások, amelyekhez hosszú előkészületi idő áll rendelkezésre, más esetekben viszont másodpercek alatt kell dönten. Az eljárás bizonyos szakaszaira jellemző, hogy számos szűrőnek köszönhetően a hatósági cselekvés többszörösen megalapozott tényekre támaszkodik. Máskor viszont a kötelező intézkedést kiváltó tényállás még alig ellenőrizhető, a hatóságnak mégis cselekednie kell. Minden első beavatkozóknak szembe kell néznie a kezdet ezen ellentmondásosságával. Ugyanakkor az is igaz, hogy az első intézkedés kezdeményezője kivételes hatalom birtokában van, hiszen dönthet úgy is, hogy az észlelt eseményből ne legyen ügy.

Az előbbi jellemzés alapján érthető, hogy miért nehezen összehasonlítható a rendőrség munkája, mondjuk, az ügyészi tevékenységgel, avagy a bíraskodással. Pedig tudomásul kell vennünk, hogy a közvélemény állásfoglalásai az államszervezet egészét érintik, és ezek az összehasonlításoktól sem mentesek. Túl ezen, valamennyi olyan reform-elképzelés, amelyik az állami működés egészét kívánja átalakítani, szükségszerűen elemezni kénytelen a közigazgatás és az igazságszolgáltatás kapcsolódási pontjait csakúgy, mint a két terület között mutatkozó nyilvánvaló különbségeket. Azt azonban, hogy ez nehéz és kényelmetlen feladat, bizonyítja a tény is, hogy a forradalmi átalakulásoktól eltekintve, nem készülnek olyan korszerűsítési programok, amelyek akár csak kísérletet tennének a különböző hatalmi ágakhoz tartozó szervezetek integrált fejlesztésére. Ezért azután integrált előkészítés hiányában eleve kudarcra van ítélve az olyan területeknek az átalakítása, amelyek szükségszerűen átfogják mind a közigazgatás egy szegmensét, a rendészetet, mind pedig a bírói hatalom egy ágazatát, a büntető igazságszolgáltatást. Míg ugyanis az államszervezeti kultúrában mindenki természetesnek találja a szolgáltató közigazgatás rendszeres és kritikáktól sem mentes átvilágítását, addig az igazságszolgáltatás az ilyesféle megközelítéseknek még a gondolatát is elutasítja. (Annak ellenére, hogy legutóbb éppen az Európa Tanács szakértői jelentése, amely tíz európai „fiatal demokrácia” igazságszolgáltatásának a működését elemezte, példázza azt, hogy nagy reformok előkészítésének idején nem isten ellen való vétek igényelni az ügyészségi, avagy a bírósági szervezet állapotanalízisének elkészítését.) Mindazonáltal megállapíthatjuk, hogy a magyar büntetőeljárás reform kudarcát elsősorban éppen az ilyen állapotanalízisek elmaradása okozta.

A rendészeti veszélyelhárítás és a szervezeti kultúra

A veszély, amelynek elhárításához a rendőrségtől várjuk a segítséget, közvetlen fenyegetést jelent, erkölcsileg is megbélyegezhető jogellenes emberi magatartásból fakad, és elhárításához rendészeti profesz-

szionalizmus, valamint az erőhatalom alkalmazásának monopóliuma szükséges. Olyan természetű veszélyekről van tehát szó, amelyekkel szemben az egyes ember, de még a civil közösségek is tehetetlenek. Továbbá az elhárításhoz alkalmas eszközök olyan súlyos következményeket jelentenek arra a társadalmi közege, amelyben bevetik őket, hogy azok alkalmazása csak számon kérhető államigazgatási hatósági felelősség mellett biztosíthatja a jogkövető közösség szolgálatát és a joggal való visszaélés minimalizálását.

A hatósági veszélyelhárítás előbbiekben leírt jellemzői magyarázhatják a rendőri túlkapásokkal szemben megnyilvánuló megértést és toleranciát. A biztonság igényén kívül a védelmet ígérő, de meglehetősen kiterjesztő értelmezéssel gyakorolt hatósági erőszak elfogadása azért is gyakori, mert az emberek tisztában vannak a rendőrködés nehézségeivel, azokkal a sajátosságokkal is, amelyek a szervezetet azzal a csapdával fenyegetik, hogy amennyiben nem mutat erőt, akkor nem lesz eredményes, ha viszont keményen lép fel, akkor akciójának törvényességét kockáztatja.

A korrupciót azonban a közmegejtélés elkülöníti a más természetű hivatali jogsértésektől, és nem tartja bocsánatos bűnnek, még akkor sem, ha aktív vesztegetőként annak közvetlen részesévé válik. Maurice Punch a rendőrségi vesztegetések nemzetközileg ismert kutatója a korruprt rendőrt ahhoz az orvoshoz hasonlítja, aki nem gyógyítja, hanem terjeszti a betegséget.⁵ Legalábbis érdekes a hivatali vezetők korrupcióval szembeni magatartása. Ők rendszeren főbenjáró bűnnek minősítik beosztottaik vesztegetési ügyeit, miközben más jogsértésekkel szemben meglepően toleránsak (lásd például a rendőri bántalmazások különböző formáinak kezelését). Ezt az ellentmondást érzékelték az amerikai és az angol szakirodalom, amikor kialakította a korrupció szélesebb fogalmát. Egy szervezet erkölcsi „lepustulását” okozhatja mindaz a deviancia, amely abban a szakmai közösségben előfordul. Hatástalan az a fellépés, amely ezek közül egyeseket tűzzel-vassal irtani kíván, más visszaélések elkövetőivel pedig cinikusan összekacsint. Más kérdés,

5 M. Maurice Punch: La corruption de la police et sa prevention. Strasbourg, 1999

hogy a kutatói vélekedésektől függetlenül szinte valamennyi rendőrségi modellben – legyen az a kontinentális centralizált, avagy az angol-szász decentralizált rendszer – megfigyelhető a rendőri erőszak egyik-másik formájának hallgatólagos elfogadása. (Megfigyelésünk szerint a nemzetközi szervezett bűnözés elleni kimerítő harc és különösen a terrorizmus fenyegetése a jogállami rendszert újraértelmezését sürgeti, ami, szerény nézetünk szerint, nem a bűnözésre, hanem az alkotmányos értékekre jelent komoly veszedelemet.)

A rendészeti hatalom felhizlalása és a hagyományos garanciák lebontása a rendészeti jogviszonyokat végletesen aszimmetrikussá deformálja. A hatóság onnipotenciájával szemben a teljesen kiszolgáltatott ügyfél áll. Az egyik oldalban megerősödhet a „mindent megengedhetek magamnak” érzése, a másik oldal pedig könnyen juthat arra a következtetésre, hogy az őt fenyegető hátrányoktól csak jogszegő módon menekülhet. Minthogy pedig a különleges felhatalmazások aligha hozzák meg a nagyobb közbiztonság áldásait, ellenkezőleg, a biztonság újabb fenyegetésének jelei mutatkoznak, a rendészet szép lassan elveszítheti azt a társadalmi támogatottságot, amelyet a jogállami működés alig kétszáz éves története alatt, fokozatosan és igen nehezen kivívott a maga számára.

Pedig a rendőrségen kívül alig akad olyan igazgatási ágazat, amelyik ennyire rá lenne szorulva a kisebb és a nagyobb közösségek támogatására. Különösen a közbiztonsági szolgálatokra igaz ez, amelyeknek rendelkezniük kell a jelenlét képességével a feltételezett veszélyek helyszínén, akként, hogy közben számíthatnak azok segítségére, akiket meg szeretnének védeni. Ezért bármilyen meglepő, az állami hivatalok közül a rendőrség a legnyitottabb arra, hogy a lakossággal megossza belső problémáit. (Ezt érezte Vásárhelyi Mária is, amikor az Írások a korrupcióról című kötetben közreadott kutatásait folytatta.)⁶ Másfelől viszont ugyanez a rendőrség igen gyorsan képes elherdálni erkölcsi tőkét, amikor belső vagy külső tényezők a testületet a mindenáron való siker hajszolásának útjára terelik.

⁶ Vásárhelyi Mária: Rejtőzködés, öngazolás, háritás és egymásra mutogatás. Írások a korrupcióról. Helikon-Korridor, Budapest, 1998

A „kék kabátos” bűnözés nemzetközi tapasztalatai angliai példák alapján

Az Egyesült Királyság a büntető joghatóság szempontjából három nagy területre tagolódik: Anglia és Wales, Skócia, valamint Észak-Írország. Mindhárom jogterület saját bírósági szervezettel, törvényhozással és végrehajtó hatalommal rendelkezik. Míg azonban a közrend és a büntetőjog területén Wales és Észak-Írország az Egyesült Királyság kormányának és parlamentjének, az úgynevezett westminsteri parlamentnek a joghatósága alá tartozik (amely, mint ismeretes, kétkamarás, alsóházból és a lordok házából tevődik össze), addig Skócia megőrizte viszonylagos függetlenségét.

Az előbbieknél megfelelően a rendőri szervezetek is tagoltak. Angliának és Walesnek összesen 44 önkormányzati irányítású decentralizált rendőrsége van (ezek között található a londoni városi rendőrség és a Metropolitan Police). Skóciában hasonló szervezetben nyolc decentralizált rendőrségi erő teljesít szolgálatot, míg Észak-Írországnak egyetlen, centralizált államrendőrsége része a központi államigazgatásnak (Ulsteri Királyi Rendőrség, Royal Ulster Constabulary).

Az Egyesült Királyság a korrupciós érintettség tekintetében a kevésbé fertőzött országok között található. A Transparency International 1999-es jelentésében az országok rangsorában az előkelő 13. helyet foglalta el. A rendőri korrupció viszont erőteljesebb, a közepesen fertőzöttek közé sorolható. A londoni székhelyű belügyminisztérium (Home Office) 2000-ben kiadott egy fehér könyvet, amelyben a korrupcióval kapcsolatos büntetőjogi rendelkezések reformját kezdeményezte. A javaslat szerint meg kell alkotni az egységes vesztegetési bűncselekmény fogalmát, amely egyaránt átfogja a közszolgálatot és a magánsektort. Továbbá meg kell teremteni annak lehetőségét, hogy a vesztegetési magatartások miatt a külföldi hivatalos személyek is ugyanazon elbírálás alá kerüljenek.

A „kék kabátos” bűnözés elnevezés azokat a speciális elkövetési magatartásokat és kriminogén tényezőket veszi figyelembe, amelyek a rendőrök által elkövetett jogsértéseket jellemzik. Ebben az esetben

sem az előfordulások számbeli aránya az érdekes, hanem azok súlyossága, az alkotmányos intézményekbe vetett bizalom megrendülése, a demokrácia alapelveinek sérülése.

Az elkövetések típusait vizsgálva a rendőri bűnözés három kategóriájáról érdemes szólni. Az elsőbe tartoznak a vesztegetési cselekmények, amelyek lényege a hivatali kötelesség megsértése (akár tevésével, akár mulasztással), következményük a mások számára biztosított jogtalan előny, céljuk pedig az egyéni haszonszerzés. A második csoportot alkotják azok a súlyos szolgálati vétségek, amelyek a szervezet belső szolgálati, fegyelmi rendjét sértik olyan mértékben, hogy azok már büntetőjogi következményekkel járnak. A harmadik csoportba sorolhatók mindazok a rendészeti veszélyelhárítással összefüggő jogsértő magatartások, amelyek túllépik a legitim fizikai erőszak monopóliumának határait. Erre a harmadik csoportra jellemző, hogy gyakran a „jó ügy” szolgálatának tüntetik fel (noble cause corruption).

A rendőri hatalommal való visszaélések nem minden irányban hatnak azonos erővel. Ahol társadalmi méretekben is erős az előítéleteség, ott bizonyos populációk (idegenek, bevándorlók, hajléktalanok, kisebbségekhez tartozók, drogosok stb.) könnyen válhatnak „puha célponttá”, amennyiben lényegesen gyakrabban vannak kitéve rendőri túlkapásoknak, és lényegesen kisebb hatásokkal képesek maguknak ezek ellen jogvédelmet találni.⁷

A „kék kabátos” bűnözés sajátos kriminogén tényezőinek sorában a szerzők általában elkülönítenek egyéni és szervezeti okokat. Senki nem tagadja, hogy a bűncselekményt elkövető rendőr maga is felelős a cselekedeteiért, és azt sem, hogy a devianciák mögött rendszerint fellelhetők a személyiségben rejlő jellemhibák. Ezek azonban nem különböznek a bűnözést általában kiváltó szubjektív oksági tényezőktől. A szervezeti okok viszont további belső tagoltságot mutatnak. Ezek a következők:

- A szervezeten belül érvényesülő szabályok **összetettsége és ellentmondásossága** azt jelenti, hogy a rendőrségen belül érvényesülnek belső normatívák, továbbá vannak a rendészeti tevékenységet korlátozó garan-

⁷ François Dieu - Benoit Dupont: L'évolution des connaissances et des politiques en Grande-Bretagne. Les Cahiers de la sécurité intérieure, Paris, 44/2001, p. 20.

ciális akadályok és végül a hatósági jelenléttel kapcsolatos külső érintkezési szabályok. (Ezek egy része jogszabály, más része pedig jogszabályi erővel nem bíró belső normatíva, avagy a szakmai etika előírása, esetleg a kollektíván belül érvényesülő informális szokás.) Az ellentmondást jól mutatja, hogy a szabályok egy része a törvényességre, más normák viszont az eredményességre helyezik a hangsúlyt. Az előírások egy része külső kontrollokkal ellenőrizhető, mások csak a hierarchia rendjén kérhetőek számon. A foglalkozási normák betartása részben közvetlen hatást gyakorol a rendőr fizetésére, szakmai előmenetelére és a munkacsoportban való elfogadottságára. Más szabályok követése ellenben nem jár ezekkel a hatásokkal, de az egész testület teljesítménye szempontjából mégis jelentőséggel bírnak. Viszont nem kétséges, hogy azok lesznek az erős normák, amelyek jól ellenőrizhetőek, azonnal számon kérhetőek, és betartásuknak közvetlen egzisztenciális haszna van. Ebből pedig az következik, hogy első helyen a kollektíva szokásai állnak, csak azt követik a szolgálati rend előírásai, az eredményességnek nagyobb a haszna, mint a törvényességnek. Ezért érezzük a rendőrségi törvények magasrétes alkotmányos elveit oly távol a mindennapok gyakorlatától.

- A szervezeti teljesítmény és annak mérése jelentős mértékben befolyásolja a szervezet tagjainak magatartását. A rendőri szervezetek teljesítménye általában **alacsony**, annak mérése pedig **igazságtalan**. A munka rossz hatásfoka nem belső okokkal, hanem a jogellenes emberi magatartások okozta veszélyek tulajdonságaival magyarázható. Mégis állandó a felelősségre vonástól való félelem, amely a hierarchia minden fokára érvényes, sőt azon emelkedve ez a nyomás csak fokozódik. Az ilyen helyzet pedig frusztrációhoz vezet. A teljesítmény statisztikai mérése olyan jelenségeket ró fel a rendőrségnek, amelyeket a rendészet eszközeivel befolyásolni nem lehet. Ez a szakmai frusztráció következő oka. Az ilyen helyzetekből való kimenekülés készlet kerülő utak választására, amelyek egy része maga a jogsértés. Dieu és Dupont közös munkájukban az angol rendőrségnél 1999-ben lefolytatott átfogó vizsgálat (Her Majesty's Inspectorate of Constabulary, a továbbiakban: HMIC) megállapításaira hivatkozva kárhozzátják a statisztikai szemlélet eluralkodását, és felhívják a figyelmet az adatok manipulálásának veszélyeire.⁸

⁸ Uo. 19. o.

- A bűnügyi hírszerzés során szerzett tapasztalatok és az alkalmazott titkos eszközök jellege további diszfunkciókhoz vezethet. A bűnözői körökkel folytatott gyakran eredménytelen küzdelem, az igazságszolgáltatás lassúsága, vagy annak elmaradása megrendíti a törvényekbe vetett hitet, és kialakítja a rendőrköedésre jellemző **cinikus** magatartást. A hibás gyakorlatot megerősítő tényezők arra készítetnek egyeseket, hogy maguk torolják meg az elkövetett bűnöket. A rendőri brutalitás mögött nemritkán a törvénykerülő igazságtétel illúziója ismerhető fel, máskor pedig a bizonyítékok koholása, a vallomások kényszerrel vagy megtévesztéssel történő kikényszerítése vezethető vissza hasonló indítékokra. Különösen sok visszaélésre ad lehetőséget a titkosügynökök alkalmazása, akik sokszor maguk is teljesítési kényszer hatása alatt vállalkoznak a deliktumok felderítése helyett bűncselekmények provokálására. A már idézett HMIC-jelentés több ilyen esetet tárt fel. Ezek elkerülésére szolgálhat a magas színvonalú bűnügyi technika és a pártatlan igazságügyi szakértői tevékenység, valamint a titkos információgyűjtés külső kontrolljának a megszigorítása.
- Az amerikai G. T. Marx szerint az Egyesült Államokban folytatott vizsgálatok szintén azt igazolják, hogy a korrupció veszélye különösen nagy a rendőrség mélyen konspirált bűnfelderítő munkája során. Példaként a kábítószeres ügyek nyomozását említi. Az elszigeteltség, a titkos tevékenység, valamint a megtévesztés eszközeinek a használata oda vezethet, hogy a rendőr valóban azzá a bűnözővé válhat, akinek a szerepét eredetileg azért vette magára, hogy azt képes legyen leleplezni.⁹ Arra is felhívja a figyelmet, hogy a szervezett bűnözés egyes ágazatai igen jó üzletnek bizonyulnak. Hatalmas pénzek halmozódnak fel a prostitúció, az emberkereskedelem, a drog- és fegyvercsempészség területén, és ezeknek az illegális tókéknak egy része korrupcióba „fektethető”.

Az elemzések a rendőrségi korrupció elleni küzdelemben azokat az eszközöket és módszereket tartják a legcélravezetőbbnek, amelyek tu-

⁹ G. T. Marx: Undercover police surveillance in America, Berkley, University of California Press, 1988

datosítják a rendészeti működés előbbiekben összefoglalt veszélyforrásait, és ennek megfelelően

- a toborzásnak és a személyzet kiválasztásának azokat a módozatait részesítik előnyben, amelyek képesek meghatározni a szakmai, fizikai és morális alkalmassághoz szükséges tulajdonságokat;
- a szakmai képzésnek feladata a rendőrségi munka veszélyeire való felkészítés és a jogsértések elkerüléséhez nélkülözhetetlen technikák begyakorlása;
- alapos jogismeret és az alkotmányos értékekkel való azonosulás;
- a hivatás etikai szabályainak belső meggyőződéssé tétele;
- a szervezet belső viszonyainak humanizálása, a legmodernebb kooperatív vezetési technikák alkalmazása, a hierarchián belüli kiszolgáltatottság és felelősségelhárítás megszüntetése;
- a rendőri fizetések lényeges emelése és erkölcsi rangjának megerősítése;
- a magas színvonalú rendőrségi technika biztosítása;
- a hozzáértő és menedzser típusú belső ellenőrzés elterjesztése;
- a rendőrségi szolgálatok külső ellenőrzésének biztosítása és a garanciális szabályok maradéktalan betartása;
- a rendészeti rendszernek a közigazgatással és az igazságszolgáltatással harmonikus reformja;
- a jogbiztonságot erősítő jogalkotás, átlátható, következetes és távlatoakat nyitó kriminálpolitika.

Az előbbiekben leírtak gazdasági fejlődés és az alkotmányos demokráciák humanista értékrendjének megerősítése mellett képzelhetők el. Ennek legjobb kereteit számunkra az Európai Unióban megtestesülő integráció szolgálja.

A Német Szövetségi Köztársaság rendőrsége

A Transparency International 2001. évi jelentése a német rendőrséget a legkevésbé megvesztegethetőek közé sorolta. Érdemes megvizsgálni ennek a kedvező helyzetnek az okait.

A vesztes háború után a német hivatalnoki kar komoly katarzison esett át, különösen ami a jogszolgáltatást és a rendészetet illeti. A demokratikus intézmények kiépítése során igyekeztek növelni azokat a garanciákat, amelyek biztosíthatják, hogy a rendőrség soha többet ne lehessen diktatúrák engedelmes eszköze. Ennek szervezeti feltétele a centralizáció és a decentralizálás kedvező arányainak kialakítása, a civil közigazgatásba történő integrálódás (a militarista hagyományok elutasítása), valamint a szervezeti kultúra fejlesztése a kooperatív menedzser-szemlélet irányába. A humánpolitika vezéreszméi az erkölcsi és az anyagi elismerés magas színvonalában, a fejlett szakoktatási rendszer működtetésében és a vonzó életpálya biztosításában jelölhetők meg.

A gazdasági és a társadalmi feltételekről külön is érdemes szót ejteni. A közszolgálat anyagi elismertsége csak jó gazdasági teljesítmények mellett biztosítható. Ez Németországban adott volt. Az erős civil társadalom, a fejlett polgári öntudat nehezen viseli a jogsértő gyakorlatot, és éppen ezért szigorú külső kontrollt valósít meg a közhivatalok működése felett. Vannak továbbá olyan hagyományok, amelyek megőrzése rendkívül fontos. A német bürokrácia magas szakmai színvonalú és fegyelme ilyen haladó hagyománynak számít.

A szervezetek korrupciós érintettsége vizsgálatánál a szakértők rámutatnak arra, hogy a testületek nagysága jelentős befolyásoló tényező. A feladatokhoz nem igazodó túl kicsi vagy eltúlzottan nagy szervezet működési zavarokhoz vezet. A túlzottan kicsiny egységek hajlamosak arra, hogy az általánostól eltérő szubkultúrát alakítsanak ki a maguk számára. Amerikai tapasztalatok szerint, például az Egyesült Államok szétforgácsolt önkormányzati rendőrségei hordoznak ilyen veszélyeket. A túlságosan nagy és erősen hierarchikus szervezet viszont a belső működésben a munkatársak számára kiszolgáltatottságot teremt, a szakirányú hatósági ügyintézésben pedig elfedi az egyéni felelősséget.

Németország összetett állam, amely 16 tartományból áll. Minden tartománynak önálló közbiztonsági rendőrsége van, és ez optimális szervezeti nagyságnak bizonyult. A bűnügyi rendőrség ellenben szövetségi szinten létesült (BKA), ami azt igazolja, hogy vannak olyan feladatok,

amelyek csak erős centralizmus mellett teljesíthetők magas színvonalon. A bünygyi rendőrség a független igazságszolgáltatás szoros felügyelete mellett elkerülheti a legsúlyosabb vesztegetési csapdákat, a bűnözői körökkel való összefonódást. A rendészet törvényességének materiális alapját az élenjáró bünygyi technika és az autonóm igazságygyi szakértői testület adja. A német rendőrség ezekkel a feltételekkel is rendelkezik.

Mindezek a kedvező adottságok együttesen sem jelentik, hogy a rendőrség teljesen mentes lenne a megvesztegetések veszélyeitől. Egy 1996-ban végzett felmérés során a Baden-Württemberg tartományi rendőrség felsőfokú vezetőképző és középszintű bünygyi technikus tanfolyamának 252 hallgatóját kérdezték meg a rendőri korrupció helyzetéről. A feltett kérdések jól tükrözik a kutatók hipotézisét.¹⁰ (Az azonban meg kell jegyeznünk, hogy ez a felmérés a rendőri korrupció szűkebb fogalmával operált, kizárólag a mindennapi vesztegetési ügyekre tekintett, és nem foglalkozott a rendőri visszaélések más formáival.)

Az első kérdés a szolgálati hely településnagyságára és az eltöltött szolgálati időre vonatkozott. Mindkét szempont rendkívüli jelentőségű a tárgyalt téma szempontjából. A kisebb települések rendőrei személyes kapcsolatban vannak a lakossággal, és a magánéletük is a közösség előtt zajlik. Ezek fontos visszatartó tényezők. A nagyvárosok személytelenné teszik a szolgálatot, lehetőséget adnak a magánélet elrejtésére, továbbá a fogyasztói kihívások is itt a legerősebbek. (Megjegyezzük, hogy a lakóhelytől távol eső szolgálati hely és az idegen környezet további veszélyeket jelent.) A szolgálati idő is közrehat a rendőr jogkövető magatartásában. A kezdők általában a szabályok szigorú követésével pótolják a rutin hiányát, a hosszabb szolgálati idővel rendelkezők pedig szakmai tekintélyüket és egzisztenciájukat féltve kerülnek a visszaéléseket. A leginkább sérülékenynek a 3–5 év szolgálati idővel bírók számítanak, akikre az egyik visszatartó tényező már nem, a másik még nem hat elegendő erővel. Ezért mondjuk, hogy az állandósuló létszámhiány, az elvándorlás és az átlagos életkor alacsony volta hátrányosan hathat a testület intaktságára.

¹⁰ Karl Holz: Korruption in der Polizei. Kriminalistik, 6/1997, S. 407–414.

A másodiktól a hatodik kérdésig terjedően a felmérés arra volt kíváncsi, hogy a megkérdezett általában hogyan ítéli meg a korrupció jelenlétét a testület egészében és saját illetékességi területén, az egyes szolgálati ágakban, illetve mennyire téma ez a munkatársak, a vezetők és a beosztottak között. E helyütt is érvényes az a megfigyelés, hogy a negatív jelenségeket a közvetlen környezetben kevésbé tartják jellemzőnek, de attól távolodva a probléma növekedni látszik. Kiderült az is, hogy azok a szolgálatok adják a nagyobb esélyt a kilengésekre, amelyek közvetlenül érintkeznek az ügyfelekkel, nagy a döntési szabadság, és kevésbé szabályozott az eljárás formája. (53% nyilatkozta, hogy tudomása van a korrupciós kísérletekről, ellenben csak 8% jelezte, hogy saját körzetében is előfordultak ilyen esetek az elmúlt három esztendőben.)

A hetedikről a tizenhatodik kérdésig arról érdeklődtek a vizsgálok, hogy mit tekintenek még elfogadható ajándéknak, milyen körülmények utalnak a bűnös szándéokra, vannak-e a devianciának külső jelei, miként viselkedjen az, aki munkatársával kapcsolatban gyanús jeleket észlel. (A válaszolók 32%-a úgy gondolja, hogy köteles figyelmeztetni a veszélyre, de attól tartózkodna, hogy a vezetőit is tájékoztassa, mert ez a kollektívából való kirekesztéssel járhat.)

A tizenhetedikről a huszonhatodik kérdés a korrupció felderítésének és megelőzésének lehetőségei, a társadalomra gyakorolt hatásai iránt érdeklődött. (24% gondolta úgy, hogy a megelőzés és a felderítés érdekében szükséges lenne egy független panasziroda felállítása.)

A felmérés megállapításai a következőkben foglalhatók össze:

- a német rendőrök többsége ki van téve a kisebb vesztegetési kísérleteknek (5%-uk már maga is találkozott ilyen kísérlettel);
- ha a testület nem néz szembe a korrupciós eseményekkel, akkor a tagadás csak növeli annak veszélyét;
- a különböző szolgálatok eltérő mértékben vannak kitéve ilyen kísértésnek (a legnagyobb mértékben az országutakon ellenőrző közlekedési rendőrök);
- a szolgálati főnökök gyakran rosszul reagálnak az eseményekre, nem jó az elhallgatás, de a boszorkányüldözés sem;

- túlzottan hangsúlyozzák az egyéni jellemhibát, és alábecsülik a szervezet működésében rejlő okokat;
- a leghatásosabb ellenszer a magas szintű szakmai tudás és az, ha a hivatás erkölcsi motívumai az anyagi érdekeknél is erősebben hatnak;
- a hatékony megelőzés záloga a veszélyekről való jó információkban és a csapdahelyzetek elkerülésének oktatásában rejlik.

A német rendőrség helyzete jól mutatja, hogy az alkotmányos demokrácia intézményei jelentősen képesek csökkenteni a rendőri bűnözést, de arra alkalmatlanok, hogy azt teljességgel kizárják.

Rendőrségek a demokratikus átmenetben – a spanyol példa

A diktatúrák rendőrségei sehol nem voltak kedvező helyzetben a demokratikus átmenet hajnalán. Az erőszakszervek dicstelen szerepét nem tudta feledtetni az sem, hogy a köztörvényi bűnözés elleni küzdelem, a közbiztonság feletti őrködés jelentős részben mentes a politikai színektől. A rendőrségek ennek ellenére számos országban az önkény szimbólumai voltak. Az alacsony társadalmi elismertséghez járultak a rossz fizetések, a gyenge felszerelés és a nem megfelelő kiképzés. A rendőrállamban nem volt jó rendőrnek lenni. A rendészet egész tevékenysége a szabad belátásra épült, alig voltak az erőszakot korlátozó garanciák, és a titkosság megvédte a testületeket a nyilvános kritikától. Ugyanakkor a szervezeten belüli hierarchikus viszonyok rendkívül merevek voltak, a beosztottak szinte feudális függőségben éltek.

Mi sem lenne természetesebb, mint hogy a demokratikus átmenet során mélyreható szervezeti reformok történjenek, összhangban azzal, hogy a rendészet a jog uralma alá kerül. A belső szervezeti viszonyok humanizálódnak, a beosztottak szakmai tudása számukra ellensúlyt biztosít a hierarchikus hatalommal szemben, a vezetők pedig a kooperatív menedzsertechnikák elsajátításával igazi munkakollektívákat kovácsolnak. Ezek a várakozások szinte sehol nem valósultak meg. Nézzük most az okokat a spanyol rendőrség példáján!

Spanyolország nagysága és rendőri szervezeteinek összetettsége sokban különbözik a magyar viszonyoktól. A nemzeti rendőrség (Cuerpo nacional de Policía) a városok biztonságáért felelős, a Guardia Civil a vidék rendőrsége. Ezen túl önálló szervezetekkel rendelkezik Katalónia és Baszkföld, továbbá működnek önkormányzati rendőrségek is. A rendőrök létszáma országos szinten eléri a 200 ezer főt.

Az ország etnikai megosztottsága, a rendkívül erős szeparatista törekvések, a jobb- és baloldali szélsőséges csoportok terrorista akciói, a jelentős illegális migráció, a drokkereskedelem és a prostitúció a spanyol valóságnak olyan tehertételei, amelyek sok helyi specialitást mutatnak.

Ha azonban a Franco-diktatúra 1975-ös bukása utáni helyzetet tanulmányozzuk, már sok hasonlóságot fedezünk fel a hazai viszonyokkal. A fordulatot ott is súlyos válság vezette be, amely egyszerre jelentkezett a gazdaságban, a politikában és a morális értékrendben. Ráadásul akkoriban a gazdasági válság egybeesett az egész Európát sújtó olajsokkal. A bűnözés váratlan és nagyarányú emelkedése megrendítette a korábban kiegyensúlyozott (a diktatúrákban mindig jó) közbiztonságot. Madrid megszűnt Nyugat-Európa legbiztonságosabb városa lenni. A visszatérő terrorista akciók komoly félelmet keltek a lakosságban. A rendészet szakemberei nagyszabású szervezeti reformra készültek, ami azonban elmaradt. *„A francoizmus végével a rendőrség nem ismer-te azokat a válaszokat, amelyekkel részt vehetett volna a politikai átmenetben. Bizonyos értelemben azt lehetne mondani, hogy a politikai rendszer elfelejtkezett a rendőrségről. Ennek következtében a rendőrség képtelen volt alkalmazkodni a változásokhoz, mindez számos konfliktushoz vezetett, és azzal a következménnyel járt, hogy a rendőrség magatartása nem felelt meg a demokratikus rendszer elvárásainak.”¹¹*

A diktatúra zárt világához szokott rendészet sikeresen megőrizte a hermetikus elkülönülését a civil társadalomtól. A közvélemény nem kívánt nagyobb kontrollt gyakorolni a rendőrségek felett, hiszen az emberek gondolkodását szintén befolyásolta az önkény idején megszokott gyakorlat. A bűnözési félelem erős rendőrséget követelt, és a zárt kato-

¹¹ Xavier Virgili Abello: Pratiques policières et transition démocratique en Espagne. Les Cahiers de la sécurité intérieure, Paris, 44/2001, p. 54.

naí rend ezt az erőt sugározta. Noha a 90-es évekig nagy gazdasági és politikai botrányok söpörtek végig Spanyolországon, amelyek nagy társadalmi visszatetszést okoztak, a rendőrség ennek ellenére sikeresen őrizte érintetlenségének látszatát. A tényfeltáró újságírásnak – kevés kivételtől eltekintve – nem sikerült a visszaélések közelébe kerülnie. Pedig a 90-es évek közepéig több nagy affér is megrázta a rendészet tekintélyét.

Az úgynevezett „Andalúziai ügy” során, 1987 és 1989 között a Guardia Civil andalúziai egységének több beosztottját pénzelte le a szervezett bűnözés annak érdekében, hogy az illegális drogkereskedelmet nyugodtan folytathassa. A legnagyobb botrányt a Guardia Civil igazgatójának, Luis Roldannak az ügye kavarta, aki több vezetőtársával együtt jelentős jövedelemre tett szert azáltal, hogy illegális érdekeltségei voltak abban az építési vállalkozásban, amelyik koncesszióba kapta a rendőrség új székházának felépítését. Ebben az ügyben felmerült annak a gyanúja is, hogy a legmagasabb politikusi körökig terjedt a bűnös összefonódás, de a vizsgálat során ezekre nem derült fény. A 90-es évek közepén a központi pénzügyi és kábítószer-ellenes egység közel tizenhat beosztottjáról derült ki, hogy a Roldan-üggyel szoros összefüggésben bűnös kapcsolatokat alakítottak ki az alvilággal. A vádpontok között szerepelt, hogy az információkért kábítószerrel fizettek titkos kapcsolataiknak. Más esetekben antiterrorista különítmények vezetőiről, illetve az illegális prostitúció korlátozásában dolgozó felderítőkről derült ki a bűnözőkkel való együttműködés gyanúja.¹²

A spanyol rendészet területén előfordult korrupciós esetek három kategóriába sorolhatók. Az elsőt alkotják a mindennapi, jelentéktelen összegekre elkövetett cselekmények, amelyek gyakran a büntethetőség határán ingadoznak. Vannak ugyanis olyan kedvezmények, juttatások és ajándékok, amelyek megítélése esetenként bizonytalan. Ide sorolhatók a vendéglői kedvezmények, az útiköltség elengedése rendőrök részére (ez sok helyen legitim formában történik, máskor viszont illegális szokásjogon alapszik), a kedvező biztosítási díjak kivetése és más előnyök, amelyeket a rendőrök gyakran a közösségért végzett munka jutalmaként fognak fel. A második csoportban megjelennek a személyes

¹² Uo. 52–53. o.

(individuális) előnyök mohó halmozásával járó jelentős szolgálati visszaélések, amelyek gyakran súlyos bűncselekmények elkövetőit vonják ki az igazságszolgáltatás hatásköréből. A harmadik csoportot a vezető beosztású tisztviselők korrupciós ügyei képezik, amelyek többsége a legmagasabb körökig elvezető kormányzati korrupció gyanúját is felvetik. Ez utóbbiak bizonyítására azonban nem kerül sor.

Érdeemes összefoglalni a spanyol példa tanulságait:

- a demokratikus átmenet rendőrségei különösen érintettek a korrupciós veszélyben;
- ez a veszély fokozott az erősen centralizált, katonai rendben működő szervezeteknél (Guardia Civil);
- a szervezeti deviancia csak növekszik akkor, ha elmarad a rendőrség reformja;
- az alvilággal való bűnös összefonódások a titkos felderítések során alakulhatnak ki;
- a korrupció legsúlyosabb eseteiben a kormányzati körök visszaéléseinek gyanúja is felmerül;
- a zárt szervezet és a szolgálati titok megakadályozza, hogy a devianciák valóságos méreteiről a társadalom tudomást szerezzon;
- a bűnözéstől megrettent lakosság hajlamos elnézően kezelni ezeket a visszaéléseket, abban a hitben, hogy erős rendőrségre van szükség, és a túl szoros civil kontroll a hatóság cselekvési képességét ronthatja.

A spanyolországi tapasztalatok azt igazolják, hogy a hivatali korrupció leküzdésének legjobb eszköze a közigazgatás megreformálása, aminek elmaradása magát a demokráciát is veszélybe sodorhatja.

A tisztesség és a szakértelem követelménye – a holland és a belga példa

Az utóbbi időben megjelentek olyan tanulmányok is, amelyek a rendőri korrupció leküzdésében a hangsúlyt a tisztességes rendőrség megteremtésére helyezték. Ez a pozitív megközelítés azért okoz nehézsé-

get, mert a testület erkölcsi értékeinek a leírása meglehetősen bonyolult feladat. Az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlata már meglehetősen pontos meghatározását adta a tisztességes eljárásnak, de nem találunk hasonlóan kimunkált fogalmat a rendőri becsületességre. Az bizonyos, hogy mindazokban az esetekben, amikor a rendészeti eljárás emberi alapjogokat korlátoz, be kell tartani az emberi jogok európai chartájának előzőekben már idézett tételes jogi szabályait. Azonban a szervezet moralitásának megítéléséhez nem elegendő a normakövetés számonkérése.

A rendőrség fő hivatása a veszélyelhárítás, és amennyiben a megtámadott emberi és anyagi értékeket nem képes megóvni, a közvélemény nem hajlandó erénynek elfogadni a törvényesség formális betartását. A tisztességes rendőri tevékenységnek része az eredményesség is.

Az eredményesség legitim forrása a szakmai hozzáértés. Ebből pedig az következik, hogy csak professzionalizmus birtokában tarthat igényt a szervezet a tisztesség rangjára. A jogsértések mögött mindig felfedezhetők a szakmai hibák.

A holland rendőrség első nagy válságát a hetvenes években élte meg, amikor az amszterdami rendőrség egyes kábítószeres ügyekkel foglalkozó rendőreiről kiderült, hogy összejátszottak az illegális drogkereskedőkkel. Pénzt fogadtak el kínai maffiózóktól, és elloptak a házkutatások során lefoglalt tárgyakat. Ennek hatására hozták létre a belső ügyek hivatalát, amelynek feladata volt a rendőri bűnelkövetések leleplezése.¹³

A nyolcvanas években 14 vesztegetési esetet tanulmányoztak azzal a céllal, hogy a Hollandiában ismét megjelenő rendőrbűnözés jellemzőit feltárják. Ezúttal azt állapította meg a vizsgálat, hogy azok a szolgálati helyek voltak a legérzékenyebbek, ahol a bevándorlási engedélyeket adták ki, illetve változatlanul komoly korrupciós veszélyt jelentettek az illegális drogkereskedelem elleni akciók, a nyilvánosházak ellenőrzése és a szerencsejáték-engedélyek kiadása. Általában tapasztalható volt, hogy amikor a rendőri eljárás tőkeerős magáncégekkel került hiva-

¹³ C. Fijnaut: i. m. 78–79. o.

talos kapcsolatba, a sikeres vesztegetés esélye megnőtt. Ezek az esetek a szervezett bűnözés és a korrupció közötti szoros kapcsolatokat is igazolták. A szervezett bűnözés zárványként foglal helyet a társadalomban, és léte függ attól, hogy a legális világgal állandó „anyagcserében” legyen. Ennek a sajátos keringési rendszernek egyik eleme a pénzmozgás, amikor az illegális javakból legális vagyon lesz. A másik elem a korrupció, amikor a legalitás talaján cselekvő ellenfeleket sikerül büntetnéssé aljasítani. Ebben a vonatkozásban a rendőrök vannak kitéve a legnagyobb veszélynek.

1993-ban újabb megrázkódtatás érte a holland rendvédelmet, amikor egy titkos akció során helytelenül szervezték meg 285 tonna könnyű drog és 100 kg kokain ellenőrzött szállítását. A cél az volt, hogy a drogkereskedelem központjáig jusson el a felderítés. A gyászos eredmény viszont az lett, hogy a hatalmas szállítmánynak nyoma veszett. A szükség-szerűen bevezetett parlamenti vizsgálat korrupciót nem tudott igazolni, de azt megállapították a képviselők, hogy rendőrségi felderítés szakszerűtlen volt, és a titkos információgyűjtés szabályait is megsértették. A következmény a belügy- és az igazságügy-miniszterek lemondása lett.

A holland rendőrséget sújtó botrányok késztették a hágai kormányzatot 1997-ben a tisztességes rendőrség követelményeinek kidolgozására. A tisztességről szóló dekrétum a korrupció mellett azonos súllyal hirdetett harcot a rendőrbűnözés minden más formája ellen is. Rámutatott arra, hogy a belső elhárítást és a külső társadalmi ellenőrzést egyaránt erősíteni kell. A polgárnak joga van ahhoz, hogy becsületos közszolgálat nyújtson a közösségek számára biztonságot. Az ennek nyomán elindított holland rendőrségi reform ugyanakkor átalakította a belső szervezeti viszonyokat is. A beosztottak kiszolgáltatottsága, a nem megfelelő teljesítményértékelés, a társadalmi kapcsolatok hiánya egyaránt oka lehet az újabb bűnelkövetéseknek. A szakmai képzés színvonalának emelése a becsületesség legbiztosabb fundamentumát, a szakmaiságot képes megalapozni.

A belga rendőrség átalakítása már az 1985-ben, a Heysel-stadionban történt nevezetes tragédia után esedékessé vált. (Egy európai kupadöntőn, a szurkolók összecsapása nyomán, 39 ember lelte halálát a

lelátókon. Az eset kapcsán a rendőrségi biztosítás felelőssége is felmerült.) A belga rendőrségeket átvilágító Team Consult cég jelentése megállapította, hogy a rendészeti erők túlzottan széttagoltak (állami és önkormányzati rendőrség, bűnügyi rendőrség, csendőrség), továbbá nem volt egységes és megfelelő a rendőrképzés sem. A javasolt reformok helyett csak felületes szervezeti változtatások történtek.

A kilencvenes években Belgiumon több nagy rendőrségi botrány söpört végig: meggyilkolták az egyik parlamenti párt elnökét, és az ügy megoldatlan maradt; évekig garázdálkodott egy rablóbanda, amelynek a tagjai bevásárlóközpontok ellen intéztek nagy anyagi kárt okozó és több súlyos sebesüléssel járó támadásokat, és a rendőrségek ismét tehetetlennek bizonyultak. A legnagyobb vihart a nevezetes Dutroux-ügy kavarta, amely ismét azt igazolta, hogy éveken át volt folytatható a gyilkosságsorozat, amely összefüggött a prostitúcióból élő lányok kiszolgáltatottságával és a lopott autók kereskedésével foglalkozó szervezett bűnözéssel egyaránt. Sokan úgy vélték, hogy az alvilág azért volt érintetlen, mert a befolyásos kapcsolatok egészen magasra mutattak. Az esetek nyomán parlamenti vizsgálat indult, amely korrupciót ugyan nem tárt fel, de bebizonyította, hogy a kudarcokban a rendőrségi vezetők felkészületlensége és szakmai járatlansága mellett az is szerepet játszott, hogy a különböző rendőrségi szervezetek között nemtelen rivalizálás indult, amely már-már a „rendőrségek háborúját” idézte.

Belgium példája azért riasztó, mert ebben az esetben már az alkotmányos jogállam került veszélybe, a jog uralmának és az alkotmányos intézményeknek a hitele forgott kockán. Jellemző, hogy a botrányoktól hangos közvéleményt sikeresen tudták befolyásolni olyan szélsőséges pártok, amelyek a rendcsinálás ürügyén az alkotmányos demokrácia ellen léptek fel. Mindez azt bizonyítja, hogy tisztességes rendőrség nélkül nem működhet az alkotmányos demokrácia. Miként a rendszerváltó országokban 1990 előtt „a szabadság kis körei” képesek voltak megdönteni a diktatúrát, azonképpen a rendőri diktatúra „kis körei” a demokráciára jelenthetnek veszedelmet.

Vannak ismereteink arról, hogy Belgiumban ismét napirenden van a rendészeti ágazat teljes átalakítása. Mindez ismételten azt igazolja,

hogy a közigazgatás reformja soha be nem fejezhető folyamat, de az is a tanulság, hogy a változás menedzselése gyakran megkésett válasz a súlyos működési zavarokra.

Az Orosz Föderáció rendőrsége

A Szovjetunió felbomlása után az utódállamok megalakították a maguk önálló rendőrségeit. Ez az elszakadó országok esetében decentralizációként jelentkezett, az új rendőrségek pedig a frissen szerzett nemzeti szuverenitás kifejezői lettek. Társadalmi elfogadottságukat növelte, ha pozitív szerepet tölthettek be a demokratikus fordulatban, vagy legalább nem léptek fel az ellen.

Az Orosz Föderáció esetében azonban ezek a kedvező tényezők nem hatottak. Ellenkezőleg. A világhatalmi státus elvesztése frusztrálta azokat a hivatalokat, amelyek korábban a birodalom erejét jelképezték. Ezek között találjuk a hadsereget és a rendőrséget, minthogy az állampárti felfogás a fegyveres szerveket a civil közigazgatástól elkülönült önálló szervtípusnak tekintette. Az elveszített ideológiai alapok erkölcsi és politikai válságot idéztek elő, amelyhez súlyos gazdasági helyzet járult. Igaz ugyan, hogy 1985-től a glasznoszty éveiben a rendőrségek titkai feltárultak, és a mind szabadabb sajtó kritikát mondott tevékenységükről, de a valóban súlyos támadások 1992 után kezdődtek, középpontban a rendőri korrupció botrányt kavaró eseteivel. Ezt a vezetők és beosztottak érthetően nehezen élték meg.

A pálya csökkenő vonzereje ellentmondásban van a tisztképzés hagyományosan magas színvonalával. A négyéves orosz rendőrségi felsooktatás egyetemi rangú, a jogászival azonos értékű diplomát ad. (A tiszthelyettesi állomány kiképzése jóval gyengébb, mindössze hat hónapos kurzusban valósul meg.) Az ellentmondást jól mutatja a pályaelhagyók magas száma, akik jellemzően magánbiztonsági cégeknél vagy a civil élet más területein keresnek maguknak megélhetést. A rendőri fizetések bántóan alacsonyak. A kezdő tiszt havonta 50 dollárnak megfelelő összeget kap.

Az alkotmányjogi kutatások budapesti nemzetközi intézete (COLPI) 2001 májusában egy kutatást finanszírozott Oroszországban, amelynek során 1125 tiszti iskolás hallgatót, illetve továbbképzésen részt vevő gyakorló rendőrt kérdeztek ki a korrupció helyzetével kapcsolatban.¹⁴ Ez a vizsgálat a korrupció szélesebb megközelítését vette alapul, ennek megfelelően kérdések fogalmazódtak meg a hivatali hatalommal való visszaélések olyan formáival kapcsolatban is, amelyek nem minősíthetők egyszerű vesztegetésnek. A COLPI vizsgálata azzal is kitűnt, hogy a rendőri korrupciót a legszélesebb társadalmi összefüggésekben tárgyalta, ezért aztán ismereteket szerezhettünk a politikai közélet, az államapparátus és az önkormányzatok érintettségéről is. A megállapításokat a következőkben lehet összefoglalni:

A megkérdezettek 74%-a vélte úgy, hogy az elmúlt években a rendőrségi korrupció növekedett. A közszolgálat más területeivel összehasonlítva, a korrupcióban leginkább érintettek a helyi autonómiák politikusai (90%), őket követik a szövetségi politikusok (79%), majd a közlekedési rendőrök (77%), az ügyvédek (66%) és a helyi közigazgatás tisztviselői (66%) következnek. Azt lehet mondani, hogy a rendőrségi korrupciót nem érdemes önmagában szemlélni, minthogy a vesztegetések szövevényes hálójának részei.

A felmérés azt is bizonyította, hogy jelentősen romlottak a rendőrség lakossági kapcsolatai (62% vélekedett így, javulást csak 10% észlelt). Ezért a helyzetért első helyen a bürokrácia és a lassú ügyintézés felelős, majd következik a közömbösség és a tekintély hiánya, a média egyoldalú kritikája és csak ezután említik a hivatalnokok egyéni haszon szerzési törekvéseit. A sort a szakmai hozzáértés hiánya zárja.

A legtöbben úgy gondolják, hogy a vesztegetés kezdeményezői arra számítanak, hogy ügyüket majd szakszerűbben intézik. Kevesebben hiszik azt, hogy az aktív alany valamilyen előnyre számít, és még ritkábbnak vélik, hogy az adományozást a rendőr kezdeményezi.

A korrupció vezető oka a gazdasági válság (59% véli így), a második helyre az erkölcsi értékvesztés került (16%), a társadalom kulturális hagyó-

14 Adrian Beck – Ruth Lee: Valeurs et pratiques professionnelles dans la police russe. Les Cahiers de la sécurité intérieure, 44/2001, pp. 115–140.

mányait említi 14% , és csak 12% gondolja, hogy a múlt öröksége játssza a vezető szerepet. A szakmai tényezők sorában említik az igazságszolgáltatásba vetett hit megrendülését (csak jogsértő módon lehet a bűnösök ellen bizonyítékokat találni), az alacsony fizetéseket, a hivatali hatáskörök hiányát és a bűnözéssel szembeni megalkuvó magatartást.

A testületi morált jelentősen rombolja a statisztikai szemlélet, a mindenáron való eredmény elérése és a jogsértő módszerek nagyfokú tolerálása. Kialakul a törvényességgel szembevető testületi elvárás, amely a jog előírásainál keményebb szabálynak bizonyul.

A felmérésben részt vevők a bűnözőkkel való összejátszást mélyen elítélik, de ugyanakkor toleránsak a kisebb ajándékok elfogadóival és azokkal, akik túllépik a megengedett sebességet, avagy hivatali kapcsolataik révén megúsznak kisebb szabálysértéseket.

Összefoglalásként megállapítható, hogy az alacsony fizetések döntő befolyást gyakorolnak a hivatali korrupcióra. Ezen csak a gazdasági fejlődés segíthet. Ugyanakkor veszélyesen leromlott a jogkövető készség, és létre sem jött a demokratikus intézmények iránti bizalom. Ez utóbbi kriminogén tényezőkön a fizetésemelés sem változtat. Nagy kérdés, hogy a rend kialakítása a demokrácia, vagy a tekintélyelvű hatalomgyakorlás útján lehetséges Oroszországban. Az előbbi esetben remélhető a korrupció visszaszorítása, az utóbbi csupán a vesztegetések „államosításával” járhat.

A rendőri vesztegetések megelőzési modelljei

Annak ellenére, hogy a rendőrségi korrupció tágabb fogalma tartalmazza a rendészeti jogsértések valamennyi előfordulását, a gyakorlatban korrupciónak csak a vesztegetési cselekményeket tekintik. Ennek megfelelően a Transparency International rendőrségeket bemutató éves jelentései is csak vesztegetési ügyek alapján értékelik az egyes országok teljesítményét.

A 2001. évi jelentés megállapításait kellő kritikával kell fogadnunk, hiszen nem világos, hogy milyen szempontok szerint választották ki a vi-

lág országai közül azt a 23-at, amelynek a rendőrségei értékelést kaptak. A felmérés módszertanáról sem kapunk pontos felvilágosítást. A nemzetközi szervezet szakértőket kér fel értékelésre, de azt nem lehet tudni, hogy azokat milyen módon választják ki, és azt sem, hogy egy-egy ország tekintetében hány szakértő nyilatkozik. (A felkért szakértők száma egy és hat között mozog.) Végül nem ismeretes, hogy a szakértőknek mely kérdésekre válaszolva kell kialakítaniuk álláspontjukat. Mindezen bizonytalanságok ellenére a megállapítások fontos eligazítást adhatnak, megfelelnek a más forrásokból származó tapasztalatoknak, ezért tanulságok levonására is alkalmasak. Minden fenntartás ellenére szomorú, hogy ebben a jelentésben Magyarországot azon országok között találjuk, amelyek rendőrségei a szakértők álláspontja szerint a legfertőzöttebbek.

A sorrendnél érdekesebb azonban az, hogy a jelentés behatóan vizsgálja a korrupció elleni lehetséges stratégiákat. Azoknak négy változatát írja le: a represszív, a preventív, a komplex és a mérsékelt modellt.

A represszív intézkedések között találjuk a következőket:

- a büntetések súlyosítását,
- független nyomozó hatóságok felállítását a korrupciók felderítésére,
- független monitoring (ellenőrző) testületek alkalmazását,
- a megbízhatósági tesztek és csapdák alkalmazását,
- a külső jelek (költekezés, eladósodás stb.) figyelése és jelzése,
- informátor (agent provocateur) alkalmazása,
- jutalmazni a feljelentőket és a kísérletnek ellenállókat,
- fedett nyomozók a testületen belül,
- szigorúbb adóellenőrzések,
- kötelező vagyonynyilatkozat és az összeférhetetlenség szabályozása,
- a szolgálati helyek rejtett kamerával való figyelése,
- a könyvvizsgálók hatáskörének bővítése, a családtagok ellenőrzése.

A preventív intézkedések között találjuk:

- a toborzás feltételeinek szigorítása,
- etikai kódex bevezetése,
- a jogi ismeretek bővítése,
- kötelező tréningek, megelőzést szolgáló szituációs gyakorlatok,
- folyamatos tesztelés a szervezeti normáknak való megfelelésről,

- a beosztottak informálása a testületben előfordult visszaélésekről,
- a büntetések nem készpénzben való beszedése,
- a bíróságok összegének mérlegelést kizáró normatív meghatározása,
- a szolgálati szabályok egyszerű, érthető formája,
- a rendészet elkülönítése a piaci típusú vagyonvédelemtől,
- a családtagok vállalkozásainak kizárása a rendőrségi megrendelésekből.

A komplex stratégia lényege a büntető és a megelőző intézkedések kombinációja. A mérsékelt megoldás olyan felfogást tükröz, miszerint nincs szükség külön antikorrupciós stratégiára, minthogy az általános fejlesztési intézkedések önmagukban is alkalmasak a közszolgálat tisztaságának megóvására. Ez utóbbi modellt csak azok a rendőrségek követhetik, amelyeknél a korrupciós kihívások viszonylag kisebbek és a fertőzőtség minimális.

A rendőrtisztviselők esetleges korrupciós cselekményeinek leleplezésére az angolszász jogrendszer országaiiban, az Egyesült Államokban és Angliában a kontinentális jogfelfogástól eltérő megoldásokat alkalmaznak. A belső védelmi szolgálatok (a rendőrség rendőrsége) alkalmazza az úgynevezett tisztességteszt-módszert, amelynek lényege, hogy mesterséges helyzeteket teremtve vizsgálják az érintett tisztviselők jogkövető vagy jogsértő magatartását. Ezt a módszert nem csupán vesztegetési ügyek leleplezésére használják, hanem arra is, hogy az intézkedések szakszerűségét utóbb elemezni tudják.

Angliában országos hatáskörrel működik a rendőrségi panaszügyi hatóság (Police Complaints Authority), Londonban pedig a panaszokat vizsgáló bizottság (Complaints Investigation Bureau). Ez utóbbi a Metropolitan Rendőrség tisztviselőivel szemben alkalmazza a tisztesség-tesztet. Az eljárásnak nincs jogszabályi alapja, a feltárt jogsértések pedig nem kerülnek bíróság elé, hanem súlyosabb esetekben a tisztviselő leszereléséhez vezetnek. Hasonló megoldást alkalmaznak az Egyesült Államok egyes önkormányzati rendőrségeinél. Az ezzel foglalkozó szakirodalom az eljárásokat törvényességi szempontból rendkívül aggályosnak, az eredményességet pedig kétségesnek ítéli.¹⁵

¹⁵ Marx G. T.: i. m.

Franciaországban 2000-ben hozták létre a közbiztonsági etikai nemzeti bizottságot (Comission nationale de deontologie de la securité) mint független külső ellenőrző szervezetet, amelynek a hatásköre átfogja az összes olyan hivatalt és vállalkozást, amelynek közbiztonság-védelmi feladatai vannak (nemzeti rendőrség, csendőrség, vámőrség, városi rendőrség, közterület-felügyelet, magánbiztonsági cégek, mező- és erdőőrök stb.). Hasonló független bizottságok működnek Belgiumban, Hollandiában és Észak-Írországban. Ezek feladata a rendvédelmi erőszak alkalmazása során felmerült panaszok és visszaességek kivizsgálása. (Felderítési és nyomozó hatósági hatáskörük nincsen, de ilyen eljárásokat kezdeményezhetnek.)

Összefoglalásként elmondható, hogy a külföldi tapasztalatok ismerete segítheti a magyar rendészeti irányítóit abban, hogy az eddigieknél is hatékonyabban őrködjenek a közigazgatás eme kiemelkedően fontos területének jogszerű, szakszerű és szolgálatszerű működése felett.

IRODALOM

Abello, Xavier Virgili: Pratiques policières et transition démocratique en Espagne. *Les Cahiers de la sécurité intérieure*, Paris, 44/2001

Beck, Adrian – Lee, Ruth: Valeurs et pratiques professionnelles dans la police russe. *Les Cahiers de la sécurité intérieure*, 44/2001

Corruption dans la police, de l'opacité à la reconnaissance. *Les Cahiers de la sécurité intérieure*, Paris, 44/2001

Dieu, François – Dupont, Benoit: L'évolution des connaissances et des politiques en Grande-Bretagne. *Les Cahiers de la sécurité intérieure*, Paris, 44/2001

Farkas Ákos: Büntetőjogi együttműködés az Európai Unióban. Osiris Kiadó, Budapest, 2001

Fijnaut, Cyrille: Démocratie et probité policière en Europe. IHESI, Paris, 2001

Holz, Karl: Korruption in der Polizei. *Kriminalistik*, 6/1997

Marx, G. T.: Undercover police surveillance in America. Berkley, University of California Press, 1988

Punch, M. Maurice: La corruption de la police et sa prevention. Strasbourg, 1999

Vásárhelyi Mária: Rejtőzködés, öngazolás, hárítás és egymásra mutogatás. Írások a korrupcióról. Helikon-Korridor, Budapest, 1998

Az önbírászkodás kriminológiai kérdéseiről

Az önbírászkodás a hazai bűnözés körében az elmúlt időszakban páratlanul emelkedő dinamizmusával hívta fel magára a figyelmet. A szerző a tanulmánykötet-sorozat előző kiadványában a bűncselekmény büntetőjogi aspektusait elemezte, e helyütt pedig az intézet által lefolytatott empirikus vizsgálat kriminológiai eredményeit prezentálja számos szemléltető ábra segítségével. A feldolgozott ügyek alapján megállapítható, hogy a bíróságok által elbírált önbírászkodások túlnyomó többsége nem úgynevezett pénzbehajtó bandák tevékenységéhez kötődik. A durva, szervezett elkövetési módok ritkán fordulnak elő. Tipikusabbak azok az esetek, amikor bizonyos szempontból az elkövető is áldozatnak tekinthető, hiszen az igazságszolgáltatás igénybevétele csak meglehetősen körülményes módon teremtené számára hathatós jogvédelmet. Éppen ezért megkérdőjelezhető az a jogpolitikai indíttatás, amely a büntetési tétel szigorításával a korábbi privilegizált tényállásból súlyos büntetést alakította az önbírászkodást.

Az önbírászkodás hosszú időn át valójában periferikus bűncselekménynek számított a hazai kriminalitás palettáján, csupán néhány tucatszor valósult meg évente. Bár előfordulási aránya a nyolcvanas évek végére már száz fölé emelkedett, de az igazi áttörésre a kilencvenes években került sor. 1997-ben és 1998-ban már több mint 21-szer annyi önbírászkodás vált ismertté, mint 1980-ban. A bűncselekmény alakulásának 2000-ig terjedő idősorát és grafikonját az előző kötetben megjelent tanulmányban közöltük¹, ezért most csak annyit jegyzünk meg, hogy lényegi változás 2001-ben sem történt. Az ismertté vált önbírászkodások száma minimális mértékben emelkedett (950-ről 956-ra), miközben egyébként a közrend elleni bűncselekmények mennyisége csökkent (76 312-ről 74 535-re).

A gyakorlatban jelentkező tényleges ismérvek feltárása, a rendelkezésre álló kriminálstatisztikai adatokból nem megállapítható körülmé-

¹ Nagy L. T.: Az önbírászkodás büntetőjogi kérdéseiről. Kriminológiai Tanulmányok, 39. OKRI, Budapest, 2002, 314–315. o.

nyek felmérése², a kriminológiai jellemzők részletes elemzése, illetve a megalapozott büntetőjogi állásfoglalás és de lege ferenda javaslatok megtétele céljából – a hazai bűnügyi kutatások között első ízben – empirikus vizsgálat lefolytatását határoztuk el az önbíráskodás körében.

A ténykutatás módszere

A bírósági (és egyéb hatósági) ügyiratokon alapuló empirikus kutatások Szküllájának és Kharübdiszének tekinthető szempontok a frissesség, illetve a jogi egzaktuság és a hozzáférhetőség. Ezen meglehetősen ellenértés követelmények kielégítését vizsgálatunk során is figyelembe kellett vennünk. Egyrésztől minél frissebb adatok, nem túlságosan régen történt cselekmények feldolgozására törekedtünk, másfelől olyan ügyeket óhajtottunk tanulmányozni, amelyek már jogerősen befejeződtek, így jogi minősítésük egyértelmű, egyúttal hozzáférésük egyszerűbb. Ennek megfelelően – az Egységes Rendőrségi, Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ERÜBS) rendszerét figyelembe véve – az 1998–1999-ben ismertté vált önbíráskodásokra esett a választás. Ezen bűncselekmények közül – a Legfőbb Ügyészség számítástechnika-alkalmazási és információs főosztálya segítségével – megállapítottuk a jogerőssé vált ügyeket, és ezek bűnügyi iratanyagai alapján folytattuk le a kutatást.

Előzetes terveink szerint az ország egymástól társadalmilag-gazdaságilag jelentősen eltérő olyan részein elkövetett bűncselekményeket kívántuk elemezni, ahol viszonylag gyakori az önbíráskodás. Így a keleti megyék közül Szabolcs-Szatmár-Bereg, a nyugatiak közül pedig Győr-Moson-Sopron megyére esett a választás, valamint szeretnénk volna feltérképezni a fővárosi helyzetet is. Sajnálatos módon a bűnügyi iratok beszerzése kapcsán olyan, korábban nem tapasztalt nehézségek merültek fel, amelyek egyelőre nem tették lehetővé a budapesti, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a Nyíregyházi és a Fehérgyarmati

2 Például sajnálatos módon a jogerős ítéletek és elítéltek adatait tartalmazó igazságügyi statisztika 1987 óta nem tartalmazza külön az önbíráskodásra vonatkozó adatokat, hanem csak más bűncselekményekkel összevontan és utólag szétválaszthatatlanul a közrend elleni bűncselekmények „egyéb” kategóriájában.

Városi Bíróság illetékességi körébe tartozó ügyek tanulmányozását. Ennek figyelembevételével előrebocsátjuk, hogy kutatási megállapításaink természetesen az ismertté vált, jogerősen elbírált és a vizsgált területeken megvalósított bűnözési jelenségre vonatkoznak. Ugyanakkor az indukció irányába hat az a tény, hogy tapasztalataink szerint, bár a két egymástól meglehetősen eltérő megyében elkövetett önbírászkodások jellemzői között bizonyos szempontok alapján esetenként felismerhetők különbségek (amelyeket az adott helyen jelezni fogunk), alapjában nem beszélhetünk olyan radikálisan eltérő tendenciákról, amelyek nem tennék lehetővé az általános következtetések levonását. Ettől függetlenül azonban némiképp ódzkodunk attól, hogy megállapításainkat minden tekintetben a budapesti helyzetre is kivetítsük. A bűnözési struktúra sajátosságai miatt – a kérdéskörrel foglalkozó jogalkalmazókkal történt konzultációkra is figyelemmel – a fővárosi önbírászkodások között feltehetően nagyobb arányban fordulnak elő a súlyosabb megítélésű, durvább elkövetési módszerű esetek, empirikusan azonban jelenleg ezt nem áll módunkban alátámasztani, vagy esetleg megcáfolni.

Így végül a két megyéből 108 önbírászkodás miatt jogerősen elítélt személy 68 (1998–1999-ben ismertté vált) cselekményét vizsgáltuk meg, amelyet 81 áldozat sérelmére követtek el az 1. számú táblázatban látható városi bíróságok illetékességi területén:

1. számú táblázat

A vizsgált ügyek megoszlása a bíróságok illetékessége szerint

bíróság	cselekmény	elkövető	sértett
Kisvárdai	15	25	18
Nyírbátori	4	6	5
Vásárosnaményi	6	7	8
Mátészalkai	6	14	6
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye összesen	31	52	37
Győri	22	36	26
Mosonmagyaróvári	3	3	4
Soproni	12	17	14
Győr-Moson-Sopron megye összesen	37	56	44
összesen	68	108	81

Valamennyi cselekményről, elkövetőről és sértettéről külön kérdőívet állítottunk ki, amelyek alapján összesített és megyénkénti bontás szerinti számítógépes táblák készültek.

A cselekmények

Az elkövetés ideje

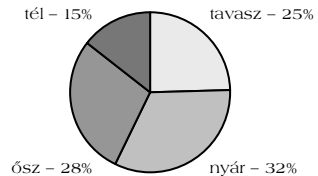
A bűncselekmények közül 21-et 1997-ben, 31-et 1998-ban, 16-ot pedig 1999-ben követtek el. Bár, amint azt már jeleztük, csak 1998-ban és 1999-ben ismertté vált ügyeket dolgoztunk fel, a magyar kriminálstatistika úgynevezett „output” felvételi rendszere miatt természetesen korábban megvalósított cselekmények is bekerültek a mintába, hiszen az ERÜBS rendszerében a bűncselekmények a nyomozás befejezésekor, illetve a vádemeléskor válnak ismertté.

Az évszakok tekintetében – amint azt az 1. számú ábra szemlélteti – a nyári elkövetés a leggyakoribb, míg a téli a legritkább, az egyes hónapok közül pedig augusztusban és októberben történt a legtöbb cselekmény, míg decemberben a legkevesebb.

A hét napjai szerinti megoszlást a 2. számú ábra mutatja, amely jól érzékelteti, hogy ritkának tekinthető a hétvégi (különösen a vasárnapi) elkövetés.

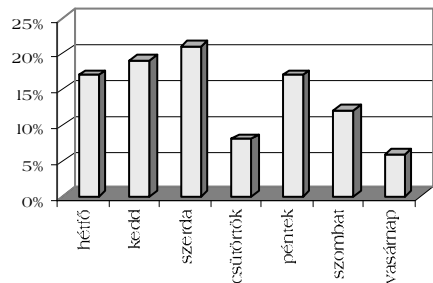
1. számú ábra

A cselekmények elkövetési ideje évszakok szerint

2. számú ábra

A cselekmények elkövetési ideje a hét napjai szerint

A napszakokat tekintve leggyakoribbak a délután végrehajtott cselekmények, ezt követi a dél-előtti, az esti, majd csekély mértékben a hajnali-reggeli elkövetés.

Az elkövetés helye

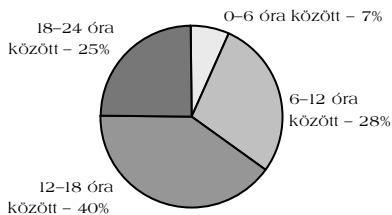
A vizsgált cselekmények 54%-át Győr-Moson-Sopron, 46%-át pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén követték el. Az elkövetés helyszínein 34 település osztozott, két esetben pedig külterületen, illetve több helységet érintve, folyamatosan történt az elkövetés. Kiemelkedik Győr, amelynek területén a deliktumok 22%-ára került sor. Ezen kívül még Sopron (10%) és Dombrád (7%) említhető, míg a többi településen csak 1-3 önbírászkodás történt.

Az elkövetési helyek közigazgatási besorolását tekintve pontosan az esetek felét követték el városokban, 46%-át községekben, míg 4%-át külterületen. E vonatkozásban jelentős a különbség a két vizsgált megye adatai között, mivel Győr-Moson-Sopron megyében a bűnesetek 70%-át valósították meg városokban, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében csupán 26%-át, figyelembe kell azonban vennünk azt a már hivatkozott tényt, hogy a Nyíregyházi és a Fehérgyarmati Városi Bíróság illetékességi területén történt cselekményeket nem állt módunkban megvizsgálni.

Az elkövetési hely (4. számú ábra) nyilvános, illetve nem nyilvános jellege közel azonos arányt tükröz (51-49%), ami arra utal, hogy bár az önbírászkodások során tipikusan személyes jellegű ügyről van szó, az elkövetők igényük érvényesítését mégis gyak-

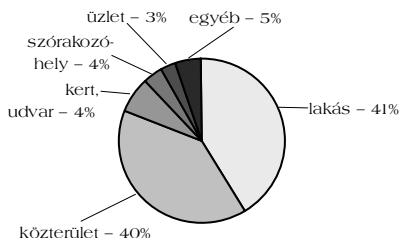
3. számú ábra

A cselekmények elkövetési ideje napszakok szerint

4. számú ábra

Az elkövetés konkrét helyszíne

ran nyilvános helyen igyekeznek megvalósítani, többnyire indulataik hirtelen elszabadulása miatt.

Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében gyakoribb volt a lakásokban történő elkövetés (45%), mint Győr-Moson-Sopron megyében (38%), míg ott a szórakozóhelyen való önbíráskodás volt átlag feletti arányú (8%).

A bűncselekmények rendbelisége

A vizsgált 68 cselekmény közül 58 esetben egyrendbeli, két alkalommal kétrendbeli, hat esetben háromrendbeli, míg két ízben folytatólagos elkövetés miatti felelősségre vonás történt.

A bűncselekmény minősítése az eljárás során

Az esetenként tapasztalható minősítési problémákat jelzi, hogy a büntetőeljárások folyamatában az ügyek közel egyharmadában az eljárások korábbi szakaszaiban a cselekmények minősítése eltért a jogerős ítéletben megállapított önbíráskodástól. Ez túlnyomó részben a nyomozások során történt, és leginkább zsarolás, személyi szabadság megsértése, súlyos testi sértés vagy magánlaksértés szerepelt önbíráskodás helyett, illetve nem történt meg annak megállapítása, hogy e cselekmények mellett, halmazatban az önbíráskodás is megvalósult.

A bűnhalmazatok

A bűnhalmazatok aránya meglehetősen magas volt. Külön vizsgáltuk, hogy az egyéb bűncselekményeket az önbíráskodások elkövetésekor, vagy más alkalommal valósították-e meg.

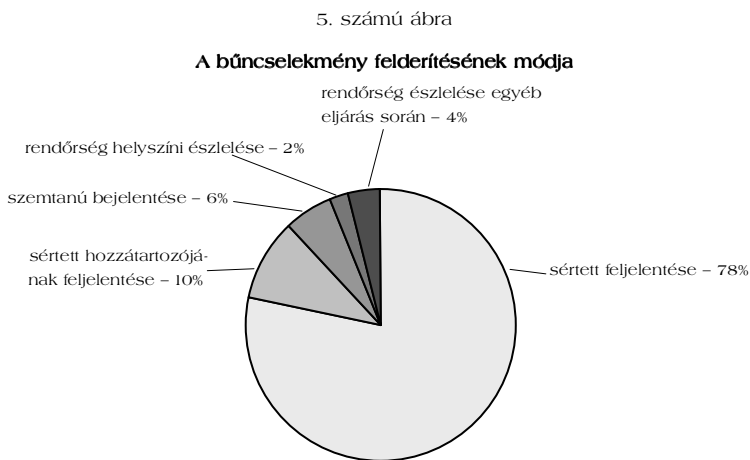
A cselekmények 43%-ánál az önbíráskodás végrehajtásakor egyéb bűncselekmény törvényi tényállásának kimerítése is megtörtént. Ez

leggyakrabban könnyű testi sértés, magánlaksértés, súlyos testi sértés és személyi szabadság megsértése volt.

Az önbírásokodások elkövetésétől teljesen függetlenül, más alkalommal megvalósított bűncselekmények miatt az ítéletek egyharmadában szabtak ki halmazati büntetést a bíróságok. A deliktumok többsége lopás, garázdaság, rongálás és súlyos testi sértés volt.

A bűncselekmény hatóság tudomására jutásának módja

Az 5. számú ábra szemlélteti, hogy a rendőrség milyen forrásból szerzett információt a bűncselekmény elkövetéséről. Látható, hogy döntő mértékben a sértett, illetve hozzátartozójának feljelentése szolgáltatott alapot a büntetőeljárás megindításához.

Az elkövetők száma

Az önbírásokodás azon bűncselekmények közé tartozik, ahol nem ritka a többes elkövetés, a tettes gyakran más személyek segítségével hajtja végre cselekményét. Amint azt a 6. számú ábra is mutatja, vizsgálá-

ti mintánkban a cselekmények pontosan felét egyetlen elkövető hajtotta végre, míg másik fele a többes elkövetés körébe tartozott.

6. számú ábra

Az elkövetés módja

Az önbíráskodás törvényi tényállása szerint az elkövetés erőszakkal vagy fenyegetéssel történhet. A két elkövetési mód közötti különbségtétel a cselekmény büntetőjogi minősítése szempontjából közömbös, kriminológiai nézőpontból azonban jelentősége van. A kutatás során azt tapasztaltuk, hogy – miként azt a 7. számú ábra érzékelteti – az erőszak alkalmazásával végrehajtott támadások vannak többségben, az esetek mintegy háromnegyedében ilyenre került sor.

7. számú ábra

Alapvetően a fizikai erőszak alkalmazása agresszívabb elkövetési módot jelent, mint a pusztán fenyegetésben nyilvánuló, de erőszak és erőszak között is jelentős különbség észlelhető. Az általunk elemzett cselekményekre típusosan nem volt jellemző a kirívóan durva, brutális erőszak, amint azt az okozott sérülések mértéke is jelzi, amire a későbbiekben még kitérünk. A leggyakrabban csekélyebb erőszak, illetve súlyosabb hátrány verbális kilátásba helyezése váltósult meg az igény önbíráskodás útján történő érvényesítése során.

Az elkövetési magatartás során az erőszak, illetve a fenyegetés konkrét megvalósulási formáját a 2. számú táblázat tartalmazza.

2. számú táblázat

Az elkövetés konkrét módszere

az elkövetés konkrét módszere	esetek száma
ütés (pofonütésen kívül)	23
lökés	18
pofonütés	10
megöléssel fenyegetés	10
rúgás	8
kézcsavarás	8
fojtogatás	4
kamál való rángatás	4
késsel történő fenyegetés	3
nyakra történő rálépés	3
bútor összetörése	3
hajhúzás	3
lefejelés	2
lefejeléssel való fenyegetés	2
épület felgyújtásával való fenyegetés	2
falnak, kerítésnek történő nekiszorítás	2

Az elkövetés eszköze

A cselekmények megvalósításakor eszközhasználatra viszonylag ritkán, mindössze az esetek egyötödénél került sor. Ez is arra utal, hogy egyfelől az elkövetők sokszor nem gondosan előkészítve, hanem hirtelen felindulásból követték el a bűncselekményt, másrészt pedig többnyire tartózkodtak a súlyosabb erőszak alkalmazásától.

Az eszközök között leggyakrabban kés, illetve riasztópisztoly használatára került sor (négy-négy alkalommal), míg balta kétszer, lőfegyver, baseballütő, sodrófa, lécs, gumibot és gumiszigetelésű vezeték pedig egyszerűen egyszerűen játszott szerepet a deliktum elkövetésénél.

A vagyoni igény jellege

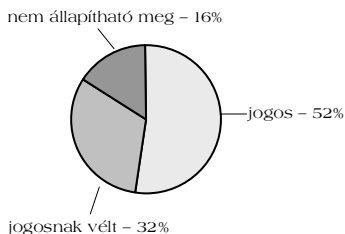
A törvényi tényállás nem tesz különbséget a szerint sem, hogy az elkövető jogos vagy jogosnak vélt vagyoni igényét kívánja-e nem megen-

gedhető, erőszakos módon vagy fenyegetéssel érvényesíteni, kriminológiai aspektusból azonban a különbségtétel nem elhanyagolható.

Az ügyek elemzése során azt tapasztaltuk – amint azt a 8. számú ábra is érzékelteti –, hogy az esetek többségénél (52%) az elkövető igénye jogosnak minősült, 32%-ánál csak az elkövető szubjektíve vélte jogosnak azt, míg a cselekmények 16%-ánál általában a háttérben lévő összetett polgári jogi jogviszonyok miatt nem lehetett bizonyossággal megállapítani, hogy az igény valóban jogos volt-e, vagy csak annak vélhető.

8. számú ábra

A vagyoni igény jellege

A vagyoni igény mértéke

Az önbíráskodás bűncselekményének megállapítása értékhatártól független, a törvényi tényállás az érvényesíteni kívánt vagyoni igény mértékére nincs figyelemmel, ennek alapján sem szabálysértési alakzat, sem minősített eset megfogalmazására nem került sor, e körülmény feltárása azonban mégsem lehet közömbös a morfológiai jellemzők vizsgálatakor.

A bűncselekmények megoszlását a vagyoni igény mértéke alapján a 3. számú táblázat szemlélteti.

Látható, hogy a vagyoni igények mértéke viszonylag ritkán magas összegű, mivel az esetek kétharmadában nem haladja meg az ötvenezer forintot. A több milliós nagyságrendű esetek többnyire személygépkocsi-adásvételekhez kötődnek (vételtartozás megfizetése, minőségi, eredetiségi problémák).

E vonatkozásban jelentős eltérést tapasztaltunk a két megye adatai kö-

3. számú táblázat

A vagyoni igény mértéke

a vagyoni igény mértéke	%-ban
1000 forint alatt	6
1001– 10 000 forintig	24
10 001– 50 000 forintig	38
50 001– 100 000 forintig	4
100 001– 500 000 forintig	13
500 001–1 000 000 forintig	6
1 000 000 forint felett	9

zött. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében sokkal jellemzőbbek voltak a csekélyebb „elkövetési értékek”: 45% volt a 10 000 forintot meg nem haladó cselekmények aránya, míg Győr-Moson-Sopron megyében csupán 16%.

A cselekmény motívuma

Vizsgáltuk, hogy milyen előzetes jogviszony, nézeteltérés járult hozzá az elkövető „felindulásához”, ahhoz, hogy „jussát” önhatalmúlag próbálja megszerezni. A skála eléggé szélesnek bizonyult, 15 kategóriát kellett felállítanunk. A leggyakoribb eseteket a 4. számú táblázat foglalja magában.

4. számú táblázat

A cselekmény motívuma

a cselekmény motívuma	esetek száma
pénztartozás megszerzése	17
ellopott dolog visszaszerzése	12
ingó adásvétellel kapcsolatos vita	12
munkadíj követelése	7
közösen kezelt pénz miatti vita	4
leltárihiány	2
hagyatéki vita	2
bérlőtíj-tartozás	2
játekból, fogadásból származó igény	2
sértettnél hagyott vagyontárgy megszerzése	2
károkozás megtérítése	2

A többi típus egy-egy alkalommal fordult elő. Ilyen volt a hitelben fogyasztás behajtása, a kezességvállalásból eredő fizetési kötelezettség megtérítése, előre kifizetett megbízás nem teljesítése miatti igény, valamint kukázók között a „zsákmányon” történő osztozkodás feletti vita.

Nem okozott meglepetést, hogy vezető helyen szerepel a kölcsönadott pénzeszegek visszaszerzésének motívuma, ezzel szemben

nem számítottunk arra, hogy eltulajdonított vagyontárgyak visszaszerzésének indítéka is ilyen gyakran merül fel.

A legtöbb esetben a háttérben az elkövető részéről a gyors és hatékony igazságszolgáltatásban való bizalom hiánya érzékelhető. Ezt gyakran felerősítették az elkövetői kör jellemzői (alacsony iskolázottság, nehéz anyagi helyzet). Ugyanakkor ehhez hozzá kell fűzni, hogy mindössze egyetlen eset volt, amikor a bűncselekmény végrehajtása előtt az elkövető igénybe kívánta venni a törvényes jogi utat. Több ízben viszont az is hozzájárult a bűnelkövetéshez, hogy a terheltek a törvényes út sikerében nem is bízhattak, például a szerződés írásba foglalásának elmaradása, vagy annak uzsora jellege miatt.

A szemtanúk száma

A 9. számú ábra jeleníti meg, hogy a bűncselekményt a sértett(ek)en kívül közvetlenül hány szemtanú észlelte.

Bár a magántermészetű viták jellege és az elkövetők érdeke azt kívánná, hogy lehetőleg szemtanú ne legyen jelen az elkövetés-kor, mégis a tények azt mutatják, hogy ez csupán az esetek mintegy negyedénél teljesült. Ebből is látható, hogy az elkövetőket döntően indulataik, rögtönös szándékaik vezérelték, általában nem készítették elő cselekményeiket, a leplezéssel nem különösebben törődtek.

9. számú ábra

A cselekmény szervezettsége

Az utóbbi időben a médiában és a köztudatban is kialakult az önbíráskodások és a pénzbehajtó bandák tevékenysége közötti egyenlőségjel tétel.

Ezért hangsúlyozottan elemeztük, hogy a cselekmények közül melyek mutatnak ilyen jellegzetességet mind az elkövetés módjára, mind a végrehajtók személyiségére tekintettel. Összességében leszögezhetjük, hogy csupán egyetlen egyértelműen ilyen típusú esettel találkoztunk vizsgálati mintánkban. Ezen kívül öt olyan cselekmény fordult elő, amelynél felmerültek szervezett pénzbehajtásra is utaló körülmények, de ezek inkább sejtések voltak, mint alátámasztható következtetések, és több esetben éppen az ilyen jellegűnek vélhető személyeket nem sikerült felkutatni és eljárás alá vonni.

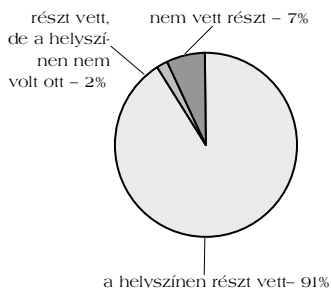
Az említettekkel áll összhangban az a tény is, hogy – miként az a 10. számú ábrán is megfigyelhető – a cselekmények 91%-ánál a jogosult is a helyszínen részt vett a végrehajtásban.

A cselekmény következménye

A bűncselekmények megvalósítása az elkövetők részéről alapján nem nevezhető még átmenetileg sem sikeresnek – amint azt a 11. számú ábra is tükrözi – mivel céljukat nagyjából nem tudták elérni. Csak az esetek 28%-ában sikerült a vagyoni igényt teljesen, míg 9%-ban részben megszerezni, 3% esetében pedig tartozáselismerő írásbeli nyilatkozat kikényszerítésére került sor.

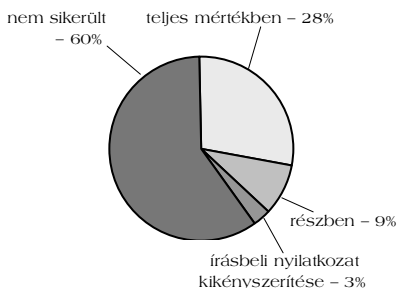
10. számú ábra

A jogosult részvétele az elkövetésben

11. számú ábra

Az elkövetés során milyen mértékben sikerült megszerezni a vagyoni igényt?

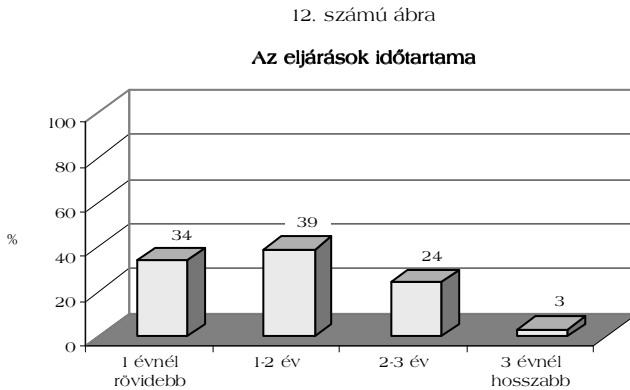

Szakértők részvétele az eljárásban

A büntetőeljárások háromnegyed részében nem vettek igénybe igazságügyi szakértőket, a leggyakrabban igazságügyi orvos szakértők kirendelése történt (12 eset), elmeorvos szakértő és fegyverszakértő alkalmazására két-két ízben, míg kárszakértőre egyszer került sor.

Az eljárások időszerűsége

A lefolytatott büntetőeljárások időtartamát a 12. számú ábra szemlélteti.

Az ítéletek 16%-a 1998-ban, 34-34%-a 1999-ben és 2000-ben, 16%-a pedig 2001-ben vált jogerőssé. A nyomozás elrendelésétől az ítélet jogerőre emelkedéséig az eljárások 34%-ában egy évnél, 73%-ában két évnél kevesebb időre volt szükség, három évnél hosszabb ideig két ügy húzódott el.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében általában gyorsabban fejeződtek be az eljárások: az egy éven belüli befejezések aránya 45% volt, míg Győr-Moson-Sopron megyében csak 24%, a két éven belüli befejezések megoszlása pedig 84% a 65%-kal szemben.

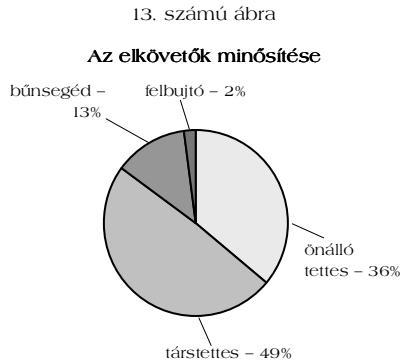
Az elkövetők

Az elkövetők minősítése

A gyakori többses elkövetésből adódóan az elkövetők legnagyobb része, 49%-a – amint azt a 13. számú ábra is mutatja – társtettes volt, az önálló tettesek aránya 36%, a bűnsegédké 13%, a felbujtóké pedig mindössze 2%.

A felbujtóként felelősségre vontak minimális aránya azt tanúsítja, hogy a bíróság elé került ügyek zömében nem érvényesül

az önbíráskodásokkal kapcsolatos azon közkeletű képlet, miszerint a hi-telezők felbujtóként a háttérben maradvá pénzbehajtókat bíznak meg követelésük érvényesítésével.

Az elkövetőnek

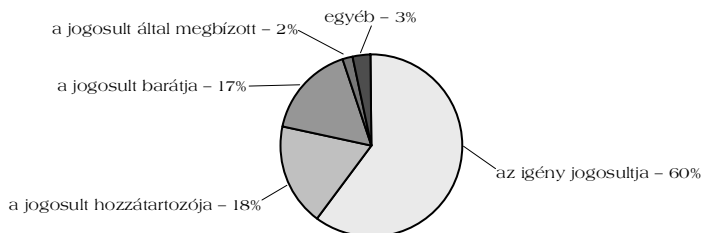
az igényjogosulthoz való viszonya

Az önbíráskodások egyik lényeges kriminológiai ismérveként aposztrofálhatjuk annak megállapítását, hogy a bűncselekmény elkövetője egyben az igényjogosult-e, avagy a jogosulttal milyen kapcsolatban álló személy. Az észlelt bírói gyakorlat szerint is felelősséget tompító tényező, ha a terhelt saját igényét kívánja érvényesíteni, illetve súlyosító körülmény, amennyiben valaki érdektelenül avatkozik be az eseményekbe.

A vizsgálat eredményei azt mutatják – miként az a 14. számú ábrán is megfigyelhető –, hogy az elkövetők túlnyomó többsége (60%-a) azonos az igény jogosultjával, 18% a jogosult hozzátartozója, 17% a barátja, 2% a jogosult által megbízott, míg 3% egyéb személy. Tehát mindössze 5% azon elkövetők aránya, akik érzelmileg nem kötődtek a jogosultakhoz.

14. számú ábra

Az elkövetők az igényjogosulthoz való viszonya

Az elkövetők neme

A teljes mintára vonatkoztatva az elkövetők 82%-a férfi, 18%-a nő volt. E tekintetben azonban jelentős különbséget észleltünk a két megye adatai között, mivel míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében meglehetősen magas, 27% volt a női elkövetők aránya, addig Győr-Moson-Sopron megyében csak 11%.

Az elkövetők életkora

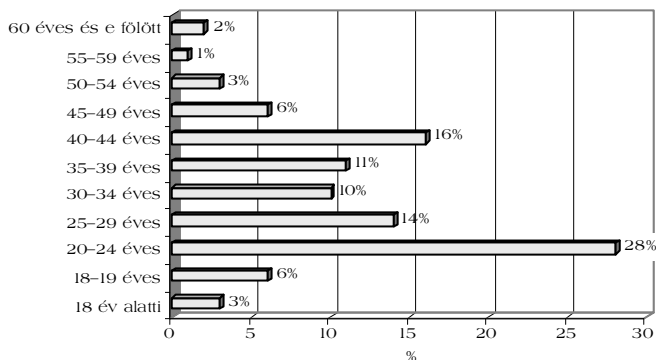
Az önbíraskodás elkövetése nem különösebben jellemző a fiatalkorúakra, amit mintánk is alátámasztott, mivel csupán három 18 év alatti terhelt volt.

A cselekmény végrehajtása a legjellemzőbben – miként azt a 15. számú ábra is mutatja – a fiatal felnőtt korosztályban fordul elő, amelynek tagjai már önállóan intézik vagyoni ügyeiket, ugyanakkor sérelmek esetén gyakran hevesen, meggondolatlanul, impulzívan, fizikai erejüket előtérbe helyezve reagálnak.

Az életkor tekintetében jelentős különbséget nem lehetett megfigyelni a két megyében regisztrált adatok között, csupán annyit, hogy míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legidősebb elkövető 46 éves volt, addig Győr-Moson-Sopron megyében hét tettes már betöltötte ezt az életkort, sőt ketten a 60. életévet is, a legidősebb terhelt pedig 71 éves volt.

15. számú ábra

Az elkövetők életkora

Az elkövetők állampolgársága

Az elkövetők 95%-a magyar állampolgár volt, így nem tekinthető kirívónak a külföldi elkövetők aránya, annak ellenére, hogy vizsgálatunk háttér menti megýéket ölelt fel.

Az öt külföldi terhelt közül kettő ukrán, kettő jugoszláv, egy pedig ukrán-magyar kettős állampolgár volt.

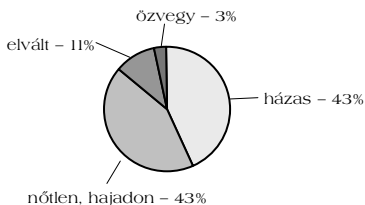
Az elkövetők családi állapota

A 16. számú ábra az elkövetők hivatalos családi állapotát mutatja be, a 17. számú ábra pedig azt, hogy a tettesek ténylegesen kívül, milyen családi környezetben élnek.

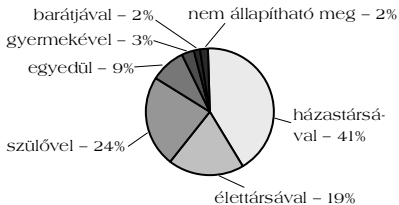
A házások, illetve a nőtlenek és hajadonok megoszlása azonos, 43-43%. A ténylegesen párkapcsolatban élők aránya 60% (41% a házastárssal, 19% pedig az élettárssal élők hányada). Ezen mutatók jóval magasabbak, mint a rablások vagy a garázdaságok esetén mérték,³

3 Nagy L. T.: A fővárosban elkövetett garázdaságok kriminológiai vizsgálata. Kriminológiai Tanulmányok, 37. OKRI, Budapest, 2000, 234. o.

16. számú ábra

Az elkövetők családi állapota

17. számú ábra

Az elkövetők kivel él együtt

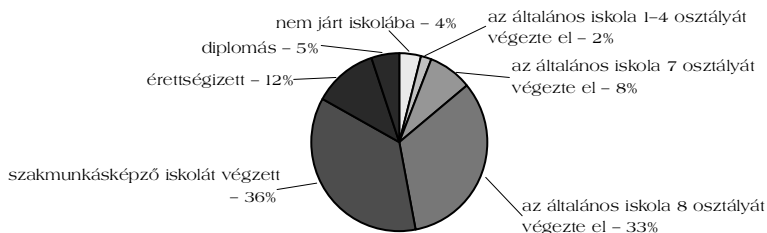
ami arra utal, hogy az önbíráskodás elkövetői között jóval kevesebb a független, önálló életvitelt folytató személy.

A terheltek fiatal korával függ össze elsősorban az a tény, hogy mintegy negyedük a szüleivel él együtt.

Az elkövetők iskolai végzettsége

A tettesek iskolai végzettségét a 18. számú ábra illusztrálja. Az adatokat szemlélve szomorú tény, hogy négyen analfabéták, ráadásul nem is az idősebb generáció tagjai közül. Ők valamennyien Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei lakosok, de egyébként is e megye elkövetői sokkal alacsonyabb iskolázottságúak, mivel 26%-uk nem végezte el az általános iskolát, szemben a Győr-Moson-Sopron megyei terheltekkel, ahol ez az arány csak 4%.

18. számú ábra

Az elkövetők iskolai végzettsége

Szükséges ugyanakkor megjegyezni, hogy az öt diplomás közül kettő esetében ezen információt némi fenntartással kell kezelni, mert csak ellenőrizhetetlen terhelti közlésen alapul, mivel ukrán állampolgárságú elkövetőkről van szó, akiknek ügyét gyorsított bíróság elé állításos eljárással intézték.

Az elkövetők munkaviszonya

A 19. számú ábra alapján látható, hogy az elkövetők 45%-a állt munkaviszonyban, vagy dolgozott ahhoz hasonló, tartós jelleggel. 17% volt az alkalmi munkát végzők aránya, 4% az őstermelőké, 15% pedig a nyugdíjasoké. A terheltek 19%-a munkanélküli volt.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a munkanélküliek aránya 23%, az alkalmi munkát végzőké 21% volt, míg Győr-Moson-Sopron megyében csak 14%, illetve 12%.

A nyugdíjasok döntő része nem öregségi, hanem rokkantsági nyugdíjas, különösen Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ahol a nyugdíjasok aránya 17% volt, ahhoz képest, hogy mint láttuk, a legidősebb elkövető is csak 46. életévét töltötte be.

Az elkövetők anyagi helyzete

Meglehetősen nehéznek tűnt az elkövetők reális anyagi, vagyoni helyzetének megállapítása, bár erre vonatkozó adatokat a nyomozati és a bírósági jegyzőkönyvek, valamint az ítéletek is tartalmaztak, valójában azonban többnyire ellenőrizhetetlen módon. E tényeket figyelembe véve azt állapítottuk meg, hogy a terheltek 38%-a az átlagosnál kedvezőtlenebb, és csupán 9%-a volt kedvezőbb anyagi helyzetű.

A vagyontalanok aránya összességében 47% volt. E téren érdekes módon a szabolcsiak jobban álltak, mert csak 25%-uk volt vagyontalan, míg a Győr-Moson-Sopron megyeiek 59%-a. E különbség főként a lakástulajdonból származott, amellyel a keleti megye terheltjeinek 45%-a, míg a nyugati megyében csupán 30%-a rendelkezett.

Az elkövetők lakóhelye

Négy elkövető állandó lakóhelye külföldön volt, egy személyé Komárom-Esztergom megyében, míg a többiek abban a megyében laktak, ahol a bűncselekményt elkövették.

A terhelték 52%-a városlakó volt, a Győr-Moson-Sopron megyeiek közül 66%, míg a szabolcsiak közül csak 37%.

A lakóhely és a bűncselekmény elkövetési helyének összefüggését vizsgálva – amint az a 20. számú ábrából is kitűnik – elmondható, hogy túlnyomórészt (63%) egy és ugyanazon településről van szó, amely kapcsolat mindkét megyében gyakorlatilag azonos mértékű volt.

Drogok szerepe az elkövetésben

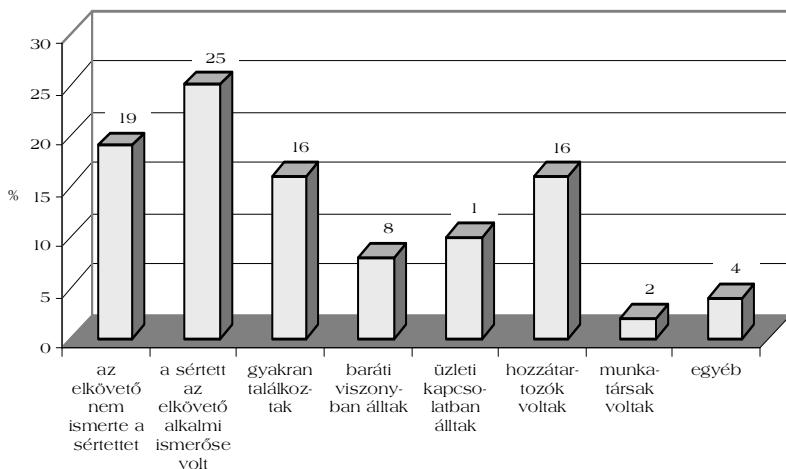
Tipikusan nem alkoholos állapotban hajtották végre a tettesek cselekményeiket, mivel ittas állapotban való elkövetést 18%-uknál regisztráltunk.

Kábítószer hatása alatt történő bűnelkövetés két terhelnél merült fel.

Az elkövetők és a sértettek kapcsolata

Az elkövetők és a sértettek ismeretségét a 21. számú ábra szemlélteti.

Az elkövető és a sértett kapcsolata

Látható tehát, hogy az ismeretlenek sérelmére önbíráskodó elkövetők aránya az egyötödöt sem éri el, azonban ilyen esetekben is a terheltek tipikusan többes elkövetői társaságok tagjai voltak, akik közül egyesek ismerték az áldozatot.

Vizsgáltuk azt is, hogy az elkövető pénzbehajtónak minősül-e, tehát anyagi ellenszolgáltatásért vállalkozik-e arra, hogy adósoktól más személyek irányában fennálló tartozásokat erőszakkal vagy fenyegetéssel behajtsa. Ennek alapján egy terheltet találtunk, aki e kritériumoknak megfelelt, kettőről pedig feltételezhető volt.

Előzetes letartóztatás

A terheltek 15%-a volt előzetes letartóztatásban, 4%-uk azonban más ügy miatt. Ugyancsak 4% volt azok aránya, akiket őrizetbe vettek, de előzetes letartóztatásba már nem kerültek. Az összes elkövető 8%-a volt három hónapot meghaladó ideig előzetes letartóztatásban.

Az elkövetők védelme

A terheltek 38%-ának volt meghatalmazott ügyvédje. Ez az arány Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 35%, Győr-Moson-Sopron megyében pedig 41%.

Az elkövetők előélete

A terheltek nagyobb része (59%) – miként azt a 22. számú ábra is illusztrálja – büntetlen előéletű volt. E téren Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (58%) és Győr-Moson-Sopron megye (61%) között nagyságrendbeli eltérés nem jelentkezett.

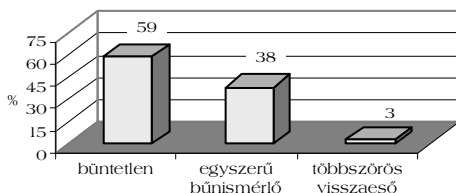
A tettesek 19%-a követett már el korábban erőszakos bűncselekményt, de csak egyetlen olyan akadt, akit már elítéltek önbírászkodásért. A többszörös visszaesők száma összesen három volt.

Egynél többször az összes terhelt 24%-a volt büntetve, míg ötnél több alkalommal 5%-uk.

Az összes elkövető 8%-át ítélték már korábban végrehajtandó szabadságvesztésre, azaz „börtönviseltnek” minősül.

22. számú ábra

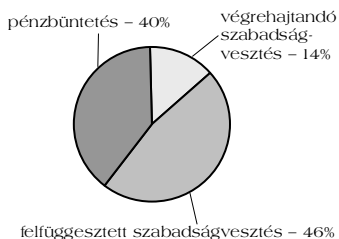
Az elkövetők előélete

A kiszabott jogerős büntetés

A 23. számú ábra alapján látható, hogy a leggyakrabban alkalmazott főbüntetés a felfüggesztett szabadságvesztés volt (46%), majd a pénzbüntetés következett (32%), míg végrehajtandó szabadságvesztést csak a terheltek 14%-ával szemben szabtak ki.

23. számú ábra

A kiszabott főbüntetés neve

Közügyektől eltiltásra 12, pénzmellékbüntetésre 6, kiutasításra 4, míg elkobzásra 1 esetben került sor.

A kiszabott szabadságvesztések 47%-a nem haladta meg az egy, 85%-a pedig a két évet. A leghosszabb szabadságvesztés-büntetés öt év terjedelmű volt.

A pénzbüntetések napi tételeinek száma 100 és 360 között változott, az egy napi tétel összege pedig 50 és 250 forint között. A leggyakoribb napi tételszám a 300 volt (21%), a legsűrűbben előforduló egy napi tételösszeg pedig a 150 forint (18%).

A pénzmellékbüntetések összege négy esetben 30 000 forint, egyegy ízben pedig 10 000, illetve 40 000 forint volt.

A büntetések nagyobb része, 55%-a halmazati büntetés volt.

Az ítéletek 67%-a első fokon jogerőre emelkedett. A másodfokú eljárásra utalt 34 ügy közül kilenc elkövető büntetése enyhébb lett, kettőé súlyosabb, míg huszonháromé nem változott.

A fiatalok elkövetők

Mivel csak három fiatalok elkövető szerepelt a mintában, ezzel kapcsolatosan mélyrehatóbb elemzésnek és messzemenő következtetések levonásának nincs helye és értelme. Csupán megjegyezzük, hogy hármójuk közül egyikük sem volt korábban állami gondozásban, és ketten már nem szüleikkel, hanem önállóan éltek. Különösebb gyámügyi előzmények nem, tanulási problémák azonban mindnyájuknál előfordultak.

A sértettek

A sértettek neme

A sértettek 62%-a férfi volt, 38%-a nő. Az elkövetőkhöz hasonlóan a sértetteknél is jelentős különbséget észleltünk a két megye között, hasonló tendenciával, azaz Szabolcsban nemcsak az elkövetők, de a sértettek között is jóval több volt a gyengébb nem képviselője, mivel arányuk 51% volt, míg Győr-Moson-Sopron megyében csak 27%. Gyakran megfigyelhető volt, hogy női elkövetők nők sérelmére követték el bűncselekményeiket.

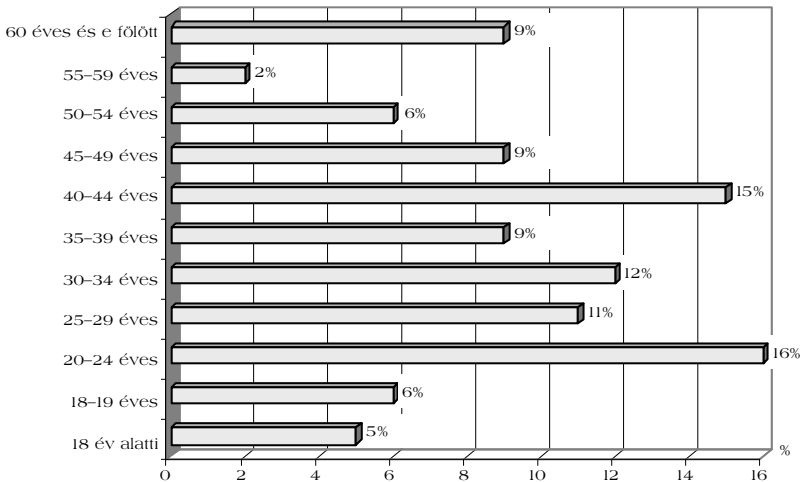
A sértettek életkora

A sértettek életkori megoszlását a 24. számú ábra szemlélteti.

Látható, hogy a sértettek átlagéletkora magasabb az elkövetőkénél, az áldozatok fele már betöltötte 34. életévét.

24. számú ábra

A sértettek életkora

A két megyében a sértettek életkorát tekintve ugyanúgy nem észlelhető jelentős különbség, mint az elkövetők esetében, de ahhoz hasonlóan az áldozatok között is a legidősebbek Győr-Moson-Sopron megyében fordultak elő (hét hatvan év feletti sértett), míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a sértettek doyenje 56 éves volt.

A sértettek állampolgársága

Egyetlen ukrán kivételével valamennyi áldozat magyar állampolgár volt.

A sértettek lakóhelye

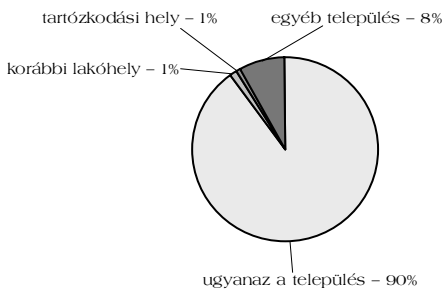
A sértettek 53%-a Győr-Moson-Sopron megyei, 46%-a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei, míg egy áldozat Veszprém megyei lakos volt.

51%-uk községben, 47%-uk városban, 2%-uk pedig külterületen (tanyán) élt. Tehát az elkövetők nagyobb része élt városban, mint a sértetteké.

A 25. számú ábra rendkívül szoros korrelációt mutat a sértettek lakóhelye és a bűncselekmény elkövetésének helye között. Ez az áldozatok 90%-ánál azonos volt, egy-egy esetben a korábbi lakóhelyen, illetve a sértett tartózkodási helyén (ahol üdülés céljából volt) történt a bűnelkövetés, és csupán 6 sértettnél nem állt fenn ilyen kapcsolat.

25. számú ábra

A sértett lakóhelye és a bűncselekmény helyszíne közötti kapcsolat

A bűncselekmény helyszínén tartózkodás oka

A 26. számú ábra szemlélteti, hogy a sértettek milyen okból tartózkodtak a bűncselekmény helyszínén.

26. számú ábra

Látható, hogy az elkövetők leggyakrabban az otthonukban tartózkodó sértettekkel szemben lépnek fel vagyoni igényük érvényesítése céljából. E támadások többnyire nem párosulnak erőszakos behatolásokkal, mivel az áldozatok általában önként engedik be a tetteseket, és az események csak később – a követelések nem teljesítésekor – fajulnak odáig, hogy erőszak vagy fenyegetés alkalmazására kerül sor.

Mivel az elkövetők a sértettek életvitelét rendszerint jól ismerték, ezért több esetben a munkahelyükön keresték fel őket tartozásuk rendezése érdekében, illetve kisebb településeken többször előfordult, hogy tudván, mikor kap az áldozat pénzt, a helyi postán, vagy annak közelében, közvetlenül a pénzfelvétel után igyekeztek megszerezni „jussukat”.

A sértettek munkaviszonya

E tekintetben a bűnügyi iratok alapján a sértettek 21%-a esetében nem állt rendelkezésre információ. A többiek 42%-a állandó jellegű, 5%-a al-

kalmi munkát végzett, 23% nyugdíjas volt, 5% tanuló, 2% gyesen lévő, 23% pedig munkanélküli.

A sértett elismerte-e az elkövető vagyoni igényét

A tényállás szempontjából irreleváns, hogy a sértett létezőnek és jogosnak tekinti-e az elkövető vagyoni igényét, hiszen ezt mindig szubjektíve a terhelt oldaláról kell vizsgálni. Kriminológiai aspektusból azonban nem mellékes annak elemzése, hogy az áldozatok – habár a magatartás módját nem, de – a mögötte meghúzódó vagyoni igényt jogosnak ismerték-e el az eljárás során.

Megállapítottuk – amint azt a 27. számú ábra tükrözi – hogy az áldozatok 36%-a teljes egészében, 7%-a részben, míg 38% egyáltalán nem ismerte el a vele szemben támasztott vagyoni igényt, azon sértettek aránya pedig 19% volt, akik csak közvetve váltak áldozatokká, mivel az érvényesíteni kívánt vagyoni igényt nem velük szemben támasztották.

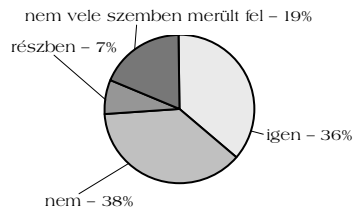
Győr-Moson-Sopron megyében 36%, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében valamivel több, 41% volt azon sértettek aránya, akik egyáltalán nem ismerték el a vagyoni igényt.

A sértett ellenállása

Elsősorban a hirtelen, váratlan, általában rövid ideig tartó támadás, illetve az elkövetői oldalon fennálló jelentős

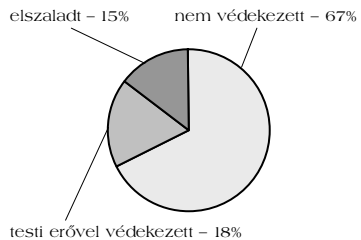
27. számú ábra

A sértett elismerte-e a vagyoni igény jogosságát?

28. számú ábra

A sértett milyen ellenállást tanúsított?

erőfölény következtében a sértettek kétharmada egyáltalán nem védekezett a támadással szemben, míg testi erővel 18%-uk szállt szembe, 15%-uk pedig elszaladt, miként azt a 28. számú ábra illusztrálja.

Egyes esetekben megnehezítette a sértetti védekezést, illetve kiváltozott a bűncselekmény elkövetését az áldozatok ittas állapota, bár ez jóval kevésbé volt jellemző, mint például a rablások esetében, mivel csak a sértettek 11%-a volt ittas a bűncselekmény megvalósításakor.

A sértettek sérülései

Az áldozatok 36%-a könnyű, 5%-a súlyos testi sérülést szenvedett, míg 59%-uk nem sérült meg a bűncselekmény végrehajtása következtében (29. számú ábra).

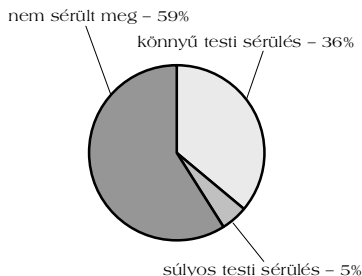
E téren jelentős különbség nem volt a két megye között, Szabolcsban csupán 4%-kal többen szenvedtek sérülést, mint Győr-Moson-Sopron megyében, de ez is a könnyű testi sérülésekből fakad, mert a súlyos sérülések aránya azonos volt.

A sértettek veszélyeztetettsége

A sértettek egyharmadát találtuk olyan személyeknek, akik különösen veszélyeztetettnek tűnnek önbíráskodások szempontjából. Ők elsősorban életvitelük, gyakori felelőtlen (esetenként uzsorásoktól történő) kölcsönkéreseik, foglalkozásuk, vagy agresszív hozzátartozóval való együtt lakásuk miatt veszélyeztetettek viktimológiai szempontból az átlagost meghaladó mértékben.

29. számú ábra

Milyen sérülést szenvedett a sértett?

A kutatás tapasztalatai

Kétségtelen tény, hogy a társadalomban tapasztalható anómiás viszonyok hazánkban is hozzájárultak korábban nem tapasztalt új jelenségek kialakulásához, amelyek az erőszakos bűnözés körében többek között durvább elkövetési módszereket hoztak magukkal, így például megjelentek a brutális pénzbehajtások is.⁴ Az ilyen jellegű cselekményeket a média előszeretettel tárgyalta, kiemelten kezelte, különösen, mivel egyes esetekben a lakosság körében megdöbbenést keltő és a bűnüldöző hatóságok által hosszú ideig kezelhetetlennek tűnt úgynevezett robbantásos „merényletek” körében is akadtak önbíráskodásra utaló esetek.

Az elmúlt évtizedben elkövetett robbantásos, kézigránátos figyelemzavarások száma meghaladta a 150-et. Ezek kriminológiai szempontból két csoportba sorolhatók: a politikai természetűekbe és a kifejezetten köztörvényes jellegűekbe. Utóbbiak egyik alcsoportja a személyközi anyagi konfliktusokkal (adósság, hiteltörlesztés mellőzése stb.) kapcsolatos és a követelés teljesítésére való feltétlen kötelezés nyomatékosságát célzó esetek.⁵

Az említett események miatt nem véletlen, hogy a büntető jogpolitika is úgy érezte, cselekednie kell, és tradicionális reflexek alapján a cselekmény szankcionálásának szigorításában látta a kivezető utat. Ennek megfelelően, két lépcsőben megtörtént a korábban privilegizált tényállásként kezelt önbíráskodás büntetési tételének komoly súlyosítása. E megoldás helyességét azonban sem a tények nem igazolják (nemhogy csökkentek volna, hanem tovább szaporodtak az önbíráskodások), sem empirikus kutatásunk adatai alapján az ismertté váló és a jelenséget meghatározó tipikus elkövetési módok nem indokolják.

A kodifikáció a szigorítást láthatóan, *expressis verbis* is a szervezett bűnözéshez kötődő eseteket alapul véve hozta. Az ezzel kapcsolatos ellenérzéseket négy pontban lehet megfogalmazni:

- 1) Az ilyen jellegű esetek döntő hányada nem válik az ismertté vált bűnözés részévé, illetve ha a cselekmény a hatóságok tudomására jut is, az elkövetőket gyakran nem sikerül felderíteni.

4 Domokos A.: Az erőszakos bűnözés. Hinnova, Budapest, 2000, 14–15. o.

5 Bakóczi A. – Sárkány I.: Erőszak a bűnözésben. BM Kiadó, Budapest, 2001, 199–200. o.

- 2) A szervezett bűnözői elkövetői körre a tapasztalatok alapján vajmi kevés hatást gyakorol a büntetési tételek szigorítása.
- 3) Amennyiben mégis sikerül eljárás alá vonni és bizonyítani az ilyen jellegű elkövetők önbíráskodási cselekményeit, ezek szinte kivétel nélkül egyéb, súlyos bűncselekményekkel párosulnak, amelyekért megfelelő mértékű halmazati büntetést lehet kiszabni.
- 4) A „klasszikus”, nem a kemény alvilághoz tartozó, sokszor csupán kiszolgáltatott, és a felelősségre vontak döntő többségét adó „köznap” önbíráskodókat érinti valójában a deklaráltan nem ellenük hozott törvényi változtatás.

Kutatásunk alapján kijelenthető, hogy a vizsgált körben az ismertté vált és elbírált önbíráskodások túlnyomó hányada semmiképpen sem sorolható be abba a körbe, amely magán viseli a szervezetszerű elkövetés ismérveit, elsősorban a következő feltárt jellemzők miatt:

- ritka a kirívóan durva, brutális erőszak alkalmazása;
- ritka az eszközhasználat;
- a vagyoni igény mértéke meglehetősen alacsony;
- gyakran van kívülálló szemtanú;
- a cselekményt sokszor hirtelen indulat, rögtönös szándék váltja ki;
- az esetek döntő többségében az igény jogosultja a helyszínen részt vesz a végrehajtásban;
- rendkívül alacsony a felbujtók aránya;
- a sértettek nagyobb része nem szenved testi sérülést.

Az önbíráskodások megelőzésének lehetőségei

E helyütt nem érezzük szükségét azon általános prevenciós elvek, megoldási javaslatok kifejtésének, amelyek számos, e kérdéssel foglalkozó tanulmányban láttak napvilágot.⁶

6 Pusztai L.: A bűnmegelőzés dilemmája. *Kriminológiai és Kriminálisztikai Évkönyv* 1995, IKVA, Budapest, 1995, 5–57. o.; Irk. F.: Rendszerváltás és bűnözés – négy év után. *Kriminológiai és Kriminálisztikai Évkönyv*, IKVA, 1995, 76–81. o.; Kerezi K.: Egy biztonságosabb Magyarorszáért: a bűnmegelőzés stratégiája. *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok*, 34. OKRI, Budapest, 1997, 11–41. o.

Az önbíráskodás speciális bűncselekménynek tekinthető abból a szempontból, hogy e deliktum megvalósítása esetén az elkövető részéről egyfajta jogos motívum jelentkezik, az általa elérni kívánt cél gyakran akceptálható, sőt törvényesnek tekinthető, a végrehajtás módja viszont nem helyeselhető. Jogrendszerünk a tulajdon, illetve a vagyontárgyak megóvása terén meghatározott esetekben megengedi bizonyos mérvű erőszak alkalmazását is. Éppen ezért elsődlegesen megfogalmazható feladat, hogy megfelelő jogpropagandát kell kifejteni abban a vonatkozásban is, amely egyértelművé teszi az állampolgárok számára a különbséget a jogos védelem, a birtokvédelem megengedett lehetőségei és a szigorúan büntetendő önbíráskodás között. Mindenekelőtt e téren is meg kellene oldani a vétőképes korba lépő általános iskolások – gyakorlatban nem létező – alapvető jogi felkészítését.

Emellett alapvető jelentőségű lenne a polgári jogi jogviták jelenlegi, rendkívül körülményes, hosszadalmas procedúráját racionalizálni. Egy-egy bíróra sokszor két-háromszáz ügy jut, a perek gyakran öt-hat évig elhúzódnak, hogy azok anyagi vonzatairól és a végrehajtás sokszor kilátástalan voltáról ne is beszéljünk. Nem véletlen, hogy az emberek szkeptikusan viszonyulnak az állami igazságszolgáltatáshoz. A helyzetet még tovább nehezíti, hogy a szegényebb, hátrányosabb helyzetű rétegek számára manapság gyakorlatilag nem létezik ingyenes jogsegély-szolgáltatás, éppen ezért, ha nem is támogatható, de gyakran érthető, ha vitáik rendezését időnként saját kezükbe veszik. Feltétlenül fenn kell tartani az állam igazságszolgáltatási monopóliumát, nem engedhető meg az anarchiához vezető önbíráskodások elharapózása, de farizeus álláspontnak tűnik az a gyakorlat is, amely egyre súlyosabb büntetéseket helyez kilátásba az elkövetőkkel szemben, miközben nem teremti meg a törvényes út igénybevétele esetén a megfelelő, gyors és hatékony elbírálás esélyét.

IRODALOM

Bakóczy A. – Sárkány I.: Erőszak a bűnözésben. BM Kiadó, Budapest, 2001

Domokos A.: Az erőszakos bűnözés. Hinnova, Budapest, 2000

Irk. F.: Rendszerváltás és bűnözés – négy év után. Kriminológiai és Kriminalisztikai Évkönyv, IKVA, 1995

Kerecsi K.: Egy biztonságosabb Magyarországért: a bűnmegelőzés stratégiája. Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok, 34. OKRI, Budapest, 1997

Nagy L. T.: A fővárosban elkövetett garázdaságok kriminológiai vizsgálata. Kriminológiai Tanulmányok, 37. OKRI, Budapest, 2000

Nagy L. T.: Az önbíráskodás büntetőjogi kérdéseiről. Kriminológiai Tanulmányok, 39. OKRI, Budapest, 2002

Pusztai L.: A bűnmegelőzés dilemmája. Kriminológiai és Kriminalisztikai Évkönyv 1995, IKVA, Budapest, 1995

Józsefváros – adalékok egy kerület szabálysértési természetrajzához

A tanulmány a főváros VIII. kerülete, a különféle devianciák által erősen veszélyeztetett Józsefváros önkormányzati hatáskörbe tartozó szabálysértési helyzetét vázolja fel. A kerületben lefolytatott ténykutatás magában foglalja a Józsefvárosi Önkormányzat Polgármesteri Hivatal szabálysértési osztálya mint VIII. kerületi elsőfokú szabálysértési hatóság 2001. évi teljes iratanyagának az áttekintését.

A fontosabb kutatási megállapítások a következők: a szabálysértések összessége által előidézett veszély fokozódását jelzi a szabálysértések emelkedő tendenciája; a szabálysértési jogalkalmazás objektív okok miatt nem eredményes; a bírságpolitika nem éri el a kívánt hatást; az intézkedésként alkalmazott figyelmeztetés a fonákjára fordul, és a közérdekű munkával kapcsolatosan is adódnak anomáliák.

A kutatás bebizonyította, hogy mind a szabálysértési fertőzöttség alakulásában, mind pedig a jogalkalmazás hatékonyságában nagy szerepet játszanak a Józsefváros speciális gazdasági, társadalmi, szociokulturális és demográfiai jellemzői.

A kutatás köre

A szabálysértésekről szóló, 2000. március 1-jén hatályba lépett 1999. évi LXIX. törvény (a továbbiakban: Sztv.) A tulajdon elleni szabálysértések című, XV. fejezetében, a 157. §-ban rendelkezik az úgynevezett **ket-tős alakzatú** szabálysértésekről.

Ezek a következők:

- a lopás, sikkasztás, jogtalan elsajátítás, orgazdaság (157. § (1) bek. a) pont),
- csalás, szándékos rongálás (157. § (1) bek. b) pont),
- hűtlen kezelés (157. § (1) bek. c) pont),
- a jármű önkényes elvétele (157. § (2) bek.).

E szabálysértések törvényi tényállási elemeit az Sztv. külön nem határozza meg, hiszen azok a hatályos büntetőkódex vagyona elleni bűncselekményeket szankcionáló XVIII. fejezetében már részletes kimunkálást nyertek. Ugyanazon elkövetési magatartásoknak tehát van egy bűncselekményi és egy szabálysértési alakzata is – innen származik e jogellenes cselekedetek összefoglaló elnevezése: ezek ugyanis az úgynevezett kettős alakzatú vagy „hasonló tényállású” cselekmények. Az, hogy konkrét esetben a cselekmény bűncselekménynek, vagy szabálysértésnek minősül, a társadalomra való veszélyesség súlyosabb vagy enyhébb fokának a függvénye. A szabálysértés és a bűncselekmény között húzódó választóvonalat tehát részben az okozott kár összege, az értékhatár – ami jelenleg tízezer forint¹ –, részben pedig a minősítő körülmények megléte jelenti.²

A tulajdon elleni szabálysértések kriminológiai felmérése ekként „a vagyona elleni bűnözés” című intézeti kutatási főirányhoz kapcsolódik.

A jelenlegi beszámoló alapját képező, 2002-ben végzett kutatás is elsősorban a tulajdon elleni szabálysértések megismerésére irányult. A vizsgált terület specialitásai következtében azonban a főirány keretein jóval túllépett: *egy adott évben, egy adott budapesti kerületben az önkormányzati hatáskörbe tartozó valamennyi szabálysértést vizsgálat tárgyává tette.*

Ez a kerület pedig a főváros VIII. kerülete volt, a vizsgált intervallum pedig a 2001-es esztendő.

A *vizsgálandó kerület* kiválasztásának a fő indoka az volt, hogy a Fővárosi Közigazgatási Hivatal évente összesített szabálysértési statisztikája alapján a VIII. kerület a fertőzöttségi rangsorban az örökös első helyezett, az I–II–III. és XII. kerületi önkormányzati szabálysértési hatóságot követően évek óta a második (esetleg néha, elvétve, a harmadik) helyen áll a szabálysértési feljelentések, illetve a feljelentett sze-

¹ Lásd a Btk.-hoz fűzött miniszteri indokolást. Melléklet az Igazságügyi Közlöny 1979/1. számához, 200. o.

² Az elhatárolási kérdésekről lásd részletesebben Papp L.: A hasonló tényállású bűncselekmények és szabálysértések elhatárolása. In: A szabálysértési jogterület. Igazságügyi Minisztérium Tudományos és Tájékoztatási Főosztály, Budapest, 1986

mélyek száma alapján.³ Az első helyezett, a négy fővárosi kerületet átfogó elsőfokú hatóság azonban úgynevezett *összevont szabálysértési hatóságként* működik, lakosainak összesített lélekszáma megközelíti a 320 ezret. Ezzel szemben a VIII. kerületi önkormányzati szabálysértési hatóság mindig is *önálló fővárosi kerületi hatóság* volt, és az maradt napjainkra is.⁴ Ebbéli minőségében igen nagy ügyforgalmat bonyolít le, amely az utóbbi években további, erőteljesen emelkedő tendenciát mutat: 1999-ben például még „csak” 2687 feljelentés érkezett e hatósághoz, 2001-ben viszont ez a szám már megközelítette az ötezret. A kerület lakosainak száma hozzávetőleg 80 ezer.

A tulajdon elleni szabálysértések kriminológiai kutatásának első fázisát az I–II–III. és XII. – azaz négy *budai* – kerületben végeztem.⁵ A kutatássorozat következő fázisában indokoltá vált ezért egy *pesti* kerület, mégpedig a kriminalitás és egyéb devianciák tekintetében egyébként is leginkább fertőzött VIII. kerület szabálysértési helyzetének felmérése.

A *vizsgálандó intervallum* kiválasztása nem okozott különösebb gondot, hiszen egyértelműen csak a 2001-es esztendő jöhetett számításba. Egyfelől azért, mert a jelenleg hatályos törvény 2000. március elsején lépett hatályba, s így ez az év minden hatóság számára a régi és az új törvény időbeli hatálya miatt meglehetősen vegyes volt. Másfelől

3 Kérdés, hogy ez a helyzet mennyiben fog változni a 2002. évi statisztikában és azt követően. Könnyen lehetséges, hogy a VIII. kerület átveszi az „előkelő” első helyet, hiszen már a 2002. évi ügyforgalom is jelentős emelkedést mutatott: a kerületben elkövetett szabálysértések száma már év közben is érezhetően emelkedett. Ugyanakkor az I–II–III. és XII. kerületi, összevont szabálysértési hatóságból kivált a XII. kerület, amely 2001. január 1-jétől önállóan intézi a XII. kerületi lakosok szabálysértési ügyeit. E tanulmány készülékor még nem állnak rendelkezésre a 2002. évi összesített kimutatások.

4 Megjegyzendő, hogy 1982. április 1-jéig a fővárosban az akkor még huszonkét kerület mindegyikében külön-külön szabálysértési hatóság működött. 1982-től azonban a továbbra is önálló ügyintézését folytató kerületek mellett többen fúzióra léptek, s így összesen kilenc úgynevezett területközi hatóságot hoztak létre. Ezek összevontan intézték a kerületi (akkor még) tanácsai hatáskörbe utalt szabálysértési ügyeket. Az önkormányzati törvény hatálybalépésekor több területközi hatóság részekre bomlott, az I–II–III. és XII. kerületi elsőfokú hatóság azonban négy kerületet felölelve egészen 2002. január elsejéig összevontan működött. Úgy tűnik, napjaink tendenciája az, hogy a kerületek minden tekintetben teljes önállóságra törekednek. Lásd erről bővebben: Kránitz M.: A bűnözés „előszobája”? Kriminológiai Tanulmányok, 39. Budapest, 2002, 184–185. o.

5 A kutatási beszámolót lásd: Kránitz M.: Uo.

pedig a kutatási eredmények összehasonlíthatósága is az azonos intervallumban elkövetett szabálysértések feldolgozását tette indokolttá: a kutatás első fázisának vizsgálati esztendeje is 2001 volt.

A szabálysértések kriminológiai vizsgálata alapján mindenekelőtt az eljáró hatóság működési területének lakóiról, a *helyben lakók* normatizszeptelének, jogtudatának, jogkövetésének az állapotáról, a büntetőjogi rosszállás határát még el nem érő, de már mindenképpen deviáns viselkedésük jellegéről és gyakoriságáról nyerhetünk képet. Ezt az Sztv. 38. § (1) bekezdése alapozza meg, amely szerint *„Az eljárásra az eljárás alá vont személy lakóhelye szerinti szabálysértési hatóság illetékes.”*

A VIII. kerületi elsőfokú hatóság iratanyaga tehát a VIII. kerületi lakosok szabályszegéseit tükrözi, mely szabályszegések száma a budapesti kerületek közül kiemelkedően magas, jellege és minősége pedig más kerületektől, más települési egységektől sajátosan eltérő jegyeket mutat.

A Józsefváros

A fertőzöttség alakulásában a VIII. kerület adottságai és sajátos fejlődési tendenciái döntő szerepet játszanak. Célszerű ezért röviden bemutatni a kerület fejlődéstörténetét.⁶

A főváros VIII. kerülete, egyes források szerint, Szent Józsefről kapta a nevét, más források szerint 1777-ben, II. József Habsburg uralkodóról nevezték el.⁷ A Józsefváros a mai várostérkép szerint a Múzeum körút–Üllői út–Könyves Kálmán körút–Hungária körút, valamint a Rákó-

6 A kerületre vonatkozó, speciális szakirodalom főleg a Józsefváros című kerületi lapban lelhető fel, de felhasználtam a napilapok cikkeit is, például: Nagyléptékű fejlesztés a Józsefvárosban. Népszabadság, 2001. október 18.; A nagy falat főpróbája. Tízéves városrehabilitációs program Budapest VIII. kerületében. Népszabadság, 2001. november 10. Sokat segített a kerület gondjainak megértésében Bajomi I.: Hátrányos helyzetű gyermekek oktatása Budapest egyik leromlott városrészében című munkája. (Kézirat, 2002). Végül, de nem utolsósorban felbecsülhetetlen értékű eligazítást nyújtott ebben a vonatkozásban a szabálysértési ügyintézők sajátos helyismerete és felhalmozódott tapasztalati anyaga, amelyet megosztottak velem. A tájékoztatásért ezúton külön is köszönetet mondok.

7 Magyar Nagylexikon. 10. kötet, Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2000. 351. o.

czy út–Dózsa György út–Kerepesi út által határolt, szabálytalan trapéz alakot formázó terület.

„Pest e városfalakon kívül eső része a XVIII. század első felében kezdett benépesedni az itt lévő majorságok és tégláégetők körül.”⁸

A XIX. század közepén még a város mocsaras-lápos szélét, az egyik legsötétebb külterületét alkotta, ahol a különféle jószágvásárokra érkező gazdák a vásár előtt/után egy-egy éjszakára megálltak. A jó és biztos üzlet reményében hihetetlen gyorsasággal fogadók épültek, amelyekben az élelem és az éjszakai szállás mellett egyéb szolgáltatások igénybevételére is lehetőség nyílt. Hamarosan megjelentek ugyanis a prostituáltak és a hozzájuk szükségképpen kapcsolódó más, deviáns rétegek is, ezáltal mintegy megteremtve a VIII. kerületi prostitúció és bűnözés gyökereit, tradícióit.

A XIX. század utolsó harmadára sűrűn lakott, iparosodott városrész-szé vált. A kiegyezés után ugyanis Pest – majd Budapest – látványosan fejlődött, s a hatalmas városépítő munkák eredményeként nemsokára szinte körülölelte a Józsefvárost: a városszélből a városszaghoz igen közel eső terület lett. Tervszerűen épültek meg az immáron fővárosként is mind tekintélyesebb település főútjai (Nagykörút, Rákóczi út, Üllői út), amelyek – az urbanizálódás egyik alaptörvényének megfelelően – vonzáskörzetükben tovább növelték a kriminális veszélyeztetettséget. Néhány évtizede a főútvonalak alatt kiépültek a metróvonalak, és ezekkel együtt az aluljárók, amelyek különböző normaszegések állandó, megszokott elkövetési helyeivé váltak. A főútvonalakon és a metróaluljárókban megvalósuló, jellegzetes (önkormányzati hatáskörbe tartozó) szabálysértések napjainkban a lopás, csalás, rongálás, koldulás, gyermekkel koldulás, valamint az engedély nélküli közterület-használat, azaz, a mindennapi elnevezés szerint: az utcai árusítás.

A XX. század fordulójára alakult ki a kerületben a főutak mentén az úgynevezett *mágnás-negyed*, amelynek épületei, az arisztokrácia palotái, napjainkban részben lakóházak, részben pedig rangos kulturális intézményeknek, illetve több neves felső és középszintű oktatási intéz-

8 Uo.

ménynek adnak helyet. Jelentős közintézmények találhatóak ebben a negyedben, például a Magyar Nemzeti Múzeum és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár patinás épületei, valamint a Magyar Rádió épületegyüttese. A felsőoktatási intézmények közül itt van a budapesti orvosegyetem majd valamennyi épülete (beleértve a klinikákat is), továbbá az ország legnagyobb egyetemének, az ELTE-nek számos épülete is. 1877 óta itt működik Közép-Európa egyetlen rabbiképző intézete. A középiskolák közül a mágnás-negyedben (illetve ennek tőszomszédságában) található az országos hírű Piarista Gimnázium, az ELTE Trefort Ágoston Gyakorló Iskola és a Fazekas Mihály Fővárosi Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium, valamint a Budapesti Lónyai Utcai Református Gimnázium, az izraelita felekezet által működtetett Scheiber Sándor Tanintézet (1998 előtt Anna Frank Gimnázium) és így tovább. A hozzávetőleg száz évvel ezelőtt épült, többemeletes, klasszicista-eklektikus-szeccsessziós bérpaloták ma többnyire társasházak, nagy alapterületű, nívós, magas komfortfokozatú lakásokkal. A szabálysértések tekintetében ez utóbbiak főként a rongálások – zárfeltörés, ajtó- és ablakbetörés, védőrács-felfeszítés stb. –, azaz a bizonyíthatatlan, de voltaképpen betöréses lopási kísérletek kitüntetett elkövetési helyei.

Merőben más arculatú a kerület külső, a városmagtól távolabbi részén fekvő, egykor főleg kishivatalnokok által lakott, *zöldövezeti jellegű tisztviselőtelep* és a Százados úti *művésztelep*. E környékeken viszonylag ritka az önkormányzati hatáskörbe tartozó szabálysértés; 2001-ben csupán néhány (további értékesítésre szánt) fémtárgy, illetve fémből készült felszerelési eszköz megszerzésére irányuló rongálást követtek el.

A kerület karakterét azonban nem ezek a városrészek, hanem az úgynevezett *Középső-Józsefváros* adja, ahol foghíjasan beépült ingatlanokban alacsony komfortfokozatú (közös illemhely az udvaron) és nagyon kicsi alapterületű (olykor 10-12 négyzetméteres lakások) találhatóak.

A második világháború végéig e városrészben többnyire kishivatalnokok, kisiparosok, kisvállalkozók, illetve kétkezi munkások laktak, de ezt követően megkezdődött a folyamatos lakosságcsere. Különösen erősen érezte a hatását az 1970-es évektől meginduló panellakásprogram, amely az itt lakó, aktív dolgozók és családjaik jelentős részét

rendre elszívta a kerületből. A migrációt gyorsította, hogy a Középső-Józsefvárosban az ingatlan-rekonstrukció többnyire elmaradt, és új lakások mintegy 70 éven át, egészen az 1980-as évek közepéig alig épültek. A tehetősebb és többnyire iskolázottabb rétegek tömegesen hagyták el a karbantartás hiányában mindinkább romló állagú házakat, és a helyükre ugyancsak tömegesen áramlottak be az alacsonyabb státuscsoopothoz tartozók, a szegény és iskolázatlan lakosságcsoportok. Viszonylag könnyű volt számukra ebben a fokozatosan gettósodó kerületrészben lakhatáshoz, lakáshoz jutni, hiszen az állami lakások kiutalásánál a kerületi lakásosztály a szociális szempontokat törekedett érvényre juttatni (ami persze circulus vitiosusként serkentette a gettósodást). Aki ebből mégis bármi okból kimaradt, az vagy féllillegális lakás-manipuláció révén jutott olcsó bérlakáshoz, vagy egyszerűen önkényes lakásfoglalással, ingyen szerezhette fedele a feje fölé.

Érdekes, hogy még 2001-ben is előfordult néhány önkényes beköltözés szabálysértése. Az egyik ügyben három testvér – két nő és egy férfi – 37, 36 és 33 évesek, továbbá a férfi élettársa beköltözött egy önkormányzati tulajdonú lakásba, mert nem volt hol lakniuk. A hatóság kiköltöztette az eljárás alá vont személyeket, és fejenként 5-10 000 forint összegű bírsággal sújtotta őket. A bírság nem folyt be, s az eljárást végül megszüntették, mert mind a négyen ismeretlen helyre távoztak.

Már az 1970-es években tapasztalható volt, hogy különösen az ország keleti, északkeleti vidékeiről – rokonokhoz, ismerősökhöz – nagy csoportokban költöztek a VIII. kerületbe cigány családok. A rendszerváltás fölerősítette ezt a vándormozgást: az ország válság sújtotta övezeteiből a szegénység és a munkanélküliség elől a könnyebb megélhetés érdekében mind többen „menekültek” ide. A rendszerváltás számos negatív következménye – főleg a gazdasági átalakulás nyomán a nagyvállalatok csődbe jutása és az ezzel együtt járó, főként a szakképzetleneket sújtó munkanélküliség – azonban a VIII. kerületet sem kerülte el. Ennek eredményeként az egyre nagyobb lélekszámú romapopuláció egy jelentős része – főleg az iskolázatlan, szakképzetlen családok – segélyekből és foglalkozásszerűen űzött szabályszegésből (engedély nélküli közterület-használat útján) tartja fenn magát.

A szabálysértések iratanyagából kitűnik, hogy gyakran az egyedül álló, munkanélküli anya tart el négy-öt kiskorú gyermeket, legális jövedelemforrása kizárólag a családi pótlék, a gyermekgondozási díj és a nevelési segély, illegális jövedelme pedig az engedély nélküli közterület-használatból – az utcai árusításból – származó bevétel.

A keletről nyugatra irányuló újkori népvándorlás egyik jele, hogy az utóbbi évtizedben megszorodott az időlegesen vagy véglegesen a Józsefvárosba telepedett romániai cigányok száma. Anyagi körülményeit tekintve ez a népcsoport is heterogén: közülük némelyek tehetősebbek, legalábbis a magyarországiaknál, s az itteni „bennszülötteket” anyagilag is támogatják. A többség azonban maga is támogatásra szorul, s ha nem megy másként, szabálysértés elkövetéséből igyekszik fedezni létszükségleteit. A vizsgált időszakban (különösen június–júliusban) több koldulás, gyermekkel koldulás szabálysértését valósították meg, főleg a Keleti pályaudvaron és környékén, továbbá egész évben számos áruházi lopást követtek el.

A társadalmi együttélés konfliktusait és ezeknek a különféle szabálysértésekben történő lecsapódását érzékelteti az a szomszédháború, amely a szabálysértési hatóság tekintélyesre dagadt aktáiból jól nyomon követhető.

A tényállás a következő: a külső Baross utcai, többemeletes ház 28 négyzetméteres, szoba-konyhás, földszinti lakásában tizenegy fő lakik. A „családfő”, a 40 éves roma asszony, öt kiskorú gyermekével, valamint két nagylányával, akiknek szintén van már egy, illetve két gyereke. A család havi összes jövedelme 55 ezer forint. A két legkisebb gyermek egy román állampolgárságú férfitől származik, aki gyakran látogatja és anyagilag is támogatja őket. Az önkormányzat gyermekvédelmi osztálya, továbbá az elsőfokú szabálysértési hatóság is készített környezettanulmányt, amely szerint a lakás tiszta, bár a felszereltsége átlag alatti.

A házban lakó, előrehaladott diabétesze miatt leszázalékolt, nyugdíjas rendőr állandó háborúságban él az említett családdal. Folyamatosan tesz feljelentéseket különböző fórumokon a legkülönfélébb indokokkal: köztisztasági szabálysértés, háziarend megsértése, csendháborítás, becsületsértés stb. miatt. Rendszeresen kihívja a járőröket, ha a románok megjelennek. Az aktákból kitűnően egyszerűen képtelen elviselni, hogy a nagy család – főleg persze a nyolc kisgyerek – nem a kicsi lakásban, hanem szó szerint az udvaron éli mindennapjait.

A hatóságok fogaskerekei természetesen beindulnak, csak éppen az ügyek folyamatos elbírálásának, a számos bírságkiszabó határozatnak nincsen fogantaja: az ügyeket többnyire megszüntetik.

E háborúskodás külön érdekessége azonban, hogy mennyire megosztja a ház lakóit is: az egyik ügyben a feljelentést tizenegy tanú, míg a bírságoló határozat ellen benyújtott méltányossági kérelmet 13 lakó írta alá tanúként...

A kerület, különösen a Középső-Józsefváros lakosságának heterogenitását tovább fokozta, hogy az olcsó távol-keleti áruk beözönlésével e területen valóságos „kínai negyed” alakult ki. A széles vásárlókörrrel rendelkező kínai piac nemkívánatos hozadéka a szabálysértések széles skálájának permanens „jelenléte” lett, ami elsősorban a Vám- és Pénzügyőrség Szabálysértési Hivatalának, a fogyasztóvédelmi felügyelőségeknek, illetve az ÁNTSZ-nek a hatáskörébe tartozó normaszegések gyakoriságát jelenti, de például a jogosulatlan kereskedés szabálysértése az önkormányzati hatóságnak ad munkát. A munkahelyükhöz közel, a környéken letelepedő kínai állampolgárok beháborúii pedig a rendőri szerveket foglalkoztatják.

A Középső-Józsefváros további jellegzetessége a komoly, több mint másfél évszázados tradíciókkal rendelkező prostitúció, mégpedig az úgynevezett kirakatprostitúció és az utcai prostitúció állandó jelenléte. Figyelemre méltó, és az önkormányzatra háruló feladatokat tovább bonyolítja, hogy a prostituáltak középső-józsefvárosi társadalmában az utóbbi két évtizedben lényeges strukturális átrendeződés ment végbe. Ennek eredményeként napjainkban a cigány népesség igen erős felülreprezentációja tapasztalható: míg a 70-es években a kerületben működő prostituáltaknak még csak mintegy 10%-a tartozott ezen etnikai csoporthoz, addig napjainkban már a 90%-a. A „lányok” immár szervesen hozzátartoznak a VIII. kerület városképéhez, a lányokhoz viszont szervesen kapcsolódik a tevékenységüket kizsákmányoló prostitútorok népes hada. A prostituáltak működése a tiltott kéjelgés szabálysértésének elkövetését jelenti, amely miatt az eljárás rendőrségi hatáskörbe tartozik. (Megjegyzendő, hogy a kerületi rendőrkapitányság a maga bírságolási gyakorlatával szinte teljesen meddő erőfeszítéseket tesz a prostitúció visszaszorítása érdekében.) A prostitútorok viszont domináns módon

vesznek részt a különböző súlyú, különböző veszélyességű normaszegések elkövetésében.

A szisztematikusan kiépített térfigyelő rendszer – bár számos vágyon elleni bűncselekmény és szabálysértés megelőzésének hathatós eszköze – a prostitúció prevenciójára alkalmatlan: a prostituáltak nagyon gyorsan feltérképezték a kamerák közötti „holt tereket”, s ide telepítették a placcaikat. A kerület szabálysértési helyzetének megítélésében azért nagyon hangsúlyos az utcai prostitúció jelenléte, mert ez a létforma már önmagában alkalmas a legkülönbébb devianciák gerjesztésére.

A kerület arculatának formálásában szó szerint is szerepet játszik, hogy a Középső-Józsefvárosban több hajléktalanszálló is működik. Ezek vonzáskörzete széles, de a lakóik között szép számmal akadnak olyanok, akik a rendszerváltást megelőzően éppen a VIII. kerületben voltak szabályszerű munkavállalók és a bérleti díjat fegyelmezetten fizető lakásbérlők, a gyökeres társadalmi változások következtében azonban a társadalom periferiájára sodródtak. Az önkormányzati szabálysértési hatóságnak elsősorban azok a hajléktalanok okoznak feleslegesen sok munkát, akik már hosszabb ideje nem laknak a szállón, de személyi igazolványukban állandó bejelentett lakásként egy VIII. kerületi hajléktalanszálló szerepel. Az illetékességi szabályok alapján ugyanis ezekben az esetekben az ország bármely pontján elkövetett szabálysértés miatt a VIII. kerületi hatóság köteles eljárni, az eljárást azonban az Sztv. 84. § (1) bek. b) pontja alapján a legtöbb esetben megszünteti, mert az adatok alapján általában nem állapítható meg az intézkedés alá vont személy tartózkodási helye, és a folytatástól sem várható eredmény. Feltűnő, de a hajléktalan-lét szükségszerű következménye, hogy az egyes eljárások tartama alatt több 40-50 éves hajléktalan személy is életét veszítette. A hajléktalanok szabályszegései, miként a prostituáltakéi, magából az életmódból adódnak: tipikus elkövetési forma az áruházi lopás, amely leginkább élelem, ital és cigaretta megszerzésére irányul, de az elhagyott gyártelepekről, bontásra ítélt házakból is igyekeznek eltulajdonítani minden olyan tárgyat és felszerelést, amelyet értékesíteni lehet. Ugyancsak gyakoriak a fedél nélküliségből, az utcán

létezésből szükségszerűen fakadó szabálysértések, mint például a köz-tisztasági szabálysértés vagy a tiltott szeszfogyasztás. Mint a prostituáltak, vagy mint az ország más területein koncentrálnak hajléktalanok, ez a réteg a VIII. kerületben sem nevezhető homogén csoportnak, és ezt mutatják az általuk elkövetett atipikus szabálysértések is.

Kirívó és egyáltalán nem szokványos az a lopással elkövetett tulajdon elleni szabálysértés, amelynek 34 esztendő elkövetője a Fedél nélkül című sajtóterméket árulta a Ferenc körúti aluljáróban. A 71 éves sértett fémpénzt akart adni neki, de amikor elővette az irattárcáját, az elkövető kikapta a tárcából az összes papírpénzt, és elfutott. A sértett kiabálására a közelben szolgálatot teljesítő rendőrjárőr figyelt fel, aki elfogta az elkövetőt. A hajléktalan férfi kabátujjából kihullott az összes, jogtalanul eltulajdonított pénz, összesen 8100 forint. A sértett kára megtérült, az elkövető ellen indított eljárást a már ismertetett indokok alapján megszüntették.

Mindezen jellegzetességek rányomják a bélyegüket a kerület bűnözésére és a szabálysértések alakulására egyaránt. *A súlyosabb és az enyhébb devianciák összessége ugyanis nemcsak a VIII. kerületi lakosoknak, hanem magának a Józsefvárosnak mint területi egységnek a fertőzöttségét is jelzi:* különböző normaszegéseket ugyanis a helyi lakosok gyakran helyben, a kerület határain belül követnek el. Különösen áll ez a megállapítás az önkormányzati hatáskörbe tartozó szabálysértésekre, amelyek túlnyomó többségét a kerületi lakosok helyben követik el. A helyi lakosok által a kerületben megvalósított szabálysértések pedig szignifikánsak mind a zömmel alacsony iskolai végzettségű, szakképzetlen, munkanélküli, segélyből és családi pótlékból élő, esetenként hajléktalan helyi népességre, mind pedig a slumosodott városrészeire.

A fontosabb kutatási megállapítások

A kriminológiai felmérés során a kerületi önkormányzati elsőfokú szabálysértési hatóság teljes, jogerőssé vált 2001. évi iratanyagát áttanulmányoztam.

A kutatómunka tapasztalatai – amelyeket az előző részben a kerületi sajátosságokkal való összefüggésben, mintegy azokra vetítve töre-

kedtem bemutatni – a szabálysértési jogalkalmazás szempontjából közelítve a következőkben összegezhetők:

- 1) **A szabálysértések összessége által előidézett veszély fokozódását jelzi a szabálysértések számának emelkedő tendenciája.** A jogalkalmazó szervre háruló munkateher igen jelentős.
- 2) **A szabálysértési jogalkalmazás nem éri el a célzott eredményt, mert ab ovo nem képes megfelelően kezelni a növekvő gyakoriságú normaszegéseket.** A jogalkalmazó szerv tevékenysége nem eredménycentrikus szempontok alapján értékelendő.
- 3) **A bírságpolitikai célkitűzések a gyakorlatban egyáltalán nem, illetve csak alig érvényesülnek.** Erősen csökkent a bírságfizetési hajlandóság.
- 4) **Az Sztv.-ben meghatározott intézkedések közül a leggyakrabban alkalmazott figyelmeztetés a fonákjára fordul.** A tárgyi társadalomra veszélyességre alapozott eljárási rend eredményeként nem várható el a személyi társadalomra veszélyességgel is adekvát intézkedés alkalmazása.
- 5) **A közérdekű munkával kapcsolatosan a kerületben sajátos anomáliák adódnak.** A törvényi kogencia és a konkrét jogalkalmazási miliő között ellentmondás feszül.

1) Hazánkban a szabálysértések vonatkozásában – beleértve mind az önkormányzati, mind pedig valamennyi egyéb, eljárásra jogosult hatóság hatáskörébe tartozó szabálysértést (Sztv. 32–36. §) – nem áll rendelkezésre az egységes rendőrségi és ügyészségi bűnügyi statisztikához (ERÜBS) hasonló, azzal szinkronban lévő statisztikai nyilvántartási rendszer. A statisztikai adatok, a legalapvetőbb információk hiányát pedig elsősorban a frontvonal, a konkrét jogalkalmazó szervek, végsősorban pedig e devianciaforma társadalmi szintű kezelése sínyli meg.⁹

A fővárosi önkormányzati szabálysértési hatóságok mindegyike készít negyedéves statisztikai összefoglalót, és ezek összesítése alapján éves jelentést. (Ezeket a kimutatásokat a VIII. kerületi hatóság a rendelkezésemre bocsátotta.) Ezek a jelentések azonban kizárólag ügyforgalmi jellegűek, és a szabálysértéseket nem mint sajátos devianciákat, il-

⁹ A szabálysértési nyilvántartásról, illetve ennek hiányáról lásd bővebben: Kránitz M.: i. m. 190–194. o.

letve mint egy, a kerületre jellemző, sajátos deviáns jelenséget tartalmaznak, hanem az adott hatóság éves munkáját tükrözik. Ez az ügyforgalmi statisztika tehát céljában és jellegében egyaránt merőben eltér az ERÜBS-től, azzal semmilyen szempontból nem kompatibilis.

A szabálysértések informatikai rendszerének kimunkálása, az ERÜBS reformjával párhuzamosan történő, azzal azonos elveken és alapokon nyugvó szabálysértési adatszolgáltatási rendszer létrehozása tehát nagyon is indokolt és időszerű. Mindemellett a tényanyagra és a helyismeretre támaszkodva az ügyforgalmi statisztikából is levonható néhány figyelemre méltó következtetés.

A Józsefvárosban az 1999 és 2001 közötti három esztendőben mind a feljelentések, mind pedig a feljelentett személyek száma erőteljesen emelkedett: mindössze három év leforgása alatt majdnem a duplájára növekedett (táblázat).

Paradox módon éppen az ügyforgalmi statisztika adatai bizonyítják a legmeggyőzőbben, hogy nemcsak formai, nem csupán a munkateherben bekövetkezett növekményről van szó, hanem a ténylegesen megvalósult szabálysértések száma emelkedett. Erre utal, hogy az *áttételek* száma alig nőtt (a 2000. évi 240-ról 2001-ben 304-re), a *szabálysértés hiánya miatti megszüntetések száma* viszont határozottan csökkent (az ilyen jellegű megszüntetések száma a 2000. évben 117, ezzel szemben 2001-ben már csak 23 volt). A feljelentések döntő hányada tehát valós tényeken alapult.

A *pénzbírságot kiszabó határozatok számában* tapasztalható a legjelentősebb növekedés, ami egyben a szabálysértések által előidézett veszély fokozódását is jelzi. 2000-ben az érintett hatóság 1336 esetben, a vizsgált évben viszont közel 3000 *alkalommal* hozott marasztaló és egyben pénzbírságot kiszabó határozatot. Pontosan 2932 volt ezeknek a határozatoknak a száma, ebből 33 külföldi, főleg román és kínai állampolgárságú személyt sújtottak bírsággal.

Tulajdon elleni szabálysértés miatt a vizsgált évben 796 személlyel szemben összesen 760 szabálysértési feljelentést tettek a sértettek,

A feljelentések és a feljelentett személyek számának alakulása (1999–2001)

év	feljelentések száma	feljelentett személyek száma
1999	2687	2816
2000	3160	3251
2001	4992	5064

amelyek alapján a hatóság 214 bírságoló határozatot hozott, ebből 16 esetben külföldi (szinte kizárólag román) állampolgárral szemben.

A tulajdon elleni szabálysértés miatt tett feljelentések közül egyetlenegyét kiemelnék, mert ilyen a gyakorlatban szinte sohasem fordul elő. Ebben az ügyben az egyik Balaton-parti település plébánosa tett feljelentést, mert a plébániához közeli temető mellett megállt egy személygépkocsi, és a vezetője a temető vízcsapjából megtöltött egy tízliteres kannát. A büntetőeljárás gépezete beindult: a nyomozószerv feljelentéskiegészítést rendelt el, meghallgatta az észlelő és a rendszámot feljegyző tanút, szakértőt kérdezett meg, s mindezek eredményeként megállapította, hogy „mivel 1000 liter víz értéke 5000 forint, a 10 liter víz jogtalan eltulajdonítása útján keletkezett kár 5, azaz öt forint...” (Megjegyzendő, hogy a rendőri jelentéssel ellentétben nem öt, hanem ötven forint, de az ügy érdemét tekintve ez mellékes körülmény: ma már a sértettek sem öt, sem pedig ötven forintos károkozás miatt nem tesznek feljelentést.) A személygépkocsi tulajdonosa VIII. kerületi lakos, az ügy ekként e kerület szabálysértési hatóságához került. A szabálysértés elkövetése 2002 nyarán történt, a feljelentés augusztusi keltezésű, a ténykutatás lefolytatásakor még folyamatban volt. A feljelentés indokolása külön is figyelemre méltó. E szerint: „Tudom, hogy az ilyesmi bagatell dolognak látszik, azonban az ehhez hasonló cselekmények elég sűrűn fordulnak elő. Az ilyen viselkedés erősen irritálja a becsületes embereket, akik az így ellopott víz díját ki fizetik. Másrészt pedig az is nagy igazság, hogy aki ide lesüllyed erkölcsileg, azt érdemes szemmel tartani, mert nem biztos, hogy a vízlopásnál megáll!”

A közel háromezer, bírságot kiszabó határozattal szemben az eljárás alá vont személyek mindössze 35 alkalommal éltek a számukra biztosított jogorvoslati lehetőséggel, a *kifogással*. Ez a szám kirívóan alacsony. Objektív mércével mérve a hatóság kiváló, a jogszabályoknak minden tekintetben megfelelő munkáját bizonyítja, hogy az elkövetők sem az eljárást, sem pedig annak eredményét nem vitatják. S ez alapján véve így is van: a VIII. kerületi szabálysértési hatóság munkatársai a nagy munkateher ellenére meglepően magas színvonalon dolgoznak.

Figyelembe kell azonban venni a VIII. kerület lakosságának – helyesebben: egy adott lakosságcsoportnak – az életviszonyait és a normatív előírásokhoz való, sajátos viszonyulását is ahhoz, hogy a kifogások csekély száma kellően értékelhető legyen. A háromezer bírságoló határozat elsöprő többségét – közel 2500-at – ugyanis az engedély nélküli

közterület-használat szabálysértésének elkövetése miatt rótták ki. Az elkövetők többsége nem alkalmi szabályszegő, hanem foglalkozásszerűen űzi az utcai árusítást. Ez a megélhetési forrásuk. Mivel viszont szinte állandóan az utcán árulnak, nagy gyakorisággal lelepleződnek, és egyidejűleg számtalan szabálysértési eljárás van folyamatban ellenük. Az elkövetés tényét elismerik, nem vitatják, kifogással nem élnek.

Az utcai árusok kemény magja, az a 30-50 fő, aki évek óta folyamatosan gyakorolja ezt a „mesterséget”, nemhogy kifogással nem él, de egyáltalán nem is tartja számon, hogy összesen hány szabálysértési eljárásban érintett.

Az úgynevezett kemény maghoz tartozik például egy 40 éves nő, aki rendszeresen visszatérő ügyfele a szabálysértési hatóságnak. A kirótt bírságot némely esetben közérdekű munkára történő átváltoztatással ledolgozza. Ilyenkor az átváltoztatáshoz szükséges beleegyező nyilatkozat „Személyi lap”-ját kitöltve a „foglalkozás” megnevezésű rovatba mindig azt írja: „paprikaárus”. És valóban: majdnem minden ügyben paprikát árult...

Az előterjesztett kifogásoknak több mint a fele volt kellően megalapozott: 18 esetben a szabálysértési hatóság visszavonta vagy módosította a saját határozatát, hat esetben a bíróság változtatta meg azt.

A hatóság részéről a vizsgált évben tapasztalható volt egy kissé furcsa, a törvény betűjével ellenkező, ám a lényegét tekintve érdemileg igazságos eljárás. Ez pedig abban állt, hogy jó néhány esetben az elkövető a pénzbírságot kiszabó határozattal szemben benyújtott beadványát „kifogás”-nak nevezte, holott az voltaképpen csupán *méltányossági kérelmet* takart: az eljárás alá vont személy ugyanis elismerte a terhére rótt cselekmény elkövetését, csak éppen a sanyarú anyagi helyzetére való hivatkozással a bírság mellőzését vagy csökkentését kérte. A szabálysértési hatóság több ilyen jellegű beadványt valódi kifogásként kezelte, és a határozatát a bírság jelentős csökkentésével az elkövető(k) javára megváltoztatta.

Ez az eljárás nem felel meg az Sztv. rendelkezéseinek.

A 88–89. §-okban szabályozott kifogás ugyanis jogorvoslati lehetőség, amellyel a marasztaló határozatot támadhatja meg az arra jogosult (például mert nem követte el a szabálysértést), s amelynek alapján a

szabálysértési hatóság a saját határozatát visszavonja vagy módosítja, illetve az ügyet a helyi bírósághoz teszi át.

A 116. §-ban szabályozott méltányossági kérelem viszont nem jogorvoslat (nem az elkövetés tényét vitatja az eljárás alá vont személy), hanem a szó szorosán vett értelmében az elkövető életkörülményeinek a figyelembevételét, azok pozitív irányú mérlegelését szorgalmazza a már kiszabott bírság elengedése érdekében. Az elbírálására azonban nem az elsőfokú hatóság, hanem a Fővárosi Közigazgatási Hivatal vezetője a jogosult. Méltányossági kérelem benyújtása esetén tehát az ügyet a közigazgatási hivatalhoz kell továbbítani.

A Fővárosi Közigazgatási Hivatal vezetője azonban a méltányossági kérelmek elbírálásánál érthetetlen, életszerűtlen és a szabálysértési törvénnyel nem adekvát gyakorlatot folytat. E hatóság szerint ugyanis „A méltányosság gyakorlásánál figyelembe kell venni azt, hogy a kiszabott összeg megfizetése *az elkövető életkörülményeiben bekövetkezett változás* folytán ne jelentsen aránytalanul nagy megterhelést az elkövető számára. A pénzbírság méltányosságból történő mellőzésére, illetve mérséklésére akkor kerülhet sor, amikor az elkövető életkörülményeiben *a határozat jogerőssé válása után olyan változás következik be* (tartós betegség, rokkantság stb.), amely rendkívül megnehezíti számára, hogy a marasztaló határozatban foglaltaknak eleget tegyen. Eljárásom során megállapítottam, hogy K. I. életkörülményei a bírságoló határozat jogerőre emelkedése óta nem változtak, ezért a rendelkező részben foglaltak szerint döntöttem.”¹⁰ Vagyis K. I. méltányossági kérelmét elutasították, pusztán azért, mert nem a bírságoló határozat jogerőre emelkedését követően lett rokkant, hanem már évek óta az...”¹¹

Mindezek fényében a VIII. kerületi hatóság meglehetősen vitatható – ha gyakorlatnak nem is nevezhető, de több esetben is megtörtént – el-

10 Ez az idézet a Budapest Főváros Közigazgatási Hivatala Hatósági Főosztály Általános Hatósági Osztályának 03-15422/2/2000. számú, 2001. február 27-én kelt határozatából való, amellyel egy évek óta rokkantnyugdíjas, 29 ezer forint havi jövedelemmel rendelkező, a gyógyszerköltségekre folytonosan segélyt kérő és kapó, egyedül álló, 51 éves nő méltányossági kérelmét utasították el. De ugyanezt idézhettem volna más, hasonló határozatokból is, mert az illetékes hatósági osztály ezt a szabványszöveget használja valamennyi határozat indokolásánál.

11 A méltányossági kérelemmel kapcsolatban a Fővárosi Közigazgatási Hivatal gyakorlatában tapasztalható anomáliákról lásd részletesebben; Kránitz M.: i. m. 200–201. o.

járását, amellyel a kérdést orvosolta, az ügyek érdemére, illetve a jog- és igazságérzetre tekintettel elfogadhatónak tartom.

Érdekes módon a törvényességi felügyeletet gyakorló kerületi ügyész nem észlelte ezt a sajátos jogalkalmazói „fogást”. A tárgyévben egyébként összesen 14 ügyészi intézkedés történt, ami, az eljárások nagy számát tekintve, igazán kevés: a ritka ügyészi beavatkozás vég-eredményben a szabálysértési hatóság jogszabályoknak megfelelő működését bizonyítja.

Külön is kiemelendő, hogy a VIII. Kerületi Ügyészség a törvényességi felügyelet gyakorlása során az ismeretlen tettes által lopással elkövetett szabálysértések megszüntető határozatait rendre megóvja, amikor a tényállás szerint az ismeretlen tettes(ek) személyi okmányokkal teli irattárcát tulajdonítottak el. Az óvás eredményeként a szabálysértési hatóság a határozatot a 91. § (4) bek. alapján hatályon kívül helyezi, az ügyészség pedig okirattal való visszaélés alapos gyanúja miatt nyomozást rendel el. Ezt a gyakorlatot az I–II–III. és XII. kerületi hatóság feletti törvényességi felügyeletet gyakorló ügyész 2001-ben nem folytatta, holtan éppen ezek a szabálysértési ügyek jelent(het)ik az egyik lényeges összekötő kapcsot a szabálysértések és a bűnözés, netán a szervezett bűnözés között. Ez pedig ismételten a szabálysértések mint sajátos devianciaforma fokozódó veszélyességére utal.

2) A kutatás tapasztalatai szerint a szabálysértési jogalkalmazás a Józsefvárosban nem képes megfelelően kezelni a növekvő gyakoriságú normaszegéseket. Nem éri el a törvény preambulumban megfogalmazott célt, a „gyors és eredményes fellépés biztosítását” a jogsértő magatartások egy adott körével szemben. S ez nem a jogalkalmazási tevékenység hibája vagy fogyatékosága, és nem is a kerületi önkormányzati hatóság működési rendellenességére vezethető vissza. Ellenkezőleg. Ismételten is hangsúlyozni kell, hogy a hatóság nagy munkateherrel birkózik meg (ha nem is a megelőzésre vezető eredménnyel, de a törvényben előírt eljárási rend betartásával) sikeresen.

A szabálysértési jogalkalmazás kudarcra objektív okoknak, a VIII. kerület sajátosságainak, nevezetesen e gettósodott területi egység etnikai

összetételének és az ebből eredő számtalan konfliktusforrásnak a szükségyszerű következménye.

A szabálysértési eljárásnak és az annak eredményeként kirótt büntetésnek vagy az intézkedéseknek általában és többnyire a józsefvárosi lakosok egy jelentékeny hányadánál nincs visszatartó hatása. Mégpedig éppen azoknál nem érvényesül sem a generális, sem a speciális prevenció, akik a különféle szabályok megszegését mintegy életvitelszerűen gyakorolják. S itt nem csupán a tulajdonosi engedély nélküli közterület-használókra gondolok (bár e normaszegők alkotják az összes elkövető hozzávetőleg 80%-át), hanem a tulajdon elleni szabálysértéseket elkövetők igen jelentékeny hányadára is.

A lopással elkövetett tulajdon elleni szabálysértők – meglepő módon – gyakran jegyzőkönyvbe mondják tettük elkövetésének indokát, mégpedig azt, hogy „eladás céljából loptam”. Ilyen indokolást az I-II-III. és XII. kerületi hatóság iratanyagában egyáltalán nem lehet fellelni. Ott inkább az az általános védekezés, hogy „nem is értem, miért tettem! Nagyon megbántam! Többé nem fordul elő velem!” Megbánás, bocsánatkérés a VIII. kerület iratanyagában csak elvétve, főként az első büntényesekkel kapcsolatban fordul elő.

A VIII. kerületi lakosok között jelentős a *visszaesők* száma. A szabálysértési informatikai rendszer kiépítetlenségéből következik, hogy a szabálysértések vonatkozásában nem áll rendelkezésre a „büntetett előélet” központilag nyilvántartó, egységes statisztikai regisztrációs rendszer, csupán minden egyes szabálysértési hatóság regisztrálja folyamatosan azokat, akik elkövetőként a látókörébe kerültek. Ez a nyilvántartás két évig él, azaz újabb szabályszegés megvalósítása esetén a hatóság *súlyosító körülményként* veszi figyelembe, ha az adott elkövetőt két éven belül hasonló szabálysértés elkövetése miatt már megbírságolta.

A VIII. kerület szabálysértési helyzetére jellemző, hogy a „büntetett előéletnek” az imént vázolt, kétéves periódusokra osztott nyilvántartási rendszere a célját és értelmét tekintve a visszájára fordul. A hatóság önkéntelenül, a mindennapi tapasztalatai alapján eljutott oda, hogy számos határozatában kifejezetten *fontos enyhítő körülményként* értékeli – s ehhez képest a nagyon is indokolt bírság kiszabása helyett az elkövetőt csak figyelmeztetésben részesíti –, ha az két éven belül ebben a nyilvántartásban nem szerepel.

Jellemző a VIII. kerületi hatóság jogalkalmazói munkájára, hogy folytonosan visszatérő ügyfélkörrel dolgoznak: az ügyintézők az elkövetők már említett „kemény magját” személy szerint, közelről ismerik.

A tulajdon elleni szabálysértések permanens megvalósítását jól példázza a következő esetsor:

Csupán az általam vizsgált időszakban, tehát mindössze egyetlen esztendő leforgása alatt összesen hat esetben folyt szabálysértési eljárás egy 38 éves férfi ellen, aki különböző áruházakból öt alkalommal kizárólag könyveket lopott. Értékes és nívós kiadványokat szándékozott eltulajdonítani, s úgy tűnik, mindig ügyelt a szabálysértési értékhatárra: az okozott kár minden esetben 9000 forint körül ingadozott. Hogy összesen és valójában hányszor járt sikerrel, azt egyelőre homály fedi, de hat alkalommal tetten érték állandó látogatójukat a könyvesbolti alkalmazottak, akik egyre ingerültebb hangú feljelentéseket tettek. A szabálysértési hatóság egy-egy ügyben 40–70 000 forint bírsággal sújtotta a kitarító könyvtolvajt, aki a bírságot egyetlen esetben sem fizette be. A hatóságok sikertelenül igyekeztek felkutatni a tartózkodási helyét, mert az állandó bejelentett lakásán nem tartózkodott, ideiglenes lakcímmel és munkahellyel pedig nem rendelkezett. Az utolsó, hatodik ügyben a könyvek mellett élelmiszert és kozmetikumokat is eltulajdonított. Jelenleg vagyon elleni bűncselekmények elkövetésének alapos gyanúja miatt büntetőeljárás folyik ellene, és az előzetes letartóztatásból írt a szabálysértési hatóságnak egy rendkívül udvarias levelet. Ebben azt ígéri, hogy ha szabadul a szabadságvesztés-büntetéséből, kifizeti a rá kirótt bírságokat.

3) Az egyik legjelentősebb kutatási megállapítás az, hogy a Józsefvárosban a szabálysértési bírságpolitika a gyakorlatban egyáltalán nem, vagy csak alig érvényesül. Rögtön hozzá kell azonban azt is tenni, hogy egységes bírságpolitika, amely nagyon is kívánatos volna, nemhogy országos viszonylatban, de még a fővárosi kerületek vonatkozásában, elvi szinten sem létezik. Jól illusztrálja ezt a Fővárosi Közigazgatási Hivatal 2000. évi jelentése, amely egyetlen, rezignált mondattal kommentálja a bírságpolitikát megjeleníteni hivatott, csupasz számadatokat: „A főváros szabálysértési hatóságainak pénzbírság kiszabási gyakorlata rendkívül nagy szóródást mutat.”

A VIII. kerületi hatóság bírságpolitikája azon alapul, hogy a tulajdon elleni szabálysértéseknél például a „tízszeres szorzó” betartására törek-

szik, ami azt jelenti, hogy az okozott kárnak lehetőleg a tízszerese legyen a kiszabott bírság összege. Megjegyzendő, hogy tapasztalataim szerint az I–II–III. és XII. kerületi szabálysértési hatóságnak nem (volt) vézélve a tízszeres szorzó alkalmazása, az általa kiszabott bírságok átlaga jóval alacsonyabb a VIII. kerületben kiszabottak átlagánál, viszont az ott lakók rendre befizették a kirótt bírságot.

A józsefvárosi gyakorlat is azt mutatja, hogy ez a bírságpolitikai irányzék nem érvényesül töretlenül: plusz-mínusz meglehetősen nagy eltérések vannak a tízszeres szorzóhoz képest. Ám, amikor érvényesül, akkor is csak véletlenül arányos az elkövető személyi és anyagi körülményeivel, a személyi társadalomra veszélyességgel. Az arányosság valójában csakis véletlenszerű lehet, hiszen az Sztv. alapján lefolytatott eljárás során kizárólag a tárgyi társadalomra veszélyesség értékelésére nyílik a hatóságnak lehetősége. Ráadásul úgy tűnik, mintha főleg az első alkalommal megtévedt szabálysértőket sújtaná aránytalanul magas bírság, mégpedig eredményesen: ők ugyanis az esetek többségében megriadnak, és a bírságot befizetik.

Az elmondottak tükrében ítéltém túlságosan is súlyosnak a kiszabott bírságot a következő esetekben:

- 32 éves nő bolti lopást követett el, az egy darab rúzs értéke 1199 forint, a kár az áru visszavételével megtérült. Az elkövetőnek alacsony a jövedelme, a keresetpótló támogatás, a gyermektartás díja, a nevelési segély és a családi pótlék összege együttesen alig haladja meg havonta a 40 000 forintot. Két kiskorú gyermeket egyedül nevel, két éven belül nem indult ellene szabálysértési eljárás, tette elkövetését őszintén bánja. Méltányossági kérelmét a Fővárosi Közigazgatási Hivatal vezetője természetesen elutasítja, hiszen az alacsony jövedelme és kiskorú gyermekes állapota nem a jogerőt követően állott be. A 20 000 forint összegű bírságot befizette.
- Az egyedül álló, havi 28 000 forint rokkantnyugdíjból élő, szívbeteg nő 819 forint értékben csokoládét lopott. A kár visszavétellel megtérült, a méltányossági kérelmét elutasítják, a 10 000 forint összegű bírságot befizette.
- A 18. életévét éppen betöltött, a szülőkkel élő és saját jövedelemmel nem rendelkező, főiskolai hallgató lány egy darab, márkás, 2699 forint értékű kozmetikumot tulajdonított el a Tesco áruházból. A kár az áru visszavételével megtérült, a méltányossági kérelmét elutasítják, a 10 000 forint összegű bírságot befizette.

tányossági kérelem elutasítását követően a szülők a 25 000 forint összegű bírságot befizették. Néhány napon múlt, hogy fiatalkorúként csupán figyelmeztetésben részesüljön.

Az említett példák ellentettjére, az aránytalanul enyhe retorzióra is számos példa akadt a feldolgozott iratanyagban. Illusztrációul csak egyetlen ügy rövid summázata:

Az 58 éves férfi 2001. március 23-án, 28-án, 29-én és április 5-én két alkalommal is epret, paprikát és retket árult a Nagyváradi téri metrólalujáróban. A hatóság figyelmeztetésben részesítette, mert enyhítő körülményként vette figyelembe, hogy két éven belül nem folyt ellene szabálysértési eljárás.

2001-ben a vizsgált elsőfokú hatóság mindössze egyetlen alkalommal szabta ki tulajdon elleni szabálysértés miatt a törvény 157. § (1) bekezdésében foglalt maximális pénzbírságot, a százezer forintot. A kiszabott büntetés tettarányos volt, de távolról sem a tízes szorzó miatt: a cselekmény ugyan 9500 forint összegű kárt okozott, de a maximális bírság kiszabását egyéb körülmények indokolták. (Ehhez hasonló összegű kárt több esetben is okoztak az elkövetők, de a bírságplafon kiszabására – helyesen – mégsem került sor.)

Az ügy a rongálással elkövetett tulajdon elleni szabálysértéseknek azon tipikus alfajához tartozik, amelyben az elkövetők szándéka betöréses lopás megvalósítására irányult, de a bűncselekményt nem lehetett bizonyítani. Maradékselekményként rongálás szabálysértéseként bírálták el. Ebben az ügyben több gyanúsított ellen indult büntetőeljárás, és tekintélyes vastagságú nyomozati irat keletkezett. Végül az egyik gyanúsítottal kapcsolatban a nyomozás megszüntetésére és a szabálysértési hatósághoz történő áttételre került sor, mert csupán az nyert bizonyítást, hogy a 21 éves fiatalember a mágnásnegyedben egy lakás bejárati ajtajának a védőrácsát lefeszítette, a rácsot a helyéből kiemelte, a fából készült bejárati ajtóról a lakatot leverte és az ajtót betörte. Az okozott kár összesen 9500 forintot tett ki. A szabálysértési hatóság kiemelkedően jelentősnek ítélte a cselekményt. A fiatalember 20 nap közérdekűmunka-végzéssel róttá le a büntetését.

2001-ben a vizsgált kerületi hatóság összesen *több mint 20 és fél millió forint összegű bírságot* szabott ki, amelynek azonban még az egyötöde sem folyt be. A 2001. évi bírsághátralék a Józsefvárosban kirívóan magas volt, mintegy 81,7%-ot tett ki.

Ennek az adatnak a kellő értékeléséhez a *bírságfizetési hajlandóság* általános csökkenését is figyelembe kell venni, amelyre a Belügyminisztérium önkormányzati főosztálya már az 1999. évi jelentésében rámutatott. E hajlandóság csökkenésének (és ezzel együtt természetesen az állampolgári fegyelem, a jogkövetés lazulásának) tudható be, hogy a pénzbírság befizetésének aránya az utóbbi fél évtizedben az egész fővárosban évről évre fokozatosan csökkent: az összesített adatok szerint például 1999-ben a kiszabott bírság 43%-a, 2000-ben már 54%-a volt a hátralék. Ez a tendencia még határozottabban jutott érvényre a VIII. kerületben: a 2000. évi, a fővárosi átlagnak pontosan megfelelő, 54%-os bírsághátralékkal szemben 2001-ben már a 80%-ot is meghaladta.

Voltaképpen ez a százalékos megoszlás a legbiztosabb mutatója annak, hogy a szabálysértési bírságpolitika nem, vagy csak alig érvényesül. A bírsághátralék ilyen jelentős aránya ugyanis nem vezethető vissza a szabálysértési hatóság mulasztására. A hatóság minden esetben korrekt módon betartotta az Sztv. 111. §-ában foglalt végrehajtási szabályokat, mégpedig:

- a bírság meg nem fizetése esetén közvetlen letiltást bocsátott ki;
- ha erre nem volt lehetőség, akkor elrendelte az adók módjára történő behajtást;
- ha erre sem volt lehetőség, vagy aránytalanul hosszú idővel járt volna, akkor az elkövető beleegyezésével közérdekű munkára változtatta a bírságot;
- legvégső esetben intézkedett arról, hogy a bíróság a pénzbírságot elzárásra változtassa át.

Nos, a kutatás tapasztalatai szerint ezeknek az eljárási szabályoknak a maradéktalan betartása a hatóság részéről az esetek közel kétharmadában igazán „felesleges köröknek” bizonyult. Az összes bírságoló határozatból *közvetlen letiltás* útján mindössze 20 esetben, *adók módjára történő behajtás* útján pedig 1026 esetben sikerült a bírságot behajtani.

Figyelemre méltó az a tény, hogy a vizsgált esztendőben az illetékes bíróság 177 olyan végzést hozott, amelyben a kirótt pénzbírságnak elzárásra történő átváltoztatását rendelte el. A 177 jogerős határozatból mindössze egyetlen került ténylegesen is végrehajtásra: egyetlen esetben töl-

tötte ugyanis le a szabálysértési elkövető a meg nem fizetett 50 000 forintnak megfelelő bírság átváltoztatásaként rá kirótt elzárásbüntetést.

Tulajdon elleni szabálysértés elkövetése miatt a hatóság 2001-ben összesen több mint 4,3 millió forint bírságot rótt ki, egy szabálysértésre átlagosan 20 000 forint bírság jutott. Az összesen 214 – pénzbírsággal sújtott – szabálysértő közül mindössze negyvenegy fő fizette be a bírság összegét, közülük is sokan csak akkor, amikor az elzárás letöltésére felhívó határozatot kézhez vették.

A szabálysértési bírságolás tehát a Józsefvárosban többnyire alkalmatlan eszköznek tűnik a normaszegések visszaszorítására. Bár a határozatok végrehajtása érdekében több apparátus (szabálysértési hatóság, kerületi kapitányság, bíróság) folyamatosan tevékenykedik, a végrehajtás igen egyszerű okból hiúsul meg: az ügy elévül.

4) Hasonló módon alkalmatlan eszköznek tűnik azonban a szabálysértések kezelésére a bírságolás helyett alkalmazott *figyelmeztetés* is. Ezzel az intézkedéssel a vizsgált hatóság meglehetősen gyakran élt: a 2001-ben elbírált, közel ötezer ügynek a 15%-ában. Ezek közül 81 alkalommal tulajdon elleni szabálysértés elkövetése miatt részesítette az elkövetőt figyelmeztetésben.

A figyelmeztetés mint intézkedés a törvény 22. §-a szerint *büntetés helyett* és akkor alkalmazható, „ha a szabálysértés az elkövetés körülményeire tekintettel csekély súlyú és az eljárás alá vont személy *személyi körülményeire is figyelemmel* ettől az intézkedéstől kellő visszatartó hatás várható”.

A törvény szövege már önmagában véve is Janus-arcú, ami viszont előrevetíti az alkalmazásával kapcsolatos visszásságokat. Éppen a törvényalkotónak kellett volna ugyanis a leginkább tisztában lennie azzal (az előzőekben már többször is említett) körülménnyel, hogy pontosan e törvény értelmében a szabálysértési hatóság nem nyomozó hatóság, s ennek következtében az eljárás alá vont személy személyi körülményeit a határozat meghozatalakor egyáltalán nem ismeri. A személyi társadalomra veszélyesség értékelésére a jogalkalmazónak csak a *határozat meghozatala után* és akkor nyílik lehetősége, ha a személyi kö-

rülményeit az eljárás alá vont személy a saját elhatározásából a hatóság elé tárja. A cselekmény elbírálásakor tehát a jogalkalmazó nincs abban a helyzetben, hogy képes legyen az eljárás alá vont személy személyi körülményeit is figyelembe venni.

Ekként az egész 22. § a „levegőben lóg”.

A figyelmeztetés alkalmazásának azonban van egy törvényben biztosított „mankója”, és ennek segítségével a hatóság következetesen igénybe is veszi. Ez pedig nem más, mint az Sztv. 29. § (2) bekezdése, amely szerint „fiatalkorúval szemben pénzbírságot akkor lehet kiszabni, ha önálló keresete (jövedelme) vagy megfelelő vagyona van”.

A tulajdon elleni szabálysértést elkövető fiatalkorúaknak egyetlen esetben sem volt önálló jövedelmük vagy vagyonuk, ezért minden esetben figyelmeztetésben részesültek. Kissé bonyolultabb a helyzet az engedély nélküli közterület-használók vonatkozásában. Az ezt a szabálysértést foglalkozásszerűen űzők ugyanis jól ismerik a törvénynek a fiatalkorúakkal kapcsolatos, idézett rendelkezését, s gyakran éppen azért bízzák a család és a rokonság fiatalkorú tagjaira az utcai árusítást, mert őket a hatóság nem bírságozhatja meg. Ugyanakkor ezek a fiatalkorúak – éppen az utcai árusításból származó – jelentős jövedelemmel rendelkeznek, ám a szabálysértési hatóság, betartva a törvényi előírást, magától értetődően csupán figyelmeztetésben részesíti őket.

A figyelmeztetés alkalmazása az előzőeken túl a fonákjára fordul azokban az esetekben is, amikor el sem jut az elkövetőhöz: a határozatot nem lehet kézbesíteni, mert a címzett ismeretlen helyen tartózkodik.

5) A pénzbírságnak *közérdekű munkára történő átváltoztatásáról* az Sztv. 111. § (4)–(12) bekezdései rendelkeznek.

Néhány budapesti kerülettel¹² ellentétben a Józsefvárosban ezek a törvényhelyek a gyakorlatban élnek: a hatóság az összes, pénzbírságot kiszabó határozat egytizedét közérdekű munkára változtatta át. Az elkö-

¹² Például az I., a II., a III. és a XII. kerületben 2001-ben közérdekű munkára alkalmas munkahely az illetékes kerületi jegyzők szerint nem volt fellelhető, ezért a bírság ezúton történő lerovására nem volt lehetőség.

vetők túlnyomó többsége a bírságnak megfelelő közérdekű munkát le-
dolgozta.

A hatóság minden esetben kikérte az elkövető beleegyezését.

A közérdekű munkát a kerületi önkormányzat egyik szervezete, a Jó-
zsefvárosi Segítő Szolgálat szervezi és bonyolítja le; a szervezet alap-
profilja ugyan a családsegítés, de vállalja ezt a feladatot is. A közérde-
kű munka évszaktól függően parktakarítás, utcasöprés vagy
hólapátolás, a megbízhatóbb emberek az önkormányzat helyiségeit ta-
karítják, ablakot tisztítanak stb.

Az Sztv. rendelkezései és a konkrét jogalkalmazási gyakorlat között
feszülő ellentmondások azonban ebben a vonatkozásban is anomáliá-
kat szülnek.

A kógens szabályok a következők:

- „Egynapi közérdekű munkának ötezer forint pénzbírság felel meg” (17.
§ (4) bek.).
- „Egynapi közérdekű munkának legfeljebb hat óra munkavégzés felel
meg” (111. § (9) bek.).
- „Az elzárásra történő átváltoztatás során ezer forinttól háromezer forin-
tig terjedő összeg helyett egynapi elzárást kell számítani” (17. § (5) bek.).

A törvényi megkötöttségek és a helyi szintű végrehajtás együtt hatásából
adódik az a sajátos ellentmondás, hogy például a kirótt, 20 000 forint
összegű pénzbírság meg nem fizetése esetén az elkövetőnek vagy húsz
napot kell szabadságától megfosztva büntetés-végrehajtási intézetben
töltenie, avagy összesen négy napig, napi mindössze hat órában a jó le-
vegőn például avart söprögetni. Visszautalnék arra a fiatalemberre is, aki
ellen büntetőeljárás indult, amely bizonyítékhiányos megszüntetéssel zá-
rult, és a maradékcselekményért a szabálysértési hatóság a maximális
pénzbírsággal sújtotta: 20 nap közérdekű munka végzése árán „váltotta
ki” a számára nagyon is testközelbe került szabadságvesztés-büntetést.

A szabálysértést elkövetők közül különösen a visszatérő klientúra
körében népszerű a közérdekű munka, amelynek büntető jellege szem-
látomást leértékelődött.

Összegezés

A VIII. kerületben végzett ténykutatás kettős tanulsággal zárult. A kutatási tapasztalatok különös nyomatékkal hívják fel a figyelmet arra, hogy az adott területnek és az azon élő, adott populációnak a sajátosságai egyrészt a szabálysértések összességének mint deviáns jelenségnek a terjedelmét, a tendenciáját és a jellegét determinálják, másfelől a jogalkalmazói tevékenység eredményességét is alapvetően meghatározzák.

IRODALOM

Bajomi I.: Hátrányos helyzetű gyermekek oktatása Budapest egyik leromlott városrészében című munkája. (Kézirat, 2002).

Papp L.: A hasonló tényállású bűncselekmények és szabálysértések elhatárolása. In: A szabálysértési jogterület. Igazságügyi Minisztérium Tudományos és Tájékoztatási Főosztály, Budapest, 1986

Kránitz M.: A bűnözés „előszobája”? Kriminológiai Tanulmányok 39. Budapest, 2002, 184–185. o.

Magyar Nagylexikon. 10. kötet, Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2000, 351. o.

A roma kisebbség egyes szociológiai és kriminológiai problémái

(Kutatászáró összefoglalás)

Az elmúlt évek kutatási eredményeit összegező tanulmány megállapítja, hogy a romák egész Európában problematikus csoportot alkotnak. Magyarországon a „cigánykérdés” a XVIII. század óta foglalkoztatja a társadalompolitikát, de szociális helyzetükben csak a XX. század második felében mutatkozott jelentős változás, amely a rendszerváltás időszakában visszafordult. A cigányság politikai tényezővé vált, de elitjei ma még nem kellően érettek a hatékony érdek-képviseleti munkához. A cigányság hátrányos helyzete demográfiai, egészségügyi, oktatási, munkaügyi, településpolitikai feszültségeket gerjeszt, a jogvédelem és az antidiszkriminációs törvénykezés számos kérdést vet fel. A tanulmány befejező részében a szerző reprezentatív empirikus kutatásokra támaszkodva a börtönben fogva tartott magyar és cigány származású férfi bűnelkövetők kriminológiai szempontú összehasonlítását végzi el.

A romák integrációs problémái Európában

A romák a XV. század elejére érkeztek Közép-Európába. Periferikus, a természeti és társadalmi környezet kiélésére irányuló peripatetikus megélhetési módjuk gyorsan magára vonta a gyarapodó paraszti és városi népesség haragját. A XVIII. század felvilágosult abszolutizmusai centralizált, voluntarista módon, a XIX. század jogállamai humanista eszméktől vezérelve tettek kísérletet tömeges beillesztésükre. A korabeli társadalmak és intézményeik az előítéletté kövesedett negatív hagyomány és a mindennapi negatív tapasztalatok mentén főként közbiztonsági fenyegetésként észlelték a romák jelenlétét, a velük kapcsolatos intézkedések közvetve-közvetlenül a kriminálprevenციót szolgálták. Problémáikat Európában máig nem sikerült megnyugtatóan megoldani. Az európai

romák messze alacsonyabb szociális és egészségügyi mutatókkal rendelkeznek, mint a többségi népesség átlaga. Az iskoláztatást alulértékelő és a többségi társadalmak intézményeivel való együttműködést elutasító hagyományrendszerük hátrányos helyzetbe hozza őket az oktatásban, igen magas körökben a visszamaradott, magatartási zavarokkal küszködő gyermekek aránya. Egy vizsgálat tanúsága szerint a cigány gyermekek tanulási motivációja a nem cigány hajléktalanok gyermekeinél tapasztalt igen alacsony szintet is alig éri el.¹ Jelentős körökben a vagyon elleni cselekmények száma, német rendőri források szerint egyes csoportjaik napközbeni lakásbetörésekre specializálódtak, évente a gyanúsítottak mintegy 6%-a kerül ki ebből a körből.²

A romakérdés Magyarországon

A cigányság problémája ma hazai társadalompolitikánk legneuralgikusabb pontja. A XVII. század végére a cigányok egyre problematikusabb helyzete cigánykérdéssé sűrűsödött, amely a cigányoktól életmódjuk megváltoztatását, a politikától tervszerű intézkedéseket követelt. A cigányság integrációjának alapjait a felvilágosult abszolutizmus erőszakos jóindulata vetette meg.³ A cigányság a XIX. század folyamán elindult egyfajta integráció felé, e közben újabb vándorló oláh és beás cigánycsoportok telepedtek a román fejedelemségek területéről Erdélybe, majd a királyi Magyarországra. 1848-ig több helytartótanácsi rendelet próbált gátat vetni beáramlásuknak, kóborlásuknak az azzal járó közbiztonsági veszélyek fokozódásának.⁴ Az 1893. évi népszámlálás mintegy 275 ezer ci-

1 A. Hundsalsz: Zigeunerkinde. Eine sozialpsychologische Untersuchung schulerelevanter Verhaltensmerkmale. Frankfurt am Main, 1980, S. 30. ff.

2 W. Feuerhelm: Polizei und Zigeuner. Strategien, Handlungsmuster und Alltagstheorien im polizeilichen Umgang mit Sinti und Roma. Stuttgart, 1987, S. 231., 249. ff.

3 Mezey B. – Tauber I.: A magyarországi cigányság helyzetének rendezését célzó jogi szabályozás egyes kérdéseiről. Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitas Scientiarum Budapestensis de L. Eötvös Nominatae. Tomus XXIII. ELTE ÁJK, Budapest, 1980, 211–233. o.

4 Nagy P.: A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Társadalomtudományi Tanszék, Kaposvár, 1998, 242–270. o.

gányt talált. 40%-uk Erdélyben, 60%-uk az ország belső vármegyéiben, Hajdú, Bihar, Szabolcs, Heves, Baranya, Nógrád területén élt. 88%-uk már letelepedett, a többség háznak nevezett alkalmatosságban, 34% putriban lakott, csak 8-12%-uk nomadizált. 10%-uk muzsikusként, a többi napszámos, vándoriparos, kereskedő vagy – polgári értelemben – foglalkozás nélküli. Gyermekeik 70%-a nem járt iskolába. Bizonyos fokig, de rövid ideig a cigányok is haszonélvezői voltak a kiegyezést követő gazdasági fellendülésnek, a század végére azonban a gyári tömegcikkipar feleslegessé tette háziipari foglalkozásait. E zsidók, oláhok, tótok, rácok uralta piaci szegmensben a cigányok amúgy is csak kis hányadot mondhattak magukénak. A második világháború utáni tervgazdaság kizárta a munkaerőpiacról a minimális iskolázottsággal, az ipari munkaritmushoz szükséges fegyelmességgel, szakmai ismeretekkel nem rendelkezőket. Az 1956 utáni Kádár-rendszerben a megtorló közbiztonsági szemlélet mellé felzárkóznak a munkaerő-gazdálkodási, demográfiai, szociális, kulturális megfontolások. Az MSZMP PB 1961. tavaszi határozata a cigányság helyzetének megjavításáról, munkába állításáról, átneveléséről intézkedett. Megkezdődött a cigányság áramlása az ipari centrumok felé, a férfiak döntő többségének munkába állásával meglődült a cigányok fiatalabb nemzedékeinek városiasodása, javult az egészségügyi és oktatási helyzet, megindult az etnikai alcsoportok egységesülése.⁵

A romákkal kapcsolatos társadalomtudományi kutatás eredményei a rendszerváltás időszakáig

Az MTA Szociológiai Intézetében a Kemény István vezette kutatócsoport 1971-ben folytatott országos reprezentatív felmérést, majd elindultak más kutatások is.⁶ A 71-es kutatás a magyarországi cigány népességet, 2%-os

5 Póczik Sz.: Cigányok és idegenek. Felsőmagyarország Könyvkiadó, Miskolc, 1999, 74. o.

6 Kemény I.: A magyarországi cigánylakosság. Valóság, 1974/1., 93–72. o.; Kemény I. et al.: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Intézet, Budapest, 1976; Tomka M.: Die Zigeuner in der Ungarischen Gesellschaft. The East European Quarterly, 1/1970., S. 2–24.

mintából kiindulva, 300 000-re, az akkori összlakosság 3%-ára becsülte, képet nyújtott területi megoszlásáról, nyelvhasználatáról, iskolázottságáról, lakásviszonyairól, jövedelmi, foglalkoztatási körülményeiről. A cigány népesség legnagyobb része az ország északkeleti régióiban, különösen Szabolcs-Szatmár és Borsod, a Dunántúlon Baranya és Somogy megyékben helyezkedett el. Közel 80%-a kisközségi lakos volt, miközben a többségi társadalom lakhelyei fele-fele arányban oszlottak meg város és falu között. Mintegy 60%-a az akkor körülbelül kétezer cigánytelepen lakott, 80%-a magyar, 8%-a román anyanyelvű volt. A cigánysághoz tartozók átlagos öt fős családnagysága messze meghaladta a magyar átlagot, rossz egészségi állapot jellemezte őket. Átlagéletkoruk mintegy 10 évvel maradt el a többségi népességétől, igen magas volt az alkoholisták, rokkantak, állami gondozottak és szociális segélyre szorulóknak száma, aránya. Egy főre eső jövedelmük az országos átlag alig harmada körül mozgott. Kiugróan mutatkozott a koraszülött, sérült gyermekek aránya, a gyermekek többsége rendszertelenül járt iskolába, széles körű volt az analfabetizmus.

A 80-as évek jelentős forrásfelhalmozást lehetővé tevő második gazdaságába kevesen tudtak bekapcsolódni. A kulturáltabb lakókörnyezetbe telepítés a helybeliek és betelepülők közti civilizációs szakadék miatt nem váltotta be a reményeket. A legképzetlenebb munkavállalókként első áldozataivá váltak a 80-as évek végén bekövetkező gazdasági hanyatlásnak. Közben lassan változott értékrendszerük, amely pauperizált változatban leképezte a többségi társadalom fogyasztói igényeit. A városokban megindult a romák által sűrűn lakott részek gettósodása, Budapest belső kerületeiben a cigány lakosság aránya a 80-as évek közepe óta megháromszorozódott.⁷

A cigányság esetében egy középhosszú, felületes integrációs periódust rövid és mélyreható remarginalizáció követte.⁸ Az iskolázottsági adatok az általános iskolai és szakmunkás végzettség jelentékeny emelkedéséről tanúskodnak, de a befejezett gimnáziumi és felsőfokú végzett-

7 Ladányi J.: Szegregáció és gettósodás Budapesten. In: Nagy G. T. (szerk.): Félünk. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei. A Fővárosi Önkormányzat Kisebbségi, Emberi Jogi és Vallásügyi Bizottságának konferenciája. 1993. 01. 29. Humanitas Civitatis Alapítvány, Budapest, 1993. 26. o.

8 Vö. Kemény I.: A magyarországi roma (cigány) népességről – Két felmérés tükrében. Magyar Tudomány, 1997/6., 644–655. o.

ségűek – egyébként is elenyésző – aránya a mai fiatal korosztályok körében stagnál, vagy relatíve csökken. Az általános iskolát befejezők alig 3%-a kerül középiskolába, amiből 40% hamarosan lemorzsolódik. Újra tömegesen fordul elő, hogy a roma gyermekek a kötelező alapiskoláztatás előírása ellenére sem járnak iskolába. A cigányság átlagos képzettségi színvonala 1984–1985 óta összességében távolodni látszik a magyar átlagtól. A szakmunkás-végzettségek rendszerint kevésbé keresett szakmákban születnek, a végzősök rögtön munkanélkülivé válnak. A romák átlagos munkanélkülisége meghaladja a 60%-ot, egyes alrégiókban eléri a 80%-ot, a romák által lakott kisközségekben akár a 100%-ot is.⁹ A cigány munkanélküliek nagy hányada kikerült a munkanélküli-ellátásból és a jövedelempótló támogatás rendszeréből is. Az átképzési projektek gyakran nem jutnak el a potenciális roma munkavállalókhoz, vagy hatástalanok maradnak, s nem váltak be a közmunka keretében történő foglalkoztatásukkal kapcsolatos elképzelések sem.

A cigányság pozitív demográfiai jellegzetességei, a sok gyermek és a fiatal átlagéletkor a halmozott hátrányok mennyiségileg és minőségileg bővített újratermelését jelentik. Ez hamarosan a társadalom összetartóit is kedvezőtlenül fogja befolyásolni. Becslések szerint 2015-ben a romák 750 ezres tömege a magyarországi lakosság 8%-át adja. Az utóbbi években született gyermekek 12%-a roma. Ladányi János becslése szerint az első négy általános iskolai osztályba járó cigány gyermekek aránya országosan 1971-ben 1,2%, 1986-ban 2,4%, 1992-ben 3,6%; Budapesten 1992-ben 4,9%, a főváros VIII. kerületében 24,3% volt¹⁰.

A cigánysággal kapcsolatos koncepció és politika 1990–2000 között

A kisebbségi törvénynek köszönhetően a cigányság mára *politikai tényezővé* vált, mind belpolitikai, mind külpolitikai értelemben. Kitermelődött *saját vezető rétege*, amely megteremtette szervezeteit és nyilván-

⁹ Nemes N. J.: Vesztesek, nyertesek, stagnálók. Társadalmi Szemle, 1998/8–9., 5–18. o.
¹⁰ Ladányi J.: i. m.

nosságát. E politikai és médiaelitek igen kiforrotlan állapotban vannak, a választott képviseleti szervezetek legitimitását is kétségbe vonó harcaik nehezítik a kisebbség eredményes képviselését, pozitív megjelenítését, a hosszú távú reális helyzet- és esélyfelmérést, koncepciókészítést, a többségi társadalomhoz fűződő partneri viszony kialakítását. Hiányoznak az elit eszmei, politikai és személyi kristályosodási pontjai, politikai magatartását súlyosabb politikai erők függvényeként, vagy alkalmi – sokszor anyagi – érdekektől vezéreltetve alakítja, változtatja. Egyes tagjai radikális polgárjogi harcosként lépnek fel, a differenciálatlan „másság” fogalmával és kettős mércékkel operálva, önmagukat szellemi gettóba zárva ellenségként utasítják el a többségi társadalom egészét.¹¹

A konfliktuskereső hozzáállást mára felelősségteljesebb hangütés látszik felváltani. Mivel a cigányság helyzete az ország külső *megítélésének és befolyásolásának* fontos tényezőjévé vált, külpolitikai tekintetben nagy hangsúlyt kell helyezni a romakérdés összeurópai dimenzióira, a nemzetközi szervezetek hatékonyabb bevonására, az EU-támogatások hatékony felhasználására, valamint Magyarország nemzetközi és regionális összehasonlításban kiemelkedő „esélyegyenlősítő” kisebbségpolitikájának népszerűsítésére, a hiányok tárgyilagos bemutatására. A cigányság elitjének, civil szervezeteinek érését – az időtényező fokozott figyelembevételével – támogatni kell, hiszen jelentős részt vállalnak a cigányság kulturális, társadalmi és gazdasági aktivitásának szervezésében.

A koncepciózus kisebbségi elit, pozitív kisebbségi azonosságtudat és többségi megítélés kialakulását akadályozza, hogy az országos politika két nagy *ideológiai erőterében* a cigánysággal kapcsolatban konverz áramlatok vannak jelen.

A nemzeteszme meghaladására törekvő, azzal a kisebbségi közösségeket, tudatokat taktikailag szembehelyező *emancipatórikus* ideológiák a cigányságot a nemzeti-faji diszkrimináció, az elmaradott társadalmi berendezkedés áldozataként jelenítik meg. Az amerikai polgárjogi mozgalmak tapasztalatainak nevelődött vonulat a cigányság támogatását

¹¹ Póczik Sz.: Navigare necesse est. Válasz kritikusaimnak. Belügyi Szemle, 1997/12., 106–119. o.

a pozitív diszkrimináció fogalmi bázisán, a társadalmi és egyéni teljesítményétől független „rászorultság” alapján, olykor a többségi társadalom és a törvényesség rovására (például lakásfoglalók támogatása) látja megvalósíthatónak. Logikai rendjében elsődleges szempont, hogy a kisebbség egészének felemelését követheti a kisebbségi középosztály megteremtődése. A többségi társadalommal szembeforduló, az előítéletes magatartás látszatát is büntető törvénykezés időlegesen rejtőzködővé teheti ugyan a diszkriminatív megnyilvánulásokat, de nem változtatja meg a mögöttük húzódó attitűdöket. A magyarországi kisebbségek és a határon túli magyar kisebbségek problematikáinak szembefordítása semmiképpen sem szolgálja a nemzeti konszenzuson alapuló kisebbség-konceptió ügyét.

A keresztény-szociális indíttatású *nemzeti ideológiák* a kisebbség csoportos és főleg egyéni felelősségét hangsúlyozzák a felemelkedés lehetőségeinek kihasználásáért vagy elmulasztásáért. A támogatást az egyén teljesítményétől, alkalmazkodásától teszik függővé. Konceptiójukban elsőbbséget élvez a kisebbségi középosztály kialakítása, amely maga után húzhatja az alacsonyabb rétegeket. Míg az emancipatórikus álláspont a kisebbséget a maga elkülönülő sajátosságaival együtt *elfogadtatni* igyekszik a többséggel, addig a nemzeti ideológiák a kisebbség alkalmazkodását feltételezve a nemzetbe való *befogadásra* törek-szenek, a nem alkalmazkodók esetében a szociális kirekesztődést helyezik kilátásba. Látni kell, hogy egy teljesítményelvű társadalomban a szociális igazságosság nem szakítható el az egyéni és csoportos teljesítmények mérlegelésétől, ugyanakkor a szociálisan leszakadók jóléti, oktatási, munkaerő-politikai szinten tartása és ezzel a mobilizáció ka-puinak nyitva tartása elengedhetetlen.

Bár a kisebbségi *önkormányzatiság* megteremtése kétségtelen siker, a törvény hiátusai, az identitásválasztás parttalansága és manipulálha-tósága, a választások rendszere – a többséghez tartozók is választják a kisebbségi önkormányzatot – miatt mégis számos sebből vérzik. A ki-sebbségpolitika gyakorlati végrehajtása a cigányság esetében összeke-veredik a szociálpolitikával, jóllehet utóbbinak „színvagnak” kellene len-nie. A cigány önkormányzatok pénzügyi okokból szembekerülnek a

cigány civil szervezetekkel, az Országos Cigány Önkormányzat (OCÖ) tevékenysége külső-belső harcokban, válságkezelésekben aprózódik. Sajnos az önkormányzatoknak és a civil szervezeteknek nem sikerült szakmai tevékenységükhöz megfelelő szakemberekből álló helyi és országos háttérrel teremteniük, viszont kicsiben leképezték az országos politika csatározásait és botrányait. A többségi társadalom indokoltan teszi fel a kérdést, hogy a cigány politikai és médiaelit valóban az általa megjeleníteni kívánt kisebbséget képviseli-e, vagy csupán önmagát. A *magyar társadalompolitika* az elmúlt három kormányzati periódusban, különösen ágazati és helyi szinten adós maradt a konzisztens, tisztázott és nemzeti konszenzusra alkalmas cigányság-politika kidolgozásával, jóllehet a következőkben bemutatott néhány részterület kutatásai megteremtették ennek feltételeit.¹²

A romák *demográfiai* mutatóinak prognosztikus értelmezésében nincs egyetértés a kutatók között. Egyes becslések szerint a népszámlálásban rögzített roma népesség csupán 30%-a a tényleges lélekszám, a kutatások azonban nem számolnak az identitásváltás jelenségével. Az utóbbi évtizedekben a romák körében népességrobbanás zajlott le. Mára a termékenységi arányszám fokozatos csökkenésével a kisebbség természetes szaporulata évente mintegy 10 000 főre állt be. 2050 körül arányszámuk a 900 000 főt is elérheti, ennek mintegy 40%-a várhatóan gyermek lesz. A roma népesség területi megoszlása kiegyensúlyozatlan, egyes megyékben meghaladja a 4%-ot, ezek egyes falvaiban a 20%-ot. A falvakban élő romák aránya országosan még ma is 60% körül mozog. A roma népességrobbanás egy több évtizedes országos népességcsökkenési hullámmal esett egybe, etnikai feszültségek, regionális és kistérségi válságjelenségek forrásává vált. Ezért elengedhetetlen a roma kisebbség politikailag korrekt számbavétele, az identitás alakulásának vizsgálata, a felelősségteljes családtervezés támogatása. Alig vannak ismereteink a roma társadalom rétegződéséről, a kiemelkedők integrációs mintáiról, az asszimilációs folyamatokról, mi-

¹² Szarka L.: A magyarországi cigányság helyzete az elmúlt tíz év kutatásainak tükrében. In: Szarka L. (szerk.): A magyarországi cigányság az elmúlt tíz év kutatásainak tükrében. A hosszú távú kormányzati cigánystratégia előkészületi anyaga. MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 2000, 144–165. o.

közben tapasztaljuk, hogy a cigányság körében jelentős szociális differenciálódás és asszimiláció zajlik.¹³

A cigányok jelentékeny *munkanélküliségének* enyhítése érdekében Kemény István a roma fiatalok 18 éves korig történő kötelező középiskolai oktatását, a 18 év alatti munkanélküli fiatalok kötelező nyilvántartását, a közhasznú munka és a képzési programok összehangolását, a minimálbérnél alacsonyabb fizetések átmeneti engedélyezését, a bérjárulékok elengedését, a támogató intézkedéseknek a regionális fejlesztési programokkal és országos projektekkel (útépítés, katasztrófavédelem) való összekapcsolását javasolja. E tartalmas javaslatok hiányossága, hogy alkalmazásukat az adott etnikai csoporthoz, nem pedig szociális mutatókhoz köti. A regisztrált és nem regisztrált munkanélküliség együttesen 43%-os aránya nem csak a cigányokat érinti, ezért nehéz külön „cigány szociál- és munkaerő-politikát” elképzelni.

Az *oktatásban* a roma tanulók szocializációs problémái sok helyütt nehezítik az iskolai munkát. Amikor az iskolai kirekesztést ostorozzuk, figyelembe kell venni, hogy az iskola és a többségi szülő általában nem a romák etnikai minőségét, hanem az iskolai munkát hátráltató magatartását utasítja el. Az oktatásügy két évtizedes infrastrukturális eróziója miatt valószínűsíthető, hogy a problémás gyermekek „lepasszolásának” törekvése erősödött, technikája finomodott a többségi társadalom irányában is (például diszlexiás, diszgráfiás, hiperaktív gyerekek átirányítása speciális, gyakran magánintézményekbe). Ez a strukturális deficit mindaddig fennmarad, amíg nem tudjuk (vagy akarjuk) egyénenként definiálni a különösségek minőségét, és megteremteni a megfelelő képzési alrendszereket. Célszerű volna lokális programok kidolgozása, amelyek az adott speciális, területi hátrányok leküzdésére, felzárkózásra, egyéni és csoportos, főként gazdasági motivációra és az alkalmazható szakképzésre helyezik a hangsúlyt. Az általánosan elterjedt deficit-elméletek az „ingerszegény környezet” mozzanatával operálva szociálisan visszamaradott cigány gyermekek tömegével számolnak, miközben a mindennapi pedagógiai tapasztalat arra enged következtetni,

13 Póczik Sz.: Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben. Egy kutatás tapasztalatai. Kutatási jelentés. OKRI, Budapest, 1999, különösen 12–16. o.

hogy a roma gyermekek beilleszkedési zavarainak okát inkább az etnokulturális viselkedésmintákban rejlő tényezőkben kell keresnünk. Egy másik vélekedés az iskolarendszert diszfunkcionálisnak kritizálja. Az átlagos képességű-neveltetésű gyermekek tömegoktatására hivatott iskola, amelyben a kiemelkedően tehetséges tanulók is hátrányban vannak, inkább monofunkcionálisnak nevezhető. Ezért szükséges a speciális igényeket kielégítő párhuzamos intézmények kiépítése. Az elkülönülő *versus* vegyes oktatás kérdését differenciáltan kell vizsgálni, hiszen az előbbi nem jár feltétlenül a hátrányok tartósításával. A megfelelő pedagógiai háttérű, nyelvileg-kulturálisan önkéntesen elkülönülő nemzetiségi oktatás sikereit országos tendencia jelzi. A kisebbségi oktatásra az önkormányzatoknak folyósított állami pénzek pontos célba juttatása pusztán szabályozási kérdés.

A gyökeres reformra és rekapitalizálásra váró *egészségügy* – kommunikációs értelemben is – felkészületlen a rossz testi és mentális állapotú cigánysággal való foglalkozásra, az orvoslás piacosodása további hátrányokat eredményez. Meg kellene erősíteni a családtámogatási, -tervezési, illetve felvilágosítási rendszert, szervezeti és emberi tartalékok feltárásával cigány fiatalok széles körét lehetne egészségügyi pályára terelni. A cigányság *lakhatással összefüggő problémái* nem oldhatók meg országos és helyi telepítés-, település- és lakáskonceptiók nélkül. Ezeknek számolnia kell azzal is, hogy a zártabb vidéki lakóközösségek etnikai hovatartozástól függetlenül elutasítják a számukra elfogadhatatlan társadalmi elemeket, hiszen nem felelősek devianciáikért. Mindazonáltal a vagyon- és jogbiztonságnak elsőbbséget kell élveznie az önkényes cselekvésekkel szemben: etnikai minőség nem generálhat informális privilégiumokat, de diszkriminációt sem.

Szorosan ide kapcsolódik a *nyilvános térbe való beengedés* problémája. A politikai, földrajzi vagy egyéb közösség nyilvános terei – országos és helyi piacok, művelődési és szórakozóhelyek, egyesületek, fórumok, kegyhelyek, bizonyos tekintetben az iskolák is – azok számára nyitottak, akik ezek szabályainak, szokásainak eleget tesznek. A diszkrimináció tilalmának elve nem védi azokat, akik e követelményeket nem

tudják, nem akarják betartani, mivel ezzel az adott közösségi tér működését veszélyeztetik.

A helyi *önkormányzatok* mai rendszerében az erős érdekérvényesítési képességű csoportok szembekerülnek a gondoskodásra szorulókkal. Az állam a gondoskodás terheit mindinkább rájuk hárítja, de költségeit nem biztosítja, ezért szabadulni igyekeznek szaporodó szegényeiktől. A szegény romák és más deklasszáldott csoportok a romló helyzetű, főgyő népességű aprófalvakba kényszerülnek, majd ennek hátrányait felismerve kezdenek visszaáramlani a városokba. A területi etnikai koncentrációnak ugyanakkor jól kihasználható előnye lenne, hogy koncentrált és komplex problémakezelésre nyújt lehetőséget az ágazati területeken.

Mint jeleztem, egyes véleményformálók a romák hátrányainak fő okaként a *diszkriminációt*, az előítéletességet jelölik meg. Álláspontom szerint a romák halmozott hátrányai inkább közösségeik történelmi elmaradottságából, megélhetési kultúrájuk „különutas”, periferikus jellegéből adódnak. Az előítéletesség és szegregálódás (!) esetükben nem primer, hanem szekunder, okozati jelenség. Ezért külön kell választani a strukturális okokból való hátrányba kerülést a szándékos hátrányos megkülönböztetéstől. A többségi népesség tudatformálása (előítéletesség elleni harc, egyéni minőségek előtérbe helyezése stb.) csak akkor eredményes, ha együtt halad a cigányság társadalompedagógiájával, a modern viszonyokhoz való alkalmazkodásával.

Mivel a strukturális hátrányok adott körülmények között intencionális hátrányba hozássá válhatnak, a kisebbségi *jogvédelemről* nem mondhatunk le. Jogvédelemnek azonban ott van megalapozottsága, ahol valódi jogsérelem történt, és az adott cselekmény kiváltó oka bizonyíthatóan az egyén vagy közösség etnikai minősége volt, vagy a cselekmény az ellen irányult, és ezt bíróság vagy igazgatási szerv (például ombudsman) megállapította. A diszkrimináció észlelése akkor megalapozott, ha a jogsértések aránya országos vagy helyi szinten a kisebbségi és többségi társadalom esetében összehasonlítható. Ennek előfeltétele, hogy a jogsérelem elszenvedőjéről annak identitása megállapítható legyen, de a korlátlan identitásválasztás és -változtatás lehetősége miatt gyakran nem tudható, valóban kisebbségi jogsérelemről

van-e szó, vagy manipulációról. A jogvédelem és pótlólagos esélyteremtés nem jelentheti a többségi társadalom jogainak, esélyeinek csorbítását, ha e jogok gyakorlása a kisebbség jogait nem korlátozza. A jogvédelem nem alacsonyodhat le a vérvádak mintájára rasszizmus-vádatokat koholó politikai manipuláció szintjére, ezért meg kellene teremteni a kisebbségi jogvédelemmel foglalkozók etikai kódexét. Magyarországon a nemzettudat súlyos sérülései ellenére jóval ritkábban találkozunk kisebbségellenes magatartással, mint a mintának tekintett nyugat-európai társadalmakban. Az etnikai konfliktusok további enyhítése érdekében szükséges volna egy, a minimális konszenzusokat elfogadó, határokon átlépő össznemzeti kisebbségpolitikai célrendszer kialakítása. Ehhez mindenekelőtt tisztázott, célracionális fogalmi rendszer szükséges.

A *pozitív diszkrimináció* angolszász ihletésű fogalmát fel kellene cserélni más formákat és tartalmakat hordozó fogalommal, mint „*esélyki-egyenlítés*”, vagy „*pótlólagos esélyteremtés*”, ugyanis előbbi a többségi társadalom esélybeli és jogbeli háttérbe szorításának üzenetét hordozza. A „pozitív diszkrimináció” lényeges hátránya, hogy nem a kisebbség egészét, hanem annak már többé-kevésbé szaturált rétegeit támogatja, így a kisebbség hátrányos részének helyzete stagnál vagy akár romolhat. Ezen a ponton konzekvenciájában összeér a liberális és konzervatív cigánypolitika.

A tisztázatlan fogalmiság jellemző példája a *jogegyenlőség* és *esélyegyenlőség* terminusainak összekeveredése, jóllehet ezek hierarchikus viszonyban állnak. Hátrányos megkülönböztetés, ha egy jogalany mások autonómiáját korlátozva mesterséges esélyegyenlőtlenséget teremt. Az esélyegyenlőtlenség nem szükségképpen jogegyenlőtlenség, viszont a jogegyenlőtlenség szükségszerűen esélyegyenlőtlenséget eredményez. Az esélyegyenlőség megteremtése nem történhet a jogegyenlőség terhére, hiszen utóbbi az esélyegyenlőség elvét megelőzi. A kisebbségi társadalom problémája a hátrányos esélyhelyzetből esetlegesen eredő joghátrány, ezért az államnak elsősorban a kisebbségi polgár alapvető és járulékos jogainak érvényesíthetőségét kell biztosítania.

Az előbbiekből következően az *antidiszkriminációs törvény* számos problémát vet fel. Nem mondhat ellent a társadalom legitím értékkepzeteinek, az alkotmány és a nemzetközi jog előírásainak, nem korlátozhat alapjogokat, jogkövetkezmények szempontjából egyéni szándékra, magatartásra, esetre kell vonatkoznia. Meg kell határoznia a hatálya alá eső ügykört, összhangban kell állnia az állampolgári és a kisebbségi jogok országgyűlési biztosára vonatkozó szabályokkal. Tisztázni kell a törvény végrehajtására hivatott szerv helyét az államszervezetben, intézkedési jogkörét, szakmai összetételét, a jogérvényesülés releváns és irreleváns körülményeinek elhatárolását. Ha a törvény – a deklaráción túl – konstitutív elemeket is tartalmaz, szabályozásra vár a diszkriminációt tiltó normák közjogi természetének megfelelő szankcióik meghatározása, alkalmazásuk eljárásrendje. Tisztázni kell, a jogérvényesítés eszközei közül melyek igényelnek államigazgatási hatósági eljárást, mikor indokolt büntetőjogi eszközök alkalmazása vagy a jogsértés polgári úton történő reparációja; akárcsak az, lesz-e a jogalkalmazónak a sértett nevében keresetindítási joga, érdekegyeztetési lehetősége, a jogalkalmazóhoz fordulás érintettségétől függ-e vagy adott lesz a közérdekű ügyben való eljárás lehetősége. Kérdéses mozzanat a közvetett és közvetlen diszkrimináció definiálhatósága, akárcsak az, hogy egyenlőtlen helyzetű felek szembekerülésének esetében megfordítható-e a bizonyítási terher. Álláspontom szerint az antidiszkriminációs szabályozás semmiképpen sem korlátozódhat etnikai vonatkozásokra, hiszen a többségi társadalom más hátrányos csoportjainak hatékony védelme, támogatása sem megoldott. Számos törvény és alacsonyabb szintű jogszabály, alkotmánybírói határozat tiltja a diszkriminációt, bíróságok és sértettek egyaránt apellálhatnak ezek normatív vagy precedens értékére.¹⁴ Mindezt figyelembe véve mérlegelni kellene a diszkriminációt tiltó jogszabályi helyek kódexbe foglalását, és egy minden érintett területet lefedő és összehangoló szociális törvénycsomag megalkotását, amely – főként az első esély elvének (!) szem előtt tartásával – mindenki számára biztosítja az állampolgári jogon járó szociális minimumot (emberhez méltó lakhatás, megélhetést biztosító ellátás stb.).

14 Tóth B.: Hozzászólás az antidiszkriminációs törvény problémájához. *Fundamentum*, 1998/3., 14–19. o.

A romák és a bűnüldözés

A kommunista rendszer tisztában volt a peremhelyzet és a bűnözés közötti összefüggéssel, ezért a cigány bűnelkövetőkről 1971-től 1988-ig külön statisztika készült, amely nem volt tekintettel emberi, kisebbségi jogokra, adatvédelemre: kizárólag *etnikai* alapon folyt. A bűnüldözésben használt „cigánybűnözés” fogalma durván túlhangsúlyozta az etnikai tartalmakat. A cigány bűnügyi statisztikát a demokratikus átalakulás előző kormánya kisebbségi jogi megfontolásokból megszüntette. A rendőri statisztikák a többségi és a roma társadalomban jelentkező bűnelkövetés makroszintű összehasonlítására, diffúz módszertani bázisuk miatt, készítésük idején sem voltak alkalmasak, a regisztráció szempontjainak változásán túl főként a roma kisebbségre irányuló rendőri aktivitás mindenkori intenzitását, az intenzitás változásának okait szemléltették, nem pedig a roma elkövetőknek és cselekményeiknek az összeshez való viszonyát és arányváltozását.¹⁵

A statisztikai regisztrációval párhuzamosan születtek kriminológiai és kriminalisztikai elemzések is. A 60-as évek közepétől a kutatás előterében a romák cselekményei álltak. A kriminalisztikában már korábban ismert volt, hogy a cigányok elkövetési módjainak bizonyos minőségi és mennyiségi jellegzetességei vannak.¹⁶ Rövid idősorokat vizsgálva nem mutatkozott jelentős változás sem az összes roma elkövető, sem a nemek és korcsoportok szerinti, sem pedig a cselekmények szerinti összegzésben. Ez arra utalt, hogy a cigány bűnelkövetők többnyire (70-80%) egy kriminális szubkultúrából kerülnek ki, ezt támasztotta alá a visszaesők rendkívül magas aránya is. A szakirodalom utalt a családi szervezethez, a női, gyermek- és fiatalok elkövetők emelkedő arányára.¹⁷ Egyes becslések a börtönnépességben a romák arányát 40-60%-ra, a fiatalok szabadságvesztésre elítéltek arányát 60-70%-ra tet-

15 Póczik Sz.: Roma bűnelkövetők a statisztikák tükrében. A romákkal kapcsolatos kriminológiai kutatás mai állása. Kriminológiai Tanulmányok, 38. OKRI, Budapest, 2001, 266–293. o.

16 Lipovszki J.: A cigánybűnözés néhány jellemző sajátossága. In: Vigh J. (szerk.): Szakkriminológia. Jegyzet a Rendőrtiszt Főiskola részére. Budapest, 1973, 153–178. o.

17 Szabó A.: Az ifjúkori bűnözésről. Belügyi Szemle, 1987/7., 9–13. o.

ték. Tapasztalat szerint a romák főleg vagyon elleni és erőszakos bűncselekményeket – zsebtolvajlás, besurranásos lopás, kisstílusú rablások, lakás- és üzletbetörések, autófeltörés, gyermekek kifosztása, markecolás – követtek el.¹⁸ Látszott, hogy e szubkultúra a családi körülmények miatt vagy alkalmi elkövetőként állami gondozásba, zárt, félig zárt intézetekbe kerülők közül kapja utánpótlását: az intézeti környezet, a pályakezdési esélyek hiánya kézenfekvővé teszi a normaszegést és a hasonló sorsúakhoz való csatlakozást. Egyes elemzők igen magasra taksálták a cigányság körében a szemérem elleni vétségek arányát, amelyekben az áldozatok nagyobb része szintén cigány nő.

A 70-es, majd a 80-as évek erőteljes kritikai tendenciái a halmozottan hátrányos helyzet, majd a társadalmi beilleszkedési zavarok kutatásaiban összegződtek. Regionális kutatások kimutatták, hogy a cigány elkövetők aránya Budapest és Pest megye mellett, Borsodban, Nógrádban, Szabolcsban, Hajdú-Biharban, Somogyban és Baranyában feltűnően magas. Úgy tűnt, a cigányok bűnözése elsősorban szociális helyzetük kiegyensúlyozatlan változásaiból, főként integrációs és normakonfliktusokból fakad. A téma egyik ismerője kimutatta, hogy a cigányság bűnözése arányaiban nem tér el lényegesen a velük azonos nívón élő nem cigány rétegektől.¹⁹ A 90-es évek kutatásaiban előtérbe kerültek az etnikai félelmek és előítéletek. Ezek figyelembevételével indultak vizsgálódások a rendőrségi modellek kapcsán²⁰, és kísérletek a cigányság és rendőrség viszonyának újradefiniálására. Az hivatalos adatgyűjtés tilalmának kimondásával a kutatás empirikus irányba fordult, ma egyre erősebben a romák áldozattá válására koncentrál.²¹

A kisebbségek integrációs nehézségeinek, normasértő magatartásainak indokolására több elmélet is született, azonban önmagában egyik sem ad kielégítő magyarázatot a cigánysággal kapcsolatban felmerült kérdésekre.

18 Molnár J.: A vagyon elleni bűnözés alakulásáról. *Belügyi Szemle*, 1988/1., 21–26. o.

19 Tauber I.: Hátrányos társadalmi helyzet, cigányság, bűnözés. Kandidátusi értekezés. Kézirat. 1984, 117. és köv. o.

20 Finszter G.: A kisebbségi probléma a rendőrségi modellek tükrében. *Főiskolai Fügyelő*, 1996/1., 46–52. o.

21 Póczik Sz.: A cigányság a magyar kriminológiai kutatásban 1970–2001. *Kriminológiai Tanulmányok*, 39. OKRI, Budapest, 2002, 336–359. o.

A *historikus* elmélet, összefonódva más szociológiai magyarázatokkal, az alacsony társadalmi származással összefüggő, kultúrgenetikusan öröklődő viselkedésformák és atavizmusok hosszú, történelmi időben változatlan fennmaradásából, történelmi megkésettségéből, megrekedésből, a kulturális kompatibilitás, a civilizációs integrabilitás hiányának és a társadalom elégtelen integrációs kapacitásainak fogalmaiból indul ki. Megoldási javaslatai a történelmi zsákutcák felszámolására alkalmas politikai szerkezetek kialakítására irányulnak (önkormányzatiság, autonómia stb.). Előnye, hogy a modern történettudomány egészére jellemzően, erősen strukturalista beállítottságú, képes hosszú időtávlatokban gondolkodni.

A *historikus* magyarázatokkal alkalmanként összefonódó *intencionalista szociológiai* elméletek az amerikai négerkérdés tapasztalatait generalizálva a többségi társadalom részéről tudatos kirekesztést, apartheidet, diszkriminációt, szélsőséges változataiban kisebbségellenes, fajgyűlölő összeesküvést feltételez. Központi kérdése a kirekesztés érdekösszefüggéseire irányul, a megoldást a (gyakran militáns) polgárjogi munkában, a kirekesztés felmutatásában, megakadályozásában, a kirekesztők megbüntetésében látja. Erősen perszonalizál, a strukturális hátrányokat diszkriminációnak látta, a konfliktusokat a konszenzusos megoldások felől inkább a konfrontáció irányába tereli. Az aktív polgárjogi munkával való összefonódása miatt túlságosan politika- és médiaérzékeny, ennek következtében hajlik a leegyszerűsítésekre. Az *intencionalista* magyarázatok ma egyre kevésbé látszanak plauzibilisnek.

A *strukturalista* magyarázatok a kirekesztődés okait, egyes kisebbségi csoportok örökletes és strukturális társadalmi hátrányait, ezek újratermelődését, a többségi társadalom szocializációjában rögzült aszociációs sorokban előprogramozott előítéletesség és elforduló magatartás, szelektív észlelés keletkezését, fennmaradását vizsgálják. Megoldási javaslataik a diszkriminatív minták társadalompedagógiával, intézményi reformmal történő leépítésére, a társadalom nyitottabbá tételére, a kisebbségek önszerveződésére építenek. Előnyük, hogy széles értelmezési keretük számos részelmélet beépítését teszi lehetővé. Lényeges hozadékkal bírnak a *modernizáció*-, *mobilizáció*- és *migráció*-

elméletek, valamint az Egyesült Államokba irányuló sok évtizedes imigráció tapasztalatainak generalizálására épülő *kulturáliskonfliktus-elméletek*, amikor rámutatnak az alulprivilegizált rétegek hiányos integrációjára, szocializációjára, alulképzettségére és alulfoglalkoztatottságára. E rétegek tagjai a törvény áthágásával igyekeznek áthidalni a saját szegényes létmódjuk és a többség viszonyai között húzódozó szakadékot, birtokba venni a középosztály szimbolikus és anyagi javait. A gyorsuló modernizáció és – vertikális és horizontális – mobilizáció folyamán a kétfajta civilizáció között elterülő mezsgyére csúszva saját etnikai kultúrájukat, társadalomszervezetüket elveszítik, de új helyzetükhöz való hiányos alkalmazkodásuk következtében időlegesen sem képesek azonosulni a többséggel, stabil társadalmi státust és orientációs mintákat találni, ami súlyos identitás- és magatartászavarok forrásává válhat. A komplex és differenciált társadalmi és kulturális közegből érkező kisebbségi csoportok néhány nemzedéken belül kiegyenlítik hátrányaikat (ha nem fűződik ezek fenntartásához többségi politikai érdek), azonban az ilyen háttérrel nem rendelkező közösségek sok nemzedékre megrekednek hátrányos helyzetükben.²² A historikus és a modernizáció-, mobilizáció- és konfliktus-elméleti mozzanatok összekapcsolása bizonyos sikerrel kecsegtet a roma-kutatásban.

Az empirikus kutatás jegyében az utóbbi években – összehangzó eredményekkel – három nagyobb kutatás született a fegyintézetekben fogva tartottak körében.²³ Itt a legutolsó, négy mutató figyelembevételével reprezentatív kutatás legfontosabb eredményeit ismertetjük.²⁴

A kutatásban három jól összehasonlítható, etnikailag elkülönülő – magyar, asszimilálódóban lévő transz-etnikai (TE) és cigány – börtönbüntetésre ítélt férficsoporthat vizsgáltunk. A három csoport a szociális és kriminológiai mutató tekintetében is elkülönül egymástól, ez azonban elsősorban fokozati különbségeket jelent. A mintegy 1500 megkér-

22 Korinek L.: Irányzatok a kriminológiai gondolkodás fejlődésében. BM Kiadó, Budapest, 2001, 33–54. o.

23 Lásd Huszár L.: Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. Belügyi Szemle, 1999/7–8., 124–133. o.; valamint Póczik Sz.: Cigányok... i. m. 120–175. o.

24 Póczik Sz.: A roma kisebbséggel összefüggő problémák szociológiai és kriminológiai vizsgálata 1996–2002. Kutatási zárójelentés, OKRI, Budapest, 2002

dezett 50%-a magyarnak, a másik 50% cigány származásúnak(!) bizonyult. Utóbbiak között 60–40%-ban oszlanak meg a magukat cigánynak vallók és az identitásváltásra törekvők. A TE és a roma elkövetők fiatalabbak a magyar elítélteknél, legtöbbszörük 20–30 év közötti.

A szociális mutatók tekintetében a magyarok felől a cigányok felé süllyedő lejtő képe bontakozik ki. A TE-csoport köztes mutatókat vonultat fel, amelyek egyik esetben a magyarok, más esetben a cigányok értékeihez esnek közelebb. A cigány csoportban a legjellemzőbb a kisegítő iskola és az éppen csak elvégzett 8 általános iskolai osztály, a szakmai végzettség aránya a magyar mutató felét sem éri el. A magyar és TE-csoportban a szülőkhöz viszonyítva az iskolai végzettség csökkenése látszik, a cigány csoportban javulás tapasztalható az általános iskola befejezésében, tehát az iskolai végzettség tekintetében mindhárom csoportban abszolút vagy relatív csökkenés tapasztalható.

A cigányok lakhelyei közül Borsod-Abaúj-Zemplén, Baranya és Somogy megye emelkedik ki. Összehasonlításában a magyarok mutatják a legintenzívebb – jobb megélhetési lehetőségek keresésével összefüggő – migrációt: a legfontosabb célállomás Budapest. A településtípusok megoszlása tekintetében a három csoport már a szülők nemzedékében erősen urbánus jellegű volt. A falvakból, nagyközségekből, különösen a TE- és cigány csoportban, erős elvándorlás mutatkozik a nagyobb városok, főként a főváros felé. A magyar megkérdezettek döntő hányada, a cigányok fele városias környezetben él. A szülőkkal való összehasonlításban mindhárom csoport javított lakásviszonyain. Mindhárom csoport mintegy 40%-a javított életszínvonalán az elmúlt 10 évben.

Az elkövetők mindhárom csoportja nagycsaládból származik, de az elkövetők háztartásaiban nevelt gyermekek száma jelentősen csökken, jellemző az 1–3 gyermekes család. Az elkövetők jelentős része családi-neveltetési tekintetben hátrányos helyzetűnek mondható, ennek mutatói a cigány csoport felé jelentősen emelkednek. A magyaroktól a cigányok felé haladva egyre jelentősebb arányban jelentkeznek bűnözésre hajlamosító tényezők: bűnöző családi minták, állami gondozás, javítóintézet, fiatalok büntetőintézményeinek. Mindhárom csoport válaszadóinak legnagyobb része dolgozott a büntetés megkezdése előtt.

A roma származásúak a magyaroknál korábban kezdik bűnözői karrierjüket, az első cselekmény elkövetését rendszerint aktívan támogatja a baráti kör. Mindhárom csoport – legfőképpen a cigány származásúak – leginkább a haszonszerzést jelöli meg a bűnelkövetés céljaként, de a magyarok közt nagyobb szerepet játszik a hirtelen felindulás. Az elkövetők által megvalósított cselekmények összetétele is ennek megfelelő. Dominálnak a primitív és erőszakos vagyon elleni cselekmények, a kifinomultabb cselekmények aránya a cigányok felé haladva erősen csökken. Mindhárom csoportban jellemző az elkövetési alkalmak folyamatos figyelése és céltudatos kihasználása, de rendszerint hiányzik a gondos tervezés. A cigányokra a magyaroknál jellemzőbb a csoportos elkövetés. A három csoportban a legális és illegális munka, valamint szociális juttatások és a vagyon elleni bűnözés – rendszerre szerveződve – képezi a megélhetés fő forrásait, ezek együttes alkalmazása jelentős hányadban vagyoni előrelépést is lehetővé tesz. Különösen igaz ez a TE- és cigány csoportra. A többszörösen büntetettek aránya a cigány és a TE-csoportban meghaladja a magyar mutató kétszeresét. Ennek megfelelően a cigányok felé haladva egyenletesen emelkedik a szabadságvesztésben töltött idő is.

A TE- és a cigány csoporthoz tartozók a magyarokkal összevetve szembetűnően súlyosabb hátrányokat szenvednek el az előzetes letartóztatásban, jóval nagyobb arányban fordul elő bántalmazás, kényszer-vallatás, az ügyvéddel való kapcsolatteremtés akadályozása, a kirendelt védő nemtörődömsége. Az etnikai származásúak hátrányba kerülésének tendenciája, a megkérdezettek állításai alapján, a börtönben is tetten érhető, ennek értékelésében azonban figyelembe kell venni a szubjektív tényezők rendkívüli súlyát. Az elítéltek között széles körű a mértéktelen alkoholélvezet, jelen van a kábítószer is. A cigány csoport felé haladva egyre romlik az elítéltek testi és mentális állapota.

Korábbi vizsgálatainkban²⁵ megállapítottuk, hogy a többségi etnikumhoz tartozó fogvatartottak mintegy fele viszonylag szoros kapcsolatot ápol cigányokkal, másik fele azonban inkább elzárkózást mutat. A

25 Póczik Sz.: Magyar és cigány bűnelkövetők... i. m. 87. o.

cigányok döntő hányada jobbára saját etnikumához tartozókkal barátkozik, elzárkózóbbnak mutatkozik a többségi népeség irányában, mint a többség vele szemben. A TE-csoport baráti kapcsolatai is elsősorban a cigány etnikumhoz kötődnek. A cigányok erősen hártják saját identitásukat, egyfajta öngyűlöletet éreznek, és igen erős asszimilációs hajlandóság munkál bennük.

Végelemzésben megállapítottuk, hogy a *magyar* fogvatartottak csoportja vegyes társadalmi képlet, amelyben egyaránt megtalálhatók a felemelkedő, stagnáló és süllyedő alcsoportok, összességüket mégis leginkább a stagnálás, süllyedés jellemzi. Az alacsony társadalmi helyükről történő feljebb lépés a többség számára kilátástalan. Szociális mutatóik ellenére a három etnikai csoport élén állnak, energiáikat az anyagi színvonal megtartása, a süllyedés elleni küzdelem köti le. A *cigányok* esetében a szokásos modernizációs problematikák mellé társul a traditionalitás felbomlása, az asszimiláció, az integráció. Körükben a hagyományos cigány minta a megélhetés kultúrájában ma is jelen van, vagy újra megjelenik. A cigányság egészéből az utóbbi 2-3 generációban kiemelkedett egy gyorsan modernizálódó, mobilizálódó csoport. Életmódjában, értékeiben, anyagi javaiban egyre csökkenő elmaradással követi a magyar átlag alsó szegmenseit, bizonyos tekintetben már el is érte azokat. Helyváltoztatásuk, felemelkedésük nem egyenletes és fokozatos, hanem sok tekintetben féloldalas, kiegyensúlyozatlan társadalmi változás volt, amelynek egyes alrendszerai, fejlettségüket tekintve, elszaladtak egymástól. Integrációjukat akadályozza az is, hogy nem rendelkeznek a megfelelő kommunikációs mechanizmussal a befogadástól való folyamodáshoz. Ez fokozottan hív életre deviáns magatartásokat, erősíti a bűnelkövetésre, különösen annak erőszakos formáira irányuló hajlandóságot, súlyosan rombolja a közösség egészségét, önképét. A jövőben várhatóan újabb és újabb cigány csoportok rugaszkodnak neki a modernizációs ugrásnak, vállalják annak megrázkódtatásait. Speciális csoportot képeznek az *asszimilálódóban* lévő cigányok. Szociális tekintetben inkább a magyarokhoz állnak közel, devianciák, bűnözési jellegzetességek tekintetében inkább a cigányokhoz, de mindkét csoporttól markánsan különböznek. Intenzíven keresik az utat a többségi társadalommal való azonosulás irányába, de minőségében

ugyanazokkal a szociális kiegyensúlyozatlanságokkal és konfliktusokkal küzdenek, mint a cigányok. Anyagi javakban megközelítőleg a magyarok szintjére jutottak, megjelent körükben a stagnálás, a visszacsúszástól való félelem. Mégis eséllyel kísérlehetik meg elért eredményeik stabilizálását, utódnemzedékük számára olyan sanszokat nyújtva, amelyek csökkenthetik a bűnözésnek a megélhetésben játszott szerepét.

A reintegráció legfontosabb kitörési pontja a szabadságvesztésre ítélték esetében – etnikumtól függetlenül – az oktatás lehet. Ezért ki kell terjeszteni, ahol szükséges, ott újra kell indítani az elítéltek oktatását, különös tekintettel a szakmai (betanított ipari) képzésekre, valamint a távoktatásban megszerezhető ismeretekre. Modernizálni kellene a börtönök belső oktatási bázisait, belső kedvezményekkel, valamint a szabadon bocsátás feltételrendszerében külön kellene honorálni az oktatásban való részvételt, a megszerzett szakképzést. A szakoktatást ki kell bővíteni a megfelelő családgazdálkodási és munkaerő-stratégiai, valamint kommunikációs programokkal, személyiségfejlesztő tréningekkel. Át kellene gondolni, nem volna-e célravezető egyes könnyebb bűncselekmények elkövetői esetében a szabadságvesztést – más mediációs és elterelési stratégiák alkalmazása mellett – kötelező oktatási programokon való részvétellel kiváltani. Ebben a keretben szakpszichológusok bevonásával kísérlet tehető a kriminális beállítódások korrekciójára is. Az ügyvédi elhanyagolás problémáját enyhíthetné a civil kezdeményezésen alapuló ingyenes jogsegélyszolgálatok megteremtése, a kirendelés helyett a közzvédő intézményének bevezetése.²⁶

IRODALOM

Feuerhelm, W.: *Polizei und Zigeuner. Strategien, Handlungsmuster und Alltagstheorien im polizeilichen Umgang mit Sinti und Roma.* Stuttgart, 1987

Finszter G.: *A kisebbségi probléma a rendőrségi modellek tükrében.* *Főiskolai Figyelő,* 1996/1.

26 Loss S. – H. Szilágyi I.: *A cigány per.* Beszélő, 2001/4.
<http://beszelo.c3.hu/01/04/26loss.htm>

- Hundsatz, A.:** Zigeunerkinder. Eine sozialpsychologische Untersuchung schulrelevanter Verhaltensmerkmale. Frankfurt am Main, 1980
- Huszár L.:** Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle*, 1999/7–8.
- Kemény I.:** A magyarországi cigánylakosság. *Valóság*, 1974/1.
- Kemény I. et al.:** Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Intézet, Budapest, 1976
- Kemény I.:** A magyarországi roma (cigány) népességről – Két felmérés tükrében. *Magyar Tudomány*, 1997/6.
- Korinek L.:** Irányzatok a kriminológiai gondolkodás fejlődésében. BM Kiadó, Budapest, 2001
- Ladányi J.:** Szegregáció és gettósodás Budapesten. In: **Nagy G. T. (szerk.):** Félünk. Etikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei. A Fővárosi Önkormányzat Kisebbségi, Emberi Jogi és Vallásügyi Bizottságának konferenciája. 1993. 01. 29. Humanitas Civitatis Alapítvány, Budapest, 1993
- Lipovszki J.:** A cigánybűnözés néhány jellemző sajátossága. In: **Vigh J. (szerk.):** Szakkriminológia. Jegyzet a Rendőrtiszti Főiskola részére. Budapest, 1973
- Loss S. – H. Szilágyi I.:** A cigány per. *Beszélő*, 2001/4. <http://beszelo.c3.hu/01/04/26loss.htm>
- Mezey B. – Tauber I.:** A magyarországi cigányság helyzetének rendezését célzó jogi szabályozás egyes kérdéseiről. Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitas Scientiarum Budapestiensis de L. Eötvös Nominatae. Tomus XXIII. ELTE ÁJK, Budapest, 1980
- Molnár J.:** A vagyon elleni bűnözés alakulásáról. *Belügyi Szemle*, 1988/1.
- Nagy P.:** A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Társadalomtudományi Tanszék, Kaposvár, 1998
- Nemes N. J.:** Vesztesek, nyertesek, stagnálók. *Társadalmi Szemle*, 1998/8–9.
- Póczik Sz.:** Navigare necesse est. Válasz kritikusaimnak. *Belügyi Szemle*, 1997/12.
- Póczik Sz.:** Cigányok és idegenek. Felsőmagyarország Könyvkiadó, Miskolc, 1999
- Póczik Sz.:** Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben. Egy kutatás tapasztalatai. Kutatási jelentés. OKRI, Budapest, 1999
- Póczik Sz.:** Roma bűnelkövetők a statisztikák tükrében. A romákkal kapcsolatos kriminológiai kutatás mai állása. Kriminológiai Tanulmányok, 38. OKRI, Budapest, 2001
- Póczik Sz.:** A cigányság a magyar kriminológiai kutatásban 1970–2001. Kriminológiai Tanulmányok, 39. OKRI, Budapest, 2002

Póczik Sz.: A roma kisebbséggel összefüggő problémák szociológiai és kriminológiai vizsgálata 1996–2002. Kutatási zárójelentés, OKRI, Budapest, 2002

Szabó A.: Az ifjúkori bűnözésről. *Belügyi Szemle*, 1987/7.

Szarka L.: A magyarországi cigányság helyzete az elmúlt tíz év kutatásainak tükrében. In: **Szarka L. (szerk.):** A magyarországi cigányság az elmúlt tíz év kutatásainak tükrében. A hosszú távú kormányzati cigánystratégia előkészületi anyaga. MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 2000

Tauber I.: Hátrányos társadalmi helyzet, cigányság, bűnözés. Kandidátusi értekezés. Kézirat, 1984

Tomka M.: Die Zigeuner in der Ungarischen Gesellschaft. *The East European Quarterly*, 1/1970.

Tóth B.: Hozzászólás az antidiszkriminációs törvény problémájához. *Fundamentum*, 1998/3.

A kriminológia és a büntetőpolitika kapcsolata*

A kriminológia a társtudományok eredményeinek felhasználásával tett javaslatokat a büntetőpolitikának a bűnözéskezelés módszereire. A szerző rámutat azokra az eredményekre, amelyek képessé tették a kriminológiát arra, hogy a büntetőpolitika számára hasznosítható javaslatokat tegyen, illetve arra a történelmi fordulóra, amikor a kriminológia elvesztette a büntetőpolitikát befolyásoló képességét. A szerző úgy véli, hogy a kriminológia útkeresését is az magyarázza, hogy mögötte mint alkalmazott társadalomtudomány mögül „eltűnt” a szakmai konszenzusra épülő társadalom-magyarázó elmélet. Ez az oka annak, hogy napjaink bűnözéskezelésének eszközei egyre távolabb kerülnek attól, amit a kriminológia ténylegesen tud a bűnözésről.

Minden kriminológus meg akarja váltani a világot, az embert: a konzervatív a lelkét, a reformista, a baloldali pedig a testét. A biztonsághoz, a szabadsághoz és a jóléthez való jog fogalma és érvényesítésének lehetőségei foglalkoztatják a kriminológusokat immár két évszázada, ezért a kriminológia és a büntetőpolitika viszonyában mindig három nagy téma fonódik össze, vagy válik el egymástól: a felelősség, a kezelés (nevelés) és a szabadság kérdése. Ezek azok a körök, amelyek fenyegetettsége stimulálta és stimulálja a kriminológiai gondolkodás fejlődését. A bűn, a bűnüldözés és a megelőzés hármassága mindig a szerint alakul, hogy a bűnelkövetést a társadalmi viszonyok közvetlen következményeként vagy egyéni sorsok determinizmusaként fogjuk fel, ugyanis a cselekvés magyarázata és a reá adandó reakciók e két esetben jellegzetesen eltérnek. A bűn és a felelősség a középkorban még szoros kapcsolatban, világos viszonyban volt egymással: a

* A tanulmány a T 037854. számú OTKA-kutatás keretén belül készült.

bűn egyéni hiba és morális vétség is volt egyben. A kriminológiában a determinizmus új emberképet kreált, s az új nézőpont megváltoztatta a bűn és a személyes (erkölcsi) felelősség viszonyát. Az egyéni tettért vicselt felelősség vizsgálata más dimenziókba helyeződött, és bizonyos mértékében relativizálódott is.

A kriminológia és a társtudományok

A kriminológia fejlődéstörténetét végigkísérik és alapvetően meghatározzák azok a tudományterülethez szorosan kapcsolódó egyéb diszciplínák, amelyek tudományos eredményei megtermékenyítették, vagy éppen – az új, hasznosítható ismeretek hiánya miatt – akadályozták a kriminológiai gondolkodás fejlődését. A következőkben azokat a társszakmákat, illetve kapcsolódó tudományterületeket tekintem át, amelyek tudományos eredményeiből a legtöbbet profitált a kriminológia a büntetőpolitikának tett ajánlatai megtételekor. A kriminológiával határos vagy arra hatást gyakorló tudományterületek szakmai eredményei (esetleg új szakmák megjelenésében történő megtestesülése) megváltoztatják a kriminológia és a büntetőpolitika közötti viszonyt. A kriminológia szakmai fejlődése természetesen nem választható el a társadalom fejlődésétől, változásától. Ekként a kriminológia arra „ítéltetett”, hogy a bűnözéskontroll kérdésében a szakmai problémákat a politikától elválasztó vékony mezsgyére is – akarva-akaratlan – belépjen, és ezzel befolyásolja a bűnözéskezelés filozófiáját és intézményrendszerét. A kriminológia fejlődéstörténete jelzi, hogy a kriminológusok gyakran „leltek menedéket” egy másik vagy szélesebb tudományterületen, beleértve a közgazdaság-tudományt, a biológiát, a szociológiát. A szélesebb vizsgálódási alapú tudományterületekhez való csatlakozás ellenére a kriminológiának mindig olyan társadalmi, politikai elvárásoknak kell(ett) megfelelnie, amelyek az embereket leginkább zavaró problémák megoldását kívánják. Minden társadalom tolerál bizonyos mértékű bűnözést, illetve a büntető igazságszolgáltatás bizonyos mértékű hatástalanságát. A kérdés, hogy mikor, hogyan és miért változik meg ez

a toleranciaküszöb, és a társadalom hogyan kezeli ezt a problémát. A kutatások ugyanis azt jelzik, hogy a toleranciaküszöb alakulását nem annyira a bűnözés alakulása, inkább a jelenség értékelése határozza meg.¹ A kriminológia ekként elválaszthatatlanul kapcsolódik a társadalomnak a bűnözésről és a társadalmi kapcsolatokról alkotott felfogásához – ily módon mindig közel áll a politikához. Ennek megfelelően a kriminológia „sorsa” az, hogy soha nem tud túlságosan messzire kerülni a politikától, ugyanis a bűnözés olyan társadalmi probléma, amely a politikai szféra szemszögéből többféleképpen értelmezhető. A kriminológia mint tudomány és a politika szféra azonban egymástól eltérő módon fejlődik. A politika a váltógazdaságra épül, diszjunkt halmazokból építkezik, mindig valami újat keres – nem tagadva természetesen, hogy van néhány olyan alapvető érték, amelyet mindig tiszteletben tart (legalábbis a demokratikus társadalmi berendezkedésű országokban). A tudomány fejlődése viszont általában kontinuos, mindig felhasználja a korábban elért eredményeket. Számomra az a kérdés, hogy ebben a fejlődésben a kriminológia és egyéb tudományterületek hogyan, mikor és miért éppen akkor találhatnak egymásra, illetve a kriminológia közvetítésével, vagy éppen a kriminológia „megkerülésével” hogyan befolyásolják a büntetőpolitikát.

Nem kétséges, hogy a kriminológia, interdiszciplinális tudományként, szoros kapcsolatban van a bűnügyi tudományokkal, amelyek között a büntetőjoggal ápolta kapcsolata tűnik a legszorosabbnak, mivel e tudomány adja – ha nem kizárólagosan meghatározva is – a kriminológiai vizsgálódás kereteit. A kriminológiai kutatásoknak a büntető eljárásjoggal és a pönológiával tartott kapcsolatát a büntető igazságszolgáltatás intézményrendszerére, illetve a büntetésekhez kapcsolódó társadalmi reakciók vizsgálatára történő kiterjesztése fűzte szorosabbra. A viktimológia és

1 B. Svensson: We can get by 3000 prisoners. Sveriges Exportrad Spaktjänst, 1979, pp. 1–5. Idézi: M. Platek: International and European Standards Regarding Alternatives to Imprisonment. In: Alternatives to Imprisonment in Central and Eastern Europe. Penal Reform International – Open Society Foundation, Romania, 2001, p. 21.; N. Christie: Bűnözéskontroll Európában és Észak-Európában. Kriminológiai Közlemények 55. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1998; J. J. Savelsberg: Knowledge, Domination and Criminal Punishment American Journal of Sociology, vol. 99., 4/1994, p. 919.

a kriminológia közötti kapcsolat az elmúlt évtizedekben vált szorosabbá, annak is köszönhetően, hogy napjaink büntetőpolitikája jelentős figyelmet szentel a sértetteknek. Az egyéb tudományágakkal tartott kapcsolatok közül – a történeti fejlődést tekintve – a statisztika emelhető ki elsőként, amelyre a bűnözés okságában a társadalmi értelmezés első kísérletei épültek. Az egyénben rejlő bűnözési okok keresését a biológia tudományának fejlődése tette lehetővé, amely szorosan összekapcsolódott az antropológia és a genetikai tudományok fejlődésével. A pszichológia tudománya a bűnelkövető pszichikumának vizsgálatával termékenyítette meg a kriminológiát, a pedagógia ismeretközlő és tudatformáló jellegzetessége pedig a normakövető, illetve normasértő viselkedés mint tanult magatartás vizsgálatával járult hozzá a kriminológia fejlődéséhez. A kriminológia összekapcsolódott a szociológia tudományterületével is, jelentős segítséget nyújtva a bűnözés társadalmi szintű eredőinek feltárásához. Ezek a hatások időnként olyan erők voltak, hogy az úgynevezett „kötőjeles” tudományterületek kialakulásához vezettek: kriminálantropológia, kriminálpszichológia, deviancia-szociológia stb., mi több, olyan nézőpont is megjelent, hogy a kriminológia nem is létezik önállóan, csak ezeken a „kötőjeles” határterületeken.² Ez természetesen felveti azt a kérdést, hogy vannak-e a kriminológiának saját, belső válszai, vagy csupán más tudományterületek eredményeit „elsajátítva” alkalmazza azokat a bűnözés/deviancia jelenségkörére.

A továbbiakban áttekintem azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek a kriminológia tudományát más diszciplínákhoz kötik, és rámutatok azokra az eredményekre, amelyek képessé tették a kriminológiát arra, hogy a büntetőpolitika számára hasznosítható javaslatokat tegyen, illetve arra a történelmi fordulóra, amikor a kriminológia elvesztette a büntetőpolitikát befolyásoló képességét. Az alábbi áttekintés – különösen a kriminológia és a büntetőpolitika közötti kapcsolódási pontoknál – elsősorban az amerikai fejleményekre van tekintettel, de a tudományos eredmények mellett a büntetőpolitika alakulására hatással lévő egyéb társadalmi tényezőkre is kitér. Ebből következően a szakmai eredmények és a történelem idősíkjai esetenként keverednek benne.

2 Szabó A.: Bűnözés – ember – társadalom, KJK, Budapest, 1980, 39.o.

A XX. század „funkcionális” büntetőpolitikája

A XX. század fordulójára a társadalom városiasabbá és személytelenebbé vált, s számos társadalmi probléma lett (még) láthatóbbá az Egyesült Államokban is: a nyomor, a bűnözés, a munkakerülés, a betegségek. A társadalmi bajok jelentős része leginkább a városokban volt érezhető. A tudomány fejlődésével azonban növekedett az optimizmus is, hogy a társadalom a tudomány segítségével képes legyőzni a bajokat. Ez a hit vezetett a Chicagói Egyetem fejlődéséhez, amely hamarosan az amerikai kriminológiai gondolkodás központjává vált, különösen a bűnözés és a városok társadalmi problémáinak terén végzett kutatásaival. A nagyvárosi etnográfiai kutatások számos olyan társadalmi jellemzőt tártak fel, amelyek összefüggésben vannak a bűnözéssel. Az 1900–1940 között lefolytatott adatgyűjtés lehetővé tette a társadalmi dezorganizáció jellemzőinek meghatározását: a szociális és fizikai feltételek leromlottságát; a gazdasági és etnikai szegregációt; valamint a társadalmi problémák gyakoribb előfordulását. Kitűnt, hogy a problémák azokon a városi területeken a legáthatóbbak, ahol a legnagyobb az átalakulás.

Az új statisztikai és elemző módszerek és a nagy létszámú minták alkalmazása következtében a bűnözés vizsgálatában túlhangsúlyozódott a szociális depriváció hatása. Nyilvánvalóvá vált, hogy a legrosszabb személyi tulajdonságokkal és hosszú büntetett előélettel rendelkező elkövetők a többoldalú társadalmi hátrányokból is nagyobb mértékben részesülnek, beleértve a nevelési hiányosságokat és a szegénységet.³ A kutatások nyomán a társadalomtudományok presztízse viszont magasabb lett, mint bármikor korábban. Úgy tűnt, hogy a módszertani forradalom és a mennyiségi elemzések olyan erőt kölcsönöznek a társadalomtudományoknak is, mint amilyen meggyőző erővel a természettudományok rendelkeznek. Ez a helyzet megváltoztatta a kormányzattal tartott kapcsolatokat is. A *„háború előtti időszakban a szociális szakértők tudását a marginális népesség kezelésére korlátozták, például a szegények, a bűnelkövetők, az elmebetegek gondozásá-*

3 D. Garland: *Crime and Culture in Contemporary Society*. University of Chicago Press, Chicago, 2001, p. 43.

ban. A társadalomtudományok által produkált tudás a XX. század első harmadában legfeljebb a kormányzat helyi szintjein hasznosult.⁴ A második világháború után azonban a szociális szakma tudása meghatározóvá vált az átlagpopulációval kapcsolatban is, és a kormányzati területek mindegyikén szerephez jutott. Az ismeretek segítették a kezelőrendszer átalakulását, különösen a bűnözéskezelés területén: az erkölcsi hibáztatás és a büntetés helyébe a társadalmi, gazdasági rehabilitáció szükségességének felismerése lépett. Ebben a gondolkodási keretben a bűnelkövető magatartás számos magyarázata alkalmazható volt: egyaránt helye volt a biológiai, pszichológiai és szociológiai megközelítéseknek. A bűnözés tudományos megközelítése és magyarázatai – legyenek bármely szaktudomány eredményeit felhasználók – általánosan elfogadottá váltak. Ezek a megközelítések ugyan eléggé eltértek előfeltevételezéseikben, de mindegyiknek helye volt az akkori büntetőpolitika által kínált rugalmas keretben: a rehabilitáció célját ugyanis sokféle módon lehet elérni. A háború utáni időszakban a büntetőpolitikát formáló kriminológiai elképzelések vegyes eklektikáját adták a pszichológiai és a szociológiai elméleteknek, tükrözve az anómia, a depriváció, a szubkultúra és a stigmatizációs elméletek eredményeit. A háború utáni kriminológiát a jóléti-büntető (kettős) paradigma tette képessé arra, hogy a különböző megközelítéseket és elméleti vitákat mederben tartsa.⁵ A háború utáni időszakban a büntető igazságszolgáltatás a pártfogó felügyelők, a szociális munkások, pszichológusok, pszichiáterek, gyermeknevelési szakértők, oktatók és mindenféle szociális reformer terepévé vált. A jóléti-büntető rendszer programjának kifejlesztése nem csak a büntető igazságszolgáltatás civilizálásával járt, de a szociális intézmények és a szakmai csoportok kolonializálták is ezt a területet. A szakmai tudásba vetett hit miatt sokáig nem kérdőjeleződött meg a rendszer működése. Ezek a szakemberek ugyanis olyan területen dolgoztak, amelyet a stigma színezt, de olyan munkaformát és szakmai technikát alkalmaztak, amely az egyéni segítséget, a problémák orvoslását és az ítéletalkotást elkerülő megközelítést ösztönözte.⁶ Az állami ha-

4 J. Simon: Law after Society. Law and Social Inquiry, vol. 24., 1/1999, p. 143.

5 D. Garland: i. m. 15. o.

6 Uo. 36. o.

talom érvényesítésének lehetősége természetesen nem tűnt el ezekből a beavatkozásokból, de a logikája megváltozott: a társadalmi jólét kialakításának szándéka motiválta, s ennek megfelelően válogatta a hozzáillő szakértelmet is. A jóléti állam ideológiája nem tételezett fel alapvető érdekellentétet az állam és az egyén viszonyában. Így a szociális munka az egyén/család/kiscsoport és az állami hatalom közötti pufferként, rugalmasan aktív szerepben definiálhatta önmagát.⁷ Ennek tudható be az 1950–60-as években a szociális szakma prosperálása. De „ajánlkozása” a társadalmi – s különösen a bűnözéssel kapcsolatos – problémák megoldására azzal a hátránnyal is járt, hogy „elmaszatolta” a határokat a szakmai és a politikai felelősség között. A jóléti megközelítés „társadalmi mérnöksége” azért építhetett a társadalmi problémák kezelésében a szociális munkára, mert annak szakmai értékei tökéletesen egybevágtak a jóléti társadalom által érvényesíteni kívánt értékekkel. A jóléti állam hasonlóan közelített a bűnözéshez, mint a szociális munkás a klienséhez. A bűnözés efféle „nem hibáztató” megközelítése tette lehetővé, hogy a bűnözéssel kapcsolatos felelősség „szétterítődjék” a társadalomban, és olyan kollektív felelősséggé váljék, amelynek megoldására szakembereket alkalmaz az állam.⁸ Az is tény – mondja Garland –, hogy a kriminálpolitikát alakító és a kontrollt gyakorló szakmai csoportok hatékonyan depolitizálták a bűnözéskezelés kérdését. A szociális szakemberek ezt lényegében technikai kérdésnek tekintették, amelyet a szakmai tudás és az empirikus kutatások alapján szükséges kialakítani.⁹

Az 1960-as évek végéig nem is kérdőjeleződött meg az állam képessége arra, hogy a bűnözés területén pozitív változást legyen képes elérni. Az 1970-es évek közepén kibontakozott gazdasági recesszió hatására a polgári államok többségében azonban jól látható mozgás indult meg egy szelektívebb állami jólét¹⁰ irányába. A válság következtében megkérdőjeleződött *„az állam cselekvőképességébe vetett (azon) hit,*

7 Kerecsi K.: A védtelen gyermek. Erőszak és elhanyagolás a családban. KJK, Budapest, 1995, 27. o.

8 D. Garland: i. m. 46. o.

9 Uo. 145. o.

10 Ferge Zs.: Szociálpolitika és társadalom. ELTE Szociálpolitikai Intézet-T-Twins Kiadó Kft., Budapest, 1995, 87. o.

hogy a kormányzat képes a szociális igazság megteremtésére és ezzel a társadalom békéjének, harmonikus fejlődésének biztosítására”.¹¹ Az állam felelőssége átértékelődött, és a szociális jólét biztosításától fokozatosan a társadalmi kontroll felé mozdult. A változási kényszert részben politikai, részben tudományos eredmények erősítették. Így a vietnami háború, a Watergate-ügy, illetve a civiljogi mozgalmak (előbb a feketék, majd a nők és a homoszexuálisok jogait megfogalmazva) mindegyike az amerikai intézmények legitimitációjának krízisét jelezte. A tudomány eredményei között a stigmatizációs elmélet megszületése megváltoztatta a kriminológiai vizsgálódás irányát: a kontrollált helyett a kontroll gyakorlóját vette elemzés alá. A kutatások eredményei általánossá tették azt a felfogást, hogy a kriminálstatisztika adatai, amelyek a szegények, a kisebbségek, a fiatal népesség nagyobb bűnelkövetési gyakoriságát mutatják, nem jeleznek mást, mint a hivatalos intézmények elfogultságát ezekkel a népcsoportokkal szemben.¹²

A bűnözés növekedésével kapcsolatos aggodalmak az 50–60-as években még nem érték el a kormányzati szférát, de a kriminológusok is szkepticizmussal fogadták a változásokat, rámutatva a statisztikai adatok megbízhatatlanságára, a média pánikkeltő szerepére.¹³ A bűnözési félelem média által generált jelenségként történő értelmezése jelentősen lebecsülte a bűnözés elterjedtségét, noha ebben az időben ez az állítás már nem volt igaz. Az amerikai kriminálstatisztika (Uniform Crime Report) adatai szerint 1970–1980 között két lépésben emelkedett a bűnözés, majd az 1980-as évek első felében a tapasztalható csökkenést egy hosszú, fokozatos emelkedési szakasz követte. 1991 után a bűnözési adatok ismét csökkentek. Ezzel szemben állampolgári megkérdezésen alapuló sértetti vizsgálatok (National Crime Victimization Survey; NCVS) mutatják, hogy az erőszakos bűncselekmények körében mérhető viktimizációs gyakoriság 1973 óta stabil. A vagyon elleni bűncselekmények körében a viktimizációs gyakoriság állandó volt a 70-es évek során,

11 Gönczöl K.: Bűnös szegények. KJK, Budapest, 1991, 93. o.

12 Thomas G. Blomberg – Mark R. Yeisley – Karol Luken: American Penology: Words, Deeds, and Consequences. Crime, Law and Social Change, vol. 28., 3–4/1997–98, pp. 269–286.

13 D. Garland: i. m. 95. o.

majd egyharmadával csökkent az 1980-as években. Az adatok alakulása nyilván összefüggésben van a számbavételi módszerekkel, és egyes adatok eltérően is értelmezhetők, egy azonban biztos – ezt az időszakot már a szabadságvesztés alkalmazásának hihetetlen mértékű megugrása jellemezte. E nélkül – vagy ezzel együtt – is van három olyan tényező, amely érthetővé teszi a viktimizációs gyakoriság mérséklődését: 1) a népesség korösszetételének megváltozása és a fiatalabb népesség részarányának csökkenése¹⁴; 2) a lakások biztonsági eszközökkel felszerelése¹⁵; és 3) az, hogy a vagyon elleni bűncselekmények elkövetését a nagyobb bevételt biztosító drogárusítás helyettesítette.¹⁶

A gazdasági problémákkal párhuzamosan a válási arányszámok gyors növekedése, a bűncselekmények számának és ezen belül az erőszakos bűnözés arányának növekedése mind azt sugallták, hogy megroppant a hagyományos értékekkel kapcsolatos társadalmi elkötelezettség. A szociális depriváció és e depriváció újratermelődésének megfogalmazódása a társadalmi reprodukció mennyiségi és főként minőségi paramétereivel kapcsolatos aggodalmakat erősítette. Az új társadalmi feltételek megváltoztatták a társadalmi problémákról és a befolyásolás üdvös módjáról alkotott felfogást. Paradox módon pontosan az a kriminológiai ismeretrendszer volt a bűnözés más megközelítésű kezelésére felhasználható, amelyet a bűnelkövetők vizsgálata alapján halmozott fel. A visszaeső bűnelkövetőkről rendelkezésre álló információk szolgálták ugyanis alapul az 1980–90-es években formálódó korlátozó büntetőpolitikákhoz. Az új szemléletű büntetőpolitikák kialakításához azonban a politika már kevésbé hívta segítségül a korábbi évszázadban felhalmozott kriminológiai szaktudást. Keserűen kell megjegyezni, hogy ebben az időben nem is lett volna olyan más – a politika számára elfogadható – javaslata a kriminológiának, amely a bűnözéskezelés alapjául szolgálhatott volna.

14 D. Steffensmeier – M. D. Harer: Did crime rise or fall during the Reagan presidency? *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 28., 3/1991, pp. 330–359.

15 M. Felson: *Crime and everyday life: Insights and implications for society*. Pine Forge Press, Newbury Park, California, 1994

16 A. Blumstein: Making rationality relevant: The American society of criminology 1990. Presidential address. *Criminology*, vol. 31., 1/1993

A XX. század nagyobbik részében a büntetőpolitikát és a büntető igazságszolgáltatás működését társadalmi típusú oksági magyarázatok támasztották alá. A XX. század harmadik harmadától kezdve azonban jól azonosíthatóan a kriminológia területén is jelentkezik – a világméretben zajló és a társadalomtudományokban is megjelenő – konzervatív és liberális megközelítés szembenállása. E kétféle megközelítés a bűnözés oksági magyarázatait is áthatja. Egyfelől megjelenik az erkölcsi nevelés hiányosságaira történő apellálás, másrészt teret nyer a – közgazdaság-tudomány területéről „átszivárgó” – döntési elmélet a bűnelkövetés magyarázatában. A közgazdaság-tudomány eredményei a büntető igazságszolgáltatási rendszer működésére is hatást gyakorolnak, s a menedzsmentszemlélet kibontakozásához, a piac elveinek érvényesítéséhez vezetnek a közszolgáltatások és a büntető igazságszolgáltatás területén.

A kriminológia eredményeinek átértékelődése

Az 1970-es évek során egyre határozottabban fogalmazódott meg a „konzervatív új kriminológia” az Egyesült Államokban. E nézeteket J. Q. Wilson foglalta össze, a *Thinking about crime* című művében.¹⁷ E szerint az elkövetők racionálisan cselekszenek, és így elrettenthetők a (további) bűncselekmények elkövetésétől, ha a bűncselekmény elkövetéséért fizetett ár megnövekszik, mint ahogy ezt a hatást már számos kutatási eredmény bizonyította. Wilson (ekkor még – *a szerző megj.*) nem azt állította, hogy a büntetőpolitikát a veszélyesség előrejelzésére kellene alapozni, csupán azoknak az első büntényes elkövetőknek a bebörtönzését szorgalmazta, akik erőszakos közöszlést vagy emberölést követnek el.

Az ellenérvek egy részét Curtis fogalmazta meg¹⁸, azt vetve a szerző szemére, hogy a kapcsolat, amelyet a bűnelkövetés és az életkor között nyomatékosít, félrevezető, ugyanis számos egyéb demográfiai té-

17 J. Q. Wilson: *Thinking about crime*. Basic Books, Inc. Publishers, New York, 1975

18 L. A. Curtis: *The Conservative New Criminology*. Society, vol. 14., 3/1977, pp. 12–15.

nyező hatását figyelmen kívül hagyja. Wilson a bűnelkövetés meghatározó elemeit a biológiai jellegzetességekhez köti, de ezeknek az elemeknek a hatását sem tisztázza megfelelően, és nincs tekintettel a társadalmi folyamatokra. Ezért nem igaz Wilson állítása – mondja Curtis –, hogy a társadalmi változások kedvező hatásai a társadalom minden rétegét elérték. Ez ugyanis éppen a fekete bőrű fiatalokkal kapcsolatosan nem igaz, ők ugyanis kimaradtak a változások áldásos hatásaiból.

Az amerikai kriminológiai kutatások eredményei is hozzájárultak a szigorúbb büntetőpolitika kialakításához. A Wolfgang és munkatársai által lefolytatott longitudinális kutatások új szempontot hoztak a kriminológiába. Korábban a kriminológiai vizsgálódások alapvető információforrása a hivatalos statisztika volt, amelyet csekély mértékben egészítettek ki az elkövetőkkel kapcsolatos információk. Azonban Wolfgang, Figlio és Sellin¹⁹ az 1945-ben, Philadelphiában született, és 10, illetve 18 éves korában is a városban maradt fiatalok teljes életkori kohorszának vizsgálatát végezte el. A kriminológusok korábban is érdeklődtek a bűnelkövetők népességbeli megoszlása iránt, azonban az említett kutatás volt az első, amely valóban el tudott szakadni a klinikai (mesterséges környezetben vagy zárt intézetben lefolytatott) vizsgálatoktól. A kutatás bizonyította, hogy a krónikus elkövetők (akik öt vagy annál több bűncselekményt követtek el) csupán 6%-át képezik az életkori kohorsznak, de ők követik el az életkori csoportba tartozók által megvalósított és ismertté vált bűncselekmények több mint 50%-át. A kutatási eredmények szerint a fiatalkorúak egyharmada előzetes letartóztatásba került, viszont a letartóztatottak felénél a kriminális karrier itt véget ért. Kézenfekvő volt, hogy a kutatók az e csoportra irányuló beavatkozást javasolták. Feltárták azokat a jellegzetességeket is, amelyek a visszaeső elkövetők csoportjába tartozó fiatalokat jellemezték: a rossz iskolai tanulmányi eredmények, az alacsony intelligencia, a súlyos családi problémák stb. Azt találták, hogy a krónikus elkövetőkkel szemben hatástalan a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszere is. A bűnelkövetői karrierek vizsgálata hálás kutatási témává vált, s az amerikai vizsgálatok többé-ke-

19 M. Wolfgang – E. Figlio – T. Sellin: *Delinquency in a birth cohort*. University of Chicago Press, Chicago, 1972

vésbé egybehangzóan azt jelezték, hogy a fiatalokú elkövetők gyakran folytatják a bűnelkövetői magatartást felnőttkorukban is.

Marvin Wolfgang²⁰ 1978-ban az Uniform Crime Report adatait értelmezte, amelyek az 1960-as évek után az erőszakos bűnözés lényeges emelkedését jelezték. E változáshoz hasonló növekedés volt tapasztalható annak a fiatal életkori csoport létszámának alakulásában, akik a legnagyobb valószínűséggel követnek el erőszakos bűncselekményt. A demográfiai adatok modellezésével Wolfgang kimutatta, hogy az erőszakos bűnözés állandósága, illetve relatív csökkenése várható az 1980-as évek közepéig. Az 1990-es évek során azonban egy újabb növekedés várható, mivel a háború után született generáció leszármazottai akkor lépnek vétőképes korba. A modellezésnél a demográfiai adatok változása mellett a sértettek jellegzetességeinek változását is figyelembe vette, és azt jósolta, hogy a bűnözés sajátosságai megváltoznak, és az erőszakos bűnözéssel szemben a fehérgalléros bűnök kerülnek előtérbe.

Számos új megközelítés értékelte át a korábbi bűnözéskezelési attitűdöket is. Malinovich kriminológiai és szociológiai tanulmányok, illetve afroamerikai és baloldali politikusok beszédeinek elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy mind a liberális, mind a radikális előfeltételezések megkérdőjelezhetők az úgynevezett gettó-bűnözéssel kapcsolatosan. Ezek ugyanis arra a feltevésre épülnek, hogy a bűnözés, jogsértő volta ellenére, segíti a gettólakókat a szükséges szociális reformok kikényszerítésében. A gettóban tapasztalható bűnözés ugyanis 1) a bűnelkövető fiatalok természetes reakciója a szegregált övezetek nyomasztó feltételeire; 2) az elkövetett bűncselekmény voltaképpen politikai tett; és 3) a börtönök politikai ellenvéleményt kifejtő személyekkel vannak tele. E megközelítések ugyanis – mondja Malinovich – segítik a jogsértő magatartás erkölcsi elfogadhatóságát, mert a bűncselekményt politikai akcióként fogják fel, azaz a gettóban élő fiatalokat a politikai kényszer tereli a bűnelkövetés zsákutcájába. Malinovich viszont a liberális és radikális felfogásokkal szemben úgy véli, hogy a határozottan és

20 M. E. Wolfgang: Real and Perceived Changes of Crime and Punishment. *Daedalus*, vol. 107., 1/1978, pp. 143–158.

egységesen alkalmazott szabadságvesztés visszatartó hatású, s a büntetőreformnak a sértett helyreállítását kellene szolgálnia.²¹

J. Q. Wilson 1983 szeptemberében *Thinking About Crime – The debate over deterrence* címmel az *Athlantic Monthly* hasábjain kezdeményezett vitát a bűnözésről, megismételve a már korábban leírt tézist, amely szerint „a bűncselekményeket gyakrabban követik el, ha – minden egyéb tényező változatlanóságát feltételezve – a bűnelkövetés a más időtöltési formáknál nagyobb eredményt hoz. (...) Nyilvánvalóan az egyik alapvető oka a bűnözés növekedésének, hogy az emberek felfedezték, következmények nélkül lehet elkövetni. (...) Jó módja a bűnözés csökkentésének, ha a potenciális elkövető számára súlyosabb következményeket teremtünk (gyorsabb, biztosabb, szigorúbb büntetésekkel) vagy a bűnelkövetés mint időtöltés alternatíváinak attraktívabbá tételével (a legális munkahelyek számának és jövedelmezőségének növelése), vagy mindkettővel egyszerre.”²² Wilson jól tudja, hogy a bűnelkövetők között felülreprezentáltak a fiatal férfiak. Philip J. Cook ellenvetésére – miszerint ezek a fiatalok nem teljesen racionálisan döntenek, s sokszor nincsenek tisztában a cselekménnyel járó következményekkel – Wilson válasza az volt, hogy az elkövetőknek mindig van valamilyen értékviszonyuk az elkövetett cselekmény következményeihez. Ez lehet az anyagi előny, vagy az a szórakozás, amit az elkövetés jelent. Ezért nincs ok feltételezni azt, hogy minden következményt figyelmen kívül hagynak, beleértve a lebukás veszélyét is. Állítását alátámasztandó hivatkozik S. E. Merry *Urban Danger* című könyvére, amelyben egy nagyváros fiataljai között végzett másfél éves kutatás eredményei szerepelnek. Úgy találták, hogy ezek a fiatalok gyakorlatiasan és kifinomultan viszonyulnak a bűnelkövetéshez. Habár nem voltak sem fehérgallérosok, sem nagymértékben profi betörők, határozott különbséget tettek a gazdag és a kevésbé tehetőсs célcsoportok között, és jól ismerték a lebukás kockázatát is egyik vagy másik kerületrészben. Megértették – mondja Wilson –, hogy az egyik ember könnyebben hívja fel a rendőrséget, mint a másik, és azt is tudták, hogy mely cselekmény az, ame-

21 M. Malinovich: *Second Thoughts on Crime and Sympathy*. *Humanist*, vol. 38., 5/1978, pp. 24–27.

22 J. Q. Wilson: *Thinking About Crime*. *The Athlantic Monthly*, Sept 1983, pp. 72–88.

lyért a legnagyobb valószínűséggel letartóztatják őket.²³ Ahogy Wilson fogalmazott: „amíg néhány tudós, különösen a közgazdászok hisznek abban, hogy a bűnözővé válás döntése hasonlóan magyarázható, mint az a döntés, hogy valakiből ács válik, vagy ahogy gépkocsit vásárolunk, más tudósok – különösen a szociológusok – azt állítják, hogy ez a népszerű állítás hamis, a bűnözési adatok nem azért növekednek, mert a potenciális bűnelkövetőknek kevesebb félnivalójuk van a letartóztatástól, és nem azért csökkennek, mert a társadalom elhatározta, hogy keményebb lesz a bűnözőkkel”.²⁴ Wilson Isaac Ehrlichre is hivatkozik, aki az 1940–50–60-as évek bűnözési adataiban kimutatta, hogy „ha az értékelésnél figyelembe vesszük a jövedelmi szintet és a népesség koregoszlását, továbbá a szabadságvesztés alkalmazása nagyobb valószínűségű a rablásoknál, akkor ez csökkenti a rablás elkövetésének gyakoriságát”. Ugyanakkor Ehrlich nem talált összefüggést – a büntetés bekövetkezésétől függetlenül – a büntetés szigorúsága és a rablás előfordulási gyakorisága között. Wilson e hatás érvényesülését látja igazoltnak a fehérgalléros bűnök esetében is. „Az 1970-es évek végén Michael Block, Fred Nold és J. G. Sidak vizsgálták az antiitrósz-törvény végrehajtásának hatását a kenyérráakra. Amikor a kormányzathoz a sütőüzemek összejátszása ellen panasz érkezett, és a résztvevő üzemeknek olyan civiljogi követelésekkel kellett szembe nézniük, amelyek hatalmas kártérítést ítétek volna meg a kenyérráak rögzítése miatt, akkor az összejátszásnak vége lett, és a kenyérráak csökkenni kezdtek.”²⁵ Wilson szerint az elrettentés és a munkaalkalom teremtése tehát nem különböző bűnözéscsökkentési stratégiát fogalmaznak meg, hanem ugyanazon törekvés két oldalát jelentik. Az előbbi növeli a bűnelkövetés árát, az utóbbi megerősíti a bűnelkövetés elkerülésének értékét.²⁶ Miért csökkennek mégis olyan nehezen a bűnözési adatok? – kérdi Wilson. Szerinte azért, mert a bűnelkövetők irracionálisak. Azaz azok a szempontok, amelyek alapján a bűnelkövetés lehetőségét és veszélyét értékelik, különböznek a társadalom többi tagjának értékelésétől. Ez az oka an-

23 Uo.

24 Uo.

25 Uo.

26 Uo.

nak, hogy a társadalom nem könnyen tud változtatni azokon a körülményeken, amelyek valódi hatást gyakorolnak a bűnelkövető magatartásra.²⁷ „Amikor a *Thinking About Crime* első kiadása 1975-ben megjelent, azzal érveltem – írja –, hogy a szabad társadalomnak nincs meg a lehetősége arra, hogy befolyásolja a bűnözés alapvető okait, azóta viszont majdnem biztossá vált, hogy a karakter kialakulására a család van a legnagyobb hatással. (...) A munkaerőpiac és a környezeti feltételek valóban gyakorolhatnak némi hatást a bűnözés alakulására, de az első könyvem megjelenése óta eltelt időben számos bizonyíték született arra, hogy ezek hatása csekély, és nagyon nehéz mérni a visszaesőkre és az iskolakerülőkre gyakorolt hatását.”²⁸

Az 1980-as években egyre nagyobb teret nyert a konzervatív gondolkodás az Egyesült Államokban. Ebben az időszakban bukkantak fel ismét a klasszikus iskola, illetve a korai pozitivista iskola által megfogalmazott nézetek, és egyre határozottabb törekvés volt arra, hogy a bűnözés okait az egyéni akaratra, az egyéni törekvésekre vagy pusztán az egyéni jellemzőkre vezessék vissza. Mind gyakrabban jelentek meg olyan kutatási eredmények, amelyek korábban támadhatatlannak vélt összefüggéseket kérdőjeleztek meg. 1984-ben Charles Murray *Losing Ground* című könyvében az amerikai nyomor növekedésének magyarázatát a bőkezű állami ellátásokban lelta meg, amelyek függővé tették a szegényeket, akik ezért nem akarnak ezen a helyzeten változtatni. D. Clelland és T. J. Carter korábbi kutatások újraelemzésével arra a következtetésre jutott, hogy az osztály és a bűnözés közötti fordított kapcsolat egyszerűen mítosz. Úgy találták, hogy „*az empirikus eredmények megerősítik azt a feltételezést, hogy az alacsony osztályhelyzet a magyarázata a súlyos személy elleni és vagyon elleni bűncselekmények elkövetésének.*”²⁹

A neoklasszikus megközelítés újraértelmezi az állam és a társadalom között húzódó határvonalat, és visszatér a jog formális racionalitásához. Savelsberg a szövetségi büntetés-kiszabási elvek létrejöttének

27 Uo.

28 Uo.

29 D. Clelland – T. J. Carter: *The New Myth of Class and Crime*. *Criminology*, vol. 18., 3/1980, pp. 319–336.

folyamatával mutatja be azokat a szervezeti, jogi és egyéb nehézségeket, amelyek – az ilyen szándékok ellenére is – megakadályozzák a neoklasszikus elvek tökéletes és kizárólagos alkalmazását a modern társadalomban.³⁰ A büntetőjog a klasszikus büntetőjogi iskola nézeteiben a formális jog racionalitását tükrözte, a megtorlásra és az elrettentésre épült, amelyben a büntetés az egyenlő és szabad embereket az elkövetett bűncselekmény súlya alapján sújtotta. Hamar felismerést nyert, hogy a formális jog társadalmi igazságtalanságot szül, és a jogi formalitás absztrakcióját egyre nagyobb mértékben a szubsztantív racionalitás váltotta fel a büntetőjogban. Álláspontja szerint azért nem lehetséges a visszatérés, mert a szubsztantív racionalitás beépülésének szükségességét a büntetőjogba, illetve a büntető igazságszolgáltatási szakemberek gondolkodásába a társadalom strukturális körülményei kényszerítették ki, és maga a szubsztantív racionalitás is olyan szervezeti és foglalkozásbeli változásokat indukált, amelyek újabb akadályt képeznek a klasszikus büntetőjog formális racionalitásához való visszatérésnek.

Az átfogó oksági elméletek hiánya

A 80–90-es évek kriminológiájának szakmai – ha úgy tetszik – válságát az okozta, hogy a társtudományokban nem született olyan új átfogó társadalom-magyarázó elmélet, amely szintetizálni tudta volna a társadalom és az ember működéséről rendelkezésre álló hatalmas tudásanyagot, és a társadalom új jelenségeire új válaszokat tudott volna adni, a kriminológia maga pedig csak részválaszokat talált a bűnözéshez kapcsolódó új jelenségekre. A viselkedés- és társadalomtudományok tele vannak alacsony szintű, empirikus úton szerzett eredményekkel, de ezek az empirikus építőkövek használhatatlanok mindaddig, amíg

30 J. J. Savelsberg: Law That Does Not Fit Society: Sentencing Guidelines as a Neoclassical Reaction to the Dilemmas of Substantivized Law. *American Journal of Sociology*, vol. 97., 5/1992, p. 1371.

nem jön valaki, aki megtalálja azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek az egymáshoz illesztéshez szükségesek.³¹

Ezt az időszakot a „kis elméletek” korának, még inkább a gyakorlati ismeretek korszakának nevezhetjük a kriminológiában, olyan érának, amelyben a kísérleti projektek eredményeit szintetizálják. Ezt mutatja az is, hogy az 1990-es években az a kriminológia alapvető gondja, hogy mit és milyen szinten vizsgáljon a tudomány. Petersilia 1990-ben megállapítja, hogy csökken a kriminológia befolyása a kriminálpolitikai stratégia meghatározására, ezért a kriminológusoknak jobban kellene figyelniük arra, hogy az elméleteknek és a kutatásoknak milyen politikai és gyakorlati következményeik lehetnek. Megoldásként azt javasolja, hogy 1) olyan együttműködési keretet kell kialakítani, amelyben a kutatók, a politikusok és a gyakorlati szakemberek megvitatnák és hasznosítanák a kutatásokat; 2) a kutatási eredményeket hatékonyabban kellene terjeszteni; 3) olyan kutatási témákat meghatározni, amelyek közvetlen segítséget nyújtanak a gyakorlati szakembereknek, és 4) olyan oktatási modellt kell kialakítani, amely magában foglalja a büntetőpolitika elemzésének feladatát is.³² E „tanácstalanság” vagy inkább a miatt, hogy nincs világos elképzelés arról, a problémákat hogyan kell kezelni – mondja Petersilia –, a bűnözésre *„adott válaszok mindenből tartalmaznak egy kicsit: ha sokféle tűzelsz, valamit biztos eltalálsz alapon”*.³³ A „reaktív büntetőpolitika” a kriminológiában is a „reaktív” oldal vizsgálatának előtérbe kerülését eredményezte, ahol az újabb és újabb törvénykezési fejlemények mindig újabb vitalehetőséggel látták el a kriminológusokat. Ugyanakkor a kriminológusok kevéssé vettek részt azokban a vitákban, amelyek a társadalmi morálról és a társadalompolitikáról folytak. Annak a kérdésnek a megvitatását, hogy „milyen társadalomban akarunk élni” – csak néhány kriminológus tartotta fontosnak. Emiatt a bűnő-

31 A. Kaplan: *The conduct of inquiry: Methodology for behavioral science*. Chandler, San Francisco, 1964. Idézi: B. R. Compton – B. Galaway: *Az elméleti tudás a szociális munka gyakorlatában*. In: Hegyesi G. – Talyigás K. (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata*, 1. köt. Semmelweis Kiadó, 1994, 124. o.

32 J. Petersilia: *Policy relevance and the future of criminology*. *The American Society of Criminology: presidential address*. *Criminology*, vol. 29., Feb 1990, pp. 1–15.

33 R. van Swaaningen: *Back to the “Iron Cage”: The Example of the Dutch Probation Service*. In: P. Green – A. Rutheford (eds.): *Criminal Policy in Transition*. Hart Publishing, Oxford–Portland, 2000, p. 94.

zéskontroll kérdésköre egyre inkább olyan technikai problémának tűnt, amely intézményi választ igényel.

Mindeközben a kriminálpolitika is megváltozott: egyrészt fokozódó mértékben átpolitizálódott és nyilvánossá vált, másfelől egyre inkább eltávolodott a kriminalitással és a bűnelkövetővel való foglalkozástól. „A kriminálpolitika expresszívabb, emocionálisabb és direkter lett, a közbiztonság és a társadalmi biztonságérzet kialakításának eszközévé vált.”³⁴ E változás következtében a tudomány és a szakpolitika közötti összefüggés meggyengült. A kriminálpolitika átpolitizálódásával ugyanis csökken az igény a bűnözéssel és a bűnelkövetőkkel kapcsolatos, tudományosan megalapozott megállapításokra. A „*kriminálpolitika sokkal inkább hétköznapi elméletekből és a közvéleményben gyökerező koncepciókból merít*” – mondja Albrecht.³⁵ Azt is megállapítja, hogy „*nemzeti és nemzetközi szinten – a 60-as évekkel szemben – ma hiányzik egy nagy, egységes elméleti és stratégiai vonal a kriminálpolitikában. A reszocializáció eszméje, illetve a szociálprevenció elmélete, amelyek hosszú ideig a kriminálpolitikát vezérelték, és képesek voltak az elméleti fejlődést és az innovációt (mint például a labelingelmélet) összefogni, tartákaikat tekintve kimerültek, de helyükre ez ideig nem lépett meggyőző elmélet*”.³⁶

A kriminológia nem kapott segítséget a társtudományoktól sem. A 60-as években a bűnözés problémája a devianciaszociológia átfogóbb kategóriáiba olvadt, s a hatalomgyakorlás vizsgálata kiterjedt a (bűncselekményeket is meghatározó) jogszabályok létrejöttének és a mögöttük lévő érdekviszonyok elemzésére is. A szoros kapcsolat azonban azzal az előnnyel is járt, hogy a hatalommal visszaélés, a stigmatizáció vizsgálata „elhelyeződött” a kriminológiában. A devianciaszociológia 1975-re azonban „kimúlt”, ezután a szociológia elveszítette érdeklődését a normasértő magatartásokkal kapcsolatos kutatások iránt. Ezek a továb-

34 M. Dingess – F. Sack: Unsichere Grossstädte? In: M. Dingess – F. Sack (Hrsg.): Unsichere Grossstädte? Vom Mittelalter bis zur Postmoderne. Konstanz, 2000, S. 9–66. Idézi: H.-J. Albrecht: A büntetőjog európaizálása és a belső biztonság Európában, Belügyi Szemle, 2000/3., 17–41. o.

35 H.-J. Albrecht: Uo.

36 Uo.

biakban már csak a kriminológia specifikus vizsgálódási területeként jelentek meg – mondja Sumner.³⁷ J. Mitchell Miller és Richard A. Wright³⁸ ezért megvizsgálták, hogy kik a legtöbbet idézett tudósok és kutatók a devianciaszociológia területén. Meg kell jegyezni, hogy bár a kutatás mintavétele kicsinek tűnik (összesen 160 cikk és tanulmány), úgy látszik, hogy Sumnernek volt némi igaza. A deviancia témakörével foglalkozó tudósok többsége valóban nem szociológusként, hanem kriminológusként folytatott kutatásokat. Mi több, a legtöbbet idézett 25 szerző művének kiadási éve is érdekes volt: ezek közül 12 művet 1975 előtt publikáltak, s ebből kilenc tartozott a devianciaszociológia kategóriájába, míg 1975 után tizenhárom mű keletkezett, ebből azonban már csak egyetlenegy tartozott a devianciaszociológia kategóriájába.

Az sem véletlen, hogy az 1970-es évektől Durkheim és Merton neve is fokozatosan eltűnik a szakirodalmi lábjegyzetekből, nyilvánvalóvá téve, hogy nézeteik sem meghatározók a teoretikusok és kutatók számára. A bűnözés kiváltó okainak mantrájává az amerikai konzervatív társadalompolitikusok és kriminológusok számára a női családfők, a morál válsága, a jóléti ellátások függőségbe taszító hatása vált. *„Ezek a magyarázatok – jegyzi meg találóan Hudson – a társadalmi szituáció leírását adják, hogy azután személyiségjegyeket vonjanak le belőlük.”*³⁹

Garland az angol tapasztalatok alapján azt állapította meg, hogy még a büntetőpolitikai irányvonal alapjául szolgáló „hivatalos” kriminológia is fokozatosan kettészakadt, polarizálódott és ambivalenssé vált: az elkövetőket egy oldalról racionális egyénekként fogta fel, más oldalról viszont démonizálta. Az ambivalencia eredményeként a kriminálpolitikában egyszerre van jelen a bűnözés „normális” jelenségként történő felfogása és a punitív reakciórendszer. De míg az előbbi kutatások támaszják alá, a punitív reakciórendszer politikai szándékok által irányított.⁴⁰

37 C. Sumner: *The Sociology of Deviance: An Abituary*. Continuum, 1994, p. 340.

38 J. M. Miller – R. Wright: *Is the Sociology of Deviance “Dead”? A Citation Analysis of Leading Journals*. ASC Conference, Toronto, 1999

39 B. Hudson: *Criminology, Difference and Justice: Issues for Critical Criminology*. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, vol. 33., 2/1996, p. 173.

40 D. Garland: *The limits of the sovereign state: Strategies or crime control in contemporary society*. *British Journal of Criminology*, vol. 36., 1996, p. 462.

A kriminológia útkeresése

A radikális kriminológusok azt javasolták, hogy a kriminológiának „mélyebre kell ásnia” az okok keresésében, és a rasszizmus, a szexizmus és a gazdasági kizsákmányolás elemzését is el kell végezni a bűnözést gerjesztő kriminogén tényezők vizsgálatánál. Ezt az irányt azonban „blokkolta” a punitív megközelítés témyerése – bár a vita nem fejeződött be.⁴¹ J. Q. Wilson a kriminológia elért eredményeit is megkérdőjelezte, s kétségbe vonta a kriminológia alkalmasságát arra, hogy túllépjen a baloldali-liberális felfogáson, és képessé váljon arra, hogy konkrét, gyakorlati megoldásokat javasoljon a politika alakítóinak a bűnözés kezelésére. „Az emberek összehasonlítják a bűnözésre és az erőszakutatásra fordított kutatási összegeket azzal, amit a rák, az agyi érbetegségek vagy az AIDS kutatására fordít a társadalom. A különbség nem egyszerűen azért van, mert a Kongresszusban nem ugyanolyan súlyú érdekcsoportok állnak egymással szemben. Az a különbség oka, hogy az orvosok mint a büntető igazságszolgáltatással foglalkozó kutatóknál jobban tudják, hogy a tanult ismereteket miként kell a gyakorlatban alkalmazni. Azaz a kérdésnek két oldala van: egy követelmény oldala – mit kell a kormányzatnak megkövetelnie, és egy kínálati oldala: mi az, amit a kompetens társadalomtudós nyújtani képes.”⁴² Az Egyesült Királyságban Jock Young – ugyan más ideológiai alapállásból, de – hasonló kétségeket fogalmazott meg 1981-ben: „a kriminológiai kutatások (...) hibásak”.⁴³ Zahn szerint a kriminológiának mindenekelőtt közelebbi kapcsolatokat kell kialakítania olyan tudományterületekkel, amelyek az emberi viselkedést tanulmányozzák, mint például a biológia, biokémia és a történettudományok. A kriminológia fontossága ugyanis alapvetően azon az értékítéleten alapul, hogy az általa nyújtott ismereteket mennyire tudja használni a világ.⁴⁴

41 J. Muncie: Decriminalising Criminology. The British Criminology Conference: Selected Proceedings. Volume 3. British Society of Criminology, 2000. [Online]. Available: <http://www.lboro.ac.uk/departments/ss/bsc/bccsp/vol03/muncie.html>

42 J. Q. Wilson: What, If Anything, Can the Federal Government Do About Crime? Perspectives on Crime and Justice: 1996–1997 Lecture Series Volume I., U.S. Department of Justice, National Institute of Justice Research Report, 1997, p. 117.

43 D. Garland (2001): i. m. 62. o.

44 M. A. Zahn: Thoughts on the future of criminology. Criminology, vol. 37., 1/1999, pp. 1–15.

Norval Morris más hiátusokban látja a kriminológusok befolyásának érzékelhető visszaszorulását. „A kezelő beavatkozások megbízható értékelése és a klinikai vizsgálatok hiánya miatt kénytelenek vagyunk különböző vizsgálatok retrospektív, statisztikai technikáinak és értékeléseinek eredményeire, illetve különböző vizsgálatok eredményeinek újrafeldolgozására, újraértékelésére hagyatkozni. Nem is beszélve arról, hogy a kutatások ilyen újraértékelése bizonyíthatja azt is, hogy az »elretentés működik«, de azt is, hogy a »kezelés működik«. A probléma abban van, hogy azt hisszük, ha sok kutatás megbízhatatlan eredményeit összesítjük, akkor ezzel azok hibáit is kiküszöböljük. Az eredmények azonban csak a kutatás által vizsgált csoporttal kapcsolatosan mondanak valamit, és a kezelések eltérése miatt nem is várhatunk használható eredményt az újraértékelés folytán.”⁴⁵ Morris értékelése szerint még évtizedekbe telik, amíg a megelőzés és a kezelés eredményeinek értékelése és klasszifikálása az orvostudományokban használatoshoz hasonlóvá válik.

A kriminológia válsága nem csupán azt jelentette, hogy elveszítette hatását a büntetőpolitika befolyásolására, de jelzi a tudomány saját magáról alkotott képének válságba kerülését is.⁴⁶ Garland ezekre a nem egyszerűen értelmezhető évtizedekre teszi a kriminológiai megközelítések szétválását:

- 1) a „mi kriminológiánk”-ra, amely átlagos, racionális fogyasztási viselkedés, csakúgy, mint a mi viselkedésünk, és
- 2) a „mások kriminológiájá”-ra, amely a kitalált fenyegető viselkedése, a félelmetes idegenek magatartása, a kizártaké és megkeseredetteké.⁴⁷

A két megközelítés eltérő eredményeit is jelzi Garland: az első esetben a deviancia jelenségének leértékelődése, a szervezeti stratégiák megváltozása, a „mindenkinek magának a felelőssége, hogy megvédje magát” fo-

45 N. Morris: Crime, the Media, and Our Public Discourse. Perspectives on Crime and Justice: 1996–1997. Lecture Series Volume I., U.S. Department of Justice, National Institute of Justice Research Report, 1997, p. 117.

46 J. Chan: Globalisation, Reflexivity and the Practice of Criminology. The Australian and New Zealand Journal of Criminology, vol. 33., 2/2000, p. 118.

47 D. Garland (2001): i. m. 137. o.

galmazódik meg, míg a második esetben a büntető válaszok, a semlegesítés, és a ki- vagy bezárás a következmény. Barbara Hudson ugyanezt a kérdést a kriminológia és az igazságszolgáltatás közötti kapcsolatból közelíti, s úgy találja, hogy mindkettőnek más a viszonya a „különbséghez”: a kriminológia logikája a különbségek figyelembevételére, míg az igazságszolgáltatás elnyomja vagy mérsékli a különbségeket. Ennek megfelelően a Garland által használt fogalmakat inkább az „egyezőségek kriminológiái” („criminologies of sameness”) és a „különbségek kriminológiái” („criminologies of difference”) fogalmakkal tartja leírhatóbbnak, de a következményekről Garlandhoz hasonlóan vélekedik.⁴⁸

Ideológiai vákuum képződött tehát a kriminálpolitika területén. A válság egyik jele a büntető igazságszolgáltatási politika ellentmondásossága.⁴⁹ Az 1980-as évek közepének politikai konjunktúrájában, a „törvényes rend és fegyelem” és az „igazság” követelményét mint a reformelveket a progresszív mozgalmak nem tudták zászlajukra tűzni, mert ezeket az ideológiai témákat a politikai szóhasználatban lefoglalta az új jobboldal. Ebből következően az „igazság” oly módon kapcsolódott össze a bűnözés, a büntetés és a társadalmi rend fogalmával, ami nagyon távol állt a progresszív megközelítéstől – mondja Clarke.⁵⁰ Az eltérő megközelítések eltérő szerepet szántak az államnak. A baloldali megközelítés szerint a kormányzati beavatkozás oldja a problémát, az új jobboldal filozófiája szerint pedig éppen a kormányzati beavatkozás a probléma.

A kriminológia a kivezető utat a „hétköznapi (napi élet) kriminológiájában” találta meg, legalábbis az Egyesült Államokban. A bűnözést normális, rutin magatartásnak tekinti, amely része a modern társadalomnak, és azok, akik a cselekményeket elkövetik, egyébként minden tekintetben átlagosan viselkednek. Ezt a kriminológiát a gyakorlatiasság és a teória hiánya jellemzi, de egy új gondolkodásmódot is jelez. A napi élet kriminológiája mögötti teoretikus gondolkodási keret a rutin cselekvés teóriája, a bűnelkövetési lehetőségek elmélete, az életmód-ana-

48 B. Hudson: i. m. 169. o.

49 J. Chan: i. m. 119. o.

50 J. Clarke: *Whose Justice? The Politics of Juvenile Control*, *International Journal of the Sociology of Law*, vol. 13., 4/1985, pp. 407–421.

lízis, a szituációs bűnmegelőzés és a racionális választás különböző verziói, amelyek inkább a kriminális eseményre reagálás módját adják meg, mintsem a bűnözésre reagálás, illetve a bűnözés okát.⁵¹

Úgy vélem, a kriminológia útkeresése jól példázza azt a helyzetet, hogy mi történik olyankor, amikor az alkalmazott társadalomtudomány mögül „eltűnik” a szakmai konszenzusra épülő társadalom-magyarázó elmélet. Az ilyen helyzetben a napi gyakorlat eredményeinek „szintetizálásával” a gyakorlat válik teóriává. A gyakorlat elmélete valójában a kísérleti projektekből leszűrhető tudásokat hasznosítja. Napjaink a „kis elméletek” kora, s talán nem járok messze az igazságtól azzal a feltételezéssel, hogy korunk felgyorsult világára csak a gyakorlati ismeretekre épülő részelméletekkel lehet reagálni.

A kriminológia „trónfosztása”: a populista kriminálpolitika megjelenése

A rehabilitációs ideológia elleni támadás a büntető igazságszolgáltatás területén olyan folyamatokat indított el, amelyeket a továbbiakban nem volt képes kontrollálni – mondja Garland.⁵² A kriminológia azt ígerte, hogy a bűnözés okainak megértése és következményeinek kezelése jelentős mértékben csökkenti a bűnözést. Ezzel szemben az Egyesült Államokban az ismertté vált bűncselekmények megkétszereződtek, a bűnözés túlságosan sokak által megtapasztalt valósággá vált, és az is nyilvánvaló lett, hogy a büntető igazságszolgáltatás nem képes a bűnözés kezelésére. A populizmus megjelenése a politikában egyre erősebben hatott a büntetékiszabásra és a büntetések végrehajtására. Ezzel együtt a 80-as évek elejéig inkább innovációk voltak a büntetőpolitikában: új szankciók, új eljárások, új módszerek a végrehajtásban. Szélesítették a büntetőjog kínálatát, keveset, vagy majdnem semmit elvéve a korábbi lehetőségekből.⁵³ Az Egyesült Államokban is azt tapasztalhat-

51 D. Garland (2001): i. m. 127. o.

52 Uo. 72. o.

53 B. A. Hudson: Penal Policy and Social Justice. University of Toronto Press, Toronto, 1993, p. 31.

juk, hogy a helyreállító és a közösségi igazságszolgáltatás elvei az olyan megtorló jellegű kezdeményezésekkel párhuzamosan terjedtek el, mint a „3. rovas törvényei” („Three-strikes”), a büntetés kötelező alsó határának alkalmazása vagy a feltételes szabadságra bocsátás korlátozása.⁵⁴

Az 1980-as évek végére azonban a közvéleménynek elege lett a liberális kezdeményezésekből. Az amerikai politikai klíma konzervatív fordulatot vett, és a „szociális-társadalmi” megközelítés retorikáját a Reagan-kormányzat idején az önerő, a nyers individualizmus váltotta fel. 1981-ben Reagan elnök kijelentette, hogy a bűnözésnek nem lehet társadalmi megoldása, mivel a probléma nem társadalmi, hanem az, „ami az ember szívében van”.⁵⁵ Készen állt az elméleti alap is: a választási elmélet (rational choice) megfogalmazódását, amely egyéni döntésként értelmezte a bűnelkövetést,⁵⁶ szükségszerűen követte a „nagyobb kontroll” alkalmazásának szükségessége: a társadalmi kontroll, a szituációs kontroll, az önkontroll terén. Nem kétséges, hogy a kontroll-teóriák sötétebben látják az embert. Azi feltételezik, hogy az egyének önzők, antiszociálisak, és bűncselekményt követnek el, ha nincs olyan nagy hatású külső erő, amely visszatart. Ezért a család, a közösség és az állam dolga, hogy fenntartsa a folyamatos ellenőrzést és a visszatartás feltételeit. Ez volt az oka annak – mondja Garland –, hogy a törvényalkotók fokozatosan visszavették a büntetés hatalmát is, amelyet korábban a szakemberekre ruháztak, és a szakértelem hatalma fokozatosan csökkent a büntető igazságszolgáltatás rendszerében.⁵⁷ A szervezeti reformok következtében a döntéshozatali súlypont fokozatosan áthelyeződött a klinikusokról és a gyakorlati szakemberekről a könyvelőkre és a menedzserekre. A piaci megoldások megjelenése, az egyéni felelősség és az öngyógyítás fokozatosan átalakította a jóléti állam kollektívizmusát, és a szociálpolitika egyre inkább az el-

54 Leena Kurki: Incorporating Restorative and Community Justice Into American Sentencing and Corrections. In: Sentencing and Corrections: Issues for the 21st Century (Research In Brief). National Institute of Justice, Papers From the Executive Sessions on Sentencing and Corrections No. 3., 1999

55 W. Kaminer: Federal Offense. The Atlantic Monthly, vol. 273., 6/1994, pp. 102–114.

56 D. B. Cornish – R. G. Clarke: The Reasoning Criminal: Rational: Choice perspectives on Offending. Springer-Verlag, New York, 1986

57 D. Garland (2001): i. m. 153. o.

számoláson, a menedzseri szakértelmen alapult, mint a szociális munkások vagy a klinikusok hozzáértésén.⁵⁸

Az 1980-as évek óta tartó büntetőpolitikai irányzatot kifermálódni segítő erők részben a társadalmi késő modernitás, részben a szabad piac és a konzervatív politikai irányzatok termékei. A neoliberais elvek térnyerése következtében a közgazdaság-tudomány, a vezetéselemélet voltak azok a tudományterületek, és a költség–haszon-elemzés volt az az eszköz, amely igazán újat és használhatót tudott mondani a büntetőpolitika számára. E szakterületek „hidegfejű és józan” nézőpontja, illetve technikája is szerepet kapott abban, hogy az amerikai kriminálpolitika akkor sem változtatott irányt, amikor a bűnözési adatok alakulása a szigorítást már végképp nem indokolta volna. Ezekben az évtizedekben olyan tudományterületek váltak igazán attraktívvá a büntetőpolitika számára, amelyek nem, vagy nem elődegesen az emberrel foglalkoznak. A klasszikus iskola elveit újraélesztő racionális választás/rutincselekvés modelljére épülő irányzatok logikusan gondolkodó egyénként fogják fel az embert, aki úgy választja a bűnelkövetést, hogy az azzal nyerhető előnyöket és hátrányokat egyaránt racionálisan értékeli. A racionális választás elmélete olyan elemek értékelését is beépíti a döntés folyamatába, mint az erkölcs, az elégtelen információ értékelése és a félelem, amely leronthatja az elkövetés élvezeti értékét. A politikai következményeiket tekintve a racionális választásra építő elméletek általában a visszatartásban lelik meg a bűncselekmény elkövetésének megakadályozhatóságát. Álláspontjuk ugyan nem zárja ki azt sem, hogy nem csupán a büntetés elkerülhetetlenségének és súlyosságának növelése tarthat vissza, de más előnyök biztosítása is járhat ilyen hatással, a politikai klíma könnyen érthetővé teszi, hogy a kriminológusok mégis miért kizárólag az előbbi típusú javaslatokkal éltek.⁵⁹

A társadalomtudósok dilemmában vannak a büntetőpolitikát illetően – mondja Gottfredson.⁶⁰ Tudományterületük által adott eszközök mi-

58 Uo. 151. o.

59 R. J. Lilly – F. T. Cullen – R. A. Ball: *Criminological Theory, Context and Consequences*. Sage Publications, 2nd ed., Thousand Oaks, 1995, p. 217.

60 M. R. Gottfredson: *The Social Scientist and Rehabilitative Crime Policy*. *Criminology*, vol. 20., 1/1982, pp. 29–42.

att hajlamosak arra, hogy a bűnelkövető magatartás eltéréseinek okait keressék, s e jellegzetesség miatt mindig el is jutnak a büntetőpolitika lehetséges rehabilitatív elemeihez. A determináció premisszája és a különbségtétel módszere intellektuálisan összeegyeztethetővé teszi a rehabilitáció kilátásainak vizsgálatát, mert mindkettő olyan bűnözéskontrollstratégiát feltételez, amely az életfeltételek javítására vagy a bűnelkövető magatartás attitűdjeinek megváltoztatására irányul. Más oldalról viszont a társadalomtudósoknak számos olyan ténnyel kell konfrontálódniuk, amely megkérdőjelezi előfeltevéseik valóságtartalmát. James DeFronzo annak a kapcsolatnak a kimutatására vállalkozott, amely a szegénységi küszöb alatt élő családok támogatásának változása és a bűnözési gyakoriság alakulása között lehetséges. Kutatásának eredményei azt mutatták, hogy a szegények támogatásának színvonala jó néhány bűncselekmény alakulására hatást gyakorol, így például az emberölésre, az erőszakos közöszülésre és a rablásra. Az eredményekből DeFronzo azt a következtetést vonta le, hogy a szegények támogatásának csökkentése jelentős növekedést okozhat a bűnözési mutatókban.⁶¹ William C. Bailey viszont nem talált szignifikáns negatív kapcsolatot a nyomor-szint (abszolút depriváció) és az emberölés között. Mint mondja, ez számára nem is volt meglepő, hiszen csak gyenge teoretikus kapcsolat lehetséges a kettő között. Ennek megfelelően – mondja – kutatási eredmények sem támasztják alá azt, hogy a nyomor, az egyenlőtlenség és az emberölési ráta közötti nem létező összefüggéssel kapcsolatos állítást felül kellene vizsgálni.⁶²

A kriminológiai kutatások „iránytűjéül” szolgáló elméleti keretek megkérdőjeleződése következtében nem csak a kutatók kutatási érdeklődése divergált, de ellentmondásosak voltak a kutatási eredmények is. Thornberry maga is megfogalmazza, hogy mennyire nem ad fogódzót az elmélet a gyakorlati kutatásokhoz: *„a feszültség-elmélet azt mondja, hogy az iskolakerülés – elsősorban az alsóbb társadalmi osztályhoz tartozó fiataloknál – csökkenti a bűnelkövetés veszélyét, míg a társadalmi*

61 J. DeFronzo: Economic Assistance to Impoverished Americans: Relationship to Incidence of Crime. *Criminology*, vol. 21., 1/1983, pp. 119–136.

62 W. C. Bailey: Poverty, Inequality, and City Homicide Rates: Some not so Unexpected Findings. *Criminology*, vol. 22., 4/1984, pp. 531–550.

kontroll-elmélet azt állítja, hogy az iskolakerülés mindenképpen növeli a bűnelkövető magatartás tanúsításának valószínűségét, mi több, mindkét állítást empirikus kutatások támasztják alá.⁶³ A Travis Hirschi által megfogalmazott kontroll-elmélet igazságát számos empirikus kutatás igazolta, így az egyik domináns bűnözésmagyarázattá vált. Miközben Agnew fiatalokú fiúk országos paneljén alapuló longitudinális vizsgálatai azt bizonyították, hogy a környezeti kontroll csupán a jövőbeni bűnelkövetés 1-2%-át magyarázza.⁶⁴

A bűnözéskontroll megközelítését egyre inkább a bűnözés és a bűnelkövetés „atomikus” felfogása jellemezte, amely a személyt elszakítja a környezetétől, akit csak személyes motívációk jellemeznek, és nincs kapcsolata azzal a környezettel, amelyben él. Ennek következtében a bűnelkövetési indítékok egyetlen elemmel befolyásolhatók: a börtönbüntetés ígéretével.⁶⁵ Számos kutatás épült erre az előfeltételezésre: Petersilia, Greenwood és Lavin a fogva tartott elítéltek körében végzett felmérésük alapján arra a következtetésre jutottak, hogy egy átlagos bűnelkövető több mint 200 bűncselekményt követ el évente.⁶⁶ 1982-ben Greenwood úgy találta, hogy a semlegesítés politikája akár 20%-kal is csökkenteni tudja a rablások gyakoriságát Kaliforniában.⁶⁷ Zedlewski elemzése szerint a szabadságvesztés alkalmazása nem csak csökkenti a bűnözés szintjét, de a bűnözéssel kapcsolatos károk csökkenése miatt költségmegtakarítással is jár.⁶⁸ Dilulio és Piehl szintén amellett érveltek, hogy az aktív bűnelkövetők oly nagyszámú cselekményt követnek el, hogy a szabadságvesztés alkalmazása még mindig költségkímélő megoldás.⁶⁹

63 T. T. Thornberry – M. Moore – R. L. Christiansen: The Effect of Dropping Out of High School on Subsequent Criminal Behavior. *Criminology*, vol. 23., 1/1985, pp. 3–18.

64 R. Agnew: Social Control Theory and Delinquency: A Longitudinal Test. *Criminology*, vol. 23., 1/1985, pp. 47–62.

65 T. R. Clear: Backfire: When Incarceration Increases Crime. 1996. [Online]. Available: <http://www.doc.state.ok.us/DOCS/OCJRC/Ocjrc96/Ocjrc7.htm>

66 J. Petersilia – P. Greenwood – M. Lavin: Criminal careers of habitual felons. Rand, Santa Monica, California, 1977

67 P. Greenwood: Selective incapacitation. Rand, Santa Monica, California, 1982

68 E. W. Zedlewski: Making confinement decisions: The economics of disincarceration, (NJ Publication No. NCJ-105834), National Criminal Justice Reference Service, Washington, 1987

69 J. J. Dilulio – A. M. Piehl: Does prison pay? The stormy national debate over the cost effectiveness of imprisonment. *The Brookings Review*, Fall, 1991, pp. 28–35.

Albert Reiss viszont azt bizonyította, hogy a bűncselekmények nagy részét – különösen a droggal kapcsolatos cselekményeket, az erőszakos utcai bűncselekmények közül pedig a rablást – csoportosan követik el. Ebben a helyzetben az egyik csoporttag bebörtönzése után a csoport egyszerűen egy új embert von be a kieső helyére.⁷⁰ Zimring és Hawkins hívták fel a figyelmet arra, hogy ha a börtönbüntetés alkalmazási gyakorisága és a bűnözési adatok változása közötti összefüggés igaz lenne, akkor az 1970 óta alkalmazott bebörtönzési gyakoriságnak a számítások szerint mára már negatív bűnözést kellett volna produkálnia Amerikában.⁷¹ Szakmai körökben megfogalmazott álláspont szerint az amerikai büntetőpolitikai irányváltás szakmai értékelés nélkül ment végbe, és számos nem szándékolt következményt vont maga után. Különösen kiemelik a társadalmi kontroll jelentős kiterjedését, amely az emberi jogok és egyéni szabadság korlátozásával járt, de nem gyakorolt hatást a bűnözés alakulására.⁷²

Az amerikai kutatások alapján úgy tűnik, hogy minden állítás, és azok ellenkezője is bizonyítható. Mint az előbbiekből is kitűnik, a kriminológiai kutatások eredményei nem egyértelműek, magyarázatuk távolról sem egyszerű, és nem adnak határozott választ a bűnözés okságára és kezelésére. Viszonylag új jelenség a gazdasági magyarázatok megjelenése a kriminológiában. A kriminális eseményre reagálás módjában, a reakciórendszer működésének elveiben a menedzseri hatékonyság (mi működik a legmegfelelőbbben egy bizonyos helyen) és a költséghatékonyság (mi kerül kevesebbe), valamint a konkrét veszély értékelése (személyi társadalomra veszélyesség) váltak a meghatározó szempontokká. A költség–hasznon-elemzésekkel a józanság és a racionalitás, a vezetéstudomány értékelési módszereinek átvételével pedig az ember–ember közötti viszony technikája kapott új hangsúlyt a kriminológiában. A leghatározottabban az Egyesült Királyság kormánya indult el ebbe az irányba a büntető igazságszolgáltatás területén, ahol a

70 A. J. Reiss: Co-offending and criminal careers. In: Tonry, M. – Morris, E. (eds.): *Crime and justice: A review of research*. University of Chicago, Chicago, 1988, pp. 117–170.

71 F. Zimring – G. Hawkins: *The scale of imprisonment*. University of Chicago, Chicago, 1991

72 T. Blomberg – M. Yeisley – K. Lucken: i. m. 269–286. o.

kormányzat minden ügyosztályának, amely a bűnözéssel foglalkozik, vagy a büntető igazságszolgáltatás területéhez kapcsolódik, olyan politikát kell alkalmaznia, amely a bizonyított eredményességre épül. Ez jól hangzik, pedig mindössze annyit jelent, hogy amit a kutatások hatékonynak találtak, azt be kell építeni a szakmapolitikába, és talán még fontosabb, hogy ami nem bizonyult hatékonynak, annak az alkalmazását – pénzkímélés okából – meg kell szüntetni. Azaz egy újabb terület nyílt meg a kriminológusok előtt: az értékelő kutatásoké. Joanna Shapland az értékelő feladatai között két területet különít el:⁷³

- 1) az értékelő, mint tudományos technikus, tudományos modell alkalmazásával feltételezi azokat a hatásokat, amelyek az igazi családokat és a szomszédságot érik, és az embereket kísérleti alanyul használja,
- 2) az értékelő, mint magyarázó, szintén távolságot tart, ahol a kriminológusok könnyen olyan helyzetben találják magukat, hogy csak a társadalom „visszfényével” foglalkoznak, és már nem részesei annak a folyamatnak, amely közvetlenül érinti az emberek életét.

Shaplandot ez az új lehetőség arra a kijelentésre ragadtatja, hogy: *„a kriminológusok – mint a századfordulón a reformfilozófia érvényesülésének, és az 1940–70-es évek közötti időszakban – újra részesei lettek a változásoknak, és jelentős hatást gyakorolnak az emberek életére...”*⁷⁴ Szerinte *„ki kell jönnünk a barikádok mögül és a rókalyukainkból, amelyekbe az 1980-as évek politikai ideológiái kergettek bennünket, és újra kell kezdenünk ezeknek a kérdéseknek a meguitását a nyilvánosság előtt és szakmán belül is”*.

Magam inkább azt kérdezném: valóban van-e okunk örülni, valóban érdemes-e „kijönni a barikádok mögül”, valóban olyan hívó szó hallatszik-e a politika oldaláról, amely rászorul a kriminológus szaktudására, és azt használni akarja. Kell napjaink kriminálpolitikájának meghatározásához a kriminológus tudása a társadalomról, a bűnözésről, a bűnelkövetés okairól? Vagy valami egészen másról van szó? Lehet, hogy ép-

73 J. Shapland: Reducing Crime: Implications for Criminology Present and Criminology's Futures. British Criminology Conference: Selected Proceedings. Vol. 3. 2000. [Online]. Available: <http://www.lboro.ac.uk/departments/ss/bsc/bccsp/vol03/shapland.html>

74 Uo.

pen a megnyíló új lehetőségek kárhoztatják majd a következő kriminológus-nemzedékeket arra, hogy bűnözéscsökkentési programokat értékeljenek szakmájában?

Azt már tudjuk, hogy emberi és „technikai” szemekkel (utcai kamerák) valóban csökkenthető a bűnözés. Azt is végig kell gondolni – mondja Shapland –, hogy *„ki profitál a bűnözés csökkenéséből (...) mert ha közelebről nézzük azt, hogy ki volt a sértettje a megelőzött bűncselekménynek, azt találjuk, hogy elsősorban nem a középosztályi vagy a tehetős polgárok válnak áldozattá”*.⁷⁵ S ha folytatjuk a gondolatot, számba kell azt is venni, hogy milyen eszközöket kínál, illetve fogad el a politika a bűnözés csökkentésére. A rendelkezésünkre álló lehetséges eszközök – amelyek szinte kizárólagosan a kontroll fokozásával biztosítják a bűnözés csökkentését – nem az egyébként is rossz helyzetű területek feletti ellenőrzést szolgálják-e az alsóbb társadalmi osztályok feletti kontroll erősítésével?

Mintha hasonló aggodalmak lennének Elliott Currie-nek is: *„állampolgárként és kriminológusként is aggaszt a bűnözés és az igazságszolgáltatás helyzete Amerikában. Mint állampolgárt aggaszt az a változás, hogy vállrándítással sem illettük, toleráltuk, vagy szó nélkül hagytuk azt az igazságtalanságtömeget, amit a bűnözés elleni küzdelem ürügyén követhettek el. Mint kriminológust aggaszt a közbeszédnek az a változása ezekről a kérdésekről, az a tálalás, amellyel fokozatosan egyre távolabb kerülünk attól, amit (...) ténylegesen tudunk a bűnözésről”*.⁷⁶ Ennek alapján két alapvető feladatot határoz meg a kriminológusok számára: 1) a bűnözés csökkentésére olyan eszközök, befektetések alkalmazásának folyamatos kezdeményezését, amelyek tartósan és emberi módon csökkentik az erőszakos bűnözést, nem csupán „elrejtik, elnyomják, vagy tagadják” azt; 2) a büntető igazságszolgáltatás intézményei újfajta reformjának kezdeményezése, az erőszakszervezetek államilag szentesített visszaélésének megakadályozására.⁷⁷ A kriminológusok feladata

75 Uo.

76 Elliott Currie: Reflections on Crime and Criminology at the Millenium. Western Criminology Review vol. 2., 1/1999. [Online]. Available: <http://wcr.sonoma.edu/v2n1/currie.html>.

77 Uo.

tehát a politika alakítóinak befolyásolása, erősebben, nagyobb hangon beleszólni a társadalompolitika alakításába, hogy ne válhassanak olyan eszközök kriminálpolitikai programmá, amelyek egyértelműen szembenállnak azzal, amit a kriminológia tud a bűnözésről. Újra kell definiálni a kriminológus szakmáját. A kutatási eredmények összegyűjtésétől el kell mozdulni a bűnözésről már rendelkezésre álló ismeretek határozottabb terjesztése felé, és ezen ismeretekre alakított politikák kialakításának irányába, annak érdekében, hogy a társadalompolitikák közvetlenül a társadalmi kirekesztés és az egyenlőtlenség csökkentését célozzák.⁷⁸

A megtalált út: vissza a „biológiai emberhez”

Nem véletlen tehát, hogy az erkölcsi alapokhoz való visszatérést szorgalmazó neokonzervatív gondolkodás témyerése következtében megerősödtek a szociálbiológiai irányzatok az Egyesült Államokban. Francis Fukuyama nagy örömmel üdvözli azt a szociálbiológiai irányt, amely a nemi jegyekre vezeti vissza a pszichológiai viselkedést, és a biológiai fejlődés folyamatát adaptálja a társadalomfejlődésre. Fukuyama szerint az antropológiai irányzatok úgy tekintenek a kultúrára, mint az egyéni és csoportidentitás bomlasztójára, s ezt a felfogást szorítja ki fokozatosan az öröklött biogenetikus jellemzőkről rendelkezésre álló növekvő ismeretrendszer, ugyanis a „biológia és a kultúra” komplex módon hatnak egymásra.⁷⁹ (Bár megfogalmazásában a génállomány és a tanult szociális magatartás közötti viszony nem determinisztikus, hanem kapcsolódó. – *a szerző megj.*) Fukuyamát a biológia és a társadalomtudományok kapcsolata foglalkoztatja, s helytelennek tartja, hogy az emberi magatartás magyarázatában a nem biológiai okok vannak túlsúlyban. A közgazdászok az elmúlt évtizedekben nem véletlenül fordítottak jelentős energiát arra, hogy feltárják az emberi együttműködés mozgatórugóit – mondja. Azt tapasztalták, hogy a viszonzás – akár a jót jóval, akár a rosszat rosszal – mindig megjelenik az önző, de racionálisan cselekvő em-

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ F. Fukuyama: Is It All in the Genes? Public Interest, no. 132., 1998, Fall, p. 108.

berek interakcióiban. Ezeket az eredményeket nem lehet figyelmen kívül hagyni – mondja Fukuyama –, mert a reciprocitás nem generációról generációra tanult magatartás, hanem genetikai eredetű. S bár elismeri, a biológusok sem állítják, hogy a gének determinálják a viselkedést, sőt az egyéni felelősség elkerülését célzó magatartások egyre valószínűbbé teszik, hogy a bíróságok, a jogrendszer és az emberek általában olyan kutatási eredményeket várnak, amelyek bizonyítják a genetikai perdiszpozíciókat vagy egyes magatartások biológiai eredetét. Fukuyama szerint az *„új biológizmus alkalmas arra, hogy helyettesítse a társadalmi meghatározottság diktátumát, és bizonyítsa az egyéni szabad akarat létét és a személyes felelősség érvényesülését”*.⁸⁰ Fukuyama előszeretettel alkalmaz olyan fogalmakat, mint az altruizmus, a társas hajlam, a kölcsönösség, az erőnlét, az emberi ösztönök, amelyek a XX. század kezdetének szóhasználatát idézik vissza. Azt feltételezni, hogy a biológiai determinizmus helyettesíteni fogja a kulturális meghatározottságot, számomra kissé naivnak tűnik. A fejlődéslelektan valóban bizonyította, hogy a közösségi magatartás az ember lényegi sajátossága, s tény az is, hogy ezt a jellegzetességet az emberek közötti viszonyok alakítják. A genetikai kutatások új eredményei azonban, álláspontom szerint, nem helyettesítik, csupán pontosabbá teszik ismereteinket az emberről, arról a viselkedésről, amelyet a gének és a környezet, a hozott és a tanult elemek, az egyéni és társadalmi tényezők alakítanak.

Az is tény viszont, hogy az 1980–90-es évekre a biológiai és genetikai kutatások új eredményei újra megtermékenyítették a kriminológiai gondolkodást. Ez a hatás a 90-es években tovább erősödött az agy-, a gén- és a biokémiai kutatásokkal és az ember genetikai térképének elkészítésével. Nem véletlen tehát, hogy az emberrel foglalkozó tudományok eredményei a kriminológiai kutatások területén is megjelentek, s ezek az eredmények egyre határozottabban a fogva tartott népesség vizsgálatára irányultak. 1985-ben az amerikai újságok hírül adták, hogy kivégzett bűnelkövetők agyát tanulmányozták a Floridai Egyetemen, hogy a New York-i Egyetem orvosi fakultásán végzett kutatás szerint az emberölés elkövetése miatt elítélt személyek korábban fejsérülést

80 Uo. 106. o.

szenvedtek, illetve, hogy a súlyos erőszakos magatartást tanúsító személyek 90%-ánál agyi elváltozás tapasztalható.⁸¹ Bár ezek a jelzések egyelőre csak olyan általános kategóriákat képeztek, mint az „agysérülés” vagy a „neurológiai probléma”, a tudományterületek intenzív fejlődése egyre konkrétabb eredményekkel (vagy tévhitekkel) szolgált. A génkutatások megindulása új lökést adott az ikerkutatásoknak. Az 1999. évi Amerikai Kriminológiai Kongresszuson nagy port kavarázó előadás hangzott el, amely a társadalmi felelősség öröklődő voltát állította. P. Rusthon 233 egypetéjű, illetve kétpetejű ikerpár kutatása alapján arra a megállapításra jutott, hogy azok a személyek, akik bűncselekményt követnek el vagy antiszociális magatartást tanúsítanak, túlságosan is kevés olyan gént örököltek, amelyek a társadalmi felelősséget hagyományozzák át. Rusthon vizsgálata az ikerpároknak kiküldött kérdőíveken alapult, s a társadalmi felelősséggel kapcsolatos attitűdöket vizsgálta. A visszaérkezett válaszok jellegzetesen eltértek az egypetéjű és a kétpetejű ikereknél. Ebből az eltérésből Rusthon a társadalmi felelősségérzet kialakulását biztosító gén létezésére következtetett.⁸²

Annak ellenére, hogy a bűnözés vizsgálatának az egyén oldaláról történő megközelítése számos eredményt hozott, ezek nem alakították át a büntető igazságszolgáltatás gyakorlatát, csupán a szigorúbb büntetőpolitika igazolására szolgáltak. A konzervatív és a liberális büntetőpolitikai elvek beépültek az amerikai társadalomba, és inkább az egyéni, mint a strukturális válaszadást fogadják el a bűnözés problémájára. A konzervatív ideológia úgy véli, hogy kizárólag az egyén felelős a bűnelkövetésért, míg a liberális gondolkodás úgy tartja, hogy a bűnözés társadalmi produktum, amelyet kormányzati eszközökkel kell befolyásolni.⁸³ Mindkét nézőpontba hiánytalanul illeszkedik az amerikai bűnözéskontrollt jellemző magas szabadságvesztés-alkalmazási gyakoriság, mert alkalmas arra, hogy 1) bizonyítsa, a bűnelkövetés „nem éri meg”, és 2) a „bűnösöket” elszigetelje az „ártatlanoktól”.

81 R. J. Lilly – F. T. Cullen – R. A. Ball: i. m. 208. o.

82 Criminal behaviour due to genes. Rushton says. National Post, 16 November 1999

83 E. F. McGarrell: The Ideological Bases and Functions of Contemporary Juvenile Law Reform: The New York State Experience. Contemporary Crises, vol. 13., 2/1989, pp. 163–187.

A megtalált eszköz: a bűnözési térkép

A XX–XXI. század fordulóján a bűnözéskontroll technikája újabb tudományterület eszközével gazdagodott. A bűnözés alakulásával kapcsolatos információk térképen ábrázolása egyre hétköznapiabb kellékké válik. A GIS (Geographical Information System) segítségével új, számítógép alapú térképek készülnek, és a kriminológia új területe is kiforralt, a kriminálgeográfia vagy geokriminológia. Nem annak vagyunk tanúi, hogy a kriminológia egy újabb tudományterület, a földrajztudomány ismereteit „sajátítja el”, hiszen a kriminális földrajz korábban is létezett, hanem annak, hogy egy más tudományterületen alkalmazott eszközt miként honosít. Az új eszköz alkalmazása igen racionális, és – különösen a kontroll szempontjából – igen jó eredményekkel kecsegtet. A geokriminológia⁸⁴ ugyanis folyamatos kutatási területet biztosít, beleértve a bűnözés területi és időbeli elterjedtségének vizsgálatát. Az sem tagadható, hogy a bűnözés dinamikus, változó jelenség, amelynek ismereni kell a helyi, időbeli jellegzetességeit. Aggodalmaim mégis számosak ezzel kapcsolatosan – noha magam is alkalmaztam a technikáját korábbi kutatásomban.⁸⁵ Aggályaim inkább azzal kapcsolatosak, hogy kell-e a kriminológus tudása ennek az eszköznek a használatához. A bűnözési térkép elkészítésének segítségével ugyanis valóban láthatóvá válnak a „forró pontok” – geográfiai értelemben. Ezek a területek azonban nem csupán a bűnelkövetés gócpontjait mutatják, de jól jelzik azokat a területeket is, ahol a helyi közösség egészséges fejlődését veszélyeztető folyamatok indultak meg vagy zajlanak. A bűnözési térképek készítésének tehát nem csak előnyei, de hátrányai is vannak. Amennyiben nem vagyunk tekintettel a bűnözési területi adatok „mögötti” népszerűségére, problémáira, akkor ez könnyen vezet a pusztai területi kontroll eszközeinek erősödéséhez, illetve a „tárgyakban való gondolkodás” irányába tolja a tervezést.

84 R. Meier – P. J. Brantingham: Possibilities for Geocriminology. ASC Conference, Toronto, 1999

85 Kerezsi K. – Finszter G. – Kó J. – Gosztönyi G.: A területi bűnmegelőzés. Kriminológiai Közlemények 59. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 2001, 93–168. o.

Bevégeztetett?

A jelenlegi büntetőpolitikai irányok trendje a világban távolról sem egyértelmű, de az talán helytálló megállapítás, hogy a kriminológia tudományának (eddig elért) eredményei és a büntetőjogi szabályozás között nem koherens az összefüggés. A büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos szabályozás elmúlt három évtizedben történt változásaiiban leképeződik a kriminológia és a büntetőpolitika közötti viszony változása. Ezt a viszonyt alapvetően az emberrel foglalkozó tudományok eredményeink alakulása befolyásolta. A folyamatosan szigorodó büntetőpolitika térnyerését – a technikai, informatikai tudományterületek elképesztő fejlődést jelző eredményeivel szemben – az embertani tudományterületek teljesítményének relatív elmaradása és a kriminológia tudományos válsága is fokozta. A kriminológia tehát olyan alkalmazott tudomány, amelynek társadalomformáló – visszafogottabban: büntetőpolitika-formáló – erejét mindig más tudományterületek eredményeinek a bűnözés jelenségének vizsgálatára történő átültetéséből nyeri.

Az 1980-as években a kriminológia azért veszítette el a kriminálpolitika alakítására gyakorolható befolyását, mert nem voltak új válaszai a bűnözés és a társadalom új jelenségeire. A kriminológia adekvát válaszainak hiánya megerősítette a deviáns magatartások megítélésében a morális megközelítést, és lehetővé tette a bűnözéskezelésben olyan tudományterületek térnyerését, amelyek a bűnözéskezelés „technikáját” javítják (például biztonságtechnika, technikai személyellenőrzés stb.). Tagadhatatlan azonban az is, hogy a tudomány oldalán tapasztalható hiátusok csak adott politikai feltételek mellett eredményezhették a büntetőpolitika irányváltását. S ezek a politikai feltételek adottak voltak: a konzervatív ideológia maga is „rugalmasabbá” vált, azaz erősödött a képessége a megváltozott társadalmi feltételekhez való igazodásra, és a bűnözéskezelés alkalmas eszközeiről vallott liberális nézetek jelentősen közeledtek a konzervatív megközelítéshez. Mindez jól nyomon követhető a zéró tolerancia világméretű terjedésében. A kriminológiai diskurzusok végét jelentheti tehát a nemkívánatos magatartások kriminalizációja, illetve az, ha a bűncselekménynek nem tekinthető magatartások

kerülnek a kriminológia középpontjába. Ez a hatás tapasztalható a közösségi biztonság fogalmának megjelenésében, amely először a bűnmegeelőzési politika „felszabadítását” segítette, manapság viszont az (amerikai) új jobboldal úgy kezeli a fogalmat, mint egy eszközt az aszociális magatartások leküzdésére, amelynek során minden eszköz – a házi őrizet büntető beavatkozásától a szabadságelvonásig – igazolható.⁸⁶

IRODALOM

Agnew, R.: Social Control Theory and Delinquency: A Longitudinal Test. *Criminology*, vol. 23., 1/1985

Albrect, H.J.: A büntetőjog europaizálása és a belső biztonság Európában. *Belügyi Szemle*, 2000/3.

Bailey, W. C.: Poverty, Inequality, and City Homicide Rates: Some not so Unexpected Findings. *Criminology*, vol. 22., 4/1984

Blomberg, Thomas G. – Yeisley, Mark R. – Luken, Karol: American Penology: Words, Deeds, and Consequences. *Crime, Law and Social Change*, vol. 28., 3–4/1997–98

Blunstein, A.: Making rationality relevant: The American society of criminology 1990. Presidential address. *Criminology*, vol. 31., 1/1993

Chan, J.: Globalisation, Reflexivity and the Practice of Criminology. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, vol. 33., 2/2000

Christie, N.: Bűnözéskontroll Európában és Észak-Európában. *Kriminológiai Közlemények* 55. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1998

Clarke, J.: Whose Justice? The Politics of Juvenile Control. *International Journal of the Sociology of Law*, vol. 13., 4/1985

Clear, T. R.: Backfire: When Incarceration Increases Crime. 1996. (Online). Available: <http://www.doc.state.ok.us/DOCS/OCJRC/Ocjrc96/Ocjrc7.htm>

Clelland, D. – Carter, T. J.: The New Myth of Class and Crime. *Criminology*, vol. 18., 3/1980

Comish, D. B. – Clarke, R. G.: The Reasoning Criminal: Rational: Choice perspectives on Offending. Springer-Verlag, New York, 1986

Curtis, L. A.: The Conservative New Criminology. *Society*, vol. 14., 3/1977

86 J. Muncie: i. m.

- DeFronzo, J.:** Economic Assistance to Impoverished Americans: Relationship to Incidence of Crime. *Criminology*, vol. 21., 1/1983
- Compton, B. R. – Galaway, B.:** Az elméleti tudás a szociális munka gyakorlatában. In: **Hegyesi G. – Talyigás K. (szerk.):** A szociális munka elmélete és gyakorlata, 1. köt. Semmelweis Kiadó, 1994
- Curie, Elliott:** Reflections on Crime and Criminology at the Millenium. *Western Criminology Review*, vol. 2., 1/1999. [Online]. Available: <http://wcr.sonoma.edu/v2n1/currie.html>.
- Dilulio, J. J. – Piehl, A. M.:** Does prison pay? The stormy national debate over the cost effectiveness of imprisonment. *The Brookings Review*, Fall, 1991
- Dinges, M. – Sack, F.:** Unsichere Grossstädte? In: **Dinges, M. – Sack, F. (Hrsg.):** Unsichere Grossstädte? Vom Mittelalter bis zur Postmoderne. Konstanz, 2000
- Felson, M.:** Crime and everyday life: Insights and implications for society. Pine Forge Press, Newbury Park, California, 1994
- Ferge Zs.:** Szociálpolitika és társadalom. ELTE Szociálpolitikai Intézet–T-Twins Kiadó Kft., Budapest, 1995
- Fukuyama, F.:** Is It All in the Genes? *Public Interest*, no. 132., 1998, Fall
- Garland, D.:** The limits of the sovereign state: Strategies or crime control in contemporary society. *British Journal of Criminology*, vol. 36., 1996
- Garland, D.:** Crime and Culture in Contemporary Society. University of Chicago Press, Chicago, 2001
- Gottfredson, M. R.:** The Social Scientist and Rehabilitative Crime Policy. *Criminology*, vol. 20., 1/1982
- Gönczöl K.:** Bűnös szegények. KJK, Budapest, 1991
- Greenwood, P.:** Selective incapacitation. Rand, Santa Monica, California, 1982
- Hudson, B. A.:** Penal Policy and Social Justice. University of Toronto Press, Toronto, 1993
- Hudson, B.:** Criminology, Difference and Justice: Issues for Critical Criminology. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, vol. 33., 2/1996
- Kaplan, A.:** The conduct of inquiry: Methodology for behavioral science. Chandler, San Francisco, 1964
- Kaminer, W.:** Federal Offense. *The Atlantic Monthly*, vol. 273., 6/1994
- Kerecsi K.:** A védtelen gyermek. Erőszak és elhanyagolás a családban. KJK, Budapest, 1995

Kerezi K. – Finszier G. – Kó J. – Gosztonyi G.: A területi bűnmegelőzés. Kriminológiai Közlemények 59. Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 2001

Kurki, Leena: Incorporating Restorative and Community Justice Into American Sentencing and Corrections. In: Sentencing and Corrections: Issues for the 21st Century (Research In Brief). National Institute of Justice, Papers From the Executive Sessions on Sentencing and Corrections No. 3., 1999

Lilly, R. J. – Cullen, F. T. – Ball, R. A.: Criminological Theory. Context and Consequences. Sage Publications, 2nd ed., Thousand Oaks, 1995

Malinovich, M.: Second Thoughts on Crime and Sympathy. *Humanist*, vol. 38., 5/1978

McGarrell, E. F.: The Ideological Bases and Functions of Contemporary Juvenile Law Reform: The New York State Experience. *Contemporary Crises*, vol. 13., 2/1989

Meier, R. – Brantingham, P. J.: Possibilities for Geocriminology. ASC Conference, Toronto, 1999

Miller J. M. – Wright, R.: Is the Sociology of Deviance “Dead?” A Citation Analysis of Leading Journals. ASC Conference, Toronto, 1999

Morris, N.: Crime, the Media, and Our Public Discourse. Perspectives on Crime and Justice: 1996–1997. Lecture Series Volume I., U.S. Department of Justice, National Institute of Justice Research Report, 1997

Muncie, J.: Decriminalising Criminology. The British Criminology Conference: Selected Proceedings. Volume 3. *British Society of Criminology*, 2000. [Online]. Available: <http://www.lboro.ac.uk/departments/ss/bsc/bccsp/vol03/muncie.html>

Petersilia, J. – Greenwood, P. – Lavin, M.: Criminal careers of habitual felons. Rand, Santa Monica, California, 1977

Petersilia, J.: Policy relevance and the future of criminology. The American Society of Criminology: presidential address. *Criminology*, vol. 29., Feb 1990

Platek, M.: International and European Standards Regarding Alternatives to Imprisonment. In: Alternatives to Imprisonment in Central and Eastern Europe Penal Reform International – Open Society Foundation, Romania, 2001

Reiss, A. J.: Co-offending and criminal careers. In: **Tonry, M. – Morris, E. (eds.):** Crime and justice: A review of research. University of Chicago, Chicago, 1988

Savelsberg, J. J.: Law That Does Not Fit Society: Sentencing Guidelines as a Neoclassical Reaction to the Dilemmas of Substantivized Law. *American Journal of Sociology*, vol. 97., 5/1992

- Savelsberg, J. J.:** Knowledge, Domination and Criminal Punishment *American Journal of Sociology*, vol. 99., 4/1994
- Shapland, J.:** Reducing Crime: Implications for Criminology Present and Criminology's Futures. British Criminology Conference: Selected Proceedings. Vol. 3. 2000. [Online]. Available: <http://www.lboro.ac.uk/departments/ss/bsc/bccsp/vol03/shapland.html>
- Simon, J.:** Law after Society. *Law and Social Inquiry*, vol. 24., 1/1999
- Steffensmeier, D. – Harer, M. D.:** Did crime rise or fall during the Reagan presidency? *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 28., 3/1991
- Sumner, C.:** The Sociology of Deviance: An Abituary. Continuum, 1994
- Svensson, B.:** We can get by 3000 prisoners. Sveriges Exportrad Spaktjänst, 1979
- Szabó A.:** Bűnözés – Ember – Társadalom. KJK, Budapest, 1980
- Thomberry, T. T. – Moore, M. – Christiansen, R. L.:** The Effect of Dropping Out of High School on Subsequent Criminal Behavior. *Criminology*, vol. 23., 1/1985
- Van Swaeningen, R.:** Back to the "Iron Cage": The Example of the Dutch Probation Service. In: **Green, P. – Ruthford, A. (eds.):** Criminal Policy in Transition. Hart Publishing, Oxford–Portland, 2000
- Wilson, J. Q.:** Thinking about crime. Basic Books, Inc. Publishers, New York, 1975
- Wilson, J. Q.:** Thinking About Crime. *The Atlantic Monthly*, Sept 1983
- Wilson, J. Q.:** What, If Anything, Can the Federal Government Do About Crime? Perspectives on Crime and Justice: 1996–1997 Lecture Series Volume I. U.S. Department of Justice, National Institute of Justice Research Report, 1997
- Wolfgang, M. – Figlio, E. – Sellin, T.:** Delinquency in a birth cohort. University of Chicago Press, Chicago, 1972
- Wolfgang, M. E.:** Real and Perceived Changes of Crime and Punishment. *Daedalus*, vol. 107., 1/1978
- Zahn, M. A.:** Thoughts on the future of criminology. *Criminology*, vol. 37., 1/1999
- Zedlewski, E. W.:** Making confinement decisions: The economics of disincarceration. (NIJ Publication No. NCJ-H05834). National Criminal Justice Reference Service, Washington, 1987
- Zimring, F. – Hawkins, G.:** The scale of imprisonment. University of Chicago, Chicago, 1991

A közbiztonság és a bűnmegelőzés jövője

Sem a biztonság és a biztonságrzet, sem a bűnözés és annak a szorongásban megnyilvánuló visszatükröződése között nincs szoros kapcsolat. A biztonság lényegéhez tartozik, hogy a belátható jövő részint kiszámítható, részint a kilátások kedvezőek. Ma sok a bizonytalanság. Nem tudjuk, hogy miként alakul a szabadság–biztonság egyensúlyának jövője. Arról sincsenek információink, hogy a bűnözés elleni, a közbiztonságot és a biztonságérzetet javítani hivatott technikai eszköztár a következő időszakban mivel rukkol elő. Végül kiszámíthatatlan a jogi háttér alakulása is. Amit biztosan tudunk: a bűnözés alakulását alapvetően az határozza meg, hogy az ebből a szempontból (is) legaktívabb korcsoportok (10–30 év) élethelyzete és életesélye miképp alakul. Ha a gazdaságban bekövetkező változások valóban hatással vannak a bűnözés alakulására, akkor – továbbra is – a legmegbízhatóbb „kitekintő” eszköz az a késés, amivel Magyarország Nyugat-Európa élen járó országait követi. Ez pedig mintegy 20-25 év.

Bevezető

A társadalomtudományok művelőinek többsége előbb-utóbb kikerülhetetlenül szembe találja magát azzal az elvárással, hogy a múlt tapasztalatait általánosítva véleményt alkosson az általa vizsgált jelenségek jövőben várható alakulásáról. Többet szeretnénk tudni, hogy sikeresebben tervezhessünk. Ez egyaránt vonatkozik a társadalom által hasznosnak és a károsnak vélt jelenségekre. A továbbiakban ez utóbbi körben próbálunk meg – a múlt tapasztalataira támaszkodva – a jövőbe látni.

Tudott tény, hogy a bűnözés alakulásával foglalkozó, a jelenlegihez hasonló kezdeményezések, több-kevesebb sikerrel, a múltban is folytak.¹ A közbiztonság és a bűnözés várható alakulásának becslési kísérlete nem választható el az előbbiektől, azonban jellegében azoktól alap-

¹ Diczig, Korinek, Déri 1980-as, Pusztai 1990-es évek során tett prognózisai sorolhatók elsősorban ebbe a körbe.

vetően eltérő. E dolgozat talán ezért sem törekedhet másra, mint azoknak a múltbeli tényezőknek, ezek összefüggéseinek a csokorba gyűjtésére, amelyek a – nagyon bizonytalan – jövő főbb vonásait sejtetni engedik.

Mielőtt a főbb sarokpontok felvázolására sort kerítenénk, megállapodásszerűen el kell fogadnunk néhány alapfogalmat.² Ezek a következők:

- *Mi a biztonság?* Területek szerint nagyban eltérő. Mint legfontosabb biztonsági egységeket, megkülönböztetjük a politikai, a bel-, a közigazgatási, a magán- és a vállalkozásbiztonságot. Számunkra a legfontosabb ezúttal a *közigazgatási biztonság*, ahol a *fenyegetés tárgya* az ország közrendje és közbiztonsága, továbbá az élet- és vagyonbiztonság; a *fenyegetés forrása* az országon belül jelentkező jogsértő emberi magatartások; az *elhárítás módja* a rendészeti igazgatás, a bűnüldözés és igazságszolgáltatás, bűnmegelőzés.
- *Mi a közbiztonság?* A közbiztonság első megközelítésben a *fenyegető veszélyek elhárítására képes állapotot* jelent egy meghatározott területen élő népesség számára. A veszély nagysága az előfordult jogsértések számával és súlyával mérhető. A veszély akkor csökken, ha időről időre kevesebb a jogsértés, és azok tárgyi súlya is csekélyebb. A közbiztonság másodsor *egyensúlyi állapot*, amelyben a bűnözés kihívásaival szemben jelentős veszélyelhárító képességek állíthatók szembe. A közbiztonság harmadszor *a társadalom nem anyagi jellegű infrastruktúrájának része, amely arra szolgál, hogy az egyes emberek és közösségeik legyenek képesek értékt teremő céljaik megvalósítására*. A közbiztonság mint infrastruktúra jelentős anyagi és szellemi beruházásokat igényel. A közbiztonság állapotának egyik fontos jelzőrendszere a *lakossági közérzet*.
- *Mi a bűnözés?* Időben és térben változó fogalom, ami alapvetően két forrásból táplálkozik. Egyrészt abból a kulturális hagyományból, amely egy adott közösség sajátja, másfelől a mindenkori hatalom – elsősor-

2 Ezúttal nem kívánunk sem helyet adni a nagyszámú definíció ismertetésének, sem vitát nyitni ezek felett, netán állást foglalni egyik mellett vagy a másik ellen. Az általunk adott meghatározások csupán behatárolni kívánják a vizsgált problématerületet, s ezért is erőteljes leegyszerűsítéseket tartalmaznak. A definíciók megalkotásakor igénybe vettem az OKRI kutatógárdája által az Országos Bűnmegelőzési Programba (1997) fogalmazott gondolatait, továbbá Finszter Géza ez irányú munkásságának részben csak kézirat formában fellelhető gondolatait.

ban rövid távú érdekeit szolgáló – azon deklaratív igényéből, hogy egy jól elkülöníthető kisebbséggel szemben kinyilvánítsa bizonyos tetteinek elítélendőségét. Rosszallásának deklarálását többnyire a többség érdekeire hivatkozva szokta megtenni. A *bűncselekmény* tehát az a *tevékenység vagy mulasztás, amit a mindenkori uralkodó elit annak deklarál.* A bűncselekmény elkövetése az előbbiek értelmében együtt jár a (köz)biztonság valamilyen szintű megrendülésével, azaz hiányával.

– *Mi a bűnmegelőzés?* A bűnözés és a bűnözéstől való félelem elleni állami és nem állami beavatkozások összessége. Bővebben: *a bűnmegelőzés a bűnözés társadalmi és egyéni okainak, valamint a bűnelkövetés feltételeinek befolyásolására alkalmas stratégiák és eszközök rendszere.* Csökkenti a bűnelkövetés veszélyét, mérsékli a bűnelkövetés egyénekre, azok közösségeire és általában a társadalomra gyakorolt káros következményeit, javítja az állampolgárok közbiztonsági közérzetét, elősegíti a gazdaság biztonságosabb működését. Egyaránt erősíti a közbiztonságot és a jogbiztonságot. Ennek megfelelően a bűnmegelőzés eredményességéről alkotott képet a bűnözéssel kapcsolatos lakossági szorongás helyzetében bekövetkezett változás megismerése teszi teljessé. A bűnmegelőzés a környezet közvetlen megváltoztatását, és/vagy a személyek, illetve azok viselkedésformáinak közvetlen vagy közvetett befolyásolását kívánja elérni.

A jelen – és amit tudunk róla

A kriminológia az elmúlt évszázadban számos, a bűnözésre, a bűnelkövetésre hatást gyakorló tény, összefüggést tárt fel. Ezek jelentős része a konkrét bűncselekményekkel, azok szereplőivel egyáltalán nincs, vagy csak áttételesen van kapcsolatban. Hasonló a helyzet a bűnmegelőzéssel is. Ezek az ismeretek is folyamatosan gyűltek, és álltak össze olyan rendszerré, amelynek ismeretében ma már nyilvánvaló, hogy sem a bűn elkövetése, sem annak megelőzése nem „magánügy”. Ellenkezőleg: mindkettő csak az állam és a társadalom együttműködése esetében lehet „eredményes”.

Ma már arra is vannak tényadataink, hogy sem a biztonság, mint objektív jelenség és a biztonságérzet, mint ennek szubjektív visszatükröződése, sem a bűnözés, mint objektív tény és annak a szorongásban megnyilvánuló visszatükröződése között nincs szoros kapcsolat. A számokkal többé-kevésbé jól alátámasztható tények és azok megélése (visszatükröződése) olykor jelentősen eltér egymástól.

A biztonság fogalma, tartalma, terjedelme

Az emberi gondolkodás egyik legérdekesebb ellentéte, hogy amíg egyrésztől nagyon fontos értéknek tekinti a biztonságot, addig másrésztől gyakran kinyilvánítja, hogy életeleme a biztonság határainak próbálgatása, amit a továbbiakban a *kockázatvállalás* kifejezésben fogunk rögzíteni. Az ember ősidők óta egyrészt kíváncsian kémleli az ismeretlent, másfelől borzong az esetleg felfedezésre kerülő kedvezőtlen ismeretektől. A kockázatvállalás pedig ugyancsak a ködös múltba vesző évezredekől fogva – bár számos ok miatt nagyon különböző mértékben, de – lételeme az emberiségnek. A kockázatot nem vállaló ember évezredekkel ezelőtt képtelen lett volna megvívni harcát a természet erőivel szemben.

Napjaink valóságának ugyancsak szerves része a kockázatvállalás. Számos döntést kell hoznunk, amelyeknek kimenetele nem egyértelmű. A végállomás egyaránt lehet a biztonság vagy a veszély. A különféle döntésszabályozók általában a biztonság felé orientálnak, s arra ösztönöznek, hogy az ember kerülje el a veszélyes helyzeteket. Ezeknek a veszélyforrásoknak egyik része ismert, a másik része azonban sem térben, sem időben pontosan meg nem határozható. Az ismert veszélytől – mivel annak hatásmechanizmusa és következménye kiszámítható – az ember fél. Ez a *félelem* lehet akár absztrakt, akár konkrét. Mindkettő ellen többé-kevésbé megfelelő védelem lehetséges. Amennyiben ezek feltételei megteremtődnek: az ember biztonságérzete nem sérül. Ettől különböznek azok a többé-kevésbé ismeretlen veszélyforrások, amelyek hatásmechanizmusai az egyén számára nem, vagy nem eléggé ismertek. Ezek a pontosan körül nem határozható vagy teljesen ismeretlen ismérvű veszélyforrások a tehetetlenség érzését keltik az

emberben, ezért szorong tőlük. A szorongás forrása lehet a közbiztonság rendszerén belül, de azon kívül is. A szorongó ember nem tudja, mikor, hol éri támadás, s ha ilyennel találkozik, mit tegyen (van-e egyáltalán lehetősége védekezni a támadás ellen). Miközben fogalma sincs sem a tényleges bűnözés alakulásáról, sem arról, mekkora az esélye arra, hogy egy bűncselekmény áldozata legyen, a közben rácsokkal körülvett szobájában ülve retteg, és várja, mikor tesz látogatást nála is a betörő. A média vagy a szomszédasszony riogatása (nem arról, ami vele történt, nem is arról, amit maga látott, hanem arról, amit valahol valakitől hallott, vagy amit megírt az újság) megteszi áldásos hatását.

Azt is hangsúlyozni kell, hogy miközben a ma embere életveszélyes mutatókat végez a közúti forgalomban, élete munkájának gyümölcsét teszi kockára a tőzsdén, addig otthon, a kényelmes karosszékben várja, hogy a televízió aktuális hőse miként vállal kockázatot helyette (gyakorlatilag mindegy, hogy a bűnöző vagy a bűnüldöző szerepében). A fiatal korosztály pedig a számítógépes játékokon próbálja meg, hány életet lehet ügyesség és szerencse révén megnyerni vagy elveszíteni, vagy milyen áron lehet a szerencsejátékokon nyerni vagy veszíteni. Más szavakkal: a ma embere, éppúgy, mint évezredekkel ezelőtti ősei, szeret kockázatot vállalni. Szereti nézni, miként küzd valóságos vagy képernyőre varázsolt elektronikus mása az ellenféllel. Kedvét leli abban, hogy kihívja maga ellen a sorsot, és megpróbálja bebizonyítani: ő az erősebb. Csak azt nem kedveli, ha a veszély váratlanul támad rá, felkészületlenül éri. De arra már kész – s ezt a közlekedésben kiválóan bizonyítja –, hogy felkészüljön a lehetséges támadásokra, előre megismerje azok lehetséges formáit csakúgy, mint a hatásos ellenszereket.

A biztonság lényegéhez tartozik, hogy egyfelől a belátható jövő kiszámítható, másrészt a kilátások kedvezőek. A biztonságnak különböző dimenzióit szokás megkülönböztetni. Ezek önmagukban is, másokkal együttesen is kényes egyensúlyi helyzetet alkotnak. A biztonság ellentmondásos, nem korlátlan, és mindig valamilyen árat kell fizetni érte.

Legáltalánosabb értelemben szoktunk említést tenni a **biztonság és a szabadság** viszonyáról.³ Demokratikus rendszerekben az alkotmá-

³ Erre lásd G.-J. Glaeßner: Sicherheit und Freiheit. Das Parlament mit Beiträgen aus Politik und Zeitgeschichte, 2002

nyos jogállamiság egyik kényes területe annak eldöntése, hogy a biztonság meddig növelhető az alapvető szabadságjogok oly mértékű sérülése nélkül, hogy a civil szféra autonómiáját sem az állam, sem más szervezet nem károsítja visszafordíthatatlanul. A posztdiktatórikus országokban – ha a társadalom önvédelmi reflexei egészségesen működnek – a civil szféra reprezentánsai ezt a határvonalat különösen éberrel vigyázzák.

Nem kisebb ellentét feszül – s ez már közelebb van témakörünkhöz – a **szociális biztonság és az egyéni jólét növelése** között.⁴ A gazdasági életben bekövetkező fordulatok, erőteljesebb mozgások a társadalom valamennyi rétegét érintik, de nem egyforma mértékben. A konjunktúra és a dekonjunktúra jelentős befolyást gyakorol a munkanélküliség alakulására, ideértve annak mennyiségét és minőségét. Ma úgy tűnik, hogy a világ gazdaságilag fejlettebb része feltartóztathatatlanul halad a kétosztályos társadalom felé. Bár ennek következményei kiszámíthatatlanok, azonban a múlt tapasztalatai arra figyelmeztetnek, hogy a társadalom végletes polarizálódása eddig nem ismert feszültségforrások kitörését valószínűsíti. Ez a változás főként a bűnözés tartaléksapatát képező **fiatalok** életminőségét befolyásolja döntően. Az úgynevezett harmadik világból szerezhető ismeretek már sejtetni engedik: hova vezet, ha a legaktívabb korcsoportok előtt, tömeges méretekben, a képzési lehetőségek, a képességeiknek megfelelő munkahelyek és az itt szerezhető sikerélmények helyett tétlenség, teljesítménylehetőségek és kihívások nélküli élet perspektívája áll.

További kérdés, hogy a társadalmi-politikai változások a **civil társadalom vagy a polgártársadalom** alapjait teremtik-e meg.⁵ Valamely ország vagy régió intézményrendszere alkalmas-e arra, hogy valamennyi jó szándékú emberrel kapcsolatot teremtsen és tartson fenn, vagy csak

4 Bővebben lásd: H. W. Opaschowski: Soziale Sicherheit statt Wohlstandsteigerung. Die wichtigste politische Aufgabe der Zukunft. In: H. W. Opaschowski: Deutschland 2010 – Wie wir morgen arbeiten und leben. B-A-T Freizeit-Forschungsinstitut GmbH, Hamburg, 2000

5 Ezúttal az utóbbi években meghonosodott fogalmak közötti ellentétet tudatosan konfrontáltatjuk. Civil társadalmon mindenkit (az állam polgárait, az állampolgárokat), a polgártársadalmon a magát konzervatívnak nevező elit által az ő ideológiai beállítódásával harmonizáló emberek halmazát értjük.

a „kiválasztottak” számára nyújt perspektívát? Szociális biztonsága mindenre kiterjed-e, vagy csak azokat érinti, akik „már vitték valamire”?

A társadalom zavartalan működésének, különösen a gyorsan változó körülmények közepette a jó és a rossz döntés közötti választásnak egyik fontos determinánsa a kulturálisan beágyazott – sokszor **informális – értékek és normák** működése. Talán felesleges hangsúlyozni: a jogszabályokba öntött, szankciókkal is rendelkező normák az életviszonyokat többnyire késve és korántsem teljes körűen képesek szabályozni. Nem ismerjük, hogy „nehéz viszonyok idején” hogyan működik a már nem és a még nem érvényes normák rendszere. Azt azonban tudjuk: a társadalom túlélőképessége nagymértékben függ attól, hogy milyen válaszokat ad az éppen szabályozatlan területeken jelentkező kihívásokra. A biztonság ténye és annak megélése szempontjából ezek a tényezők fontos szerepet játszanak. Nem véletlen, hogy a társadalom egésze vagy annak kisebb-nagyobb része – függetlenül attól, hogy helyzete egy kedvezőtlen változás után környezetéhez képest milyen állapotot mutat – *akkor érzi magát rosszul, amikor a romlást már érzékeli, a választ azonban még nem találja meg az új kihívásra*. Magyarországi vizsgálatok ezt jól bizonyítják. Bár a közbiztonság számokban is kifejezhető mutatói a legrosszabb években is jobbak voltak, mint Európa számos országában, a közérzet mégis sokkal kedvezőtlenebb helyzetet jelzett – és jelez ma is. Ugyanez érvényes az ország vagy a város egy-egy kisebb területére is. Ha Budapest valamelyik – egyébként továbbra is egyik legbiztonságosabb – kerületében a biztonsági szint romlik, a közérzet rosszabb lesz, mint ott, ahol a helyzet már hosszú ideje, stabilan és nagyságrendekkel rosszabb az előbbinél. Ugyanakkor a javulásra is a bűnügyileg kevésbé leterhelt földrajzi egység reagál kedvezőbben.⁶

Amikor bűnözésről beszélünk, a jelenséggel érintett egy vagy több szereplő részéről mindig a biztonság súlyos hiányának érzékelését deklaráljuk. Ezért a bűnözés önmagában, annak szubjektív megélése

⁶ Ezt az összefüggést a BM és a Fővárosi Önkormányzat megbízásából a Budapest IX. és XXII. kerületében lefolytatott vizsgálatok egyértelműen mutatták. A helyzet stabilitását jelzi, hogy a néhány évvel később nemzetközi keretek között (InSec) végzett kutatás eredményei sem tértek el a korábbiaktól.

nélkül, üres fogalom. Az állam, annak polgárai, az érdekek artikulálására képes csoportok véleménye alapján válik valamely tett bűnössé, büntetendővé és büntethetővé. A **biztonság iránti igény** növekedése vagy csökkenése nyilvánul meg a jogalkotásban és a jogalkalmazásban.⁷ Ez – ellenkező irányból megközelítve – a bűnözéstől való félelem és szorongás növekedésében, illetve csökkenésében nyilvánul meg. A biztonság iránti igény mint szükséglet – méreteit, irányultságát tekintve – többnyire csak részben esik egybe a társadalom fennmaradásához, illetve fejlődéséhez elengedhetetlenül fontos szükségletekkel. A szubjektív szükségletek köre, az emóciók által nem lebecsülhetően irányított hamis tudat befolyásoló hatása eredményeként, jelentősen eltávolodhat a külső szemlélő által észlelt prioritásoktól.

Ez a megállapítás azonban nem jelenti egyúttal azt, mintha megakarnánk vonni az egyéntől a hivatalostól eltérő véleménynyilvánítás jogát. Az imént említett „külső szemlélő” ugyanis szintén nem homogén – s még ha az volna, akkor sem biztos, hogy ő volna az igazság birtokában. Elég arra utalni, hogy az egyaránt külső szemlélőnek definiálható szakemberek (néha csak azok egyik-másik csoportja) és a politikusok olykor azonos, máskor pedig homlokegyenest eltérő nézeteket vallanak. S akkor még nem is szóltunk a média befolyásoló hatásáról. A történelem tanúsága egyre biztosan figyelmeztet: utólag gyakran kiderül, hogy nem annak volt igaza, aki a lehangosabban tudta közhírré tenni a véleményét.

Mindebből az is következik, hogy mit sem ér az a biztonsági – esetünkben: közbiztonsági – stratégia, amelyik nem képes a védelem hatékonyságát a lakosság széles rétegével elfogadtatni (elhitetni). Hasonlóképp legfeljebb csak korlátozott mértékben nevezhető hatékonyak az a bűnmegelőzés, amelyre a lakosság nem „vevő”, mert nem érti, hatását nem érzi, azaz nem hisz benne.

⁷ Ez jól nyomon követhető a különféle kriminalizációs törekvésekben, amivel a mindenkori hatalom demonstrálja: a maga részéről mindent megtesz a bűnözés csökkentését igénylő lakossági igény kielégítéséért. Irk F.: Társadalom – állam – gazdaság – büntetőjog. A társadalom átalakulása és a büntetőjog szimbolikus szerepének változása. In: Irk F. (szerk.): A bűnözés jövője. Emlékkönyv Pusztai László tiszteletére halála első évfordulóján. OKKrl, 1997, 90–106. o.

A hatás természetesen olykor csak hosszabb időn keresztül érvényesül. Ezért fontos az egyes intézkedések **hatékonyságelemzése**. Időtálló prognózis csak önjavító rendszer keretében képzelhető el. Ez pedig akkor működhet kielégítően, ha a beavatkozások rendszerelemzése folyamatosan megvalósul, s így idejében megtörténhet a korábban helyesnek tartott – ám később csődöt mondott – intézkedések korrekciója.

A jelen – és amit nem tudunk róla

Bár a devianciák különféle formáival – így bűnözéssel is – a világ szakemberei régóta foglalkoznak, az oksági mechanizmus megismerése még várat magára. Az egyetemi tankönyvekben különféle teóriák tömege szerepel. Ezek közös jellemzője, hogy – olykor csak egy-egy társadalmi-gazdasági fejlettségi fokon lévő társadalom vagy államalakulat szempontjából – egy vagy több súlyponti tényezőt emel ki mint legfőbb determinánst. Ez nem is lehet másként, hiszen a folytonosan változó társadalom újabb és újabb (olykor ismét feltalált) nézőpontok prioritását sugallja. A felismerések hangsúlyozása attól is függ, hogy a társadalom számára mely szempontok fontosabbak másoknál. Egyik társadalomirányítási formációba inkább beleillik a biztonságot veszélyeztető személyek hangsúlyozása, a bűnelkövetők üldözése és szigorú felelősségre vonása. A másik nézőpont előtérbe helyezi a reparációt, a megsértett jogok helyreállítását. Van olyan szemlélet is, amelyik elsősorban a veszélyhelyzetek elkerülésére helyezi a hangsúlyt. Egyes politikusok (és a szolgálatukba álló szakemberek) a rövid távon jelentkező eredményeket favorizálják, míg mások kiemelt hangsúllyal foglalkoznak az intézkedések (vagy azok elmaradásának) középtávon jelentkező előnyeivel és hátrányaival. Ráadásul ezek a súlypontok olykor teljesen váratlanul és kiszámíthatatlanul megváltoznak.

Azt mondhatjuk, hogy bár számot vethetünk az egyes jelenségekre hatást gyakorló tényezők hatásmechanizmusával, azonban tudnunk kell azt is, hogy vannak olyan, az egész rendszer működését befolyá-

soló tényezők, amelyekről, vagy amelyek hatásáról majd csak a jövőben lesz (ha lesz) információnk. Az ismert és a (ma még) ismeretlen tényezők egymást és a vizsgált jelenséget befolyásoló hatása, szerepe bizonytalan. Ugyancsak gyakran fordul elő, hogy a dinamikus rendszer elemeiben bekövetkező változásoknak az egész rendszer működésére gyakorolt hatása kiszámíthatatlan. Ezeket a jelenben is ható tényezőket tehát az ismerethiányok sorába kell elhelyeznünk.

Ezek között első helyen kell említenünk annak tudomásulvételét, hogy valójában csak becsléseink vannak arról: nagyságrendjében és összetételében milyen is a bűnözés. Könyvtári szakirodalom foglalkozik a latens bűnözéssel, ezért e helyütt csak néhány, a jövő szempontjából is fontos szempontra irányítjuk a figyelmet. A bűnüldözés és a bűnmegelőzés aspektusából elsődleges fontosságú, hogy a bűnesetek többségét felderítik-e, s elkövetőiket leleplezik-e.⁸ Ezzel összefüggésben kell szólni a bűnözés társadalmi kontrollmechanizmusáról, ahová tartoznak a törvények, a feljelentési hajlam, a bűnfelderítés, a bűnüldözés sikeressége, az igazságszolgáltatás gyakorlata.⁹

A jövő megismerésének korlátai

Ebben a részben inkább azokról a tényezőkről érdemes szólni, amelyek hátráltatják a megbízható prognózist, és nem azokról, amelyek elősegítik azt. Ezzel kapcsolatban érdemes visszautalni egy tényre, és felhívni a figyelmet egy másik, alapvető prognóziskészítési szempontra, amelyik azonban éppen esetünkben nem független az előbbitől.

Említettük, hogy a rendszerváltás előtti prognóziskészítők erőfeszítései csak többé-kevésbé vezettek sikerre. Az 1990-es évek közepi tényleges bűnügyi leterheltséget senkinek nem sikerült – akárcsak nagyságrendileg is – eltalálni. Ez a fiaskónak semmiképp nem nevezhető eredmény több tényezőre vezethető vissza. Az egyes prognóziskészí-

8 Cséka E.: Néhány gondolat a hazai bűnüldözésről. In: Irk F. (szerk.): Uo. 11–21. o.

9 Vö: Király T.: A bűnözés jövője, a büntetőeljárás rendszere. In: Irk F. (szerk.): Uo. 22–31. o.

tők eredményei közötti eltérés a megismerés módszereiben fellelhető különbségekre vezethető vissza. Nem közömbös, hogy milyen, elméleti és gyakorlati szempontból mennyire megbízható forrásanyagra támaszkodva, mely törvényszerűségek elsőbbségét elfogadva jutottak saját következtetésekhez. Az a tény azonban, hogy mindegyikük nagyságrendileg „fogott mellé”, már más okra vezethető vissza. A prognózisok egyik legfontosabb szempontja, hogy azonos vagy – kellő megalapozottsággal – előre jelezhetően változó peremfeltételek mentén készül a becslés. Ilyeneként szokás kezelni például a bűnügyi statisztikában nagy súllyal jelentkező bűncselekmények fogalmi azonosságát. (Ezt „sértette meg” például a vagyon elleni bűncselekmények értékhatárának néhány évvel ezelőtti jelentős felemelése, ami azt a látszatot keltette, hogy egyik évről a másikra jelentősen csökkent a bűncselekmények száma.) Ennél fontosabb azonban az az 1990-es évek elején lezajlott társadalmi-gazdasági változás, amit rendszerváltásnak szoktunk hívni. Ez olyan peremfeltétel-változás, amelyre számítani nem lehetett, következésképp az alapvetően megváltozó társadalmi helyzet által determinált bűnözésalakulásra prognózis sem készíthető.

Jelenlegi körülményeink között szintén van számos olyan **bizonytalansági faktor**, amelynek hatása sem egyenként, sem rendszerében nem prognosztizálható. A legfontosabbak a következők.

Miként alakul a korábban már részletezett **szabadság–biztonság** egyensúlyának jövője? Ha a biztonság érdekében a szabadságjogok jelentős korlátozására kerül sor, ez önmagában növeli mind a biztonságot, mind a biztonságérzetet. Más megközelítésből: minél nagyobb lesz a szabadság feletti kontroll, annál valószínűbb, hogy csökkenni fog a bűnözés és az ettől való félelem is. Ma még nem tudjuk, hogy öt-tíz éven belül régióink állampolgárai mennyire hajlandók magukévá tenni a rendpárti politikai erők javaslatait.

Nincsenek sejtéseink sem, nemhogy tudományos megalapozottság igényével kezelhető információk arról, miként alakul a nemzetközi, elsősorban **multinacionális cégek** lokális gazdaságra – ezen belül elsősorban a foglalkoztatottságra – gyakorolt hatása. Segíteni, vagy éppen ellenkezőleg: hátráltatni fogja-e ez a mindent behálózó gazdasági erő a

régió, ezen belül Magyarország stabilitását? Ezzel kapcsolatban csak két ismeretre támaszkodhatunk. Az egyik a közvetlen tapasztalat, ami egyelőre ellentmondásos. E szerint az „új rend” segíti egy viszonylag szűk lakossági réteg felemelkedését, és hátráltatja az eleve hendikeppel startoló foglalkoztatási esélyeit. A másik jelenségre elsősorban nyugati elemzők hívják fel a figyelmet: a tőke nem szereti a zűrzavart, amiből következően feltétlen rendpárti. Azt is tudjuk azonban, hogy amennyiben ezt a nyugalmat nem sikerül az ország vezetése számára biztosítani, a térségbe be sem jön, vagy ha már ott van, a területről márról holnapra kivonul úgy – s erről már közvetlen benyomásaink is vannak –, hogy a munkanélküliségen, a kilátástalanságon és a kétségbeesésen kívül semmit nem hagy maga mögött. A tőkének ugyanis csak érdekei vannak, erkölce azonban nincs.

Arról sincsenek információink, hogy a bűnözés elleni, a közbiztonságot és a biztonságérzetet javítani hivatott **technikai eszköztár** a következő időszakban mivel rukkol elő. Általában: sejtéseink sincsenek arról, hogy vajon néhány év múlva gyerekeink chipkártyával léphetik-e majd át a játszóterek kapuit, vagy ezt az eszközt csak a „polgárgyerekek” védelmére vetik-e majd be. Nem sejtethetjük a jövőt abból a szempontból sem, hogy a civil társadalom megálljt parancsol-e – s ha igen, mikor – a közterületeket mind jobban behálózó videokamera-rendszereknek, mert még idejében rájön: a magáncégek, a privát biztonsági szolgálatok még annyira sem megbízhatók az információk és adatok törvényszerű kezelését illetően, mint a hatalom képviselői. Rájönnek-e, és ha igen, mikor, hogy a bűnözők elriasztását szolgáló, preventív célú szlogen mögött a magánélet totális ellenőrzésének, az állampolgár teljes kiszolgáltatottságának rémképe is megbúvik? (Arról nem beszélve, hogy az igazi bűnöző soha nem teszi le a fegyvert, nem adja meg magát, legfeljebb a megváltozott körülményekhez alkalmazkodik, stílust vált, tanul, s ezzel átmenetileg lélegzetvételhez juttatja a másik felet. Ezért mihelyt rájött az autótolvaj arra, hogy a kocsri-asztórendszerét nehéz hatástalanítani, új módszerhez folyamodott. Ma már fegyverrel kényszeríti az úton közlekedőt járműve elhagyására.)

Nem tudjuk, hogy Közép-Kelet-Európában hogyan alakulnak az emberi személyes és a szomszédsági **kapcsolatok**. Mely erők lesznek erőseb-

bek: azok-e, amelyek a még nem is oly rég működő emberi kapcsolatok újraépítését segítik, vagy azok-e, amelyek a kontinens nyugati felén többé-kevésbé általánossá vált elidegenedés irányába húznak. Amennyiben az emberi kapcsolatok legalább érdekszinten működőképesek lesznek, illetve azok maradnak, a bűnözéstől való félelem csökkenhet, ezzel együtt lehetőség van – legalábbis a lakosságot leginkább irritáló cselekmények körében – a nyugati (és keleti) bűnözési leterheltség elkerülésére.

Végül kiszámíthatatlan a **jogi háttér** alakulása is. Ez egyaránt vonatkozik a jogalkotásra és a bűnüldözésre. Nem tudhatjuk, hogy a politika tartósan vesz-e, és ha igen, milyen fordulatot, aminek következményeként esetleg megváltoznak a kriminálpolitikai hangsúlyok. A kodifikációs változásnak – ezt már az eddigi tapasztalatok birtokában kijelenthetjük – legfeljebb a bűncselekmények számának alakulására lehet hatása, a közérzetet viszont nem befolyásolja. Akár a bűnüldözésben, akár a hatósági bűnmegelőzésben bekövetkező módosulások azonban – ha nem azonnal is, de – a lakosság közérzetére is hatással lehetnek.

Általában nagyfokú tanácstalansággal állunk szemben, amikor a **globalizáció** jövőre gyakorolt hatását kíséreljük meg előre becsülni. E sorok írójának már e jelenség eluralkodása előtt is erős fenntartásai voltak azzal kapcsolatban, hogy a büntetőjog alkalmas-e, és ha igen, milyen peremfeltételek mellett és mennyire a XX. századi technika vívmányai támasztotta új feltételek között szerepét ellátni. Már a balesetekkel kapcsolatos kutatások felhívták a figyelmet arra, hogy a műszaki fejlődés olykor megoldhatatlan feladatok elé állítja az embert. Óhatatlanul és akaratan kívül, a leggondosabb magatartás tanúsítása mellett is hibákat követ el, amelyeknek súlyos következményei lehetnek. Jelenleg ezek jelentős részéért büntetőjogi felelősséggel tartozik.

A helyzet a XX. század végén tovább módosult – nem a büntetőjog javára. Megjelentek azok a minden kétséget kizáróan szándékos, másoknak – gyakran a legszélesebb közösségeknek – kárt okozó cselekmények, amelyek társadalomra veszélyessége mögött gyakran eltörpülnek a súlyos börtönbüntetéssel fenyegetett, kodifikált vétkek. S mégis: alkotmányos jogállami eszközökkel ezek többségét nem lehet bizonyítani, gyakran annak ellenére sem, hogy a jog olyan alapvető el-

járszogi tradícióknak fordít háttat, mint a bizonyítási teher (és annak megfordítása). Épp ezért kialakul az a furcsa helyzet, hogy a legnagyobb károkozások szinte biztosan büntetlenül maradnak, különösen a vagyon elleni bűnök esetében. Ezzel előbb-utóbb az egész büntetőjogi rendszer értéke devalválódik, az állammal szemben támasztott védelmi igény teljesíthetősége pedig megkérdőjeleződik.

Ezeket a véteket csak az érdekek mentén lehetne kordában tartani, mert a büntetlenül maradás valószínűsége oly nagy a büntetés lehetőségével szemben, hogy az elkerülhetetlenség már szóba sem kerülhet.

Az előbbiekből is látható: bár a néhány évvel ezelőtt – helyesen – meglehetősen bizalommal fogadott, alapvetően a gazdasági élet változásaira alapozó Kondratyev-ciklus prognosztikai értéke¹⁰ is jelentős mértékben csökkent.¹¹ Már csak amiatt is, mert maguk a különböző gazdasági ciklusok is egyre kiszámíthatatlanabbul és rendszertelenebbül követik egymást. A fő probléma ezzel a megközelítéssel ugyanaz, mint bármely más társadalomtudományi előrejelzéssel: csak akkor érvényes, ha maga a ciklus az elméletileg várható módon alakul.¹² Erre pedig a jövőben egyre kisebb az esély.

Tudományos prognózis helyett

Az előzőekből kitűnően arra aligha vállalkozhatnánk, hogy a bűncselekmények számának alakulását megbecsülhessük. Arra azonban ennek ellenére kísérletet tehetünk, hogy a közbiztonság, illetve a bűnmegelő-

10 Pusztai L.: Gazdasági ciklus és bűnözés. In: Irk F. (szerk.): i. m. 63–82. o.

11 A legutolsó évek adatait figyelembe véve, úgy tűnik, nem vált be az a legmegbízhatóbbnak tekinthető jóslat sem, hogy a rablások és a betörések száma a fellendüléssel csökken, a hanyatlással pedig növekszik. (Uo. 70. és 73. o.) Mindazonáltal széles körben tartja magát az a feltevés, hogy a bűnözés jövőjét hosszú távon a gazdasági helyzet fogja befolyásolni, s a vagyon elleni bűnözés alakulása az össz-bűnözést is alapvetően befolyásolja. Király T.: i. m.

12 Ezt Pusztai is hangsúlyozza. I. m. 79. o. A jelenség lényegét ragadja meg Vavró, amikor azt írja: „A múlt és jelen adataiból kell következtetni a jövőre, amivel kapcsolatban csupán abban lehetünk biztosak, hogy nem olyan lesz, mint a múlt vagy a jelen. Vavró I.: A kriminálstatistika alapfogalmairól. Belügyi Szemle, 2002/4., 48–51. o.

zés jövőjével kapcsolatban véleményt nyilvánítsunk. Erre az ad alapot, hogy a közbiztonság csakúgy, mint a bűnözés alakulása, nem írható le csak számokkal. Az objektív oldalt kiegészíti a szubjektív: a biztonság-érzet, illetve a szorongás a bűnözéstől. Arra tehetünk kísérletet, hogy az ezen érzés szintjén lévő állapotok hatótényezőinek alakításáról fejtsük ki véleményünket.

A **bűnözés alakulását** alapvetően az határozza meg, hogy az ebből a szempontból (is) legaktívabb korcsoportok (10–30 év) élethelyzete és életesélye miképp alakul. Közülük is a 12–24 év közötti **fiatalok** detemínálják leginkább a bűnözés struktúráját és dinamikáját, csakúgy, mint a közbiztonságba vetett bizalmat és a bűnözéstől való szorongást.

A jövő generáció lehetőségeit alapvetően a gazdasági körülmények ismeretében lehetne valószínűsíteni. A gazdaság – globálisan, regionálisan és lokálisan egyaránt – azonban jelenleg áttekinthetetlen. Nem tudjuk még azt sem, hogy a magyar gazdaság stagnál-e, csökken vagy növekedik-e. Nincsenek megbízható információink arról, hogy a regisztrálthoz képest mekkora a nem regisztrált munkanélküliség, kik, mióta és miért tartoznak e csoportba, következésképp arról sem nyilatkozhatunk, hogy mekkora súlyt jelent ennek a nagyságrendileg és korösszetételében, képzettségében és ambícióiban egyaránt ismeretlen tömegnek az életkilátás(talanság)a, ide számítva az általuk nevelt következő generációhoz tartozókat is. E rétegnek az újra nem termelődése csak akkor valósulhat meg, ha perspektívát lát a legális szférában, ehhez pedig egyedül a felzárkóztatást elősegítő, az egyenlő életesélyeket megalapozó **oktatás** vezethet.

Jelenleg csak annyit tudunk, hogy ha a **munkanélküliség** akár össztársadalmi, akár bizonyos társadalmi szinten akuttá válik, ez magával hozza egyrészt a megélhetési bűnözést, ami a lakosság közbiztonság-érzetének egyik legzavaróbb forrása, másfelől – az előbbitől el nem különíthetően – a szervezett bűnözés terjedését, valamint a legális társadalommal semmiféle kontaktust nem tartó második nyilvánosságot. Azt, akinek nincs mit vesztenie, nehéz bármiféle büntetéssel fenyegetni. Amennyiben az ehhez a lakossági réteghez tartozók száma átlép egy bizonyos határt, a közbiztonság kezelhetetlenné válik, a lakosság

(ha teheti) elköltözik, és a bűnözés gettósodik. Ezt a jövőképet nem teszi elviselhetőbbé az sem, hogy a bűnelkövetők és a sértettek gyakran ugyanabból a többszörösen hátrányosnak nevezhető rétegből kerülnek ki.

Egyelőre nem látható, hogy a lakossági **mobilitás** – ezen belül első helyen kezelve a migrációt – milyen jövő előtt áll. A Szovjetunió összeomlásának időszakában a szakemberek az utóállamokból ide érkezők millióiról festettek sötét képet. Ma már tudjuk, tévedtek. Újabban napjaink harmadik világbeli menekültjeivel fenyegetik egyesek Európa lakosait. Egyelőre csak azt látjuk, hogy részint az egykori gyarmattartókhoz érkeznek a korábbinál nagyobb számban hajdani alattvalóik, illetve Németország küzd gazdasági fellendülését egykor szolgáló kisebbségeinek leszármazottaival. Nem volna szerencsés, ha a kelletnél előbb terelődne el a figyelem a magyar kisebbség megoldatlan problémáiról és ennek a jövő közbiztonságára gyakorolt hatásáról.

Még nem ismerjük pontosan, hogy az európai **rendszerváltó országok lakosságának mekkora az alkalmazkodó képessége** – ideértve ennek sebességét is. Egyelőre csak annyit tudunk, hogy például a magyar lakosoknak és a kormányának két év alatt kellett akkora mértékű bűnözésemelkedéssel szembesülnie, mint a nyugati országoknak két évtized alatt. Egyelőre úgy tűnik, hogy a közbiztonság megrendülésére adott válaszok, ha részleteiben hagynak is kívánnivalót maguk után, összességükben adekvátak voltak, és „nem szabadult el a pokol”. Bár a közbiztonság a rendszerváltás előtti időszakhoz képest sokat romlott, ezzel együtt a lakosság biztonságérzete is, a helyzet továbbra is jobb, mint számos „mintaországban”. Ugyanakkor tény, hogy a lakosság ezt a helyzetet nem akarja tudomásul venni, mert egyszerűen nem érdeklik a külföldi példák. A tehetetlenség érzését azonban felváltották a tetek, aminek a közérzetben is meglesz – bár majd csak évek múlva – a hatása.

Az elmúlt több mint egy évtized cikcakkjait szemlélve azt sem könnyű felmérni, hogy az **állami aktivitás** milyen mértékű és irányultságú lesz. A közbiztonságot közvetve és közvetlenül befolyásoló tényezők közül melyeket helyez előtérbe, s melyeknek nem tulajdonít jelentőséget? Milyen viszonyban lesznek a kormányzati prioritások egyrészt a

helyzetet befolyásoló lehetőségekkel, másfelől a lakosság elvárásaival? Milyen hangsúlyhoz jutnak a tények és a róluk szóló hírek?

A közbiztonság és a bűnmegelőzés jövője szempontjából külön kell foglalkoznunk a **három „főszereplővel”**: az elkövetővel, a sértettel és a bűnalkalommal, amit nevezzünk szituációnak. Sok függ attól, hogy a bűnelkövetéssel érintett személyek körében kik, miért, milyen áron, illetve milyen körben vesznek részt. Minél szűkebb akár az elkövetői, akár a sértetti kör, annál nagyobb az esély a jelenség kézben tartására, terjedésének megakadályozására. Visszaeső elkövetők és ugyanilyen sértettek a kriminológia speciális érdeklődését váltják ki. Ők azok, akik többé-kevésbé „menthetetlenek”. Sokan született deviánsoknak tekintik őket, amire rájátszik a gyakori szerepcsere. Ennek a társadalom többségétől lényegében izolált körnek a megmentésére nem érdemes sok energiát mozgósítani. Az igazi veszélyeztetettek az eseti, ritkán feltűnő szereplők. Náluk jut jelentőséghez a szituáció (a bűnalkalom) is, aminek kedvezővé (kedvezőtlené) tétele vélhetően a további hasonló esetek megismétlődését képes megelőzni.

Evidenciaként kezelhető, hogy a bűnözés **területi eloszlása** a jövőben nem változik meg lényegesen. Minden jel arra utal, hogy továbbra is elsősorban városi – ezen belül: főként nagyvárosi – jelenségeként kezeljük. Ez annak ellenére így marad, hogy a lakónépeség olykor más benyomások hatására ott fél, ahol erre a legkisebb az oka, és ott érzi magát viszonylagos biztonságban, ahol a sértetté válási kockázat nagy.

A **bűnözéstől való szorongás** jövőbeli alakulása – ami megállapodás-szerűen része a bűnözés alakulásáról alkotott képnek – nagymértékben függ attól, hogy a hatóságok és a civil szervezetek miképp képesek kezelni ezt a jelenséget. A **közvélemény** a korábbinál jelentősebb szerephez jut. A bűnözés alakulásáról alkotott képből többé nem hagyható ki a legfőbb érintett: az, akit a bűnelkövető, a bűncselekmény megsért vagy veszélyeztet. A bűnözés alakulását többé már nem lehet csak számokkal jellemezni. Pontosabban nem lehet csak az ismertté vált bűncselekmények és bűnelkövetők számával leírni. E körbe tartoznak azok a felmérési eredmények is, amelyek a közvélemény értékítéletének meg-

testesítói, s amelyek többé-kevésbé eltérnek a mindeddig egyedül objektívaknak tartott mutatóktól.¹³

Ebből a szempontból is megfontolandó, hogy miként alakuljon a *strukturális (középtávú) és a szituatív prevenció viszonya*. A közérzetet – rövid távon – az utóbbiba fektetett erőfeszítések befolyásolják kedvezően, ezért vélhetően az eleve csak rövidlátásra berendezkedett és csupán négyéves ciklusokban gondolkodni képes politika az utóbbi részesíti előnyben. (Ezen kívül talán még marad valami energia a szervezett bűnözés látványos, közvélemény-riasztó formáinak kezelésére is.) Annál kétségesebb azonban, hogy sikerül-e a bűnmegelőzés közvetett eszközeinek – mint a szociális, az oktatási, a foglalkoztatási, az egészségügyi, a politikába tartozó – hatékony integrálása. Ez pedig hosszú távon jelentős hatással lesz a bűnözés alakulására.

Addig pedig csupán egyetlen, megbízhatónak tekinthető tendencia vázolható, méghozzá tapasztalati alapon. Ha a gazdaságban bekövetkező változások valóban hatással vannak a bűnözés alakulására, akkor – miként eddig is – a legmegbízhatóbb „kitekintő” eszköz az a *késés, amivel Magyarország Nyugat-Európa élen járó országait követi*. Ez pedig mintegy 20-25 év. Ezzel a „késéssel” érdemes kalkulálni a bűnözési prognózisoknál is, azzal a megszorítással, hogy a nagyságrendekben továbbra is jelentős „elmaradással” számolhatunk, azaz Magyarország a jövőben sem éri el a nyugat-európai bűnözési szintet. Ez azonban egyáltalán nem jelent egyet azzal, hogy a magyar lakosság kevésbé érzi magát veszélyeztetve, mint nyugat-európai társai. Az áldozattá válás elkerülhetőségébe vetett hit együtt kell hogy járjon a magasabb bűnügyi leterheltség megszokásával és a jelenleginél sikeresebb védekezési lehetőségek megismerésével egyaránt.

A bűnözés jövőjét éppen ezért nagymértékben befolyásolja a *proaktív prevenció* helyzetének alakulása. Komplex társadalmi-gazdasági folyamatok rendszerének megértésére, várható kihatásainak becslésére van szükség ahhoz, hogy a kedvezőtlen következmények elhárításának módjait idejében ki lehessen alakítani.

13 Erről lásd részletesebben Kó József több helyütt publikált gondolatait és felmérésismertetéseit. Így legutóbb például Kó J.: Hosszú távú idősorok vizsgálata vagy onelleni bűncselekmények esetében. *Belügyi Szemle*, 2002/4., 84–100. o.

IRODALOM

- Cséka E.:** Néhány gondolat a hazai bűnüldözésről. In: **Irk F. (szerk.):** A bűnözés jövője. Emlékkönyv Pusztai László tiszteletére halála első évfordulóján. OKKri, 1997
- Glaeßner, G.J.:** Sicherheit und Freiheit. Das Parlament mit Beiträge aus Politik und Zeitgeschichte, 2002
- Irk F.:** Társadalom – állam – gazdaság – büntetőjog. A társadalom átalakulása és a büntetőjog szimbolikus szerepének változása. In: **Irk F. (szerk.):** i. m.
- Király T.:** A bűnözés jövője, a büntetőeljárás rendszere. In: **Irk F. (szerk.):** i. m.
- Kó J.:** Hosszú távú idősorok vizsgálata vagyoni elleni bűncselekmények esetében. *Belügyi Szemle*, 2002/4.
- Opaschowski, H. W.:** Soziale Sicherheit statt Wohlstandsteigerung. Die wichtigste politische Aufgabe der Zukunft. In: Opaschowski, H. W.: Deutschland 2010 – Wie wir morgen arbeiten und leben. B-A-T Freizeit-Forschungsinstitut GmbH, Hamburg, 2000
- Pusztai L.:** Gazdasági ciklus és bűnözés. In: **Irk F. (szerk.):** i. m.
- Vavró I.:** A kriminálstatisztika alapfogalmairól. *Belügyi Szemle*, 2002/4.

A számítógépes bűnözés és az internet

A XX. század második felének a számítógépek fejlődésében manifesztálódó hatása a bűnözés területén is megmutatkozik. A 90-es évek közepétől elterjedt az internet-használat, ami a bűnözés új formáinak megjelenésével járt együtt. A jelenség új nyomozási módszereket kíván, a jogalkotástól a kriminalitással lépést tartó, vagy legalábbis azt messziről követő szabályozás kidolgozását követeli. A jogszabályok alkalmazhatóságát a technikai fejlődés lehet hogy már a hatálybalépéskor túlhaladta. A számítógép és az internet megkönnyíti a bűnelkövetők dolgát: az anonimitást és az elkövetési hely megválasztásának szabadságát biztosítja. Ezzel párhuzamosan egyre nehezebbé válik a bűnözés követése. A jelenség számos nyomozással összefüggő kérdést vet fel. Az internet a gyors információszerzés és ügyintézés előnyét hozta magával, azonban egyre inkább érzékelhető az árnyoldala is.

A gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a véleménynyilvánítás szabadságát az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok védelméről szóló úgynevezett római egyezmény a következőképpen definiálja:

„Mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadsághoz; ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megvalósításának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben (...) való kifejezésre juttatásának jogát.” Kimondja, hogy *„Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát országhatárookra tekintet nélkül...”*¹

Ezúton szeretnék köszönetet mondani dr. Szabó Szilárdnak, Géczy Zoltánnak és a 4-Sellers Informatikai Kft. munkatársainak, akik odaadó figyelemmel és hosszas magyarázatokkal segítik munkámat a számítógépes és az internetes bűnözés feltérképezésében.

1 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről, 9–10. cikk

Az egyezmény közvetetten, de kétségtelenül megszővegezi a magánélet tiszteletben tartásának igényét. Az egyén véleménynyilvánítási szabadsága kifejezett, a törvényben meghatározott okokból korlátozható. Ilyenek a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, illetve a bűnözés megelőzése. Idetartozik továbbá az erkölcsök védelme, mások jó hírnevének vagy jogainak védelme, vagy a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása.²

A számítógépek elterjedése az 1980-as évek végétől, majd az internet-használat tömegessé válása az 1990-es évek közepétől meggyorsította az információáramlást, lerövidítette az ügyintéztést, a kapcsolatteremtést, megkönnyítette az életet. A másik oldalon azonban kiváló lehetőséget adott a bűnözői körök anonim fellépésére. Az online-világban az azonosíthatatlanság olykor egyébként jogkövető embereket is bűncselekmények elkövetésére indít. A felderítési arány csekély, a latencia óriási. A nyomozás szokatlan technikai és szakmai felkészültséget, szakemberi részvételt követel. A bűnözés és a bűnüldözés közötti szakadék is szélesebb, mint a hagyományos helyszíneken elkövetett bűncselekményeknél. Az állampolgárok jogbiztonsága nemcsak kívülállók által, hanem olykor saját manővereik által is fenyegetett. Sokan nincsenek tisztában vele, ha online akcióikkal – például számítógépes rendszerekbe történő behatolással – bűncselekményt követnek el. A világháló „veszélyes üzem”.

Statisztikák

Az 1970-es, sőt 80-as években hazánkban „*egy practicista elvetéssel el lehetett hártani a számítógéppel kapcsolatos bűnözés jogi szabályozásának kérdését*”:³ miért kellene minősíteni azt, ami nincs?

Magyarországon a Pusztai László által összegyűjtött adatok szerint⁴ 1985 végén 4610 gazdálkodó egységben 37 864 számítógép működött,

2 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről, 10. cikk 2. pont

3 Pusztai László: Számítógép és bűnözés. In.: Gödöny József (szerk.): Kriminológiai és Kriminlisztikai Tanulmányok, 26. KJK, Budapest, 1989, 85. o.

4 Uo.

38 732 személyt foglalkoztattak számítástechnikai munkakörben, s ez a számítógép segítségével működő, illetve azzal foglalkozó ágazat 9738 millió forint bevételt hozott az országnak. Becsült adatok szerint magánkézben 53 000 gép volt, összesen tehát mintegy 91 000 számítógép volt az országban.⁵ 2000-ben 100 háztartásra 14 személyi számítógép jutott. A háztartások száma 3751 ezer volt, tehát megközelítőleg 525 140 számítógép volt magánkézben. Az államigazgatás központi szervei és a számítástechnikai főtevékenységet végző ágazat 2000-ben összesen 153 401 számítógéppel dolgozott, a számítástechnika főtevékenységű ágazat pedig 42 251 számítógéppel operált. A számítástechnikai ágazatban működő társas vállalkozások 20 190 munkavállalót foglalkoztattak.

Osszehasonlításként álljon itt néhány nemzetközi adat. 1996 januárjában az ezer lakosra jutó magánszámítógépek aránya Finnországban volt a legmagasabb (41), ezt az Egyesült Államok követte (22 géppel), Svájc az 1000 lakosra jutó 13 személyi számítógépével a 6. helyen állt.⁶

A XX. század végén a számítástechnika rohamos fejlődése és az abból élők számának meredek emelkedése volt megfigyelhető. A társas vállalkozások 2000. évi nettó árbevétele 262,5 milliárd forint volt. 1999-es adatok szerint a számítástechnikai tevékenységet végző társas vállalkozásokra eső GDP összege 115,1 milliárd forint volt, ami a bruttó hazai össztermék 1,15%-a.

Korunk információs társadalmát komputeres hálózat szövi át. A gép már nem csak munkaeszköz, de a társas érintkezés színtere is. Számítógép segítségével csatlakozunk az internetre, hogy újabb és újabb információkat szerezzünk, újabb és újabb ismeretségeket kössünk. Az amerikai információs technológia és kutatás minisztériuma (Ministry of Research and Information Technology) 1997. január 27-én közzétett felmérése szerint a közvetlen háztartásukban internetet használók mintegy fele 1995-ben csatlakozott az otthonukban „szörfölők” táborához.

5 Pusztai további megkülönböztetést tett mikro, kis, közepes és nagy kategóriás számítógépek között. A 80-as évek hazai számítógépparkjának fejlettségét mutatja, hogy a vállalatok és szövetkezetek által üzemeltetett 19 795 számítógépből csak nyolc esett a nagy kategóriába. (Uo. 92. o.) Az 1999–2000. évi statisztikában ilyen osztályozással már nem találkozunk, hiszen szerverrel kapcsolódva bármilyen teljesítményű számítógép kapacitása „kibővíthető”.

6 Forrás: www.fsk.dk/fsk/publ/it23/inde0010.htm

Azóta minden évben megkétszereződik a világhálót használók serege. Míg 1990 januárjában az *internetet otthon használók* száma 1,6 millió volt, addig ez a szám öt év leforgása alatt 9,8 millióra duzzadt.

Az Európai Információs Technológiai Kutatóintézet felmérése szerint⁷ az európai uniós tagországokban használt számítógépek száma évente megközelítőleg 10%-kal növekszik. 1999-ben az uniós országok összesen 93 millió komputert üzemeltettek, azaz minden negyedik lakosra jutott egy számítógép. 2000-ben a komputerek száma elérte a 100 milliós nagyságrendet. Ugyanezen kutatóintézet becslése szerint az internet-előfizetők száma 2000–2003 között évente mintegy 22%-kal növekszik, ami a periódus végére 215 millió internet-használót jelent. A legdrasztikusabb növekedéssel Görögországban és Portugáliában számolnak, ahol az internetet használók száma 1999–2004 között 468, illetve 560%-kal gyarapodik az előrejelzések szerint.

Az ENSZ tizedik, a bűnmegelőzésről és az elkövetőkkel kapcsolatos bánásmódról szóló kongresszusa⁸ által közölt kimutatás szerint a világon összesen több mint 200 millióan használják az internetet. Ebből 112 millióan Észak-Amerikában, 47 millióan Európában, 33 millióan pedig Ázsiában és a csendes-óceáni térségben élnek. 1995 végéig 26 millió felhasználót regisztráltak, döntő többségüket az Egyesült Államokban. 1999-ben a világhálón szörfölők száma havonta 3%-kal emelkedett.⁹

Bűncselekmények a világhálón

Az internet segítségével megvalósított bűncselekmények vizsgálatánál célszerű abból a felhasználói gondolatmenetből kiindulni, hogy mi okból keresik fel az emberek a világhálót. A GlobalXpert által közzétett adatok szerint¹⁰ a legtöbben (92%) valamilyen információra kíván-

7 European Information Technology Observatory (EITO) www.globalxpert.net/globalxpert/applications/news/statistics.htm

8 Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. Vienna, 10–17 April 2000.

9 Lásd még: www.nua.ie/surveys/how-many-online

10 Forrás: www.globalxpertnet/globalxpert/applications/news/statistics.htm

csiak.¹¹ A másik fontos ok a kapcsolattartás: a felhasználók 58%-a keresi fel levelezés céljából a hálót. Végül négyből egy ember csatlakozik közvetlen vitafórumhoz (Internet Relay Chat – IRC). Az internetes vásárlás és szolgáltatások igénybevétele nem olyan népszerű, mint gondolnánk: az internetet használók 16%-a állította, hogy már legalább egy alkalommal rendelt valamilyen terméket a neten, és csak 5% vallotta, hogy vásárlás és szolgáltatások igénybevétele céljából rendszeresen csatlakozik a világhálóra.

A számítógépes bűnözés megközelítési módzatai, a hazai jogi szabályozás

A számítógépes bűnözés jelenségét alapvetően két oldalról közelítettem meg.

- Az első a védendő jogi tárgy szerinti csoportosítás. E szerint léteznek
- a tisztességes verseny, a gazdasági folyamatok átláthatósága, kiszámíthatósága elleni bűncselekmények (csalás, de ilyen volt a 2001. áprilisi I-jéig hatályos számítógépes csalás is);
 - egyéni tulajdon elleni bűncselekmények (amikor a bűncselekmény tárgya a számítógép, valamint idetartoznak a szoftverlopások, az illegális szoftvermásolás);
 - személyiségi jogok megsértése;
 - a közerkölcs megsértése (gyermekpornográfia, rasszista uszítás);
 - a személyes adatok biztonsága, a nemzetbiztonság elleni bűncselekmények (hackerek, crackerek tevékenysége, vírusok, rendszerkárosító programok terjesztése);
 - a közegészség elleni cselekmények (illegális, egészségkárosító áruk forgalmazása, például kábítószer, narkotikumok);
 - a szerzői jogok megsértése (hamis szoftver);
 - az emberi jogok semmibevétele (embercsempészet, emberkereskedelem).

¹¹ Ezen belül vezet a szórakoztatás (zene, mozi: 41%), az aktuális hírek (38%), amit a sporthírek követ (24%-kal), majd a népszerűségi rangsort a pénzügyi és tőzsdei hírek zárja (19%).

A másik csoportosítás a hazai tételes jogi szabályozásból nehezen levezethető, véleményem szerint mégis ez áll közelebb a jelenség morfológiájához:

- 1) amikor a számítógép a bűncselekmény *tárgya*, valamint
- 2) amikor a bűncselekmény *eszköze*.

Az utóbbi kategória a világháló megjelenésével számos lehetőséget takar, míg a számítógép tárgyként tipikusan a vagyon elleni bűncselekményekben (lopás, rongálás, csempészet stb.) jelentkezik. További csoportosítás lehetséges a nem csak hálózati és a kizárólag hálózati (vírusok és egyéb rendszerkárosító programok küldése, e-mail-bombázás¹², hackerek tevékenysége¹³, Denial of Service-jellegű támadások¹⁴) formában megjelenő bűncselekmények között. Az illegális áruk kereskedelme, a szoftver meg nem engedett másolása, a személyiségi jogokat károsító manőverek esetében az internet csupán egy a technika fejlődésével megjelenő, újabb elkövetési eszköz, míg például a hackerek, crackerek tevékenysége hálófüggő, kizárólag az internethez kapcsolódó akció.

12 *E-mail-bombázás*, vagy közkeletű nevén a „spam”: egy adott előfizető olyan mértékű adatforgalmat generál egy másik előfizető felé, amely a fogadó fél számítógépének „sávszélességét” 100%-osan kitölti. Tipikusan ilyen a kéretlen reklámok tömeges küldése, amely a célszemély számítógépét állandó válaszadásra készíti, ezáltal a gép védekező, szűrő programja működésképtelen lesz. Ez megkönnyíti az esetleges vírus-, illetve féreg- (azaz „worm”) beáramlást, ami a számítógép leépülését, lefagyását eredményezheti. Az e-mail-bombázásnak ez a gyakorlati oldala a Denial of Service- (DoS-) támadásokra emlékeztető manőver.

13 A *hacker* tevékenységének lényege, hogy a világhálóra csatlakozva betör számítógépes adatbázisokba, nyilvántartásokba, de a károkozás, illetve az adatok számának megváltoztatása célzata nélkül. A célszámítógépet tekintve a hacker megkülönböztetendő a *crackertől*, aki azért tör be valamilyen zárt rendszerű hálózatba (számítógépes adatbázisba), hogy az ott tárolt adatokat megváltoztassa, azokban kárt, illetve bármilyen elváltozást okozzon. Ily módon hacker-tevékenységet végez, aki csak „erőfitogatás céljából”, de az is, aki valamilyen adat megismerése céljából tör be a rendszerbe. A cracker cselekménye büntetőjogilag jóval súlyosabban minősülhet, amennyiben az adatok megváltoztatásával csalást, hűtlen kezelést stb. valósít meg.

14 A *Denial of Service* (DoS) olyan támadási forma, amelynek lényege, hogy a számítógépet – a rendszerhez intézett kérdésekkel – megszakítás nélkül bombázzák („pingelik”), a számítógép a folyamatos „feladatra” koncentrálva egy időre megszünteti védő funkcióját („lefagy a rendszer”), ami lehetőséget ad a számítógép adatbázisának megcsapolására, vírusok beküldésére, valamint egyéb jogsértő műveletekre.

A két kategória elhatárolására (azaz hogy a számítógép mikor a bűncselekmény elkövetési eszköze, illetve mikor a tárgya) a kulcskérdés, hogy a számítógép pusztán a leplezés eszköze-e, vagy az elkövetés is.¹⁵ A lopáshoz, a sikkasztáshoz és a csaláshoz hasonlóan a legtöbb vagyon elleni bűncselekmény elkövethető hagyományos úton és számítógéppel is. A gép ebben az esetben tehát csak a cselekmény lehetséges kivitelezési eszköze. A jogalkotó 1994-ben iktatta törvénybe a csalás egy speciális, számítógéppel megvalósított fajtáját. Számítógépes csalást követett el, aki „*jogtalan haszonszerzés végett vagy kárt okozva valamely számítógépes adatfeldolgozás eredményét a program megváltoztatásával, törléssel, téves vagy hiányos adatok betáplálásával (...) befolyásolta*”.¹⁶ A csalás hagyományos alakzatától ez a bűncselekmény annyiban különbözött, hogy nem kívánta meg feltétlenül a kár materializálódását. Lehetőségként felmerült ugyan a károkozás, de nem kellett hogy a jogsérelmet szenvedő fél a megtévesztés hatására saját cselekedetével okozza azt. Ezen túl az elkövetési magatartás semmilyen specifikumot nem mutatott a hagyományos tényálláshoz képest. Csupán a számítógépes adatbázisok tömeges elterjedése adott okot a kriminalizálásra.

Az Európai Unió és az Európa Tanács informatikai bűnözésről szóló egyezményeire¹⁷ tekintettel a jogalkotó 2001-ben új elkövetési magatartásokat nevesített. A *számítástechnikai rendszer és adatok elleni bűncselekmény és a számítástechnikai rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszása* bűncselekmények megalkotásánál a jogalkotó körültekintőbb volt a számítástechnikai rendszer komplexitásából adódó lehetséges elkövetési magatartásokat illetően.¹⁸

A *számítástechnikai rendszer és adatok elleni bűncselekmény* az úgynevezett „hacker-törvény” néven híresült el. Eddig csak az volt büntethető, aki csalárd szándékkal (jogtalan haszonszerzési célzattal), vagy

15 Tóth Mihály hasonló megállapításra jutott Gazdasági bűnözés és bűncselekmények című könyvében. KJK–Kerszöv Jogi és Üzleti Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002, 329. o.

16 Számítógépes csalás: beiktatta az 1994. évi IX. törvény.

17 2001. évi CXXI. törvény, jogharmonizációs záradék

18 A két bűncselekményt a 2001. évi CXXI. törvénnyel iktatták be, amely 2002. április 1-jétől hatályos. Btk. 300/C és 300/E §.

kárt okozva valamely számítógépes adatfeldolgozás eredményét befo-lyásolja. 2002 áprilisától azonban az is bűncselekményt követ el, aki egyáltalán *belép* valamilyen számítástechnikai rendszerbe anélkül, hogy arra jogosult lenne.

A hackelés büntethetővé tétele azt mutatja, hogy a jogalkotó nem számolt a hackerok rendszerfejlesztési tevékenységének fontosságá-
val. Tény, hogy a hacker-tevékenység lehet rendkívül veszélyes, de a
rendszeresztelő, megrendelésre eszközölt támadások kifejezetten erő-
sítik az adott számítógépes rendszert. A hivatásos szakértő hackeri
munkája betörésbiztossá teszi a rendszert, ily módon jelentős büntető-
jogi prevenciók szerepet is betölt.

A törvény tehát büntetni rendeli a jogosulatlan belépést, a jogsze-
rűen belépő bentmaradását, valamint az adatmanipulálást. Az adat jo-
gosulatlan megváltoztatása, törlése, hozzáférhetetlenné tétele már in-
kább a cracker-tevékenységhez közelít. Mivel a törvény már nem
kívánja meg a jogellenes szándékot vagy a károkozást, a cselekmény
kísérlete is büntetendő. A bűncselekményben a számítógépes csalás
tényállása is visszaköszön, azonban a károkozás itt már konjunktív fel-
tétel a jogtalan haszonszerzési szándék mellett.¹⁹

A *csalás és a számítástechnikai rendszer és adatok elleni bűncselek-
mény* abban különbözik, hogy míg az utóbbi elkövetéséhez feltétlenül
szükség van a számítógépre – hiszen csak annak rendszerébe lehet
belépni, bentmaradni, az azon található adatot manipulálni, addig a csa-
lás esetében a számítógép csak egy az elkövetés lehetséges eszközei
közül.²⁰ A másik elhatárolási kérdés lehet, hogy megvalósult-e más sze-
mély tévedésbe ejtése vagy tévedésben tartása.

A *számítástechnikai rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés
kijátszása* elnevezésű bűncselekmény tulajdonképpen a számítástech-
nikai csalás feltételeinek megteremtését teszi büntethetővé. A cselek-
mény banális, de tipikus példája, amikor a céghez nem tartozó személy

19 A számítógépes csalás tényállásában a jogtalan haszonszerzési célzat és a károko-
zás vagylagos feltétel volt.

20 Ez az elhatárolási szempont akkor áll meg, ha az összes többi feltétel (a jogtalan
haszonszerzési célzat és a kár, valamint a számítógépes adatok manipulálása) is
megvalósult mindkét bűncselekménynél.

magát rendszergazdának kiadva felhívja telefonon a cég egyik alkalmazottját, és azt kéri, hogy a számítógépéhez szükséges jelszót és azonosítót adja meg, karbantartási munkálatok elvégzése érdekében. Ez az egyszerű trükk még a legvédelettebb adatállományú cég alkalmazottjánál is könnyen beválhat, ahol pedig súlyos pénzeket költöttek az adatbiztonságra.²¹ A büntethetőséghez arra is szükség van, hogy valaki kifejezetten a rendszerbe történő belépéshez szerezzék meg a szükséges jelszót, illetve az ott található adatokat manipulálja.

Modern világunkban számos praktikus indoka van az értékpapírok dematerializációjára törekvésnek. Az európai elvárások mellett az egyik ilyen ok a hatékonyabb titokvédelem, a nyilvántartás egységesítése, de nem elvetendő a takarékosági szempontok sem. Az értékpapír nem jelenik meg kézzelfogható formában, ehelyett a tulajdonos nevét és az egyértelmű azonosítására szolgáló adatokat közös számlán tárolják (központi értékpapírszámla, amelyet a központi értéktár vezet). A papír alapú megjelenés hiánya miatt az értékpapírtitok megsértése is csak számítógép használatával – a számítógépben megjelenő adat jogosulatlan hozzáférhetővé tételével – lesz elkövethető, így a számítógép ebben az esetben is a bűncselekmény tárgyaként jelenik meg.²²

A továbbiakban, a teljesség igénye nélkül egy-egy olyan bűncselekményt emelek ki, amelyek tipikus elkövetési magatartása valamilyen módon kapcsolódik az internethez, de legalábbis a számítógéphez.

A *tiltott pornográf felvétellel visszaélés* esetén a gyermeket ábrázoló felvételek megjelenési helye gyakran az internet, hiszen az ellenőrzés nélküli adatáramlás lehetősége a gyermekekkel kapcsolatos bűncselekmények rohamos elterjedését is magával hozta. Erre figyelemmel a törvényhely módosított szövege szerint már nemcsak az illegális felvételeket a weboldalra feltöltő, hanem az is büntethető, aki az ilyen felvételeket a saját számítógépére letölti („megszerez”), illetve azon tárolja.²³ Azonban csak a szándékos elkövetés bűncselekmény, ennek meg-

21 Ezt a „beugrató” manővert nemritkán szakértők használják a rendszer töréstartásának mérésére.

22 Persze a dematerializált értékpapírról is kiadható nyomdai kivonat (a tulajdonosi minőség igazolásaként), de a papír alapú tanúsítványon fel kell tüntetni, hogy az nem értékpapír. 2001. évi CXX. törvény a tőkepiacról, 7. § (1).

23 Az elkövetési magatartások körét a 2001. évi CXXI. törvény tette teljessé.

felelően a büntetőeljárás feladata annak tisztázása, hogy a vizsgált személy tudtával, vagy a nélkül került a felvétel a számítógép memóriájába. A törvény ugyanakkor nem kívánja meg, hogy a felvételeket kifejezetten a nemi vágy felkeltésére tartsák. A büntetőeljárás megindulásához tehát elegendő, ha az illető számítógépén megtalálják a szóban forgó felvételeket.²⁴

A szerzői alkotások listája a számítógépes programalkotás megjelenésével kibővült. Szerzői alkotásnak minősül a szoftver, valamint a felhasználói, illetve az operációs rendszer is. A szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértésének²⁵ gyakori megnyilvánulási formája az illegális szoftvermásolás. Ez manifesztálódhat másvalaki számítógépes programjának és a hozzá tartozó dokumentációknak a saját winchesterre vitelében. További feltétel, hogy a másoló szerzői díjat ne fizessen, és a tevékenységével összefüggésben a szoftver szerzőinek vagyoni kára keletkezzék (BH, 2000/288.). Jellegzetes elkövetési magatartás a jogtisztá szoftver cégen belüli, összes komputerre történő tömeges átmásolása. (Egyetlen, úgynevezett biztonsági másolat készítése természetesen megengedett.)²⁶

A szerzői vagy a szerzői joghoz kapcsolódó jogok védelmét biztosító műszaki intézkedés kijátszása²⁷ sui generis jellegét az adja, hogy a szerzői jog megsértését teszi lehetővé, illetve könnyíti meg – jogosulatlanul. Ilyen például szoftverek adatainak megváltoztatására alkalmas programok kifejlesztése. Manapság egyre gyakoribb valamely mű (például film) interneten történő lejátszása, ezáltal széles körű megismertetése. Így a bűncselekmény védett jogi tárgyai közé tartozik az internetes közvetítés is.

24 Lehet, hogy a nyomozó hatóság az illegális tartalmú képekre előbb bukkan rá, mint hogy azonosítaná azokat az elkövető számítógépén. Ilyen esetben az alapos gyanú közléséhez elegendő a felhasználónév és az IP-cím ismerete, amely alapján kétségtelenül detektálható az elkövető gépe.

25 Megállapította a 2001. évi CXXI. törvény. Hatályos 2002. április 1-jétől. Btk. 329/A §.
26 A témáról lásd még: Schukkert András: A magyarországi számítógépes bűnözés helyzete, a szoftverek illegális használata. Belügyi Szemle, 1995/13., 117–123. o.; Pálos György – Jekler Rudolf: A szoftverek szerzői jogvédelme Magyarországon és a nemzetközi gyakorlatban. Belügyi Szemle, 1995/13., 37–46. o.; Deli Gergely: Szoftverkalózok. Cash-flow, 2002/9.

27 Megállapította a 2001. évi CXXI. törvény. Hatályos 2002. április 1-jétől. Btk. 329/B §.

Egyes bűncselekmények nem feltételezik okvetlenül a számítógép közbeiktatását, tipikus elkövetési helyük mégis az internet. Ilyen a kábítószerrel visszaélés, a kábítószer készítésének elősegítése, a közösség elleni izgatás, az embercsempészség, a tiltott pornográf felvétellel visszaélés bűncselekménye is. A technika fejlődése és az elkövetők kvalifikáltsága ma már lehetővé teszi a bűncselekmények széles skálájának elterjedését a világhálón. A felsorolás ezért nem lehet teljes.

A jogharmonizációs törekvésekre tekintettel e helyütt nemcsak a hazai szabályozást, hanem a jelenség nemzetközileg elfogadott definícióit, továbbá a kezelési előirányzatokat, stratégiákat is ismertetem.

Nemzetközi dokumentumok

Az Európa Tanács 1989-es ajánlása a hacker-probléma megfogalmazásával kapcsolatban felismerte a számítógéppel elkövethető bűncselekmények elterjedését.²⁸ Ennek alapján az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1990-ben javasolta először a tagállamainak, hogy a törvényeik módosításánál, illetve alkotásánál vegyék figyelembe a számítógéppel kapcsolatos bűnözés szükségességét. A bizottság már ekkor utalt azokra az eljárásjogi problémákra, amelyek e speciális környezetben elkövetett bűncselekmény nyomozása, illetve bizonyítása során felmerülhetnek.

A bizottság javasolta, hogy a számítógépes környezetben végzett nyomozások során az általánosnál jóval szélesebb körben lehessen előírni a bizonyítékok kiszolgáltatásának kötelezettségét. Szó volt a bizonyítási teher részleges áthárításának lehetőségéről. Továbbá kérdéseket vethet fel a jelenség szabályozásában a bizonyítékok összegyűjtésének tárolásának és személyes adatokkal történő összekapcsolásának, valamint a számítógépes nyilvántartás bizonyítékként felhasználásának megengedhetősége is.

28 Council of Europe (1989), Recommendation No. R (89) 9 of the Committee of Ministers to Member States on Computer-related Crimes.

Az 1989-es ajánlás nem határozta meg a komputerbűnözés definícióját. A fogalom meghatározása helyett megadták a komputerbűnözés elleni fellépés alternatíváit. Kialakították a számítógépes bűnözés elkövetési magatartásának módozatait. Létrehoztak egy a jogalkotók által mindenképpen követendő úgynevezett minimális listát, és egy az adott ország társadalmi berendezkedéséhez és jogrendjéhez igazodó fakultatív, választható listát. A minimális lista a számítógépes manipulációt (számítógépes csalást, a számítógépes hamisítást), a számítástechnikai rendszerbe való jogellenes beavatkozást (a számítógépes adatok vagy programok károsítását, a számítógépes szabotázst), a kémkedést (a jogosulatlan csatlakozást, a bizalmas közlések jogosulatlan „elfogását”), valamint a számítógéppel összefüggő szerzői jogok megsértését (a védett számítógépes program jogosulatlan lemásolását) foglalja magában. Az úgynevezett fakultatív lista pedig a következőket tartalmazza: számítógépes adatok vagy programok jogosulatlan megváltoztatása, számítógépes kémkedés (mint speciális üzleti titoksértés), számítógép jogosulatlan használata (károkozás szándékával, illetve eredményével), valamint védett programok jogosulatlan másolása és használata.

A számítógéppel kapcsolatos bűnözés, annak megjelenési formái, a veszélyek és az aktuális teendők az 1990-es évek végétől számos nemzetközi kongresszus napirendjén szerepeltek. A 2002 áprilisában, Bécsben tartott tizedik kongresszus a bűnözés megelőzéséről és az elkövetőkkel kapcsolatos bánásmódról²⁹ a komputeres bűnözést alapvetően két kategóriára osztja. A szűk értelemben vett kategória magában foglal bármilyen jogellenes manővert, amely a számítógépes rendszerek vagy az általuk tárolt adatok ellen irányul. Tágabb értelemben komputerrel kapcsolatos bűncselekménynek tekinthető minden olyan jogellenes magatartás, amely a számítógépes rendszerek vagy hálózatok ellen irányul, ideértve az illegális tulajdonba vételt, vagy olyan információ számítógép általi hozzáférhetővé tételét, illetve terjesztését, amely önmagában is illegálisnak minősül (például tiltott pornográf felvételek hozzáférhetővé tétele).

29 Crimes Related to Computer Networks. Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Vienna, 10–17 April 2000.

A deklarációm a komputeres rendszerek biztonságának meghatározásánál visszautal az Európa Tanács 1989-es ajánlására. A rendszerbiztonság három mérföldköve a rendszer titkosítása, az adatok elérhetősége és sértetlensége, valamint a gyártási folyamatok védelme. E három alappillért feltételezi a következő magatartások elleni védelmet:

- az illetéktelen behatolás (azaz jog nélküli behatolás illetve jogkör túllépésével történő behatolás) számítógépes rendszerekbe,³⁰
- adatok és számítógépes programok törlése vagy olyan megváltoztatása, amely értékcsökkenést okoz,
- komputerszabotázs (azaz adatok, illetve programok telepítése, megváltoztatása, törlése vagy elhallgatása, azzal a szándékkal, hogy a számítógép vagy telekommunikációs rendszer működését megakadályozzák),
- adatok illetéktelen „elfogása”, azaz feltartóztatása,
- számítógépes kémkedés (azaz üzleti titok jogosulatlan megszerzése, illetve közzététele, akár károkozási, akár jogellenes haszonszerzési céllal).

A deklarációm a szerint is elválasztja a bűncselekményeket, hogy a komputer azok elkövetési tárgya, vagy csupán eszköze. Azokat a bűncselekményeket, ahol a számítógép csak az elkövetés eszköze, tovább bontja tartalmában illegális (tiltott pornográf felvételek közzététele, rasszista, vallásellenes, rágalmazó kifejezések használata stb.), illetve illegálisan terjesztett (tiltott áruk és szolgáltatások, úgymint drog, vagy egyes narkotikumok terjesztése, valamint tiltott szerencsejáték szervezése) szolgáltatásokra.

A 2002. évi bécsi dekrétum a technika mai állásának megfelelő, naprakész meghatározást ad a számítógéppel kapcsolatos kriminális viselkedés módozataiból. Nemzetközi viszonylatban komputeres hálózattal visszaélésnek minősülhet különösen a jogsértő kommunikációs kifejezések használata (rasszista, xenofób megjegyzések, gyűlöletkeltés) a hálón, valamint illegális áruk profitszerző célzatú forgalmazása, kereskedelme (kábitószer-kereskedelem), ahol az elkövetőt maga a spe-

³⁰ Ez a kategória a magyar jogban a 2002. április 1-jétől hatályos úgynevezett hackertörvénynek felel meg. Beiktatta a 2001. évi CXXI. tv. 57. §-a. Btk 300/C § Számítástechnikai rendszer és adatok elleni bűncselekmény.

ciális közeg – a rejtve maradás, az azonosíthatóság alacsony kockázata – vonzza. A tanácskozás kiemelte, hogy mind nemzeti, mind nemzetközi szintű fellépésre szükség van. Egyes országok nem tekintik komoly problémának e speciális bűnelkövetési formát – nem igazítják a fejlődéshez a jogszabályokat, nem fektetnek hangsúlyt a nyomozás szakszerűsítésére. Ha az egyes országok nem (vagy nem megfelelően) lépnek is fel a kiberbűnözés ellen, akkor is utat kell nyitni a nemzetközi együttműködés felé – a többi ország védelme érdekében. A bűnüldözésben szemléletváltásra van szükség. A deklarátum e helyütt utal az úgynevezett „adatmennysziget”-re, amelyek az elkövetőnek tettenérés esetén is büntetlenséget biztosítanak.³¹

A dokumentum a nyomozási nehézségekkel kapcsolatban a következő kérdéseket veti fel: Jogosult-e a nyomozó hatóság arra, hogy ne csak a vizsgált komputer, hanem az azzal kapcsolatban lévő más számítógép adatbázisából is bizonyítékokat gyűjtsön? (Ha ily módon nem terjesztik ki a keresést, az lehetővé teszi a – bizonyítékként felhasználható – adatok megváltoztatásának, illetve törlésének kockázatát.) A bizonyítékgyűjtés érdekében jogosult-e a nyomozó hatóság szakértője elindítani, illetve megnyitni a számítógépet anélkül, hogy arra a felhasználó felhatalmazta volna? Sérti-e a tulajdonosi jogokat a számítógép és összes tartozéka bizonyítékként történő lefoglalása? Egyáltalán: elég-e lefoglalni a számítógép merevlemezén tárolt adatokat – a gép elvitele nélkül? Felhasználható-e bizonyítékként a lemezen tárolt adat, amelynek tartalma könnyen, nyom nélkül megváltoztatható? Ha igen: nem sérti-e a közvetlen bizonyítás elvét az elektronikus adathordozó felmutatása? Mennyiben vehető igénybe a rendszergazda/szolgáltató közreműködése a bizonyítékgyűjtéshez, illetve az elektronikus lehallgatáshoz?

Az Európa Tanács 2001 novemberében, Budapesten elfogadta a számítástechnikai bűnözésről szóló egyezményt.³² A tagállamok megállapodtak egy 24 órás, éjjel-nappal működő kapcsolattartási pont létre-

31 Az „adatmennyszigetokről” lásd a Dilemmák című fejezetet.

32 A számítástechnikai bűnözésről szóló egyezményt 2001. november 23-án, Budapesten írták alá. Convention on Cybercrime, ETS no. 185, Council of Europe.

hozásában. A hét minden napján elérhető készenléti szolgálat segíti a számítástechnikai adatokkal és rendszerrel összefüggő nyomozások sikerét. Azonnali segítséget nyújt az elektronikus bizonyítékok összegyűjtésében, technikai tanácsokat ad, adatokat őriz meg. A megfelelően képzett és felszerelt személyzettel rendelkező egységek a gyanúsított tartózkodási helyének felkutatásában is közreműködnek.

Dilemmák

Magánszféra és ellenőrizhetőség

A véleménynyilvánítás és az információáramlás szabadságát hazánkban több jogszabály is deklarálja.

Az alkotmány az alapvető jogok és kötelezettségek fejezetében ki mondja, hogy *„... mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára”*. Ez a jog magában foglalja *„... azt a szabadságot, hogy vallását és meggyőződését mindenki (...) nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthassa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolhassa vagy taníthassa”*. Mindenkinek joga van *„... a szabad véleménynyilvánításra, továbbá arra, hogy a közérdekű adatokat megismerje, illetőleg terjessze.”*³³

Az információszerezés és -áramlás szabadságát az adatvédelmi törvény is garantálja: *„Az állami vagy helyi önkormányzati feladatot, valamint jogszabály által meghatározott egyéb feladatot ellátó szerv és személy (...) a feladatkörébe tartozó ügyekben (...) köteles elősegíteni a közvélemény pontos és gyors tájékoztatását.”* Ezen szervezeteknek *„... lehetővé kell tenniük, hogy a kezelésükben lévő közérdekű adatot bárki megismerhesse...”*³⁴

Sem az adatvédelmi, sem pedig a reklámtevékenységről szóló törvény³⁵ nem tesz különbséget az online és a „közönséges” adat között, te-

33 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról, 60–61. §.

34 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról, 19. §

35 1997. évi LVIII. törvény a gazdasági reklámtevékenységről.

hát mindkét jogszabály az interneten közzétett adatra, információra is vonatkozik. Másfelől azonban a védett jogi tárgy, azaz az elektronikus közegben megjelenő adat és információ fogalma meghatározatlan marad.

Az elektronikus kereskedelemről szóló törvény szerint az „*információ: bármely, elektronikus úton feldolgozható, tárolható, továbbítható adat, jel, kép, tekintet nélkül arra, hogy annak tartalma jogi védelemben részesül-e*”. A törvény az információs társadalommal összefüggő szolgáltatás fogalmát is meghatározza, amely „*elektronikus úton, távollevők részére, ellenszolgáltatás fejében nyújtott szolgáltatás, (...) továbbá mindazon ellenszolgáltatás nélküli, (...) az igénybevevő egyedi kezdeményezésére nyújtott szolgáltatások, amelyek (...) nem az alkotmány által biztosított véleményszabadság gyakorlásának körébe tartoznak*”.³⁶

A számítógépes, illetve az interneten elkövetett bűncselekmények az elkövetőnek anonimitást biztosítanak. Legalábbis a felismerhetőség veszélye jóval kisebb, mint a hagyományos közegben megvalósított bűncselekményeknél. A betörés a nyomozó hatóságok közötti nemzetközi információáramlás révén viszonylag egyszerűen lekövethető. Ha tehát észlelik a bűncselekményt, nagy valószínűséggel a forrás-komputert is megtalálják. A háló azért vonz hatalmas elkövetői tömeget, mert ebben a közegben a legkisebb a bűncselekmények észlelésének kockázata. A kiberbűnözés e specifikuma megnehezíti a cselekmények vizsgálatát, a nyomozást. A nyomozásban, illetve a bizonyítékgyűjtésben a rendszer üzemeltetőjének, a szolgáltatónak lehet nagy szerepe. Mindazonáltal a nyomozás során nem szabad szem elől téveszteni a magánélet sérthetlenségéhez fűződő alapvető emberi jogokat sem. A privát szféra és az ellenőrizhetőség határa nagyon kényes. Az egyensúlyt megtalálni épp a számítógépes bűncselekmények esetében kalandos vállalkozás.

Megfigyelők vagy megfigyelték?

A szolgáltató felelősségét az elektronikus kereskedelemről szóló törvény határozza meg. A szolgáltató fontos szerepet játszhat az internet-

³⁶ 2001. évi CVIII. törvény az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről, 2. § e)-f).

tel kapcsolatos bűncselekmények *felderítése*, valamint *bizonyítása* tárgyában, de a megrendelő (az előfizető) *biztonságának* megóvása, azaz, ha úgy tetszik, a *bűnmegelőzés* terén is meghatározó feladata van.

A szolgáltató a polgári jog szabályai szerint felel a továbbított vagy hozzáférhetővé tett olyan információval okozott jogsérelemért, illetve kárért, amelynek tartalma jogszabályba ütközik. De mentesül a felelősség alól, ha nem ő kezdeményezi az információ továbbítását (például vírusok esetében), nem ő választja meg a dokumentum (például a kéretlen, tömeges reklámok) címzettjét, illetve ha nem ő változtatja meg a továbbításra kerülő információt (azaz nem a szolgáltató az, aki a továbbított mű szerzőjeként jogellenesen önmagát tünteti fel). Ez persze nem zárja ki, hogy a jogaiban sértett a jogsértés megelőzésével, illetve abbahagyásával kapcsolatos követeléseit a szolgáltatóval szemben is érvényesítse.

A szolgáltató – az előfizető védelme érdekében – köteles tájékoztatást adni az alkalmazott információs rendszerek biztonsági fokáról, a felhasználó számára kockázatot jelentő tényezőkről és a megteendő óvintézkedésekről. A felhasználó kérésére kiszűri a meghatározott címekről érkező tömeges elektronikus leveleket (spam, azaz e-mail-bombázás). A nagy tételben érkező kéretlen reklám a számítógépet folytonos válszadásra készíti, s ezáltal képtelenné teszi a védelmi eszközök aktíválására. A kéretlen reklámok, hirdetések távol tartásával a szolgáltató megóvja a felhasználó számítógépét az esetleg beérkező vírusoktól.³⁷

A szolgáltató tehát „*nem köteles előzetesen és rendszeresen ellenőrizni az általa csak továbbított, tárolt, hozzáférhetővé tett információ tartalmát, továbbá nem köteles olyan tényeket vagy körülményeket keresni, amelyek jogellenes tevékenység folytatására utalnak*”.³⁸ Másfelől, a felhasználó magánszférájának tiszteletben tartása érdekében a hazai jog nem is teszi lehetővé, hogy a rendszer üzemeltetője állandó „szűrőtevékenységet” végezzen. A szolgáltató elsődlegesen a saját számítógépparkjának védelmére fekteti a hangsúlyt.³⁹

37 Uo. 4. § (3) 7–12. §

38 Uo. 7. § (4)

39 Az egyes, meghatározott címekről érkező tömeges e-mail-forgalmat maga a szolgáltató sem engedi át a rendszerén, ha ez az adatforgalom saját számítógépparkjának biztonságát veszélyeztetné.

Jogrendszerünk nemcsak a rendszergazdának, illetve a szolgáltatónak nem engedi meg a figyelőtevékenységet. A nyugat-európai és az egyesült államokbeli kutató-szűrő jellegű felderítési stratégiától eltérően a hazai nyomozás alapvetően elkövetőspecifikus – legalábbis a titkos nyomozást illetően. A távközlési szolgáltatók és a titkos információgyűjtésre felhatalmazott szervezetek együttműködésük rendjét és a megfelelő be rendezések kifejlesztését, beépítését, használatát jogszabályokban fektették le.⁴⁰ Az információgyűjtést bűncselekmény gyanúja esetén csak az arra feljogosított szervek kezdeményezhetik. A megfigyelés és információgyűjtés megrendelés alapján történik, és célszemély-orientált. Konkrét megkeresésre, konkrétan meghatározott célszemélyre, illetve hívószámra irányulhat. Így természetesen jóval kevesebb bűncselekményt lehet észlelni, azaz kisebb a preventív hatás is. Erre a rendszerre inkább a bűnözés követése, mintsem a vele való lépéstartás jellemző. (Bár a hálózathoz kapcsolódó bűncselekmények tekintetében – jellegéből adódóan – nyugaton is óriási a latencia.) Az elkövetőspecifikus szemlélet előnye, hogy megvédi a jogkövető állampolgárokat a hatóság magánéletbe történő begyűrűzésétől, ezáltal jobban érvényesül a személyiségi jogok tiszteletben tartásának elve. A teljes képhez ugyanakkor hozzátartozik, hogy a célorientált megfigyelő rendszer kiépítése és fenn tartása is jóval olcsóbb, mint a szűrő-kutató jellegűé.

Ha azonban nem titkos információgyűjtésről van szó, a nyomozás lehet szűrő jellegű is. Szó esett arról, hogy a büntetőeljárás megindulásához az is elegendő, ha a számítógép memóriájában tiltott pornográf felvételt talál a hatóság. De a nyomozás fordított irányú is lehet. Abban az esetben, ha az eljárás bejelentés vagy hatósági észlelés alapján indul, a nyomozó hatóság kapcsolatba lép a szolgáltatóval. A szolgáltató rendelkezésre bocsátja az illegális oldal készítőjének felhasználónevét, valamint IP-címét, amelyek segítségével egyértelműen lekövethető a

40 75/1998. (IV. 24.) kormányrendelet a távközlési feladatokat ellátó szervezetek és a titkos információgyűjtésre felhatalmazott szervezetek együttműködésének rendjéről és szabályairól; 2001. évi XL. törvény a hírközlésről; 1995. évi CXXV. törvény a nemzetbiztonsági szakszolgálatokról.

jogellenes tartalmú információ forrása. Ebben az esetben a nyomozás tehát megfordítva zajlik: nem a gépen találják meg az információt, hanem az illegális információhoz keresnek egy gépet.

A nyomozás során lefoglalási gondok merülhetnek fel. A nyomozó hatóság általában nemcsak a merevlemezen található adatok másolatát, hanem a teljes gépet, annak összes tartozékával együtt lefoglalja és elszállítja. Ez a gyakorlat főleg az adminisztrációs torlódást és tárolási nehézségeket indukál. Nem beszélve arról, hogy a berendezések elszállításával a vizsgált gazdasági egység munkáját hátráltathatják, továbbá a tulajdonhoz és az adatvédelemhez fűződő jogok is sérülhetnek.⁴¹

Bizonyíthatóság

A számítógépes bűncselekmények, jellegükből következően, nehezen bizonyíthatók, azonban e téren is felvetődik a szolgáltató szerepe.

A rendszergazda kötelessége a folyamatos naplózás, azaz a rendszeren keresztülmenő adatok mozgásának regisztrálása. A rendszergazda ebből a célból úgynevezett *log fájlokat* készít, amelyekből (akár nyomozó hatósági) kérésre visszakereshetők az illegális (például tiltott pomográf felvételeket vagy kábítószer-fogyasztásra felhívást tartalmazó) weboldalt működtető adatai (melyik előfizetői gépről származik az anyag, mikor tették fel stb.). A szabályozás hiányossága miatt azonban a log fájlokat eredeti megjelenési formájukban (általában CD-lemezek) a bírói gyakorlat nem fogadja el bizonyítékként. Az elfogadhatóság kérdése, legalábbis ez ideig, szabályozatlan maradt. Ez rendben is lenne, tekintve, hogy a log fájlok tartalma (lemez alakban) könnyen manipulálható, tehát nem is volna helyes megbízhatóságukat feltételezni a bűncselekmény bizonyításában. A megoldás a naplókönyvek felvétel utáni azonnali kinyomtatása lenne. Ez azonban nagy mennyiségű adatállományt jelent. A társaságok pedig nem preferálják a nagy tárolókapacitást és anyagi befektetést igénylő papír alapú megjelenítést.

41 A szakértő nincs jelen a lefoglaláskor, általában a lefoglalást követően rendelik ki. Így gyakorlatilag nincs, aki a szükséges adatokat a helyszínen kiválassza és lemeze mentse.

A rendszer üzemeltetőjével szembeni jogi követelményekről már szóltam az előzőekben (tájékoztatás a biztonsági előírásokról és kockázati tényezőkről, bűncselekmény észlelése esetén megfelelő magatartás tanúsítása stb.). Ha eleget tett a jogszabályi előírásoknak, a szolgáltató mentesülését maga a törvény is deklarálja. Világos tehát, hogy a szolgáltató nem büntethető az előfizető cselekményéért. A szolgáltató ugyanakkor – a felelősség alóli mentesülés érdekében – eleve olyan szerződésblankettát írat alá a megrendelővel, amelyben kizárja saját felelősségét arra az esetre, ha a felhasználó tiltott célra használná a hálót. Ennek ellenére, a rendszert üzemeltető cég nem tesz feljelentést akkor sem, ha a hálón illegális oldalra bukkan. Egyfelől, mert nem feladata a „figyelés”, másrészt, mert nem áll érdekében elhúzódó perek folytatása, amelyekben egyáltalán nem garantálható a bizonyítás sikeressége. A „*uakon*” szolgáltatás természetesen tovább növeli a felderítetlenségi, illetve a latencia-mutatókat.

Fakultatív helyszínválasztás – data heavens

Az interneten megvalósítható bűncselekmények egyik specialitása abban áll – s ez adja különös veszélyességüket –, hogy az elkövető számítógépének elhelyezkedésétől függetlenül, bárhol elkövethetők. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az elkövető a világhálón szörfölve megkeresi azokat a helyeket, ahol nem védik az adatokat, illetve ahol az adott cselekmény (például tiltott pornográf felvételek hozzáférhetővé tétele, kábítószer fogyasztására felhívás) nem büntetendő. Az ilyen helyek az elkövető szempontjából az úgynevezett „*adatmennysziget*” (*data heavens*). Bármely állam polgára is az elkövető, még leleplezés esetén sem kell tartania a büntetőeljárástól.⁴²

Újabb kérdést vet fel az elkövetés és a tényleges megjelenés helye között feszülő ellentét. Azazhogy az elkövető számítógépének a helye vagy a weboldal megjelenési helye domináns-e a büntetőeljárás lefoly-

42 A témáról lásd: Crimes Related to Computer Networks. Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Vienna, 10–17 April 2000.

tatását illetően. A közelmúltban egy ausztrál bíróság precedensértékű ítéletet hozott, amely megkísérli a kérdés megválaszolását. E szerint az interneten terjesztett anyagban elkövetett rágalmozás miatt abban az országban lehet pert indítani, ahol az inkriminált anyag olvasható. A rágalmozás bűncselekményének védett jogi tárgya a megsértett személy környezetében, róla kialakult értékítélet. A sértett személye abban a környezetben azonosítható, ahol él, hiszen abban a társadalmi közösségben ismerik. Ennek megfelelően, a (büntető- és/vagy polgári) per lefolytatására és ítélet meghozatalára is abban az országban van lehetőség, ahol a sértett életvitelszerűen lakik. Az ítélet indoklása szerint ezek a szabályok az interneten és a rádióban, a televízióban sugárzott, a telefonon és a szóban tett kijelentések esetében is érvényesek.⁴³

„Láthatatlan” elkövetők

Az ENSZ többek között nem hivatalos informáló dokumentumokban, valamint a Nemzetközi Kábítószer-ellenőrző Bizottság jelentésében hívta fel a figyelmet az internet drogterjesztésben betöltött, egyre fokozódó szerepére.⁴⁴ Az internet IRC-szolgáltatása bárki számára nyitva áll. A chatszobákban nemcsak a drogkészítés rejtelmeibe avatnak be, hanem a drog és a narkotikumok veszélyességének tagadásával, elhallgatásával buzdítanak is a különböző szerek kipróbálására, megrendelésére. A hálón megjelenő kereskedők, dílerok fő célpontjai természetesen a gyerekek és a fiatalkorúak – az egyébként is legvesélyeztetettebb, az újdonságokra talán legfogékonyabb generáció. Megint mások arra használják a hálót, hogy drognak minősülő készítményeket rendeljenek olyan országok online gyógyszeráraiból (*„free pharmacies”*), ahol ez nem törvénybe ütköző, illetve nem szabályozott. Az elkövetők az inter-

43 Forrás: www.index.hu/tech/jog/decss3/ Lásd még:

www.index.hu/tech/jog/adobe3/ www.index.hu/tech/szoftver/mrds továbbá, www.barronsmag.com és www.dowjones.com

44 A témáról lásd: United Nations Report of the International Narcotics Control Board for 2001, INCB New York, 2002. és Information Document, 27 February 2002, United Nations Information Service, Vienna, 2002.

net-kávéházak számítógépeit használják, ahol a tűzfal (amely eredetileg a vírusok elleni védelemre szolgál) „láthatatlanságot” biztosít számukra.

A névtelenség védelmét élvezzi az olyan elkövető is, aki nem vásárol internet-hozzáférést, hanem ingyenes elektronikus levelezőcímről csatlakozva végzi illegális tevékenységét.⁴⁵

Az internetet nem csak a droggal és az egyéb illegális portékával kereskedők lepték el, de előszeretettel használják pénzmosásra – gyors, követhetetlen átutalások sorozatával. A virtuális kaszinók oldalait általában olyan országokban létesítik, ahol azt szabadon megtehetik. Ezek az oldalak természetesen olyan országok állampolgárai által is elérhetők, ahol ez illegális tevékenységnek számít. A világháló elmosta a határokat. Az országhatárokat nem tisztelő bűnözés követhetlenné, kontrollálhatatlanná vált. Ahogy minden állam saját jogszabályokat alkot, úgy a hálón elkövetett bűncselekmények egységes szabályozása is lehetetlen.⁴⁶

A hackerok utáni nyomozás kilátástalan, mert több rendszeren keresztül jutnak el a célszámítógépig. Az egyes rendszerek más-más államhoz tartoznak. Ha csak egy országtól nem sikerül beszerezni a hacker gépének azonosítására szolgáló IP-címet, gyakorlatilag megbénul a felderítés. Nem beszélve arról, hogy a nyomozás hosszú évekre elhúzódhat, ha több államtól kell jogsegélyt kérni.

A külföldön, saját állampolgár által elkövetett bűncselekmény nyomozását könnyítené meg egy számítástechnikai ellenőrző és regisztráló cég léte. A stratégia lényege, hogy minden internet-elérést biztosító országban (tehát gyakorlatilag bárhol a világon) csak ez az egyetlen szervezet szolgáltatthasson a felhasználónak IP-címet.⁴⁷ A társaság így

45 Ilyen ingyenes elektronikus levelezési cím létesítésére alkalmas például a freemail. Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy a freemail-címek manapság már lekövethetők, amióta az egyik távközlési szolgáltató megvásárolta, és a freemail-forgalom nyom követésére is log fájlokat készít, mint rendszeren.

46 A témáról lásd: Jármay, Tibor: Fantomnet – avagy anonimitás az interneten. Belügyi Szemle, 2002/4., 151–155. o.

47 Az IP-címet (Internet Protocol) az internet-szolgáltató adja ki a magát regisztráló felhasználónak. Az IP-cím egy 4 darab, egyenként 1 bitnél kisebb számból álló azonosítókulcs, amely az adott felhasználó gépéhez tartozik, így annak azonosítására alkalmas. Az IP-címet a szolgáltató a felhasználói név és a jelszó megadása után adja ki. De az azonosítást lehetetlenné teszi, ha egy IP-cím több számítógéphez kapcsolódik. Márpedig ennek előfordulási lehetősége nagy, mivel a megrendelő bármilyen azonosítót bediktálhat.

Forrás: <http://searchnetworking.techtarget.com/Definition/>

szavatolná, hogy egy IP-címét csak egyszer adjanak ki, így a címhez tartozó személy, illetve számítógép is lekövethető lenne. A szervezet nemcsak információszolgáltatást láthatna el az egyes nyomozó hatóságok számára, hanem egységes szabályokat is kidolgozhatna, például megalkothatná a szolgáltatók és a hatóságok kommunikációs rendjét.

A hacker kétarcúsága – legal hacking

Az előzőekben már szó esett arról, hogy a 2001. évi CXXI. törvény büntetendővé tette – károkozási szándékra, illetve jogtalan haszonszerzésre tekintet nélkül – a számítástechnikai rendszerbe jogosulatlanul belépőt is. Ezáltal büntetés fenyegeti a hackert, aki (általában) bárminemű károkozási szándékot nélkülözve tör fel biztonsági kódokat, és lép be idegen rendszerekbe.

A hacker helyzete – speciális funkciójából eredően – meglehetősen paradox. Bruce Schneider neves számítógépes biztonsági szakértő szerint a hacker olyan személy, aki – intellektuális kíváncsiságból vagy pusztán élvezetből – a rendszerek korlátait próbálja felderíteni.⁴⁸ A Hálózati értelmező szótár a hackert olyan technofil embernek tekinti, „*aki a szoftverek és a hardver eszközök működésének minél alaposabb megismerését, teljesítményük maximális kihasználását, a számítógépes és telekommunikációs rendszerek gyenge pontjainak felderítését, és nehéz programozási feladatok megoldását élvezzi, célja nem a (szándékos) károkozás*”.⁴⁹ A hacker pókszerűen terjeszkedik. Először feltör egy gépet (illetve az ahhoz tartozó biztonsági rendszert), majd az ismert technikákat alkalmazva több más gépet „szerez” magának, amelyekről aztán újabb gépekre jut el. Eközben ügyel a nyomok eltüntetésére, valamint saját menekülése biztosítására olyan hátsó ajtókat (*back door*) épít ki, amelyeken bármikor visszaléphet a feltört gépről az előző rendszerbe.⁵⁰ A cél nemritkán a hírnévszerzés és -őregbtítés a magyar hackertár-

48 Schneider, Bruce: *Secrets & Lies, Digital Security in a Networked World* Wiley Computer Publishing. John Wiley and Sons Inc., 2000

49 Drótos László: Hálózati értelmező szótár. Forrás: www.index.hu

50 Mariann, Flammich: Hackerek. Vázlat a magyar hacker szubkultúráról. Média kutató, 2002/8., 14. o.

sadalomban.⁵¹ A hacker jóindulatát mi sem példázza jobban, mint egyeseknek az a szokása, hogy üzenetet hagyjanak a feltört oldalakon – figyelmeztetve a rendszergazdát a kijavítandó hibákra. (A támadás természetesen rosszindulatból, bosszúból, tehát károkozási szándékkal is történhet. Az esetek túlnyomó részében azonban az indíttatás a kísérletezés és a hímvészítés.)

Az igazi hackerek jelentős gyakorlattal rendelkeznek, gyakran nagyobb, mint a rendszer eredeti tervezői. Nem csoda tehát, hogy gyakorta kérnek fel hackert független szakértőnek akár egy nyomozás során, akár valamely rendszer „útésállóságának”, biztonsági fokának tesztelésére. Hazánkban is működnek már olyan társaságok, amelyek kifejezetten szakértő rendszertesztelő, azaz *legal hacking* szolgáltatást nyújtanak. A felkért társaság, illetve személy a megszabott idő alatt megpróbál bejutni a megrendelő rendszerébe.

A hackereknek nagy szerepe van a mások által tervezett számítógépes programok fejlesztésében. Tulajdonképpen ők a kibervilág technikai korszerűsítésének katonái. Emellett, a rendszerek biztonságossá tételében játszott jelentős szerepük nyomán, generálprevenációs funkciót is betöltenek.

A hacker tevékenységével akkor is kimeríti a *számítástechnikai rendszer és adatok elleni bűncselekmény*⁵² fogalmát, ha semmiféle károkozó szándéka nincs, csupán belép az adott rendszerbe. A büntetőjogi fenyegetettség miatt a rendszerfejlesztő szándékkal feltárt hézagok, hiányosságok is rejtve maradnak, a szakértő együttműködési hajlandósága csökken. E helyütt a jogalkotó nyilván nem számolt az információs társadalom előrehaladásának, korszerűsítésének törvénytörő kívánalmával.⁵³

A másik ellentmondást itt is a bizonyíthatóság–rejtve maradás dilemmája jelenti. Egy rendszerbe ugyanis úgy is be lehet lépni, hogy an-

51 E réteg napjainkban körülbelül 25-30 főt számlál (vö. Flammich: Uo. 7. o.). A hackerek szakértelmét mi sem mutatja érzékletesebben, mint hogy kevesen vannak. Csak kevesen rendelkeznek megfelelő intelligenciával, érdeklődési körrel és szakértelemmel (mindezzel együtt) ahhoz, hogy hackemek mondhassák magukat.

52 Btk. 300/C. § (1)

53 A hacker Janus-arcú szerepéről lásd még: A hacker mindig bűnös.

<http://index.hu/tech/jog/hacker>; A hackertörvények ellentmondásai

<http://index.hu/tech/jog/hackbtk>; Máthé György: Hívatlan látogatók. Cash-flow 2002/9.

nak ne maradjon nyoma, tehát a belépő gépe ne legyen visszakövet-
hető. Ebből következik, hogy csak az „ügyetlen”, a maga után nyomot
hagyó hackert lehet felkutatni. Az igazi szakértők rejtve maradnak. De
nem ez utóbbiak jelenthetnek – éppen szakértelmük folytán – nagyobb
veszélyt a társadalomra? (Legalábbis, ha a törvényalkotó logikáját kö-
vetjük, mindenképp felmerül ez a kérdés.)⁵⁴

Osszegezés

*„...a huszadik század végén (...) az új vizualitási formák teljes körű szét-
terülésével és meghonosodásával olyan új kulturális értékrendszer ala-
kult ki, amelynek értelmezése sokáig nehéz feladat lesz. Annyi bizonyos,
a világ megkettőződése kézzelfogható és virtuális metszetekre azzal is
együtt jár, hogy a realitás/irrealitás tömegmérétekben és rendszeresen
helyet cserélhet”* – mondja Kéri László az ezredvég legszembetűnőbb
jelenségéről, a vizuális tömegkultúráról.⁵⁵

Ha úgy tetszik, a XX. század végének nagy újítása, az internet is a
tömegek vizuális tapasztalás és információ utáni éhségét hivatott kielé-
gíteni. A globalitás e virtuális jelensége a bűnelkövetők számára is ki-
szélesítette a teret. A technika rohamos fejlődése olyan helyzeteket pro-
dukál, amelyek a bűncselekmények megvalósítására újabb és újabb
lehetőségeket kínálnak. A jogalkotásnak azonban egyre nehezebb lé-
pést tartania a technikai fejlődéssel.

A számítógép, az egymással összekapcsolható, átjárható hálózatok
elmoszák az országhatárokat. Az új közegben megvalósuló bűncselek-
mények észlelése, felderítése, bizonyítása eddig nem tapasztalt problé-
mákat vet fel.

Ugyanaz az ember másképp viselkedik a való életben, s másképp
a kibertérben. A személytelenségbe burkolózva olyan dolgokat is meg-
tesz, amelyeket, egy másik ember cselekedeteként, végletesen elítélne.
A világhálón felszabadulnak a gátlások, s lassanként elmosódnak a két

54 Az ehelyütt megfogalmazott dilemmáról lásd még: Schneider, Bruce: i. m.

55 Kéri, László: Mit hagy ránk a század? Belügyi Szemle, 2000/1., 33. o.

világ határvonalai. A háló társadalma nem termelt ki speciális etikettet, itt a való világ „normakövető magatartása” nem létezik. Az egyébként tisztességes, jogkövető állampolgár, aki lehet, hogy életében egy rágógumit sem lopott el, a hálóra csatlakozva súlyos bűntetteket követ el – és még az sem biztos, hogy ezzel tisztában van.

A számítógépes szakemberek által teremtett új világ által leginkább veszélyeztetettebbek a gyerekek, akikben még nem értek meg a normakövetés tendenciái. Természetük még képlékeny, alakítható. A fiatalok azt a magatartásmintát sajátítják el, amivel legtöbbször találkoznak. Ha az iskola mellett (vagy épp az iskolában) a legtöbb időt a világháló önmagából kifordult, kötött viselkedési szabályok nélküli, agresszív közegében, felügyelet nélkül töltik, annak felnőttkorban beláthatatlan következményei lehetnek.

IRODALOM

Deli Gergely: Szoftverkalózok. *Cash-flow*, 2002/9.

Drótos László: Hálózati értelmező szótár. Forrás: www.index.hu

Flammich, Mariann: Hackerek. Vázlat a magyar hacker szubkulturáról. *Médiakutató*, 2002/8.

Jármy Tibor: Fantomnet – avagy anonimitás az interneten. *Belügyi Szemle*, 2002/4.

Kéri László: Mit hagy ránk a század? *Belügyi Szemle*, 2000/1.

Máthé György: Hívatlan látogatók. *Cash-flow* 2002/9.

Pálos György – Jekler Rudolf: A szoftverek szerzői jogvédelme Magyarországon és a nemzetközi gyakorlatban. *Belügyi Szemle*, 1995/13.

Pusztai László: Számítógép és bűnözés. In: **Gödöny József (szerk.):** Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 26. KJK, Budapest, 1989

Schneider, Bruce: *Secrets & Lies, Digital Security in a Networked World* Wiley Computer Publishing, John Wiley and Sons Inc., 2000

Schukkert András: A magyarországi számítógépes bűnözés helyzete, a szoftverek illegális használata. *Belügyi Szemle*, 1995/13.

Tóth Mihály: Gazdasági bűnözés és bűncselekmények. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002

A környezetvédelmi büntetőjog szabályozása egyes európai országokban*

A környezetvédelem napjaink legfontosabb globális problémái közé tartozik, amely hazánk Európai Unióhoz történő csatlakozásának előkészítése során is nagy hangsúlyt kapott. Bár a büntetőjogi szabályozás teljes harmonizációja egyelőre nem követelmény, érdemes szemügyre venni, hogy kontinensünk különböző régióinak egyes országai milyen megoldásokat alkalmaznak. A tanulmány nyolc országot (Franciaország, Olaszország, Svédország, Németország, Oroszország, Lengyelország, Ukrajna, Szlovénia) büntető törvénykönyvét tekinti át abból a szempontból, hogy azok miként védelmezik a természeti és az emberi környezetet. Tárgyalja az említett bűncselekmények területén a büntető- és közigazgatási jog kapcsolódását, vizsgálja, hogy milyen szankciókat alkalmaznak az érintett országok, végül pedig kitékint a jogi személyek büntetőjogi felelősségének kérdéseire is.

Bevezetés

Környezetünket a XX. századig elsősorban a természet spontán változásai határozták meg. A természet és a társadalom kapcsolatait a kezdetektől sajátos körforgás jellemezte, mindez azonban hosszú évezredekken keresztül egyensúlyban maradt. Valószínűleg csak a nagyipar megjelenése, az energiaszükséglet megsokszorozódása és az épített környezetnek a természettel szembeni hódításai indították el azokat a változásokat, amelyek következményeként az emberi tevékenységek és a természet konfliktusa az egyik meghatározó globális problémává súlyosodott. Napjainkban az iparosodással, a közlekedéssel, a kommunikációval, valamint a környezetszennyezéssel párhuzamosan rohamosan növekednek a civilizációs szükségleteket kielégítő társadalmi mű-

* A tanulmány forrásául szolgáltak a külföldi büntető törvénykönyvek Igazságügyi Minisztérium által készített nyersfordításai.

veletek által okozott károk. A savas esők erdőket pusztítanak ki, a folyókba és a tengerekbe került szennyező anyagok megmérgezik az állatvilágot, a vegyi anyagok támadják az ózonréteget, a szénmonoxid-kibocsátás elérte az elviselhetőség határát. Az ökológiai katasztrófák állandó fenyegetést jelentenek. Az ember által keltett legsúlyosabb veszély az, hogy a homo sapiens elveszítheti uralmát a saját gyarapodására kifejlesztett tevékenységei felett. A természet kizsákmányolása a legnagyobb mértékben nem annyira a természetet, hanem magát a társadalmi környezetet és benne az egyes embert fenyegeti.

A környezetvédelem elsődleges célja a testileg és lelkileg ép ember fennmaradásának biztosítása a megfelelő életkörülmények kialakítása, a természet autonómiájának védelme, illetve a társadalmi környezet alkalmazkodó fejlesztése révén. Elsődleges feladat a környezeti ártalmak kiküszöbölése, továbbá a környezetszennyezések megszüntetése. Az egyensúly helyreállítása elsődlegesen kulturális és természettudományos probléma. Kulturális abban az értelemben, hogy a posztmodern kor egyelőre kitart hagyományosan materiális értékei mellett. Ebben az esetben pedig a termelés anyag- és energiaszükségletei nem csökkenthetők. Vannak, akik a fenntartható fejlődésben hisznek, mások pedig a növekedés határait szeretnék kijelölni. Egyesek olyan értékforradalomra várnak, amelyet a természet megszállott és értő védelmezői, néhai Balogh János akadémikus kifejezésével, dematerializációnak neveznek. Gyarapodó társadalom és sértetlen természet csak a természettudományok lendületes fejlődése mellett biztosítható. Ezért a jogász is tisztában van azzal, hogy a feladat a természettudományok hathatós közreműködése és a termelési technológiák, valamint a felhasználói magatartás reformértékű átalakítása nélkül nem valósítható meg.

A környezetvédelemben a büntetőjognak valóban csak „zárkő” funkciója lehet. Minthogy jelen esetben a társadalomra veszélyes magatartásokat olyan tevékenységek sorában kell felismerni, amelyek szinte kivétel nélkül a közösségek javát szolgálják és egy magasabb életnívó elérésére törekszenek, természetes, hogy a veszélyeztető helyzetek kikerülésére első helyen a konszenzusos megoldások kínálkoznak. Ezek nem közjogi, hanem éppenséggel polgári jogi eszközöket igényelnek.

Ezért van jelentősége a civilizisztikai törekvéseknek, amelyek a környezetkímélő szolgáltatásokat kifizetődövé teszik, továbbá olyan piaci szabályozókat léptetnek életbe, amelyek a legfejlettebb védekezési technikák és technológiák alkalmazására ösztönzik a termelőt és a vásárlót egyaránt. Az uniós jog számos megoldást tartalmaz.

A fejlett polgári társadalmak számos olyan szükségletet elégítenek ki a közigazgatás által, amelyeket az egyes ember és a civil közösség a maga erejéből nem lenne képes biztosítani. Az oktatásügytől a kultúrán át az egészségbiztosításig a szakigazgatásnak számos területe jött létre a modernizáció folyamatában. A legutóbbi évtizedek fejleménye a környezetvédelmi igazgatás megszületése, amelyben a résztvevő és együttműködő öngazgatási módszerek ugyanúgy megtalálhatók, mint a hatósági kötelezés, a közigazgatási felelősség megállapítása, a bírságolás és más szankciók bevetése.

A büntetőjognak a környezetvédelemben betöltött helyzetéről a XV. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszus határozata így vélekedik: *„... büntetőszankciók alkalmazására a mértékletesség elvére figyelemmel akkor kerüljön sor, amikor a polgári és közigazgatási szankciók nem megfelelőek, vagy hatástalanok az egyes környezetvédelmi bűncselekmények elleni fellépésben”.¹*

A környezeti bűncselekmények jelenléte a büntető törvénykönyvekben speciális, hiszen olyan kérdések vetődnek fel, amelyek eltérnek a kriminalizálás hagyományos feltételeitől. Az egyik ilyen nehézség, hogy a törvényi tényállásokba foglalt tilalmakat, amelyeknek célja a környezet védelme, összhangba kell hozni a gazdasági fejlődés szükségleteivel. A környezetet veszélyeztető cselekményekben a társadalmilag értéktelen és a gazdaságilag értékes egyáltalán nem különböztethető meg olyan könnyedén, mint az úgynevezett természetes bűncselekmények esetében. *„Konfliktusok alakulhatnak ki a társadalmilag kívánatos gazdasági fejlődés, a profitorientált gazdasági tevékenységek és a környezetvédelem, illetve a rövid távú gazdasági érdekek és a hosszabb*

¹ Resolution of Section I on Crimes against the environment. Application of the general part. In: XVth International Congress of Penal Law, Rio de Janeiro, 4–10 September 1994. International Review of Penal Law, 1995, vol. 66., no. 1–2., p. 50.

*időre szóló ökológiai elvárások között.*² A másik probléma pedig a bűnösség körül érzékelhető. A büntetőjog eszközeit úgy alakították ki az elmúlt kétszáz esztendő során, hogy azok kizárólag az egyedi és bűnös emberi magatartásokat képesek befolyásolni. Ezen a területen két lehetőség kínálkozik, az egyik a környezetre veszélyes tevékenységek olyan megszervezése, ahol a döntésekért vállalt egyéni felelősség jól megragadható, a másik pedig a jogi személyek büntetőjogi felelősségre vonása. A kontinentális megoldások egy része talán az első lehetőség felé mutat, az angolszász jogi kultúra viszont hagyományosan magába integrálja a második változatot is. Ezen a területen is megfigyelhető egy bizonyos konvergencia, amelyre rendszerint a francia példát szokták emlegetni, mint a kódexes jognak egyik mintaállamát, amelyik aggálymentesen befogadta a jogi személy büntetőjogi felelősségre vonásának az eszméjét. Az érvényes, de még nem hatályos magyar megoldás is ezt látszik követni. (Van viszont olyan nézet is, miszerint az, hogy a jogi személy felelősségét a büntetőjog szabályozza, mit sem változtat e felelősségi forma büntetőjogtól idegen jellegén.)

A környezeti bűncselekmények szabályozásának rendszertani elhelyezkedése

A környezetet érintő jogsértések szabályozási helyét tekintve különbségek figyelhetők meg az egyes európai országok között.

Németországban, Ausztriában, Spanyolországban, Portugáliában, Hollandiában, Lengyelországban, Oroszországban, Szlovéniában, Ukrajnában a büntető törvénykönyvben található meg a környezet elleni bűncselekmények.

Vannak országok, ahol a büntető tényállások a környezetvédelemről szóló általános törvényben találhatóak (Dánia, Norvégia, Svájc, Görögország).

2 Görgényi I.: A környezetvédelmi büntetőjog alapproblémái. In: Farkas Á. – Görgényi I. – Lévai M. (szerk.): Ünnepi tanulmányok II. Horváth Tibor professzor 70. születésnapjára. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1997, 21. o.

A harmadik megoldás szerint a védelemre szoruló jogtárgyak jellege szerint, egyes tilalmakat a szakterületet szabályozó speciális törvények tartalmazzák, míg más veszélyeztető tényállásokat a büntetőkódexekben határoznak meg. (Franciaország, Olaszország, Nagy-Britannia, Belgium).³ A rendszertani hely nem csupán formai kérdés. A magyar fel fogás, amelyik a jogágak belső logikai egységének a jogbiztonság és a törvényesség általánosabb szempontjai alapján is nagy jelentőséget tulajdonít, azt szorgalmazza, hogy a környezetvédelmi büntetőjogot az egységes büntetőkódex részeként szabályozzák. Ezen a területen is el kell kerülni az olyan kerettényállások alkalmazását, amelyek a bűncselekmény egyes elemeinek meghatározását alacsonyabb jogforrásra bízzák.

Ami a kodifikációs technikát illeti, a törvényi tényállások megfogalmazásának három lehetséges módjára találunk példákat. Különösen a természetvédelmi célok körében alkalmazható a védett elkövetési tárgyak katalógusa, a kontinentális talpazattól a különböző élettelen és élő organizmusokon keresztül egészen a Földet védelmező ózonpajzsig. A második lehetőség a tilalmazott jogellenes tevékenységek hipotézisbe foglalása, végül pedig azoknak a különösen veszélyes ipari műveleteknek, technikai berendezéseknek és technológiai szabályoknak a definiálása, ahol a veszélyeztető vagy sértő magatartások a működési, avagy a foglalkozási szabályok megsértésével valósulnak meg. A környezetvédelmi büntetőjog kialakításának mindhárom megoldása megköveteli a jogalkotótól a veszélyforrások mérnöki pontosságú ismeretét.

Az általános megjegyzések végére kívánkozik az a megfigyelésünk, hogy noha a vizsgált nyolc országból négy uniós tagország, további kettő pedig tagjelölt, az unió egységes környezetvédelmi szemléletének a büntetőtörvényekben nyoma sincs. Ez annál inkább érthetetlen, hiszen a környezeti veszélyek többsége nem ismeri az országhatárokat. Valószínűnek kell tartanunk, hogy a jövőben kezdeményezés történhet a környezetvédelmi büntetőjog egységes, az integráció egészé-

3 Heine, G. – Meinberg, V.: Environmental Criminal Law in Europe. In: Kaiser, G. – Albrecht, H.-J. (eds.): Crime and Criminal Policy in Europe. Proceedings of the II. European Colloquium, Max-Planck Institute for Foreign and International Penal Law, Freiburg, vol. 43., 1990, p. 7.

re kötelező tényállásainak megfogalmazására, hasonlóan ahhoz, ahogyan az unió pénzügyi érdekeit a Corpus Juris már napjainkban is védelmezi.

Külföldi megoldások a környezetvédelmi büntetőjogban

Nyolc ország büntető törvénykönyvét vizsgáltam meg abból a szempontból, hogy tartalmaznak-e környezetvédelemmel kapcsolatos tényállásokat, és ha igen, melyek ezek a deliktumok. További kérdés, hogy miként egészítik ki egymást a környezetet veszélyeztető jogellenes magatartások tekintetében a büntető- és közigazgatási jog rendelkezései. Nem elemeztük témánk szempontjából az olasz btk-t, minthogy az nem tartalmaz környezetvédelmi speciális törvényi tényállásokat. A környezet- és természetkárosító cselekményeket az általános büntetőjogi védelem körében rendeli büntetni.

Franciaország büntető törvénykönyve (Nouvel Code Penal) nem tartalmaz külön környezetvédelemmel foglalkozó fejezetet. Némi kiterjesztő értelmezéssel az állatok védelmével kapcsolatos büntetőjogi tilalmak említhetők, amelyek az állatok súlyos bántalmazását és a kegyetlen bánásmódot, illetve a gondozásra szoruló háziállatok elhagyását börtönbüntetéssel is fenyegetik. Említésre méltó, hogy az állatok védelmében a törvény az állatvédő mozgalmak számára biztosít védelmi jogosítványokat a „sértettek” oltalmára, ha az állat tulajdonosa ismeretlen. Általában büntetni rendelik az állatviadalok megrendezését, kivéve az olyan történeti és kulturális gyökerekkel rendelkező hagyományokat, mint a bikaviadal (521-1. cikk).

A francia kódex bünteti az állatkísérletekre vonatkozó jogszabályi előírások megsértését is (521-2. cikk).

Ne feledjük azonban, hogy a francia megoldás sem hagyja büntetlenül a környezetre veszélyes magatartásokat. Ebben az esetben arról van szó, hogy az általános sértő és veszélyeztető tényállások egész sora alkalmazható akkor is, amikor a jogellenesség alapja valamely speci-

ális környezetkárosító cselekmény. Hivatkozhatunk az életet és az egészséget sértő vagy veszélyeztető tényállások egész sorára, illetve a vagyoni értékek rongálására, továbbá a bűnös károkozás egyéb büntetendő alakzataira. Megjegyezzük azt is, hogy az ilyen általános büntetőjogi védelem hatékonyságát a speciális normák alkalmazásához képest csak akkor tudnánk megítélni, ha rendelkezésünkre állnának az érintett országokban követett igazságszolgáltatási gyakorlat tényei. Jelen munkámban ennek vizsgálatára nem volt lehetőségem.

A **német** büntető törvénykönyv (BGB) korábban, 1980. július 1-jén hatályba lépett 28. fejezete, amely a Környezet elleni bűncselekmények címet viseli, a következő tényállásokat tartalmazza: vízszennyezés, légszennyezés és zajártalom okozása, környezetveszélyeztető hulladékeltávolítás, berendezés tiltott üzemeltetése, atomfűtőanyagok tiltott szállítása, természetvédelmi terület veszélyeztetése, súlyos környezetveszélyeztetés, gázok felszabadításával való súlyos veszélyeztetés. Ezeket a bűncselekményeket egészíti ki a volt NDK területén hatályos további rendelkezés a környezeti veszély okozásáról.

A BGB huszonkilencedik fejezete tartalmazza a környezetkárosítással kapcsolatos bűncselekményeket.

A vízszennyezést az követi el, aki engedély nélkül valamilyen vízforrást szennyez, vagy összetevőit megváltoztatja (324. §). Büntetendő a kísérlet és a gondatlan elkövetés is.

Talajszennyezést valósít meg, aki közigazgatási előírások megsértésével valamilyen anyagot kever vagy kevertet a talajba, vagy abból valamilyen anyagot eltávolít, és ezáltal mások egészségét, állatokat vagy növényeket, vízforrásokat vagy jelentős vagyoni értékeket veszélyeztet, vagy a talajt nagymértékben szennyezi vagy károsítja. Büntetendő a kísérlet és a gondatlan elkövetés is (324/a §).

Levegőszennyezés valósul meg, ha az elkövető a közigazgatási előírások megszegésével üzem, gép, berendezés üzemeltetése során a levegő összetételét megváltoztatja oly módon, hogy az üzemen kívül mások egészségét, az állatokat és a növényeket, illetve jelentős vagyoni értéket veszélynek tesz ki. A kísérlet is büntetendő.

Továbbá, aki a közigazgatási előírások súlyos megszegésével üzem, gép, berendezés üzemeltetése során jelentős mennyiségű ártalmas anyagot bocsát az üzem környékén lévő levegőbe (325. §). A már említett sajátos érdekegyeztetés példája, hogy a hivatkozott paragrafus rendelkezéseit nem lehet alkalmazni arra, aki a légszennyezést közúti, vasúti, légi vagy vízi járművel valósítja meg.

Zaj, rezgés és nem ionizáló sugárzás keltése akkor állapítható meg, ha az elkövető a közigazgatási előírások megsértésével üzem, berendezés vagy gép üzemeltetése során olyan zajt kelt, amely alkalmas az üzemen kívül más egészségének károsítására. Az is megvalósítja a bűncselekményt, aki a zajvédelmi, rezgésvédelmi vagy sugárvédelmi közigazgatási előírások megsértésével üzem, berendezés vagy gép üzemeltetése során más egészségét, idegen állatot vagy jelentős idegen vagyont veszélyeztet. Itt ismételten kivételt képeznek a közúti, a vasúti, a légi vagy a vízi járművek okozta ártalmak, amelyek megvalósulása nem büntetendő (325/a. §).

A BGB alkalmazásában veszélyes hulladék szabálytalan kezelésének minősül az olyan hulladék engedély nélküli vagy tiltott módon történő kezelése, szállítása, tárolása és elhelyezése, amely betegséget terjeszt, avagy emberre, állatra és a környezetre egyébként veszélyes. Ugyanígy büntetendő, aki a veszélyes hulladékot tilalom ellenére vagy engedély nélkül e törvény hatálya alatti területről kivisz vagy átszállít, illetve aki radioaktív hulladékot hatósági előírások megsértésével nem szállít el (326. §). Ebben a körben büntethetőséget kizáró ok, ha a hulladék káros hatásai nyilvánvalóan csekély mértékűek. Büntetendő a veszélyt keltő berendezések engedély nélküli működtetése, különös tekintettel, az atomenergiával működtetett folyamatokra és a sugárveszélyes műveletekre. Büntetőjogi védelem illeti a sugárzásvédelemmel, a veszélyes hulladékok kezelésével és a természetes vizek oltalmazásával kapcsolatos környezetvédelmi törvények egyes előírásainak betartását is. A büntetőjogi tényállások átfogják a vízművek és berendezések állapotát és a vízminőséget biztosító berendezések és csővezetékek sértetlenségét garantáló szabályok betartását (327. §).

A német büntetőjogi tilalmak kiterjednek a sugárzó és más veszélyes anyagok, illetve áruk engedély nélküli kezelésére (328. §).

Védett területek veszélyeztetésének minősül annak a magatartása, aki a szövetségi szennyezéskibocsátási törvény alapján kiadott rendelet értelmében lég- és zajszennyezéstől különösen védendő vagy gyenge légmozgású területen üzemet működtet. E paragrafus védi az ártalmas ipari tevékenységektől a természetes vízkészleteket és a gyógyforrásokat (329. §).

Súlyos veszélyeztetés méreggel akkor valósul meg, ha az elkövető mérget tartalmazó anyagot vagy mérég összetevőjét terjeszti, és ezáltal valakinek halálát, vagy súlyos egészségkárosodását okozza, illetve sok ember egészsége számára kelt veszélyt (330/a. §).

A német környezetvédelmi büntetőjog jellemzője a törvényi tényállások rendkívül gondos és szinte valamennyi veszélyeztető tevékenységre kiterjedő megfogalmazása, amit a környezetvédelmi közigazgatási joganyag magas szintű kidolgozottsága tesz lehetővé. A veszélyes hulladékok kezelésétől a vízvédelmen át az atomerőművek működtetéséig és a sugárzó anyagokkal való eljárások szabályozásáig a büntető tényállások támaszkodhatnak a környezetvédelem teljes spektrumát átfogó törvényi szabályozásra. A német büntetőjogi megoldások átvétele tehát csak azokban az országokban lehetséges, ahol az érintett közigazgatási joganyag készülsége is megfelelő.

Az **Orosz Föderáció** büntető törvénykönyve IX. fejezetének 26. címében találjuk a környezet és természet elleni bűncselekményeket.

A környezetvédelmi szabályok megszegését valósítják meg a felelős személyek akkor, ha ipari, mezőgazdasági, tudományos és egyéb objektumok tervezése, elhelyezése, építése, üzembe helyezése és üzemeltetése során a szabályok megszegésének következményeként a radioaktív háttérsugárzás jelentős megemelkedése, súlyos egészségkárosodás, állatok tömeges pusztulása vagy egyéb súlyos károk következnek be (246. §).

A környezetre káros anyagok és veszélyes hulladékok kezelési szabályainak megszegése akkor következik be a törvény alkalmazásában,

ha a tiltott veszélyes hulladékok előállítás, radioaktív, biológiai, vegyi anyagok és hulladékok szállítása, tárolása, elföldelése, felhasználása és egyéb kezelése az előírások megszegésével történt, és a cselekmény az emberi életet vagy a környezetet súlyos károsodásnak vagy annak veszélyének tette ki (247. §).

A biztonságtechnikai előírások megszegése mikrobiológiai, illetve más biológiai hatóanyagok vagy mérgező anyagok kezelése során bűncselekményt az valósítja meg, akinek a magatartása egészségkárosodást vagy járványt okozott (248. §).

Büntetendő az állat-egészségügyi, továbbá a növényi betegségekkel és kártevőkkel folytatott küzdelem szabályainak a megszegése, ha az gondatlanságból az állatok között járványt okoz, vagy más súlyos következménnyel jár (249. §).

A vizek szennyezése akkor következik be, ha a felszíni vagy föld alatti vizek, ivóvízforrások beszennyezése, kimerítése vagy a természetes tulajdonságaik megváltoztatása során a cselekmény jelentős kárt okoz az állat- és növényvilágnak, a halállománynak, az erdőgazdálkodásnak vagy a mezőgazdaságnak (250. §).

A légkör szennyezésének minősül a szennyezőanyag-kibocsátás előírásainak a megszegése, továbbá a berendezések, létesítmények vagy egyéb objektumok üzemeltetési előírásainak a megsértése, ha ez a levegő szennyezésével és természetes tulajdonságainak egyéb változásával jár (251. §).

Büntetendő a tengerek szennyezése szárazföldi forrásokból, vagy közlekedési eszközök vagy tengeri építmények hulladékkezelési szabályzatainak megszegésével az egészségre és a tengeri erőforrásokra káros anyagokkal, vagy a tengerek jogszerű használatát gátló anyagokkal (252. §).

Sajátos törvényi tényállásnak tekinthető az Oroszországi Föderáció kontinentális talapzatáról és az Oroszországi Föderáció különleges gazdasági övezeteiről szóló törvény megsértése. Ide sorolható a létesítmények törvénytelen építése az Oroszországi Föderáció kontinentális talapzatán, biztonsági zónák törvénytelen kialakítása körülöttük vagy az

Oroszországi Föderáció különleges gazdasági övezeteiben, továbbá a tengerhajózás biztonságát szolgáló építmények és létesítmények építési, üzemeltetési, védelmi és megszüntetési előírásainak a megsértése (253. §).

A termőföld tönkretétele megvalósul a termőföld szennyezésével, megmérgezésével vagy egyéb rongálásával, gazdasági vagy egyéb tevékenységből származó hulladékokkal a műtrágyák, a növénytermesztés stimuláló anyagai, a mérgező kemikáliák és biológiai anyagok tárolási, szállítási és felhasználási előírásainak a megszegésével (254. §).

A törvény büntetni rendeli a természeti kincsek védelmére és kiaknázására vonatkozó szabályok megszegését a bányavállalatok vagy az ásványkincsek kitermeléséhez nem kapcsolódó föld alatti létesítmények tervezése, elhelyezése, építése, üzembe helyezése és üzemeltetése során, úgyszintén az ásványlelőhelyek területének önkényes beépítését (255. §).

A vízi állatok és növények törvénytelen zsákmányolását a törvénykönyv ugyancsak bűncselekménynek minősíti (256. §).

Külön törvényi tényállásba foglalt a halállomány védelmét szolgáló előírások megszegése (257. §).

Törvénytelen vadászatnak minősül a géperejű közlekedési eszköz, léghajó, robbanóanyagok, gázok vagy a madarak és a vadállatok tömeges elpusztítására alkalmas egyéb eszközök felhasználása. Továbbá tilos egyes madár- és állatfajokhoz tartozó egyedek elejtése, végül tilos vadászni természetvédelmi területen, védett területen, környezetvédelmi katasztrófa területén, vagy különleges környezetvédelmi övezetben (258. §).

További részletező büntetőjogi védelemben részesülnek egyes veszélyeztetett állati és növényi organizmusok és ezek élőhelyei, a fák és az erdőségek, valamint a különlegesen védett természeti területek és objektumok (259–262. §).

Az Orosz Föderáció környezetvédelmi büntetőjogából kiolvashatók az ország földrajzi adottságai, a nagy, egybefüggő természetvédelmi tájegységek védelméhez fűződő érdekek, valamint az is, hogy a kör-

nyezetvédelmi közigazgatási jog lényegesen kevésbé fejlett, mint azt a német példa esetében láttuk.

A **Lengyel Köztársaságban** az 1997. június 6-án elfogadott és 1998. szeptember 1-jén hatályba lépett és az 1999. május 1-jén végrehajtott módosításokat is tartalmazó büntető törvénykönyv XXII. fejezetének címe: A környezetvédelem érdekeit sértő bűncselekmények. Az idetartozó tényállások a következők:

Bűncselekménynek minősül a növény- és állatvilág jelentős mértékű pusztítása, valamint a védett területekre vonatkozó szabályok megsértése (181. cikk).

Bűncselekményt követ el, aki a vizeket, a levegőt vagy a talajt sugárzó anyaggal vagy besugárással szennyezi, amelyek mennyiségük-nél vagy jellegük-nél fogva több ember életét vagy egészségét veszélyeztetik, vagy a növény- és állatvilágot jelentős mértékben pusztítják (182. cikk).

Büntetendő, aki jogszabályi tilalom ellenére hulladékot vagy más anyagot oly módon tárol, kidob, megmunkál, ártalmatlanít vagy szállít, amely több ember életét vagy egészségét veszélyezteti, illetve a növény- és állatvilágot jelentős mértékben pusztítja (183. cikk).

Aki hasadó anyagot vagy ionizáló sugárzást kibocsátó anyagot szállít, tárol, raktároz, vagy a szükséges biztonsági intézkedések megtétele nélkül elhagy, és ezáltal valakinek életét vagy egészségét, illetve jelentős mértékben a növény- és állatvilágot veszélyezteti, bűncselekményt követ el (184. cikk).

Büntetendő, aki kötelességének megszegésével a vizek, a levegő és a talaj radioaktív vagy ionizáló sugárzástól történő megtisztítására vagy ilyen sugárzástól való védelemre szolgáló berendezés működőképes állapotban tartásáról vagy használatáról nem gondoskodik (186. cikk).

Aki jogilag védett területen lévő természeti értéket vagy műtárgyat megsemmisít, jelentős mértékben megrongál vagy értékét csökkenti, és ezzel jelentős kárt okoz, büntetendő (187. cikk).

Büntetendő az is, aki természet- vagy tájvédelmi területen, vagy ennek határán a hatályos jogszabályi rendelkezések megsértésével új

épületet emel, régi épületet bővít, vagy a környezetet károsító gazdasági tevékenységet folytat (188. cikk).

Ukrajna büntető törvénykönyvének (a 2000. április 15-i állapot szerinti módosításokkal és kiegészítésekkel) VI. fejezete gazdasági bűncselekmények címszó alatt tárgyalja a környezeti deliktumokat:

Aki az állat-egészségügyi szabályokat megsérti oly módon, hogy ez járványos állat-megbetegedés elterjedését vagy más súlyos következményeket von maga után, büntetendő (157. szakasz).

Aki a növénybetegségekkel és kártevőkkel szembeni küzdelem érdekében megállapított szabályokat megsérti oly módon, hogy ez súlyos következményeket von maga után, bűncselekményt követ el (158. szakasz).

Aki mezei károkozással (lelegeltetés, legázolás) vetést szándékosan megkárosít, vagy szándékosan megrongál gyümölcs- és más ültetvényeket, nagy értékű kárt okozva állami, mezőgazdasági termelőszövetkezeti vagy más közösségi gazdaságnak, két évig terjedő javító-nevelő munkával; vagy a minimálbér ötvenszerezésétől annak százhuszszorosáig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő (159. szakasz).

Büntetendő az új telepítésű vagy egyébként védett fák, bokrok, cserjék kivágása, valamint a jogellenes vadászat (160–161. szakasz).

Aki jogellenes módon foglalkozik hal-, vad- vagy más vízgazdasági kitermelő tevékenységgel, megfelelő engedély nélkül vagy tilalmi időben, vagy tiltott helyen vagy tiltott halászati módszerrel és eszközzel, büntetendő (162. szakasz).

Büntetendő továbbá az ásványi kincsek jogellenes kitermelése (162. szakasz).

Aki Ukrajna kontinentális talapzatán műtárgyakat vagy más létesítményeket épít és ezek körül biztonsági zónákat alakít ki megfelelő engedély nélkül, aki nem biztosítja az Ukrajna kontinentális talapzatán lévő műtárgyak és más létesítmények védelmét, az ezek meglétére figyelmeztető állandó telepítésű eszközök fenntartását és az üzemből végleg kivont műtárgyak és létesítmények felszámolását, valamint aki a biztonsági zónán belül nem foganatosít, illetve alkalmaz a tenger élő-

világának veszélyes hulladékokkal szembeni védelmére irányuló biztonsági intézkedéseket, büntetendő (163. szakasz).

A **szlovén** büntető törvénykönyv (jelen törvénykönyv 1995. január 1-jén lépett hatályba) 32. fejezete tartalmazza a környezet és természeti erőforrások elleni bűncselekményeket:

A környezet szennyezése és megsemmisítése bűncselekményét az követi el, aki a szabályzatokat megszegve előidézi a környezet jelentős szennyezését, a környezet károsodását vagy a természeti erőforrások túlzott felhasználását és kiaknázását, és ezáltal jelentős számú ember egészségét veszélyezteti, vagy lehetővé teszi a környezet teljes vagy részleges megsemmisülését (333. cikkely).

A környezetet károsítja gépjárművel, aki megfelelő engedély nélkül a közönség számára kijelölt területeken kívül gépjárművet vezet, gépjárművek edzését vagy versenyét szervezi meg olyan módon, amely a környezet károsodását idézi elő (334. cikkely).

Veszélyes anyagok behozatalának minősül annak a magatartása, aki a szabályzatokat megszegve radioaktív vagy más veszélyes anyagokat vagy hulladékot hoz be az országba (335. cikkely).

Büntetendő a veszélyes anyagok jogellenes lerakása, ha az elkövető a szabályzatokat megszegve radioaktív vagy az emberi életet, egészséget vagy a környezetet veszélyeztető egyéb anyagokat vagy hulladékot lerak, őriz, vagy azok felől rendelkezik (336. cikkely).

Aki az emberek által ivásra használt vizet bármilyen ártalmas anyaggal beszennyezi, és ezáltal az emberi életet és egészséget veszélyezteti, büntetendő (337. cikkely).

Aki élelmiszereket bármilyen ártalmas anyaggal beszennyez, és ezáltal veszélyezteti az emberi életet és egészséget, bűncselekményt követ el (338. cikkely).

Ingatlan jogellenes elfoglalását követi el, aki mást megillető olyan földterületet foglal el, amelyet a szabályzatokban védett földterületnek, természetvédelmi területnek vagy a közönséget megillető erőforrásnak nyilvánítottak (339. cikkely).

Ültetvények megsemmisítése ártalmas szerekkel bűncselekménynek minősül annak a magatartása, aki mást megillető növények, gyümölcsfák vagy egyéb ültetvények megsemmisülését idézi elő ártalmas szer alkalmazásával, és ezáltal jelentősen megkárosítja ezen ültetvényeket (340. cikkely).

Erdőirtást valósít meg, aki tudatosan és az illetékes szervek által kibocsátott szabályzatokat és rendelkezéseket megszegve ritkít vagy tarra vág erdőt, vagy más módon kiirtja az erdőt, ha e magatartás nem valósít meg más bűncselekményt (341. cikkely).

Büntetendő az állatokkal való kegyetlenkedés, az engedély nélküli vadászat és az orvhalászat (342–344. cikkely).

Fertőző betegségek terjesztése állatokban vagy növényekben akkor büntetendő, ha az elkövető az állatok közötti olyan fertőző betegség járványa idején, amely alkalmas az állam egész területén az állomány veszélyeztetésére, nem teljesíti az ilyen betegség megszüntetése és megakadályozása céljából meghozandó intézkedéseket megszabó szabályzatokat (345. cikkely).

Büntetendő, aki olyan szereket készít vagy hoz forgalomba, amelyeket állatok fertőző betegségének kezelésére vagy megszüntetésére szolgáló gyógyszerként jelölnek meg, és amelyek a valóságban veszélyesek az állatok életére és egészségére, és ha jelentős értékű vagy számú állat halála vagy a fertőző betegség terjedése következett be e magatartás eredményeként (346. cikkely).

Az állatorvos vagy más állatgyógyászati dolgozó, aki állatorvosi szolgálat teljesítése során gondatlanul olyan módon jár el, amely nyilvánvalóan ellentétben áll az állatorvoslástan és a hivatás szabályaival, és ezáltal jelentős számú állat halálát idézi elő, büntetendő (347. cikkely).

A **svéd** büntető törvénykönyv 3. fejezetének (Az élet és egészség elleni bűncselekmények) tizedik szakasza környezetsértés címén rendeli büntetni a következő bűncselekményeket akkor, ha szándékosan vagy a munkakörnyezeti törvényen alapuló, a betegség vagy balesetek megelőzésére irányuló kötelezettség gondatlan elmulasztásával követik el:

Aki gondatlanul más halálát idézi elő, halálokozás miatt büntetendő.

Aki gondatlanul nem csekély testi sérülés vagy betegség más személy általi elszennvedését idézi elő, testi sérülés vagy betegség okozása miatt büntetendő.

A környezetvédelmi deliktumok között található materiális és immateriális bűncselekmény. A materiális bűncselekmények teljes megvalósulásához szükség van az eredmény bekövetkezésére. Különbség tehető materiális sértő és materiális veszélyeztető deliktumok között. A materiális sértő bűncselekmények tényállásában valamilyen sérelem szerepel eredményként. Ez lehet halál, kár stb. A materiálisan veszélyeztető bűncselekményeknél pedig a jogi tárgy veszélybe jutását szabályozza eredményként a törvényalkotó. Ez lehet konkrét veszély, de lehet közvetlen veszély is.⁴

Az eredményt tartalmazó környezeti bűncselekmények esetében nehézséget jelent az okozati összefüggés bizonyítása, nevezetesen az, hogy az elkövető magatartása oka volt-e az eredmény bekövetkezésének, vagy sem. A másik nehézség, hogy a környezetkárosításra általában egy cselekmény „mellékselekménye”-ként kerül sor, így a szándékosság kérdésének megállapítása is problémát okozhat. Szintén a bizonyítást nehezíti, hogy a környezetsértés gyakran hely és idő függvénye, ami azt jelenti, hogy az adott helyen és az adott időben bekövetkezett, de ugyanott máskor nem következett volna be. Ugyanakkor a károsodás függ attól is, hogy mennyire volt szennyezett a környezet érintett eleme a károsodás előtt.

Az immateriális bűncselekmények nem tartalmaznak eredményt. Elegendő a megvalósításukhoz, hogy az elkövető bűnösen megszegje a más jogszabályban vagy hatósági határozatban előírt kötelezettséget vagy tilalmat. Ebben az esetben a közigazgatási joghoz való erős kötöttség okozza az alapvető problémát.

A jogalkalmazás során felmerülő nehézség annak a megállapítása is, hogy egyáltalán megvalósult-e környezet elleni bűncselekmény, és hogy ki az elkövető.

4 Békés – Földvári – Gáspár – Tokaji: Magyar büntetőjog általános rész. BM Könyvkiadó, Budapest, 1980, 124. o.

A büntetőjog és a közigazgatási jog kapcsolódása a környezeti bűncselekmények területén

Jellemző vonás a büntetőjog kötöttsége a közigazgatási joghoz, és ebben a kapcsolatban a büntetőjog járulékos szerepet tölt be.

„Jogbiztonsági érvek szólnak amellett, hogy a környezetvédelmi bűncselekményeket a közigazgatási joghoz, a közigazgatáshoz kapcsoljuk, mert ezáltal kiküszöbölhető az ellentmondás bizonyos – környezetet befolyásoló – tevékenységeket jóváhagyó közigazgatási határozatok és a büntetőjogi követelmények között.”⁵

A környezeti bűncselekmények körében, a büntetőjog és a közigazgatási jog kapcsolatát alapul véve, három modell különböztethető meg:⁶

Az első modell szerint a környezeti bűncselekmények abszolút a közigazgatási jogtól függenek. Ezekben az esetekben a büntetőjog feladata az, hogy elősegítse a közigazgatási jog érvényesülését. Ilyenkor a büntetőjogi szankció végső eszköz, tehát csak akkor alkalmazzák, ha a közigazgatási szankciók nem váltanak ki kellő visszatartó hatást, vagy a jogsértés olyan nagy fokban társadalomra veszélyes, hogy a közigazgatási szankciók aránytalanul enyhének minősülnének. Jó példa erre Olaszország és Franciaország.

Olaszországban büntetőjogi felelősségre vonásra kerül sor, ha a közigazgatási hatóság teljesítési határidőt tűz ki, és egyben figyelmeztetést alkalmaz, de ennek ellenére a sérelmezett cselekményt tovább folytatják vagy megismétlik.

Franciaországban pedig már akkor „belép” a büntetőjog, amikor megszegik a közigazgatási hatóságok kötelező tájékoztatását.

Ennek a modellnek az a hátránya, hogy a közigazgatási hatóságoknak széles a bűncselekményt megalapozó jogkörük. Ezért egyes országokban szennyezési határértéket állapítanak meg – bár ennek limitálá-

⁵ Görgényi I.: i. m. 25. o.

⁶ Heine, G. – Meinberg, V.: i. m. 6–8., 22. o.; Holé K.: A környezetvédelem büntetőjogi és közigazgatási jogi eszközei Európában. In: Gellér Balázs (szerk.): Békés Imre Ünnepi Kötet. ELTE ÁJK, Budapest, 2000, 183–185. o.

sa gyakran nehézséget jelent –, és ezzel meghúzzák a büntetőjog igénybevételének határvonalát. Általában magasabb szennyezési határértéket jelölnek ki, ennek következtében csak a legsúlyosabb szennyező magatartások esetén alkalmazható a büntetőjog. További hátrány még, hogy azokban az esetekben, amikor a környezeti bűncselekmény nem a közigazgatási szabályok megsértésével történik, nem nyújt megfelelő büntetőjogi védelmet.

A második modell az, amikor a környezeti bűncselekmények relatíve függenek a közigazgatási jogtól. Itt már nem elegendő önmagában a közigazgatási szabályok megsértése, hanem bizonyos környezeti elemeket (víz, levegő, termőföld) károsító vagy veszélyeztető magatartásokat is büntetendővé nyilvánítottak. A fő kérdés az, hogy vitás esetben a környezeti jogsértés meghatározásakor melyik szerv élvez elsőbbséget a másikkal szemben. Ennél a modellenél előfordulhat a környezet-szennyezés engedélyezése közigazgatási eljárás keretében.

A szabályozás problematikája, hogy lehet-e büntetőjogi eszközöket alkalmazni akkor, ha hibás vagy indokolatlan engedélyt adtak ki, illetve meddig terjed a büntető hatóságok hatásköre akkor, ha közigazgatási döntéseket vizsgálnak felül.

A harmadik modellhez azok az országok tartoznak, ahol a környezeti bűncselekmények abszolút függetlenek a közigazgatási jogtól. Például: Németország, Lengyelország. Olyan magatartásokra reagál a büntetőjog, amelyek súlyosan veszélyeztetik vagy sértik az ember egészségét, testi épségét, életét.

A környezetet érintő jogsértések szankciói

A környezet védelmét szolgáló büntetőjogi tényállások elemzése során megállapítható, hogy a hagyományos szankciókat, a szabadságvesztést és a pénzbüntetést alkalmazzák.

Németország erre tipikus példa. A kiszabható szabadságvesztés felső határa tíz év a súlyosabb esetekben. Általában kettő, három vagy öt

évig terjedő szabadságvesztés a büntetés, és vagylagosan lép be e mellé a pénzbüntetés (kivéve a súlyosabb esetekben). A pénzbüntetést napi tételekben kell kiszabni. Legkisebb mértéke öt, legsúlyosabb háromszázhatvan teljes napi tétel. A napi tétel összegét a bíróság állapítja meg a vádlott személyi és vagyoni körülményeit figyelembe véve. Általában egy napi átlagos jövedelemből kell kiindulni. Ha a pénzbüntetés behajthatatlan, szabadságvesztés lép a helyébe.

Oroszországban a kiszabható szabadságvesztés felső határa nyolc év. A pénzbüntetés a büntetés kiszabásának időpontjában érvényes minimálbér vagy az elítélt meghatározott időszak alatti munkabére vagy egyéb jövedelmének megfizetése. A pénzbüntetés nagysága a minimálbér huszonötszöröse és ezerszerese között, vagy az elítélt két héttől egy évig tartó időszak alatti munkabére vagy egyéb jövedelme között állapítható meg. A bíróság a pénzbüntetést a bűncselekmény súlyosságától és az elítélt vagyoni helyzetétől függően szabja ki. Ha a pénzbüntetés kifizetése alól az elítélt bűnösen kibújik, kötelező munkavégzésre, javító-nevelő munkára vagy elzárásra ítélik.

A lengyel büntető törvénykönyvben a kiszabható szabadságvesztés felső határa tizenkét év. Természetesen itt is lehetőség van pénzbüntetés kiszabására. A napi tételek megállapításánál a bíróság figyelembe veszi az elkövető jövedelmét, személyi és családi körülményeit, vagyoni viszonyait és kereseti lehetőségeit. A napi tétel legkisebb összege tíz zloty, legnagyobb tétele pedig kétezer zloty.

Ukrajnában a kiszabható szabadságvesztés felső határa négy év, a pénzbüntetést pedig, Oroszországhoz hasonlóan, a minimálbér alapulvételével határozzák meg. A pénzbüntetés mértéke függ az elkövetett bűncselekmény súlyosságától, az elkövető vagyoni helyzetétől. Általában a minimálbér tízszeresétől annak négyszázszorosáig terjedő határok között állapítják meg. Ha a pénzbüntetést főbüntetésként szabta ki a bíróság, és az elítélt rosszhiszeműen kibújik a kötelezettség alól, a bíróság javítónevelőmunka-büntetést rendelhet el. Pénzbüntetés helyett szabadságvesztés, és szabadságvesztés helyett pénzbüntetés elrendelése tilos.

Szlovéniában a kiszabható szabadságvesztés felső határa tizenkét év, és mellette szerepel a pénzbüntetés vagylagosan. A pénzbüntetést napi tételekben szabják ki, mértéke legalább ötnapi tételtől legfeljebb háromszázhatvan napi tételig terjed. A bíróság a napi tételt az elkövetőnek a háromhavi nettó bére alapján számított napi jövedelme és más jövedelmei, valamint családi kiadásai tekintetbevételével határozza meg. A legalacsonyabb napi tétel összege az utoljára hivatalosan közzétett átlagos nettó bér egyhatvanada, míg legmagasabb összege annak egyharmada. Az ítélet határozza meg azt az időtartamot, amelyen belül a pénzbüntetést meg kell fizetni. Ezen időtartam nem lehet rövidebb tizenöt napnál és hosszabb három hónapnál. Ha a pénzbüntetést nem lehet behajtani, a bíróság azt börtönbüntetés alkalmazásával hajtja végre.

Svédországban a kiszabható szabadságvesztés felső határa hat év. A pénzbüntetést ezeknél a bűncselekményeknél napi tételekben szabják ki. A napi tételes pénzbüntetést legalább harminc és legfeljebb százötven napi tételben kell meghatározni. Minden napi tételt harminctől ezer svéd koronáig bezárólag terjedő összegben kell kiszabni. A napi tételes pénzbüntetés legalacsonyabb összege négyszázötven svéd korona. A törvénykönyv szerint lehetőség van „céges pénzbüntetés” kiszabására, amelynek összege legalább tízezer és legfeljebb hárommillió svéd korona.

Az országok többségében tehát a környezetet sértő súlyosabb bűncselekmények esetében alkalmazható a szabadságvesztés, de kiszabására csak ritkán, végső esetben kerül sor. A leggyakrabban alkalmazott büntetési forma a pénzbüntetés. A környezeti bűncselekmények körében azért „közkedvelt” szankció a pénzbüntetés, mert az összeg részben vagy egészben az okozott kár helyreállítására fordítható.

A szabadságvesztésen és a pénzbüntetésen kívül más szankciókat is lehet alkalmazni.

Oroszországban ilyen például a meghatározott beosztástól, illetve munkakörtől való eltiltás, a szabadságkorlátozás, a javító-nevelő munka, az elzárás. Az eltiltás meghatározott beosztástól, illetve meghatározott tevékenységtől azt jelenti, hogy az elítélt nem tölthet be tisztséget az állami szolgálatban, a helyi önkormányzati szerveknél, vagy nem

foglalkozhat meghatározott szakmával vagy egyéb tevékenységgel. A szabadság korlátozása azt jelenti, hogy az ítélet meghozatalakor tizen-nyolcadik életévét betöltött személy felügyelet alatt speciális intézményben köteles tartózkodni a társadalomtól való elszigetelés nélkül. Az elzárás pedig az elítélt társadalomtól való szigorú elszigetelése.

Lengyelországban a szabadságkorlátozás és a szabadságelvonás jöhet szóba más szankcióként a környezetvédelmi bűncselekményeknél. A szabadságkorlátozás legrövidebb tartama egy hónap, leg hosszabb tartama tizenkét hónap. A szabadságkorlátozás tartama alatt az elítélt a bíróság engedélye nélkül nem változtathatja meg tartózkodási helyét, köteles elvégezni a bíróság által meghatározott munkát, köteles adatokat szolgáltatni a büntetés-végrehajtás körülményeiről.

Ukrajnában a javító-nevelő munka és az elkobzás jöhet szóba más szankcióként.

A jogi személyek büntetőjogi felelőssége

Franciaországban a Nouvel Code Penal szerint a jogi személyek, az államot kivéve, felelősek büntetőjogilag a szerveik vagy képviselőik által nevükben elkövetett bűncselekményekért a törvény, illetve a rendelet által előírt esetekben. Jogilag tehát csak vezető hivatalnokok cselekményei relevánsak, és kizárt a jogi személy felelőssége, ha nem az ő érdekében történik az elkövetés. Ugyanakkor bármely, a jogi személynek előnnyel járó magatartása szóba jöhet.

A területi önkormányzatok és ezek társulásai azonban csak a közszolgáltatások átengedésére irányuló megállapodások tárgyát képezhető tevékenységek gyakorlása során elkövetett bűncselekményekért lehetnek büntetőjogilag felelősek.

A jogi személyek büntetőjogi felelőssége nem zárja ki a természetes személy elkövetők, illetve a részesek büntetőjogi felelősségét ugyanazon cselekmény miatt.

A jogi személy felelőssége csak a bűncselekmények meghatározott körére terjed ki, a jogalkotó erre külön utal az egyes tényállásoknál. A Code Penal végrehajtási törvénye más törvényekben szereplő törvénysértések esetén is elképzelhetőnek tartja a jogi személy büntetőjogi felelősségét, például levegőszennyezés esetén.

A jogi személyekkel szemben kiszabható büntetések a következők: a pénzbüntetés, amelynek legmagasabb mértéke a természetes személyekre kiszabható pénzbüntetés legmagasabb mértékének ötszöröse.

A következő büntetések pedig a törvény által meghatározott esetekben szabhatók ki:

- 1) A feloszlítás lehetősége akkor vetődhet fel, ha a jogi személyt azzal a céllal alapították, illetve eredeti céljától azért működtetik eltérően, hogy elkövethessék a büntetendő cselekményt. Ez a büntetés nem alkalmazható közjogi jogi személyekkel, pártokkal, politikai csoportokkal, szakszervezetekkel és a munkavállalók képviselői szerveivel szemben.
- 2) Egy, illetve több foglalkozás vagy társadalmi tevékenység közvetlen vagy közvetett gyakorlásától való végleges vagy legfeljebb öt évig terjedő eltiltás.
- 3) Legfeljebb öt évre bírói felügyelet alá helyezés (ez a büntetés nem alkalmazható közjogi jogi személyekkel, pártokkal, politikai csoportokkal és szakszervezetekkel szemben).
- 4) Létesítményeknek vagy a vállalat egy, valamint több létesítményének végleges vagy legfeljebb öt évre történő bezárása, amelyek a büntetendő cselekmény elkövetésére szolgáltak.
- 5) A közbeszerzésből való végleges, vagy legfeljebb öt évig tartó kizárás.
- 6) A nyilvános betétgyűjtéstől való végleges, vagy legfeljebb öt évig tartó eltiltás.
- 7) Csekk-kibocsátás és bankkártyahasználat legfeljebb öt évig terjedő tilalma (amely nem vonatkozik azokra a csekkekre, amelyek a jogosultnak a kötelezettnél történő pénzfelvételét lehetővé teszik, illetve amelyeket hitelesítettek).
- 8) Elkobzás.
- 9) Az ítélet közzemlére, illetve közhírré tétele.

Szlovénia büntető törvénykönyve is ismeri a jogi személyek büntetőjogi felelősségét. Ha az elkövető ezt a jogi személyek nevében, részükről vagy jogi személyek javára követi el, akkor kerül sor a büntetőjogi felelősségre vonásra. A jogi személlyel szemben büntetéseket, figyelmeztetést és biztonsági intézkedéseket lehet kiszabni. A törvény meghatározza azokat a bűncselekményeket, amelyek elkövetéséért a jogi személy felelősségre vonható.

Svédországban a büntető törvénykönyv 36. fejezete az elkobzásról, a céges pénzbüntetésekről és a bűncselekmény más különös joghatásairól rendelkezik:

Az üzleti tevékenység gyakorlása során elkövetett bűncselekmény miatt az ügyész indítványára a vállalkozó kötelezhető céges pénzbüntetés fizetésére, ha

- 1) a bűncselekmény súlyosan figyelmen kívül hagyta az üzleti tevékenységgel járó sajátos kötelezettségeket, vagy egyébként súlyos jellegű, és
- 2) a vállalkozó nem tette meg mindazt a bűncselekmény megelőzésére, ami tőle indokoltan elvárható.

Az olasz, a lengyel, az ukrán jog nem ismeri el a jogi személy büntetőjogi felelősségét.

„A német büntetőjog szakmai rétege mind a mai napig megoszlik abban a kérdésben, hogy Németországban meghonosítsák-e a jogi személy büntetőjogi felelősségét. Ennek alkotmányossági akadálya a »nulla poena sine culpa« elve, amelyhez kapcsolódóan kiemelendő, hogy a pénzbírság alkalmazását is súlyos támadások érik (...) Probléma lehet (...) az elrettenés szempontjából, hogy – míg a büntetés felrőhatósággal, rosszalló értékítélettel (...) párosul, addig – a pénzbírság kiszabása nem minősíti a társadalmi megítélést, jó hírnevet. Ezért terjedt el napjainkban egyre inkább az irányzat, hogy a jogi személy büntetőjogi felelősségét közvetlenül annak »szervezett felelőtlenységé«-re kellene alapozni, amennyiben nem hozott megfelelő intézkedéseket a bűncselekmény megakadályozása tekintetében. Ezáltal önálló felelősségi formát teremtünk a jogi személy számára. Mások szerint a jogi személy felelősségének megállapítása során nem kell a bűnösséget bizonyítani, hanem a jogi személy megbüntetéséhez kapcsolódó »nyilvános érdekelttség« alapján kell marasztaló ítéletet hozni.”⁷⁷

„Olaszországban az uralkodó vélemény a jogi személy büntetőjogi felelősségével kapcsolatban, hogy annak elismerése – alkotmányellenessége miatt – kizárt. Az olasz alkotmány 27. cikkének (1) és (3) bekezdései a »büntetőjogi felelősség személyhez kötöttségé«-ről és »az elkövető reszocializációjá«-ról szólnak, értelemszerűen a természetes személy elkövetőkre korlátozva ezáltal a büntetőjogi felelősség és a büntethetőség kritériumait.⁷⁸

A jogi személyek büntetőjogi felelősségre vonásának és szankcionálásának alkalmazása mellett az szól, hogy a környezetszennyezések gyakorta a gazdasági tevékenységgel összefüggésben jönnek létre, és mögöttük jogi személyek állnak, másrészt pedig az egyéni büntetőjogi felelősségre vonás alkalmazása, a konkrét természetes személy felelőségének meghatározása jelentős nehézségeket okoz a gyakorlatban a környezetet károsító bűncselekmények területén.

Összegezés

Kevés olyan törvénnyel és jogszabállyal találkozhatunk, amely hatékonyan vissza tudná szorítani a környezetszennyezést, illetve a környezet tisztítását.

Hatékony környezetvédelmi büntető jogszabályok kimunkálása nagyon összetett feladat. Sokkal könnyebb tényállásban meghatározni az emberölést, a lopást vagy a rablást, mint a szennyezést, amelynek rengeteg változata van.

Fontos, hogy a környezeti bűncselekményeket a büntetőjog szabályozza. A hosszú távú cél az lenne, hogy a környezetvédelmi büntetőjog függetlenedjen a közigazgatási jogtól, de ez rövid távon nem oldható meg.

A büntetőjogi szankciók független alkalmazása: a szennyező tevékenység közvetlen betiltása. Ez nem más, mint a folyamatos szennyező tevékenység bűncselekménnyé nyilvánítása.

7 Fantoly Zs.: A jogi személyek büntetőjogi felelőségének megítélése az Európai Unióban. Jogtudományi Közlöny, 2001/4., 16. o.
8 Uo. 17. o.

A következő lehetőség a büntetőjogi szankciók függő alkalmazása: egyes szennyező tevékenységek betiltása. Akik túllépik a megszabott határértéket, bűncselekményt követnek el.

A büntetőjogi szankciók olyan cégekre való alkalmazása, amelyek nem tartják be a speciális előírásokat. Itt már a hatóságok azonosították a szennyezőket, kötelezték őket, hogy igazodjanak a megfogalmazott követelményekhez. Ha ezt megsértik, akkor lép be a büntetőjogi felelősségre vonás.

És végül a büntetőjogi szankciók preventív alkalmazása: büntetés azért, mert nem szerelik fel, vagy nem működtetik az előírt környezetvédelmi berendezéseket.

Látható, hogy a kérdéskör kezelésére számos irányzat, elképzelés létezik, azonban egyelőre nehéz az egyetlen üdvözítőnek nevezhető utat megjelölni. Az viszont valószínűsíthető, hogy a büntetőjog szerepvállalására e globális méretű probléma körében a jövőben is szükség lesz, mégpedig a mainál egzaktabb és egységesebb, a környezetet hatékonyabb módon védő, ugyanakkor a jogbiztonságot is szem előtt tartó módon.

IRODALOM

Görgényi I.: A környezetvédelmi büntetőjog alapproblémái. In: **Farkas Á. – Görgényi I. – Lévai M. (szerk.):** Ünnepi tanulmányok II. Horváth Tibor professzor 70. születésnapjára. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1997

Heine, G. – Meinberg, V.: Environmental Criminal Law in Europe. In: **Kaiser, G. – Albrecht H.-J. (eds.):** Crime and Criminal Policy in Europe. Proceedings of the II. European Colloquium, Max-Planck Institute for Foreign and International Penal Law, Freiburg, vol. 43., 1990

Békés – Földvári – Gáspár – Tokaji: Magyar büntetőjog általános rész. BM Könyvkiadó, Budapest, 1980

Holé K.: A környezetvédelem büntetőjogi és közigazgatási jogi eszközei Európában. In: **Gellér Balázs (szerk.):** Békés Imre Ünnepi Kötet. ELTE ÁJK, Budapest, 2000

Fantoly Zs.: A jogi személyek büntetőjogi felelősségének megítélése az Európai Unióban. *Jogtudományi Közlöny*, 2001/4.

Az ügyész szerepe a büntetőeljárásban

A tanulmány három részből áll. Az első összehasonlítja a jelenleg hatályos és a többször módosított, 2003. július 1-jétől hatályos büntető eljárásjogi törvényt. Az elemzés fő kérdése, milyen mértékben és módon változik majd az ügyész szerepe, tevékenységi köre az új szabályozás következtében. A második és a harmadik rész a reform utóéletét vizsgálja: milyen változásokon esett át az 1998. évi XIX. törvény a 2002. évi és a 2003. évi módosító novelláknak köszönhetően?

Hosszú életűnek bizonyul az 1973. évi I. törvény. Aki azt hiszi, hogy 2003. július 1-jén, az 1998. évi XIX. törvény hatálybalépésének napján, a múlt büntetőeljárása véget ér, téved. Mert nem lesznek semmivé a „rég”i törvény rendelkezései. A tradicionális jogintézmények és szervezetek kiállták az idő próbáját. A harminc éve működő eljárási formák legyőztek majdnem minden újító törekvést. A meglévő tárgyalási és jogorvoslati rendszer is túlélte az ezredfordulót. Ellenállt a nyolcvanas évek végén megjelenő reformtörekvéseknek. Bár a szellem a kilencvenes években sem pihent, kitartóan folytatta bomlasztó munkáját, mégsem tudta meghódítani a jogpolitikusok, a jogtudósok és a jogalkalmazók világát. Pedig néhányan a jogtudósok közül komolyan hittek abban, hogy a büntetőeljárás több területén is megtalálták azt az archimedesi pontot (a bírói kihallgatás rendszere, az előzetes iratismeret, az egyfokú fellebbezés, az ügyészi megrovás stb.), amelyen keresztül a jogállam buktatóit szellemileg legyűrhetik. Olyan törvénytervezet született akkor, amelynek minden mondatából áradt a reform szelleme. Az új alapokra helyezett eljárás valóban szakítást jelentett volna az elődök szemléletével.

Sajnálatos módon, az 1998-ban megszavazott törvény már engedményeket tett a reform hátrányára. A 2002. évi I. törvény módosító szakaszai lényegében az 1973. évi I. törvény szellemiségét hozták vissza, és ezen már a későbbi kormány visszafogott próbálkozásai – 2003. évi II. törvény – sem segítettek.

Lassan öt év telt el az új Be. elfogadása óta. Jogtörténeti érdekességként emlegetik majd, hogy hatálybalépése előtt többször is módosították.

Az eddigi változtatások tükrében úgy tűnik, az „eredeti” Be.-kódex alkalmazása – eltekintve a megszállott jogtudósoktól – ma már senkinek sem érdeke. Talán elhamarkodott volt a reform? Netán túl gyorsnak tűnt a változtatás? Esetleg olyan érdekeket sértett, amelyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül? Talán igen, talán nem.

A reformerek tényleg hittek abban, hogy olyan eljárást alakítanak ki, amely minden igényt kielégít majd. Céljuk a XXI. század büntető eljárásjogának kialakítása volt. Nem jutott eszükbe, hogy a reformot nehéz keresztülvinni a meglévő szervezeti rendszereken. Hiába változik ugyanis a büntetőeljárás szabályozása, ha például a rendőrségi szervezet reformja elmarad.

A reformot kidolgozók védelmében mindenképpen el kell mondanunk, ők pontosan tudták, hogy a büntető eljárásjogi törvény megváltoztatása önmagában nem elegendő. Szükségesnek tartották a büntetőeljárást körülvevő joganyag reformját is. Bárd Károly szerint ugyanis *„ha például a kirendelt védői intézménybe nem sikerül életet lehelni, úgy a gyanúba keveredett polgárok többsége az új eljárási rendszerben a mainál kilátástalanabb helyzetbe kerül. De szükséges azoknak a büntetőeljáráson kívüli eljárási formáknak az áttekintése is, amelyek eredménye a büntetőperben felhasználható.”*¹

A többszöri változtatás és módosítás ellenére, néhány jogintézmény mégis túlélte a visszafogott akaratot. Egy része a sértett eljárásjogi helyzetét erősíti, és a pótmagánvád jogintézményeként jelentkezik. A legalitás elvére épülő büntetőeljárásban viszont a sértettnek nem sok szerep jut, hiszen a büntetőjogi felelősség alapja a közösségen esett sérelem. A sértett akaratától és fellépésétől függetlenül a bűnt büntetésnek kell követnie. Az állam – e sajátos feladatra létrehozott szervein keresztül – mindent elkövet, hogy a megsértett jogrend helyreálljon. A sértett pedig – mint az igazságszolgáltatás mellékszereplője – csak korlátozott jogosultságokkal rendelkezhet. Így elméletileg nem sok értelmét látjuk a pótmagánvádlói intézmény létének. Ezen új jogintézmény bevezetésének

¹ Bárd K.: A törvény és az ő alkalmazói. Fundamentum, 1997/2., 13. o.

az opportunitási szempontok térnyerése és a tárgyalás szerepének tényleges növelése esetén lett volna helye.

Az eddigi elkalandozás viszont aligha könnyíti meg a feladatunkat, az ügyészi szerep végiggondolását. Bár ez a kis kitérő mégsem volt véletlen. Aki figyeli a büntetőeljárás sorsának alakulását, aki keresi a változtatások magyarázatát, nem tehet egyebet, mint hogy lelkiismeretesen elolvassa a törvényeket, s elfogultság nélkül megvizsgálja azok téziseit. Akkor rájön arra, hogy a sértett jogainak bővítése mennyire összefügg tanulmányunk címével. A pótmagánvád megengedhetősége tekintetében ugyanis további feladatot jelent az ügyészség alkotmányjogi helyzetének és feladatainak az átgondolása. Az ügyészség alkotmányjogi helyzetét a 30. számú kötetben közölt egyik tanulmány részletesen elemzi.² Itt és most az ügyész feladatait gondoljuk végig.

Tanulmányunk három részből áll. Az elsőben összehasonlítjuk a jelenleg hatályos és a többször módosított, 2003. július 1-jétől hatályos büntető eljárásjogi törvényt. Az elemzés fő kérdése, milyen mértékben és módon változik majd az ügyész szerepe, tevékenységi köre az új szabályozás következtében. A második és a harmadik rész a reform utóéletét vizsgálja: milyen változásokon esett át az 1998. évi XIX. törvény a 2002. évi és a 2003. évi módosító novelláknak köszönhetően?

Az ügyész változó szerepe

Tanulmányunk első részében az ügyész feladatainak általános meghatározását vizsgáljuk. Ezt követi három fő tevékenységének – nyomozás, vádemelés, vádképviselés – az elemzése.

Az ügyész általános szerepe

A két törvény eltérő rendszerben építi fel az eljárásjog anyagát. Az új jogszabály már külön fejezetet (III. fejezet) szentel az ügyész feladataira,

² A témáról bővebben Kiss A.: Elképzelések az ügyészség helyéről és szerepéről. Kriminológiai és Krimináliszkai Tanulmányok, 30. Budapest, 1993, 93–113. o.

hatáskörére és illetékességére, illetve a kizárására vonatkozó szabályoknak. Ezzel szemben a korábbi törvény ezeket a részleteket több fejezetben tárgyalta.

Az 1973. évi I. törvény szerint az ügyész feladatai: a) a nyomozás törvényessége feletti felügyelet, b) a vádemelés, c) a vád képviselése és d) meghatározott esetekben a nyomozás.

A 18. § részletesen felsorolja a nyomozás törvényessége feletti felügyelet tevékenységi körének elemeit. Így az ügyész feladatai a következők:

- a nyomozó hatóságot nyomozási cselekményre és a nyomozásnak az általa megjelölt határidőn belüli befejezésére utasíthatja;
- a nyomozás irataiba betekinthez, és azokat magához kérheti;
- a nyomozási cselekményeknél jelen lehet;
- a nyomozó hatóság határozatát megváltoztathatja, vagy hatályon kívül helyezheti;
- a nyomozást megszüntetheti, és a nyomozó hatóságot a nyomozás megszüntetésére utasíthatja;
- a nyomozó hatóság intézkedése vagy mulasztása miatt hozzá megküldött panaszokat elbírálja;
- a nyomozás során felügyel arra, hogy az eljárásban részt vevő személyek jogait érvényesíthessék, és ellenőrzi a kényszerintézkedések alkalmazásának törvényességét;
- az eljárást a nyomozó hatóságtól magához vonhatja.

Az ügyész további feladata a vádemelés, valamint a vád képviselése. Az új törvény 28. és 29. szakasza szerint: az ügyész a közvádló. A 28. § (4) bekezdésében a törvényalkotó részletesen kifejti az ezzel kapcsolatos kötelezettségeket:

Az ügyész az e törvényben meghatározott feltételek esetén vádat emel:

- a bíróság előtt – a magánvád és a pótmagánvád esetét kivéve – a vádat képviseli;
- dönt a vádemelés elhalasztásáról, illetve részbeni mellőzéséről;
- a vádat elejtheti, vagy módosíthatja;
- az ügy iratait a bírósági eljárásban megtekintheti;

- indítványtételi jog illeti meg az ügyben felmerült minden olyan kérdésben, amelyben a bíróság dönt.

Az ügyész kötelessége, hogy mind a terheltet terhelő és mentő, mind a büntetőjogi felelősséget súlyosító és enyhítő körülményeket az eljárás minden szakaszában figyelembe vegye. Ez a törvényben rögzített kötelezettség nem új feladat, hanem az ügyészi tevékenység ellátása alapjául szolgáló alapelv.

Az ügyész a vádemelés feltételeinek megállapítása érdekében nyomozást végeztet, vagy nyomoz. Ha az ügyész nyomoz, bármely nyomozó hatóságot – annak illetékességi területén – nyomozási cselekmény elvégzésére utasíthat. A legfőbb ügyész – az ügyészségi nyomozása során – más nyomozó hatóság tagjait is igénybe veheti, feltéve, ha az az országos vezető egyetért. Az 1973. évi I. törvénnyel ellentétben, jóval több bűncselekményt érint ez a jogkör. A 29. § felsorolja azokat a bűncselekményeket, amelyekben a nyomozást kizárólag az ügyészség végzi. Az ügyész kizárólagos nyomozási hatáskörébe tartozó bűncselekmények két csoportra oszthatók. Az egyikbe azok a bűncselekmények tartoznak, amelyek nyomozásában az érintett személyekre tekintettel a törvényesség megtartására külön is nagy hangsúlyt kell helyezni. A másik csoportba pedig azok, amelyek esetében az elfogultság és az összeférhetetlenség veszélye felmerülhet. Ekkor ugyanis az ügyészség eljárása több garanciát jelent. Ennek megfelelően az ügyész nyomoz

- a bíró, az ügyész, a bírósági és ügyészségi titkár, fogalmazó és ügyintéző, az ügyészségi nyomozó, az önálló és a megyei bírósági végrehajtó és végrehajtó-helyettes, a közjegyző és a közjegyzőhelyettes, a rendőrség hivatásos állományú tagja ellen elkövetett emberölés, hivatalos személy elleni erőszak, hivatalos személy ellen, hivatalos eljárása alatt elkövetett rablás (Btk. 166. § (2) bek. e) pont; Btk. 229. §; Btk. 321. § (3) bek. d) pont, (4) bek. b)–c) pont),
- a rendőrség és a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagja által elkövetett, nem katonai büntetőeljárásra tartozó bűncselekmény, a vám- és pénzügyőrség hivatásos állományú tagja által, továbbá az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal nyomozó hatóságának adónyomozója által elkövetett bármilyen bűncselekmény,

- az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények (Btk. XV. fejezet V. cím) közül a hamis vád (Btk. 233–236. §), a hatóság félrevezetése (Btk. 237. §), a hamis tanúzás (Btk. 238–241. §), a hamis tanúzásra felhívás (Btk. 242. §), a hatósági eljárás akadályozása (Btk. 242/A §), a mentő körülmény elhallgatása (Btk. 243. §), a hivatalos személy eljárása során elkövetett bűnpártolás (Btk. 244. § (3) bek. b) pont), az ügyvédi visszaélés (Btk. 247. §), a zugírászat (Btk. 248. §), a nemzetközi bíróság előtt elkövetett igazságszolgáltatás elleni bűncselekmény (Btk. 249/B §),
- a külföldi hivatalos személy (Btk. 137. § 3. pontja) ellen elkövetett bűncselekmények, valamint a nemzetközi közélet tisztasága ellen elkövetett bűncselekmények (Btk. XV. fejezet VIII. cím) esetében.

Amikor a nyomozó hatóság önállóan végez nyomozást vagy egyes nyomozási cselekményeket, az ügyész felügyel arra, hogy a törvény rendelkezéseit megtartsák. Felügyeli továbbá, hogy az eljárásban részt vevő személyek a jogukat érvényesíthessék. A 28. § (4) bekezdése szerint az ügyész ennek keretében

- nyomozást rendelhet el,
- annak lefolytatásával a nyomozó hatóságot bízhatja meg,
- a nyomozó hatóságot – annak illetékességi területén – nyomozási cselekmények végzésére vagy további nyomozásra, a nyomozásnak az általa megjelölt határidőn belüli befejezésére utasíthatja,
- a nyomozási cselekményeknél jelen lehet,
- a nyomozás irataiba betekinthez, azokat magához kérheti,
- a nyomozó hatóság határozatát megváltoztathatja, hatályon kívül helyezheti,
- a nyomozó hatóság határozata ellen a hozzá megküldött panaszokat elbírálja,
- a feljelentést elutasíthatja,
- a nyomozást megszüntetheti,
- a nyomozó hatóságot a nyomozás megszüntetésére utasíthatja,
- az eljárást magához vonhatja.

Az ügyész ellenőrzi a büntetőeljárás során elrendelt, a személyes szabadság elvonásával vagy korlátozásával járó kényszerintézkedések törvényes végrehajtását. Ez a feladat is teljesen új kötelezettséget jelent az ügyész számára.

Az ügyészség feladataival több törvény is foglalkozik. Az alkotmány 51. § (2) bekezdése kimondja, hogy az ügyészség törvényben meghatározott jogokat gyakorol a nyomozással összefüggésben, képviseli a vádat a bírósági eljárásban, továbbá felügyeletet gyakorol a büntetés-végrehajtás törvényessége felett. Az ügyészség szervezetéről a Magyar Köztársaság Ügyészségéről szóló 1972. évi V. törvény rendelkezik.

A nyomozó ügyész

Megváltozik a nyomozás feladatának meghatározása. Az új törvény kimondja, hogy a nyomozás feladata a vádemelés feltételeinek megállapítása. Az 1973. évi I. törvény szerint az ügyész a nyomozás felett döntően utólagos törvényességi felügyeletet végez. A jövőben, a főszabály szerint, az ügyész irányítja a nyomozást, ezzel párhuzamosan a nyomozó hatóság önállósága csökken. Ennek köszönhetően a nyomozás talán szakszerűbbé, hatékonyabbá, jogszerűbbé válik.

Király Tibor szerint „ha az ügyészséget a nyomozás »urává« kívánják tenni, a jogkörét e szerint kell meghatározni: a nyomozás elrendelésének, irányításának, illetve megtagadásának, a nyomozás megszüntetésének jogát elsősorban neki kell megadni, mégpedig bármely bűncselekmény miatt folytatott eljárásban. E felfogásban az ügyészség és a nyomozó hatóság viszonya megváltozik. A nyomozó hatóságok megtartják szervezeti önállóságukat, belső függelmi viszonyaikat – tehát szervezetileg nem integrálódnak az ügyészségbe, de funkcionálisan alárendelten, ennek meghosszabbított karjaként működnek.”³

A nyomozás – mint előzetes eljárás – a büntetőeljárás első szakasza. Célja a bűncselekménnyel kapcsolatos körülmények, a bizonyítékok feltárása. Nem ismertetjük részletesen a nyomozás törvényes menetét, csak azokat a pontokat emeljük ki, ahol az ügyész szerepe megváltozott. A nyomozás során, az 1973. évi és a 2003-ban hatályossá váló törvény szerint az ügyész a következő feladatokat látja el:

3 Király T.: Büntetőeljárás jog. Budapest, 2000, 152. o.

- Az 1998. évi XIX. törvény rendelkezései alapján az ügyész sokkal nagyobb részt vállal a nyomozásban. A nyomozás általános rendelkezései között a 165. § külön rögzíti, hogy az ügyész rendelkezik a nyomozásról, az ügyész a hatóságot utasítja. Az ügyésznek joga van a nyomozó hatóság egyes nyilvántartásait és azok adatainak használatára. A saját maga által folytatott nyomozásban is végeztethet egyes nyomozási cselekményeket a nyomozó hatósággal. Az ügyész a jogosítványaival akkor is élhet, ha a nyomozó hatóság a nyomozást önállóan végzi. Az ügyésznek az a joga, hogy a nyomozó hatóságot utasíthatja, azt a lehetőségét jelenti, hogy az általa hozandó határozatok előkészítését is rábízza a nyomozó hatóságra. A nyomozó hatóság kérésére az utasítást írásba kell foglalni. A nyomozó hatóság kötelessége az ügyésznek a nyomozásra vonatkozó utasításait teljesíteni, és az ügyészt az ügy állásáról tájékoztatni. A törvény szerint a tájékoztatás az ügyész rendelkezése alapján történhet szóban vagy írásban. További kötelessége a nyomozó hatóságnak, hogy értesítse az ügyészt, ha olyan eljárási cselekmény elvégzése válik szükségessé, amelyről a döntés a bíróság vagy az ügyész hatáskörébe tartozik.
- A jegyzőkönyvnek tartalmaznia kell mindazon körülményeket, amelyek a nyomozási cselekményt lefolytató hatóságról, az ügy tárgyáról, a nyomozási cselekmény helyéről és idejéről, a cselekménynél jelenlévőkről, az eljárás módjáról, annak törvényességéről stb. tájékoztatást adnak. Az ügyész rendelkezhet arról, hogy az eljárás felgyorsítása érdekében – jegyzőkönyv helyett – jelentés készüljön.
- Az 1973. évi I. törvény szerint a feljelentést a nyomozó hatóságnál kell megtenni. A jövőben a feljelentés az ügyésznél is megtehető.
- A régi törvény szerint a nyomozást meg kell tagadni, amennyiben ezt nemzetbiztonsági, vagy bűnüldözési érdek indokolja, és az ügyész ezt előzőleg jóváhagyta. A fedett nyomozóval szemben lefolytatandó nyomozást az ügyész megtagadhatja. A nyomozás megtagadása jogintézményt felváltja a feljelentés elutasítása. Ez a fogalom szélesebb jogkört takar. A jövőben az ügyész a tudomására jutott feljelentést három napon belül határozattal elutasíthatja, ha a rendelkezésre álló adatok ezt indokolják. Ilyen lehet az említetteken túl, ha például a cselekményt már jogerősen elbírálták, vagy büntethetőséget kizáró ok merült fel.

- A megalapozottan gyanúsítható személyt a régi törvény szerint a nyomozó hatóság, az új szerint az ügyész, illetve ha az ügyész másképp nem rendelkezik, a nyomozó hatóság kihallgatja. Amennyiben a gyanúsított nem választ magának védőt, három napon belül a nyomozó hatóság, a jövőben az ügyész, illetve a nyomozó hatóság védőt rendel ki mellé. Általában jellemző, hogy az ügyész az összes nyomozási cselekményen jelen lesz a jövőben. Elsődleges joggal rendelkezik majd, hogy kihallgassa a tanúkat, meghallgassa a szaktanácsadót.
- A nyomozás mellőzése (a jövőben részbeni mellőzése), illetve a nyomozás felfüggesztése az új törvény szerint az ügyész határozata alapján történik. A nyomozás megszüntetése jelenleg az ügyész előzetes jóváhagyásával történik, amennyiben azt nemzetbiztonsági vagy bűnüldözési érdek indokolja, illetve büntethetőséget kizáró ok felmerülésekor egyes esetekben az ügyész, más esetekben a nyomozó hatóság határoz. Az 1998. évi XIX. törvény hatálybalépése után minden esetben az ügyész, illetve az ügyész engedélyével a nyomozó hatóság szünteti meg a nyomozást. Az eljárás folytatását is az ügyész rendeli el.
- A nyomozás befejezését követően jelenleg a nyomozó hatóság, a jövőben az ügyész, illetve a nyomozó hatóság átadja a gyanúsítottak és a védőnek a nyomozás iratait.
- A régi szabályozás szerint a nyomozás befejezését követően a nyomozó hatóság a nyomozás iratait megküldi az ügyésznek, aki kihallgathatja a gyanúsítottat, és a még szükséges nyomozási cselekményeket maga is elvégezheti. Az új törvényben, az ügyész megváltozott feladatkörének köszönhetően, nem található meg ez a szabály.
- Az új törvénybe bekerült a titkos adatszerzés szabályozása. Ezt a tevékenységet az ügyész és a nyomozó hatóság – bírói engedély alapján – az érintett tudta nélkül, a nyomozás iratainak ismertetéséig folytathatja, a törvényben felsorolt esetekben. Az ügyész bármilyen bűncselekménnyel kapcsolatban végezhet titkos adatgyűjtést. Ha az ügyész a titkos adatszerzés eredményét bizonyítékként kívánja felhasználni, az annak eredményéről készített jelentését csatolnia kell a nyomozás irataihoz.

Az említettek alapján elmondhatjuk, hogy a nyomozás fős szereplője a jövőben az ügyész lesz. A nyomozó hatóság veszít az önállóságából, feladata az ügyész által meghatározott teendők elvégzése, az ügyész munkájának segítése lesz.

A vádemelő ügyész

Az új törvény külön fejezetben emeli ki a vádemelésre vonatkozó szabályokat.

Az ügyész vádemeléssel kapcsolatos teendői az új szabályozás szerint a következők szerint változnak. Az ügyész szükség esetén a vádemelés előtt még egyszer kihallgathatja a gyanúsítottat. A vádemelés során az új szabályozás lehetővé teszi az ügyész számára a személyi szabadság elvonásával, illetve korlátozásával járó kényszerintézkedés fenntartásának indítványozását, ha azt indokoltnak tartja.

A vádemelés mellőzése és a vádemelés részbeni mellőzése jogintézmények új kötelezettséget rónak az ügyészre. Az ügyész kötelessége lesz a sértettet tájékoztatni arról, hogy polgári jogi igényét más törvényes úton érvényesítheti, valamint pótmagánváddal élhet.

Az ügyész vádemelés elhalasztásával kapcsolatos feladatköre több szempontból bővült. A vádemelés elhalasztása mellett a jövőben az ügyész, amikor a gyanúsított pártfogó felügyeletét rendeli el, a vádlottat magatartási szabályok megtartására és más kötelezettségek teljesítésére kényszerítheti. Az előírt kötelezettségek többnyire a sértett kárának megtérítését, illetve egyéb jóvátételt jelentenek. Ennek érdekében az ügyésznek lehetősége lesz a gyanúsítottat és a sértettet meghallgatni. Ennek során az ügyész meggyőződik arról, hogy a gyanúsított a kilátásba helyezett magatartási szabályok megtartását és a kötelezettségek teljesítését akarja-e, illetve képes-e vállalni.

Az új szabályozás ellenére nem zárultak le azok a vitatott kérdések, amelyek az ügyész vádemelési kötelezettségével, illetve a vádmellőzés jogosultságával kapcsolatosak. A pótmagánvád bevezetése éppen garanciális szempontból jelent talán némi megoldást az ügyészi vádmonopóliummal szemben.

A vádat képviselő ügyész

A tárgyalás menetének legutóbbi átalakításakor fukar kezekkel mért a jogalkotó. Az eredeti elképzelésekből mindössze annyi maradt, hogy ki-

mondták, a bírói döntés megalapozására elsősorban a tárgyalás alatt elhangzó információk hivatottak. Így a jövőben csak csekély mértékben növekszik a vád és a védelem vitájának szerepe, hiszen megmarad a bíró általi kikérdezés rendszere.

Az eredeti reformelképzelések szerint jelentős mértékben megváltozott volna a tárgyalás eddigi rendje. Erőteljesebben érvényesült volna a kontradiktórius alapelv, s ennek következtében a felek rendelkezési joga. Az ügyfélegyenlőségnek megfelelően a „fegyverek harca” jellemezte volna a tárgyalást. De a „felek általi kikérdezés” rendszerére való áttérés felkészültebb szakembereket kívánna, s ez riasztólag hatott.

Milyen veszélyeket rejt a bírói kihallgatás rendszere? Mivel a bizonyítási eljárás a bíróság által fogantatosított vádlotti kihallgatással kezdődik, bekövetkezhet, hogy a döntési jogkörrel felruházott személy a „második vádló” pozíciójába kerül. Ezzel pedig az érdekelték körében – ha akaratlanul is, de – az elfogultság benyomását keltheti. Az első kihallgatásnak ugyanis „leleplező” jellege van. A megoldás mindenképpen a felek rendelkezési jogának kiteljesedése lett volna. Így *„a bíró olyan teendőkől mentesülne, amelyek inkább gátolják abban, hogy alapvető feladatát, a pártatlan, elfogulatlan ítékezést teljesítse”*.⁴ A tárgyalás új rendjének ellenzői a bírói hatalom gyengülésétől tartottak. Pedig itt nem erről van szó. A változtatásra azért lenne mégis szükség, mert az 1973. évi I. törvény – bár a többszöri módosítás következtében már majdnem megfelel az európai elvárásoknak – egyik szocialista sajátossága *„a felek rendelkezési jogával szembeni fenntartás és ezzel összefüggésben a jogászai szaktudás jelentőségének alábecsülése”*.⁵

Az 1998-ban megszavazott törvény akkori szövege úgy szól, hogy a vádlottat először kérdések feltevésével az ügyész hallgatja ki. Ezt követően a védő, majd az eljáró bíróság tagjai intézhetnek kérdéseket a vádlotthoz. Mindezek után, ha a vádlott kívánja, összefüggően is előadhatja vallomását. A tanú kihallgatását kérdések feltevésével az végzi, akinek az indítványára történt a tanú megidézése. Ezt követően a másik fél teszi fel a kérdéseit. A tanács elnöke a felek általi kikérdezés után

4 Bárd K.: i. m. 8. o.

5 Uo. 5. o.

kérdéseket intézhet a tanúhoz. A szakértő meghallgatásánál a tanúra vonatkozó rendelkezések érvényesek.

Sajnálatos módon, a felek által történő kihallgatás rendszerét azonosították az angolszász eljárásra jellemző keresztkérdéssel, illetve annak megszelídített változataként kezelték. Pedig a közös jegyek csupán abban lelhetők fel, hogy mindkét rendszerben a tárgyalásé a főszerep. A különbség a kettő között a bíró aktív, illetve passzív tevékenységével kapcsolatos.

Az először említett modell a tárgyalás központi szerepét úgy hangsúlyozza, hogy a bíró domináns szerepét megtartja. A tárgyalás vezetése és a kihallgatás joga továbbra is a bírót illeti. Az ilyen típusú rendszer mellett érvelők szakítanak azzal a maximalista követelménnyel, amely a megalapozottság szempontjából egyenlőségelet tesz a két eljárási szakasz ténymegállapításai közé. A kompetencia elosztása terén a változtatásokat úgy hajtják végre, hogy az előzetes eljárás feladatának „csupán” a bizonyítási eszközök rendelkezésre bocsátását tekintik. A bíróság a nyomozási iratok ismerete nélkül, az általa folytatott bizonyítás eredményeként, az alapelvek betartásával jut el a tényállás rekonstruálásához. Bár keresztkérdés nélkül, de ténylegesen a felek vitájának eredményeként ismeri meg a valóságot.

Ehhez a típushoz sorolhatjuk azt a rendszert is, amely a bíró aktív szerepének megtartása mellett bevezeti a felek általi kikérdezést. Ez semmiképpen sem azonosítható az angolszász eljárásokra jellemző keresztkérdézéses rendszerrel, hiszen ez utóbbinál más szervezeti keretek között tevékenykedik a bíró. A bíró iratismerete teljes, hiszen birtokában van a nyomozási anyag. A tárgyalás megkezdésekor tehát ugyanazokkal az információkkal rendelkezik, amelyekkel a vádló és a védő. Megismerési képessége így önálló, a felektől független. A kérdezési jogát tekintve sem passzív a szerepe. Csak a kérdések sorrendje más.

Ennek a rendszernek egyik pozitívuma éppen az, hogy mentesíti a bírót a kihallgatások vezetése alól. Ez pedig *„nagyobb garanciát nyújt arra, hogy a vádlottban nem támadnak igazolható kételyek a bíró elfo-*

gulatlanságát illetően”.⁶ Ugyanakkor nincs kötve a felek bizonyítási indítványaihoz sem. Hivatalból is elrendelheti a bizonyítás kiegészítését.

A felek általi kikérdezés rendszere teljes egyenlőséget teremt a processzuális jogok tekintetében a vád és a védelem között a tárgyalási szakaszban. Ez a modell viszont csak akkor működőképes, ha mind a vádló, mind a védő jelen van. Az olyan per, amelyben a védő és az ügyész távol marad, inkább a vizsgálatra hasonlít.⁷

Az eredeti elképzelések szerint a kikérdezés új rendszere jobban megfelel a pártatlanságnak. S ez nem csupán európai követelmény, hanem ez a garancia arra, hogy a bírói megismerés folyamán igazságos ítélet születik.

Az angolszász jogrendszerekre jellemző keresztkérdezés esetében a bíró szerepe háttérbe szorul, személye passzívvá válik. A bizonyítási tilalmak célja a rendszeren kívül álló feladatok teljesítése. Ezzel jelzik ugyanis a perben szereplőknek és a kívülállóknak is, hogy az eljárás tisztességesen működik. (Ebben a tekintetben mindenképpen közeledik az európai jog az angolszász felé, ami semmiképpen sem tekinthető bajnak.) Az Egyesült Államokban például éppen a bizonyítási tilalmak előírásával „fegyelmek” a bűnüldözőket.⁸

E rendszer további sajátossága a politika és a közvélekedés behatolása az igazságszolgáltatásba. A rendes igazságszolgáltatás szereplői nem kinevezett tisztviselők, hanem választás útján nyerik el tisztségüket. Az úgynevezett konszenzuális eljárások – a vád és a védelem megállapodásai – sem magát az igazságszolgáltatást szolgálják. A „plea bargaining” célja nem az igazságos döntés megalapozása. Ezzel az ügyész „*valamifajta eredményt prezentálva újráválasztásának esélyeit növelheti*”.⁹ Kevés munkával látványos befejezést érhet el. A rendszer nyitottságára jellemző, hogy az ügyek egy részében a döntést az esküdtsek hozza meg. Ez pedig – tiszta formájában – azt jelenti, hogy „az

6 Bárd K.: A büntetőeljárás törvény tervezete az európai jog fejlődésében. Jogtudományi Közöny, 1998/4. 123. o.

7 Király T.: A büntető eljárási kódex tervezete a magyar büntető eljárásjog fejlődésében. Jogtudományi Közöny, 1998/4., 119. o.

8 Bárd K. (1997): i. m. 122. o.

9 Uo.

ítélkező a jogot, a törvényeket más értékek nevében félreteheti".¹⁰ Ez a fajta karizmatikus hatalomgyakorlás egyik európai jogra sem jellemző.

Az eredeti 1998. évi jogszabály szavait tehát félreértve, a módosító novellák lényegében visszatértek az 1973. évi I. törvény megoldásához. Ami megmaradt a reformból, az csupán annyi, hogy módosulnak és bővülnek a vádlott, valamint a tanú kihallgatásának szabályai. Az ügyész, a vádlott és a védő új indítványtételi jogosítványokat kap:

- A bíróság az ügyész, a vádlott és a védő meghallgatása után dönt a tárgyalás megkezdéséről, ha olyan személy marad el, aki a tárgyalás megkezdését nem akadályozza.
- Indítványokat és észrevételeket tehetnek a bizonyítási eljárás során. Az ügyész által kezdeményezett bizonyítás megelőzi a vádlott és a védő által indítványozott bizonyítás felvételét.
- A tanács elnöke az ügyész és a védő indítványára ismertetheti a vádlott korábbi vallomásainak részleteit.
- Az ügyész, a vádlott vagy a védő indítványára a tanács elnöke engedélyezheti, hogy a vádlottat, illetve a tanút először az ügyész és a védő kérdések feltevésével hallgassa ki.
- Ha a tanú kihallgatását az ügyész indítványozta, a tanút előbb az ügyész hallgatja ki, ezt követően a tanúhoz a vádlott és a védő kérdéseket intézhet, majd a sértett kérdések felvetését indítványozhatja. Ellenkező esetben, ha a tanú kihallgatását a vádlott vagy a védő indítványozta, a tanút előbb a vádlott vagy a védő hallgatja ki, ezt követően a tanúhoz az ügyész intézhet kérdéseket, majd a sértett kérdések felvetését indítványozhatja.
- A vádlott és a tanú kihallgatását, illetve a szakértő meghallgatását követően hozzájuk a bíróság tagjain kívül az ügyész, a vádlott, a védő, a sértett, a magánfél, valamint az őt érintő körben az egyéb érdekelt és a szakértő kérdést tehet fel.
- Az ügyész, a vádlott és a védő indítványára a kihallgatások időszakára a tanácselnök eltávolíthatja azt a vádlott-társat is, akit már kihallgattak. Tanú kihallgatása esetén indítványozható a vádlott eltávolítása, amennyiben jelenléte zavaróan hatna.

¹⁰ Uo.

- Okiratok és a bizonyítás eszközeül szolgáló más iratok felolvasása előtt az ügyész a védő és a vádlott egybehangzó indítványára engedélyezheti, hogy a felolvasás helyett annak lényege ismertetésére vagy megjelölésére kerüljön sor.
- A tanács elnöke az eljárási cselekményről készült kép-, illetve hangfelvételt a tárgyaláson hivatalból, vagy az ügyész, a vádlott, illetve a védő indítványára bemutathatja.
- Az ügyész, a vádlott és a védő a bizonyítás eredményéhez képest a különösen védett tanúhoz újabb kérdések feltevését indítványozhatja.
- Az ügyész a perbeszédében indítványt tehet a vádlott felmentésére, amennyiben a vádlott bűnösségét nem tartja megállapíthatónak.

Tanulmányunk elején már jeleztük, hogy az új törvényben megjelenik egy eddig ismeretlen jogintézmény, a pótmagánvád. A sértett pótmagánvádlóként történő fellépése többek között abban az esetben is lehetséges, ha az ügyész elejtette a vádat. Később az ügyész újra átveheti a vád képviselőt a pótmagánvádlótól, de a vád elejtésére többé már nincs módja.

A pótmagánvád mint új jogintézmény *„csak szűk körben alkalmas arra, hogy a nyomozó hatóság és az ügyész tétlenségét ellensúlyozza. Ezért ne gondoljuk, hogy önmagában elégséges lesz ahhoz, hogy javítson egyes bűncselekményfajták (különösen a hivatalos eljárásban történő bántalmazások, kényszervallatások) áldozatainak helyzetén, akiktől a mai nyomozási és vádemelési gyakorlat tömegesen vonja meg a joghoz hozzáférés lehetőségét. Ha pedig a mai helyzet nem változik, a strasbourgi szervek közelmúltban hozott döntései alapján aligha kétséges, hogy előbb-utóbb a Magyarországot érintő panaszügyekben is születik a kormányt elmarasztaló döntés.”*¹¹ Gondoljunk csak az Emberi Jogok Európai Egyezménye tilalmára. A 3. cikkely szerint *„Tilos bárki vel szemben kínzást, embertelen vagy lealacsonyító bánásmódot vagy büntetést alkalmazni.”* A kilencvenes években az Emberi Jogok Európai Bírósága az egyik ítéletében kimondta, ha valószínűsíteni lehet, hogy a fogva tartás folyamán az elszenvedett sérülés elérte a súlyosság minimális szintjét, akkor a bizonyítási teher megfordul. Az állam feladata

¹¹ Uo. 12. o.

lesz annak bizonyítása, hogy nem a fogva tartó hatóság követte el a bűncselekményt. Ha az állam erre nem képes, akkor a bíróság szerint meg kell állapítani a 3. cikkely megsértését. Mert a nyomozással szembeni elvárások és a bűnözés elleni harcban tagadhatatlanul benne rejlő nehézségek ellenére, nem törölhetők el azon korlátok, amelyek az egyén testi épségét védik.¹²

Az eddig elmondottak alapján látható tehát, hogy a július 1-jén hatályba lépő új törvény következtében az ügyész teendői a tárgyalás során érdemben nem sokasodnak, ezzel szemben jogosítványai nőnek, pozíciója erősebb lesz. A tárgyalás új szabályai inkább az ügyész felkészültségével kapcsolatban támasztanak nagyobb követelményeket.

Az új büntető eljárásjogi törvény eredeti koncepciója kétfokú rendes jogorvoslati rendszert tartalmazott. A törvényhozók a módosítás révén a jelenleg hatályos egyfokú rendszerhez tették hasonlatossá az új kódex fellebbezési rendszerét. Az új törvény hatálybalépésével a másodfokú eljárás, a perújítás, a felülvizsgálat és a törvényesség érdekében történő jogorvoslat szabályai nem módosulnak oly módon, hogy a változtatások az ügyész szerepét érintenék.

A 2002. évi I. törvény

1998-ban, a kormányváltást követően, a parlament a hatályban lévő régi és a még hatályban nem lévő új törvényt is módosította.

Az 1998. évi XIX. törvény elfogadását követően a honatyák úgy döntöttek, hogy feltétlenül szükséges a hatályban lévő törvényt is módosítaniuk. Az első változtatáskor a tanúvédelem és a fedett nyomozó jogintézményeit iktatták be a hatályos törvénybe. A második módosítás azokat a jogintézményeket vette át az új kódexből, amelyek az eljárások hatékonyabb lefolytatását szolgálják.

¹² Mayjer E.: Az ügyész és a rendőri magatartás európai megközelítésben. Magyar Jog, 2001/ 8., 489. o.

A 2002. évi novella a még hatályba nem lépett törvény szerkezetét alapvetően nem változtatja meg, de a jogorvoslati rendszer megváltoztatásából adódóan komoly, az egész törvény szerkezetére kiható módosítás történt.

Ennek köszönhetően új szakaszok kerültek a törvénytövegbe, illetve egyes rendelkezéseket hatályon kívül helyeztek. A novella alkotói a szükségessé vált módosításokat a büntető eljárásjoghoz kapcsolódó, illetve annak háttérül szolgáló jogszabályok időközben történt változásaira való hivatkozással indokolták.

A törvényhozók nem mulasztották el hangsúlyozni, hogy az új formába öntött kódex híven tükrözi a reform megkezdésekor felállított elveket, mindössze két pont kivételével.

Az első ezek közül a tárgyalásvezetés módja. A novella alkotói a kódex eredeti megoldását úgy értelmezték, hogy *„szakított a magyar jog hagyományos szabályozásával, amely a vádlottak, tanúk és szakértők kihallgatását a tanács elnökének feladatává teszi, és bevezette helyette az angolszász jogokban ismert keresztkérdézéses modell enyhített formáját, a felek általi kihallgatást. (...) A bíróságok és az ügyészségek jelenlegi ügyérkezése mellett a felek általi kihallgatás rendszere a gyakorlatban az eljárások indokolatlan elhúzódásához vezetne, mivel a bíróságnak csak áttételes lehetősége van befolyásolni a felek által felteendő kérdések számát, alig van lehetősége az ügyre nem tartozó körülményekre vonatkozó kérdések kiszűrésére. Mindez pedig azt eredményezheti, hogy a tárgyalások tervezhetetlenek lesznek, az ügyben többször kell a tárgyalást elnapolni, és mindez hosszabb távon tarthatatlanná válik. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a felek általi kihallgatás rendszere éppen azokban az ügyekben érvényesülne, ahol a tárgyaláson az ügyész és a védő jelenléte kötelező; ezek pedig általában olyan ügyek, amelyek hosszadalmas bizonyítást igényelnek.”*

A novella tehát az új törvénynek a felek általi kihallgatásra vonatkozó eredeti törvényi szabályozását megváltoztatta, és fenntartotta a hatályos jogot. E szerint a bírósági tárgyaláson kihallgatandó személyeket a bírósági tanács elnöke hallgatja ki.

A másik kritikus pont a kétfokú rendes jogorvoslat kérdése volt. A kódex eredeti koncepciója szerint – a hatályos szabályoktól eltérően – a másodfokú bíróság első fokú határozatot érdemben megváltoztató vagy helybenhagyó határozata nem feltétlenül emelkedik jogerőre. A törvény által meghatározott esetekben az eljárás résztvevői a másodfokú határozat ellen további rendes jogorvoslatot vehettek volna igénybe. A harmadfokú eljárás feltételeit és szabályait az 1998. évi XIX. törvény XV. fejezete tartalmazta.

A novella, arra hivatkozva, hogy 2003-ban nem öt, hanem egy ítélőtábla kezdi meg a működését, egyrészt átalakította az eredeti törvény szerinti bírósági hatásköröket. Csökkentette a széles megyei első fokú bírósági hatáskört. Továbbá, mivel a jogalkotók szerint a kétfokú rendes jogorvoslati rendszer bevezetése sem alkotmányos, sem pergazdasági szempontok alapján nem időszerű, a kihirdetett törvény kétfokú rendes jogorvoslati rendszerét egyfokúvá alakította át. Ennek következtében az ítélőtáblán nem lesz harmadfokú ügyintézés. Így a Legfelsőbb Bíróságon sem lesz harmadfokú ügyintézés, de másodfokú ügyintézés sem, mert a jelenlegi másodfokú hatáskört a Legfelsőbb Bíróságtól 2003-ban átveszi az ítélőtábla. Ide kapcsolódik a rendkívüli jogorvoslatok kérdése. Az új novella – elvetve az új törvény szerinti kétfokú rendes jogorvoslati rendszert – alapvetően fenntartja az 1973. évi I. törvény által ismert felülvizsgálatot és törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslatot. Anynyi eltérés található benne, hogy a törvény a felülvizsgálati okok kisebb bővítése mellett lehetővé teszi, hogy az első fokon jogerős határozatok ellen is legyen lehetőség e rendkívüli jogorvoslat igénybevételére.

A törvény a törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslatot az 1973. évi I. törvény szabályozásánál szélesebb körben engedi meg. E szerint a legfőbb ügyész bármely jogerős bírósági határozat ellen jogorvoslatot jelenthet be, ha az más jogorvoslattal nem támadható meg. E jogorvoslat azonban a terhelre csak akkor hat ki, ha a törvénysértés megállapításából a felelősség enyhébb megítélése következik.

Az ügyész szerepére vonatkozó fontos változtatás is történt. A reform eredeti koncepciója szerint az ügyésznek az a joga, miszerint a nyomozás megtagadása vagy megszüntetése esetén a terhellet megrovásban részesítheti, megszűnik. A törvény ezzel szemben biztosította volna az

ügyésznek, hogy a csekélyebb súlyú ügyekben a vádemelést teljes egészében mellőzze. Bármilyen további szankció megállapítása helyett lehetősége lett volna arra, hogy határozatában a gyanúsítottat magatartási szabályok megtartására vagy más kötelezettségek teljesítésére kötelezhesse. A magatartási szabályok megtartását, illetve a kötelezettségek teljesítését a pártfogó ellenőrizte és segítette volna.

Az új novella szerint az ügyészi megrovás lehetőségének megszűntetését nem pótolná a vádemelés mellőzésének bevezetése, ezért az ügyészi megrovást az 1973. évi I. törvénnyel megegyezően továbbra is fenntartja.

A 2002-es módosítás több olyan jogintézményt is érintett vagy eltörölt, amelyek a reform leghaladóbb, legmodernebb gondolatainak köszönhetők létüket. Ezek közé tartozik többek között az óvadék intézménye, amelynek bevezetését a jogalkotók a 2002. évi társadalmi viszonyok között nem tartották indokoltnak. De idetartoztak a segítőkkel és a vádlott nyilatkozatával kapcsolatos szabályok is.

A 2003. évi II. törvény

Új kormány, új év, új novella: a honatyák kissé visszafogottan, de kísérletet tesznek a reform megmentésére, illetve felélesztésére. Ha nem is mindenben, de igyekeznek a 2002. évi módosítást megelőző állapotokat visszaállítani, de természetesen új ötleteik is vannak.

A legújabb szabályozás a következő jogintézményekre volt hatással:

- Az APEH Bűnüldözési Igazgatóságának megszűnését követően annak feladatait a Pénzügyi Nyomozó Hivatal veszi át.
- A novella visszahelyezi a törvénybe az előző módosításkor eltávolított, a tanú érdekében eljáró segítőkre vonatkozó rendelkezéseket.
- A novella előírja, hogy a védő akár idézésre, akár értesítésre történő megjelenése esetén díjazásra jogosult.
- Az általános eljárási szabályok közé egy új alcímet helyez, amelyben rögzíti az iratkezelés legfontosabb szabályait. Idetartozik az a garanciális jelentőségű szabály, hogy a nyomozás befejezését követően ta-

- nulmányozásra át kell adni a gyanúsítottnak, illetve a védőnek a nyomozás összefűzött iratait.
- Új címmel egészítette ki a törvényt, amelyben a büntetőeljárás során a sajtó, a nyilvánosság, illetve az egyéb érdekelt részére adható tájékoztatás szabályait rendezi.
 - A külföldi tapasztalatokra hivatkozva a novella egyik legfontosabb célkitűzéseként a társadalomra kisebb mértékben veszélyes bűncselekmények esetében a szabadságvesztéstől eltérő, alternatív szankciók szorgalmazását jelöli meg. E cél érdekében létrehozta a pártfogói felügyelői vélemény jogintézményét, amelynek egyik része az elkövető életkörülményeinek, az elkövetéshez vezető okoknak a bemutatása, a másik része pedig tájékoztatás arról, hogy milyen eredménnyel járna a vádemelés elhalasztása, illetve alternatív szankció kiszabása az adott elkövető esetében.
 - A novella megváltoztatja az előző módosítás rendelkezését, amely az előzetes letartóztatott jogállására büntetés-végrehajtási szabályok alkalmazását rendeli el. A novella a jelenleg hatályos szabályt tartja fenn, amely szerint az előzetesen letartóztatott terhelte a büntetőeljárás szabályok vonatkoznak.
 - Mivel az 1998–2002 közötti jogalkotás – először azzal, hogy az ítéltáblák felállítását négy évvel elhalasztotta, majd azzal, hogy a Be.-novellának az eredeti törvényben megállapított megyei első fokú bírósági hatáskörbe tartozó bűncselekmények elbírálását ismételten a helyi bíróságok hatáskörébe utalta – nem tett semmit az első fokú helyi bíróságok tehermentesítése érdekében. A legújabb novella ezért a megyei bíróság első fokú hatáskörébe tartozó bűncselekményekről rendelkező törvényhelyet kiegészíti a különösen nagy vagy ezt meghaladó gazdasági és vagyoni elkövetésekkel. Ez a rendelkezés 2005. január 1-jén lép hatályba.
 - A legújabb novella rendelkezik a büntetőügy irataiba való betekintésről, valamint az eljárás résztvevői körén kívül eső – az eljárás lefolytatásához fűződő jogi érdekét igazoló – személy számára nyújtható felvilágosításról is.
 - A novella szabályozza a vádirat benyújtása után elrendelt vagy fenntartott előzetes letartóztatás felülvizsgálatára vonatkozó határidőket és hatás-

köri szabályokat, amelyek korábbi szabályozását több ponton ellentmondásosnak ítélte meg. Ennek körében úgy rendelkezik, hogy a vádirat benyújtását követően elrendelt vagy fenntartott előzetes letartóztatás indokoltságát egy év után a másodfokú bíróság, e határidőt követően pedig szintén a másodfokú bíróság legalább hat havonta vizsgálja felül.

- A novella egyik legfontosabb pontja, hogy a reform eredeti koncepciójában szereplő óvadék intézményét – amelynek hatálybalépését az előző novella bizonytalan időre elhalasztotta – most hatályba kívánja léptetni. A törvény az óvadékra vonatkozó rendelkezések közül egyedül azt a törvényhelyet nem lépteti hatályba, amely arról rendelkezik, hogy mikor nincs helye az óvadék letételének. A törvényalkotók szerint e felesleges törvényi kötöttségeket tartalmazó rendelkezés szükségtelen. A bíróságnak az eset összes körülményeit figyelembe véve kell eldöntenie, hogy az előzetes letartóztatás okainak fennállása esetén alkalmazható-e az óvadék, vagy sem.
- A novella rögzíti, hogy a magánszféra fokozott tiszteletben tartása érdekében, ha a házkutatás célja bizonyítási eszköz, akkor elkobozható. A házkutatást elrendelő határozatban meg kell jelölni azokat a dolgokat, amelyek megtalálása érdekében a házkutatás szükséges.
- A novella fel kíván lépni a büntetőeljárások elhúzódása ellen. Az okok között szerepel az állampolgári fegyelem meglazulása, a hatósági, bírósági rendelkezések, idézések figyelmen kívül hagyása. Ennek érdekében a novella önálló büncselekményi vagy szabálysértési tényállás beiktatása nélkül lehetőséget nyújt a rendbíróság meg nem fizetése esetén annak elzárássá történő átváltoztatására. Ebben az esetben is a bíróság változtatja át a rendbíróságot elzárássá, mert ez felel meg annak az elvnek, hogy szabadságelvonással járó szankciót – ritka kivételtől eltekintve – az Európai Emberi Jogi Egyezményhez kapcsolódó bírósági gyakorlat szerint csak bíróság alkalmazhat.
- A novella bővíti a védő jelenléti jogosultságát a nyomozási cselekményeken: lehetővé teszi, hogy az általa, illetve a gyanúsított által indítványozott tanú részvételével megtartott szembesítésen is jelen lehessen. Módosul a törvény azon rendelkezése is, hogy a nyomozási cselekményen jelen lévő védő a gyanúsítotthoz és a tanúhoz csak kér-

dések feltevését indítványozhatja. A novella úgy rendelkezik, hogy a védő a kihallgatott személyekhez kérdéseket intézhet.

- A novella a bűnözés elleni hatékonyabb fellépés érdekében a rendőri szervek közötti szorosabb együttműködést szorgalmazó nemzetközi egyezményekre való tekintettel lehetővé teszi a külföldi nyomozó hatóság tagjának a nyomozási cselekményeken való jelenlétét. A külföldi nyomozó hatóság tagja a nyomozási cselekményen jelen lehet, önállóan azonban nyomozási cselekményeket nem folytathat, mivel a hatályos magyar törvények szerint erre nem kaphat felhatalmazást a hazai nyomozó hatóságtól.
- A törvény eddigi formája nem tartalmaz szabályt arra az esetre, amikor a hatósággal együttműködő személy tanúvallomásaiban olyan bűncselekmény elkövetésével vádolja magát, amely a hatóságok előtt korábban nem volt ismert, és amely miatt a büntetőeljárást le kellene folytatnia. A novella erről az esetről úgy rendelkezik, hogy ekkor a nyomozást, vagy annak folytatását az illetékes ügyész rendeli el, és döntése meghozatalakor azt kell mérlegelnie, hogy a tanúvallomással feltárt, korábban a hatóságok előtt nem ismert bűncselekmény miatt – a legalitás elvének megfelelően – büntetőjogi felelősségre vonást kezdeményez-e, avagy a törvényben eredetileg megfogalmazott bűnüldözési vagy nemzetbiztonsági érdek a jelentősebb. Így az együttműködő személlyel szembeni felelősségre vonás nem szükséges.
- A novella a Btk.-módosításoknak megfelelően megteremti a vádemelés elhalasztásának lehetőségét abban az esetben is, ha az eljárás megszüntetésének lehet helye a kábítószer-élvező személlyel szemben, aki vállalja a folyamatos ellátásban vagy megelőző-felvilágosító szolgáltatáson való részvételt. Idekapcsolódik, hogy vádat kell emelni abban az esetben is, ha a gyanúsított okirattal nem igazolja, hogy a felfüggesztéstől számított egy éven belül legalább hat hónapig tartó folyamatos, a kábítószer-használatot kezelő ellátásban vagy megelőző-felvilágosító szolgáltatáson vett részt. További új rendelkezés, hogy akkor is vádat lehet emelni, ha a vádemelés elhalasztásának tartama alatt a gyanúsított ellen kábítószerrel visszaélés miatt újabb büntetőeljárás indult.
- A novella a bírósági eljárás felfüggesztésére új lehetőségeket teremt: alkotmánybírósági eljárás indítványozása, a vádlott huzamosabb ideig

történő külföldön tartózkodása, valamint az ügyész további bizonyítási eszközök beszerzésére, a vádirat hiányosságainak pótlására történő felhívása esetén. Mivel büntetethőséget megszüntető ok akkor is megállapítható, ha a vádlott kábítószer-használatot kezelő ellátásban vagy megelőző-felvilágosító szolgáltatáson vett részt, ennek folytán az ezen történő részvétel vállalása is eljárás-felfüggesztési oknak minősül.

- A kihallgatás rendszerének kérdése e módosítás során is előtérbe került. Az első novella mellőzte a törvényből az eredetileg belefoglalt „vádlott nyilatkozata” jogintézményt, amely az ügyféli kihallgatási rendszerhez szorosan kapcsolódva azt a célt szolgálta volna, hogy a vádlott – nem a kihallgatása részeként – még az ügyész kérdéseit megelőzően nyilatkozni tudjon a bűnössége, illetve a vád megalapozottsága felől. Az új novella álláspontja szerint a vádlottnak és a védelemnek lehetőséget kell adni arra, hogy a vád elhangzását követően az üggyel kapcsolatos álláspontját röviden kifejtse. E lehetőség magában foglalja azt is, hogy – amennyiben szükségesnek tartja – e nyilatkozat keretében kitérhesen arra is, milyen bizonyítás lefolytatását tartja szükségesnek. A védelem nyilatkozata nem kötelező eleme a bírósági tárgyalásnak, csupán lehetőség. A jogintézmény célja, hogy mind a bíróság, mind az ügyész megismerhesse a védekezés irányát.
- A novella a pótmagánvádló számára is lehetővé teszi – rászorultsági alapon – ügyvéd kirendelését.
- A novella lehetővé teszi az előzetes fogva tartás mellett a házi őrizetben töltött teljes időtartam beszámításának lehetőségét a kiszabott szabadságvesztésbe, közérdekű munkába, pénzbüntetésbe, illetve pénzmellékbüntetésbe.

Az ügyészség feladatait a következő módosítás érinti:

Nemzetközileg védett személy elleni erőszak alcímmel új bűncselekmény került be a büntető törvénykönyvbe. A bűncselekmény jellegéből adódóan ekkor kizárólag az ügyész végezhet nyomozást. Az emberrablás tényállása is kiegészül: súlyosabban minősül a büntett, ha hivatalos személlyel vagy külföldi hivatalos személlyel szemben követik el. A sértetti körre való tekintettel, ez esetben is csak az ügyészség végezheti el a nyomozást.

Összegzés

A kilencvenes években megfogalmazott reform szellemével – mint már utaltunk rá – nem mindenki értett egyet. Sajnos, az ügyészség részéről is bírálatok érték az új Be. elveit, változtatásait. Arra hivatkoztak, hogy a szervezet nincs felkészülve az új feladatok ellátására. Pedig a reform megfogalmazói „joggal feltételezték, hogy a változtatás fokozott garanciát nyújt az eljárás alá vont személyek számára, és ezzel egyidejűleg növeli az büntetőeljárás hatékonyságát is. Az ügyész jogi felkészültsége és hivatásának ethosza alapján alkalmas lehet arra, hogy idejében kiszűrje azokat az ügyeket, amelyekben a felelősségre vonás valószínűtlen, ugyanakkor a bírósági elvárások ismeretében (a rendőrség nincs kapcsolatban a bírósággal, csak az ügyész) a nyomozást nyilván úgy irányítja, hogy majd a vád képviseletét eredményesen legyen képes ellátni.”¹³

IRODALOM

Bárd K.: A törvény és az ő alkalmazói. *Fundamentum*, 1997/2.

Bárd K.: A büntetőeljárás törvény tervezete az európai jog fejlődésében. *Jogtudományi Közlöny*, 1998/4.

Király T.: A büntető eljárási kódex tervezete a magyar büntető eljárásjog fejlődésében. *Jogtudományi Közlöny*, 1998/4.

Király T.: Büntetőeljárás jog. Budapest, 2000

Kiss A.: Elképzelések az ügyészség helyéről és szerepéről. *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok*, 30. Budapest, 1993

Mayjer E.: Az ügyész és a rendőri magatartás európai megközelítésben. *Magyar Jog*, 2001/ 8.

13 Bárd K. (1997): i. m. 5. o.

A klasszikus kriminalisztikai vizsgálatok az automatizáció lehetőségeinek szemszögéből

A kriminalisztika jövőjét taglaló elméleti munkák mind meghatározóbb jelentőséget tulajdonítanak a számítógépes technikának, illetve a matematikai-statisztikai módszerek alkalmazásának. A különböző tudományok eredményeit integráló és közvetítő kriminalisztika a prognózisok szerint egyre hatékonyabb felderítést tesz lehetővé, egyúttal hozzájárul az objektívabb alapokon álló bizonyításhoz. A fejlődés elsősorban a természettudományos szakértői módszerek területén látványos. A szerző e helyütt a klasszikus kriminalisztikai ágazatokat veszi górcső alá abból a célból, hogy aktuális képet nyújtson erről a döntően tapasztalati tudományról. A kutatás a kazuisztikára épül, a tanulmány ennek ismeretében elemzi a természettudományos és az informatikai eredmények felhasználásának lehetőségeit.

A természettudományok szerepe a kriminalisztika tudományos fejlődésében – a kezdetektől a számítógépes szakértői rendszerekig

A legújabb tudományos eredmények elsősorban a krimináltechnika közvetítésével vesznek részt a büntető igazságszolgáltatás megismerési folyamatában. A természettudományok és újabban a számítógépes technika döntő szerepet játszanak a bizonyítási eljárás objektivizálásában, egyúttal a kriminalisztika tudományos fejlődésében.

A vizsgálaton kialakulása a valóság tudományos megismerésének első kísérleteivel kezdődött. A XVIII. századig egyszerű, tapasztalaton alapuló vizsgálaton volt a „kriminalisztika”, és csak a XIX. század végétől tekinthetjük önálló tudománynak. A természettudományok fejlődése a kedvező társadalmi és jogi folyamatok megindulása után döntő sze-

repet játszott a kriminalisztika és általában a bizonyításelmélet tudományos fejlődésében.¹ A felvilágosodás eszmerendszere a büntető igazságszolgáltatásban humánus fordulatot hozott. Az eljárás célja az anyagi igazság feltárása lett, s létrehozták az azt támogató szabad bizonyítási rendszert. Jelentős lépés volt annak a felismerése, hogy „a pártatlanságot és az objektivitást hangsúlyozó büntetőjogot ki kell egészíteni a pártatlanságot és az objektivitást biztosító bizonyítási módszerekkel”.² Ehhez járultak hozzá a tudományos eredmények, a kriminalisztikai adaptációt követően.

Az elsők között kell kiemelni a személyazonosítás első módszereit. Alphonse Bertillon testmérettanon alapuló nyilvántartási rendszere megteremtette a rendőrségi azonosítási szolgálat tudományos alapjait. Ezt követte a daktiloszkópia megjelenése a személyazonosításban és a nyilvántartásban.

A speciális kriminalisztikai eljárások mellett számos tudomány területén kifejlesztették a felderítést és a bizonyítást szolgáló módszereket, eszközöket. Molnár József megfogalmazása szerint ma a krimináltechnikához tartozik a fizika, a kémia és egyéb természettudományok alkalmazása, valamint a bűnügyi nyomozás céljára létrehozott önálló tudományos módszerek elmélete és gyakorlata egyaránt.³ Az egyes területeket Molnár a következő csoportokba sorolja:

- 1) Kifejezetten bűnüldözési célokra létrehozott technikák, amelyek egyértelműen krimináltechnikai szakágnak tekintendők.

Idetartoznak a klasszikus kriminalisztikai területek: a bűnügyi nyomtan (traszológia), a daktiloszkópia, a kéz- és gépirásvizsgálatok, a személyazonosítás külső ismérvek alapján; ezen kívül többnyire ide sorolják az igazságügyi fegyverszakértést.⁴

1 Részletesebben lásd Armin Forker: Történeti kriminalisztika. Kísérlet az európai kriminalisztika fejlődésének tanulmányozására. A kriminalisztika aktuális kérdései. Tanulmányok öt európai országból. BM Kiadó, Budapest, 2001, 63–93. o.

2 Molnár József: A kriminalisztika tudománya II. Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok, 33. 1996, 185. o.

3 Molnár József: A kriminalisztika tudománya I. Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok, 32. 1995, 201. o.

4 Ez utóbbi az általános ballisztikából nőtt ki, azonban hadtudományi megközelítése, feladatai alapvetően különböznek kriminalisztikai felhasználásától.

2) Alapvető kriminalisztikai jellegüket elismerő, de a viszonylagos különállásukat fel nem adó technikák.

Az igazságügyi orvostan például speciálisan az igazságszolgáltatás céljára végzi tevékenységét, alakítja módszereit.

3) Azok a technikák, amelyek önállóságukat fenntartják, emellett azonban tapasztalataikat felhasználják a krimináltechnika területén is.

Jellemzően ez vonatkozik az igazságügyi fizikára, kémiára stb.⁵

A továbblépést az új módszerek kutatása mellett a meglévő módszerek infrastrukturális fejlesztése jelentheti. A számítógép alkalmazása a krimináltechnika szinte valamennyi területén előnyökkel járhat, az adatok felvétele és elemzése során egyaránt. A szakértői vizsgálatokban az adminisztráció megkönnyítése mellett mindenekelőtt megteremti a lehetőséget a gyorsabb és pontosabb méréshez, a döntés-előkészítéshez. A mérésenkénti egyre nagyobb adattömeg feldolgozásához, összehasonlításához a matematikai-statisztikai funkciók nyújtanak támogatást. A digitalizált képfeldolgozás és képtovábbítás a vizsgálatok automatizálásának újabb feltételeit teremti meg. A matematikai-statisztikai, informatikai módszerek – végző soron az automatizáció – tehát fontos szerepet játszanak abban, hogy a kriminalisztikai vizsgálati módszerek mind objektívabbá, ezáltal megalapozottabbá váljanak. A bűncselekmény sokismeretlenes egyenletének megoldásához, az objektív igazság megközelítéséhez jelentős mértékben hozzájárulnak az ellenőrizhető, standardizált, objektív megismerési módszerek és eredmények.

A kutatás feladatai és módszere

A krimináltechnikán belül a klasszikus kriminalisztikai ágazatokat éri a legtöbb kritika szubjektivitásukat, tudományos megalapozottságuk hiányosságát illetően. Az automatizált daktiloszkópiai és írásazonosító rendszer kutatása során szerzett tapasztalatok indítottak arra, hogy megvizsgáljam a klasszikus kriminalisztika összes területét.

⁵ Molnár József (1995): i. m. 212–216. o.

Annak megítéléséhez, hogy hol vannak meg a modern mérési és egyéb vizsgálati technikák, valamint az automatizálás lehetőségei, illetve ezek mennyiben járulnak hozzá az objektívabb eredményekhez, meg kell ismernünk a szakértői területek elveit és gyakorlatát. Ismernünk kell azok jellegzetességeit, korlátait, hogy nyilatkozni tudjunk a fejlődési tendenciákat illetően. A tapasztalatok alapján joggal feltételezhetjük, hogy a számítógépes technika a klasszikus kriminalisztika területén is lehetőséget teremtene alapkutatásokra, új, korszerűbb módszerek kialakítására.

A témában folytatott kutatásom kiindulópontjául a hazai és a külföldi szakirodalom szolgált, a klasszikus kriminalisztikai területek elméletével és az új lehetőségekkel kapcsolatban. Ennek tükrében tekintetem át a Bűnügyi Szakértői és Kutatóintézet szakértői gyakorlatát a szakértők által rendelkezésemre bocsátott szakvélemények és a szakértőkkel történt konzultáció alapján.

A vizsgált szempontok a következők voltak: a vizsgálat tárgya, elvei, a szakértői feladatok, módszerek, eljárások, eszközök, a vélemény, annak határozottsága és az azt befolyásoló tényezők; végül a szakértői tapasztalatok, vélemények a jelennel és a jövővel kapcsolatban.

A hipotézisem az volt, hogy a szakértői feladatok közül elsődlegesen az azonosítás kérdésköre állítható objektívabb alapokra, itt vannak meg leginkább az automatizálás feltételei is.⁶ Az azonossági következtetés határozottsági fokának, végső soron bizonyító erejének pontos meghatározásához lehetőség szerint fel kell tárni a személyek, tárgyak, jelenségek legelemibb és legjellemzőbb, legállandóbb sajátosságait, illetve ezek információértékét. Ezeket a műveleteket a tudomány jelenlegi állása szerint a modern mérési, illetve matematikai-statisztikai módszerek támogatnák a legmegfelelőbbben.

6 A kriminalisztikai szakértői vizsgálatoknak az azonosítás mellett egyéb feladatai is lehetnek: például jelenségek okainak vizsgálata, tárgyak rejtett tulajdonságainak tisztázása, releváns folyamatok rekonstrukciója stb.

A klasszikus kriminalisztika rendszerjellemzői és heterogenitása

A klasszikus kriminalisztikai területek közül a nyom-, a fegyver- és az ujjnyomszakértés közelebb állnak egymáshoz. Mindhárom ágazat alapjának tekinthető a traszológiai értelemben vett nyomelmélet. Ennek értelmében a vizsgálat tárgya *„olyan fizikai elváltozás, amely visszatükrözi a nyomot létrehozó tárgy alakbeli és felületi sajátosságait”*.⁷ E területek fő feladata pedig a nyomképző tárgy vagy személy azonosítása morfológiai sajátosságaik alapján. (Szemben a többi kriminalisztikai ágazattal, amelyekben fizikai vagy kémiai sajátosságokon alapul az azonosítás.)

A nyomszakértői terület a legáltalánosabb. Bár a nyomképző tárgyak és a nyomképzési folyamat alapján feladatai többnyire behatárolhatók, az egyes szakterületek specializációja még nem következett be (például eszköznyomok, lábbelinyomok szakértői területe stb.). A fegyverszakértés és az ujjnyomszakértés felfogható önállósult nyomszakértői ágazatként is. A fegyver vizsgálata sajátos működési mechanizmusára, sajátosságaira tekintettel igényel speciális szaktudást. A daktiloszkópia pedig szintén sajátos amiatt, hogy itt személyazonosításra és nyilvántartásra alkalmas, egyedi, abszolút állandó és jól csoportosítható emberi jellemző vizsgálatáról van szó. De önmagában az is megkülönbözteti a területeket, hogy az ember által készített eszközök, gépek, járművek, vagy az ember (esetleg állat, növény) azonosításáról van szó.

A kriminalisztikai azonosításelmélet tételeit Katona Géza a következőképpen foglalja össze:

- „minden személy vagy tárgy (objektum) csak önmagával azonos, az egyediség törvénye, ebből következően
- minden más személytől, vagy tárgytól (objektumtól) eltér, a különbözőség törvénye,

⁷ Katona Géza: A nyomok azonosítási vizsgálata. Budapest, 1965, 26. o.

- az azonosság viszonylagos – adott időszakra és egyes sajátosságok vonatkozásában áll fenn,
- a sajátosságok különböző tényezők hatására állandóan változnak, de az állandó változás folyamatát az azonosítást lehetővé tevő viszonylagos állandóság szakaszai szakítják meg”.⁸

Úgy vélem, mindenképpen érdemes külön foglalkozni ezekkel az elvekkel a személyek és a tárgyak esetében. A technológiai folyamatok – többnyire sorozatgyártás – során előállított tárgyak egyedisége inkább tekinthető viszonylagosnak, mint az ember egyedisége. Ezek a tárgyak gyakorlatilag megkülönböztethetetlenek, a gyártási folyamat egységessége általában csak csoportazonosítást tesz lehetővé. A gyártást követő egyedi változások pedig lehetőségeik sokfélesége – különösen a befolyásoló tényezők hatásának végtelen variációja – miatt nem általánosíthatók. Emiatt az ilyen tárgyak azonosítása során az azonosság valószínűségének objektív, számszerű meghatározása nehezen képzelhető el.

Ezzel szemben – az eddigi ismeretek alapján – minden ember egyedi; ez számos jellemzője alapján kimutatható, leírható. (Az ujjnyomaton kívül a fül- és az ajaknyomat, valamint a fog, az írisz és a szemfenék egyes jellemzői egyaránt alkalmasak erre. A DNS-profil esetén kivételt képeznek az egypetűjű ikrek.) Az ember állandósága filozófiai és biológiai értelemben valóban viszonylagos. Kriminálisztikai értelemben azonban az említett azonosító jellemzők abszolút állandónak tekinthetők: nem változnak, és nem változtathatók meg.⁹ Csoportosíthatóságuk lehetővé teszi adatbázisok létrehozását, a meghatározott jellemzők alapján történő keresést. Bár az ember egyedisége nehezen megfogható, és csak töredékesen kidolgozott, az említett tényezők megbízható azonosítási lehetőséget rejtnek magukban.

Mindenféleképpen „kilóg” a sorból az **írásszakértői terület**. A daktiloszkópiához hasonlóan ez is személyazonosító módszer, azonban a

⁸ Katona Géza: A kriminálisztika és a büntügyi tudományok. BM Kiadó, 2002, 147. o.

⁹ Ez alól is van kivétel. Néhány ritka betegség hatására az ujjnyomat igenis megváltozhat. Továbbá ismertek olyan adatok, miszerint műtéti úton lehetőség van az utolsó ujjpercen található bőr átültetésére. Ezek kriminálisztikai jelentősége azonban egyelőre elhanyagolható.

kézírás esetén nem a fizikai értelemben vett nyom a releváns. Legáltalában nem traszológiai értelemben vett nyomról van szó. Itt is leképezés történik, de ez elsősorban az agyműködés tükröződése, mely folyamatban több tényezőnek is szerepe van.

A **kézírászakértői vizsgálatok** a kézírással mint mozgásrendszerrel, vagyis az ember pszichomotoros tevékenységének anyagi visszatükröződésével foglalkoznak: az írást jellemző ilyen jellegű sajátosságokat elemzik és értékelik. Vagyis itt nemcsak az alaktani jellemzők alapján történik az azonosítás, hanem sokkal inkább az írásbeli viselkedési jellemzők alapján. (Hasonló elvek alapján történik a hang-, illetve a beszédazonosítás. Az emberre jellemző továbbá a mimikája, a járása, a gesztusai is. Kriminálisztikai szempontból azonban elsősorban a releváns, rögzíthető és csoportosítható, ily módon könnyebben megfogható, vizsgálható jellemzőkkel foglalkoznak a kutatók.)

A kézírás mellett, hogy egyedi, a morfológiai jellemzőkhöz képest valóban viszonylag állandó, variábilis jellemző. (Például az ujjnyom ehhez képest abszolút állandónak tekinthető.) A külső és belső körülmények hatására bizonyos határokon belül változékonyságot mutat. Az írás állandóságát leginkább hordozó jellemzők megállapításához ki kell szűrni a befolyásoló körülmények írásban megnyilvánuló jellemzőit. (A befolyásoló tényezők ismerete ezért fontos információt jelenthet.)

Hogyan illeszkedik hát a kézírásvizsgálat a klasszikus kriminálisztika keretei közé? Beszélhetünk a kézírásról is mint nyomról, ebben az értelemben azonban ki kell terjesztenünk a hagyományos nyomfogalmat. Itt nemcsak hogy traszológiai értelemben vett nyomról nem beszélhetünk, de szűknek bizonyul az a tágabb értelmezés is, amely szerint a nyom *„minden olyan tárgyi jellegű (materiális) elváltozás, amelyet a bűncselekmény elkövetésében részt vett személyek hoztak létre, és okozati összefüggésben áll a bekövetkezett és szándékolt eredménnyel”*.¹⁰ Egy olyan tágabb nyomfogalom sokkal megfelelőbb lenne, amelybe nemcsak a tárgyi jellegű elváltozások, hanem az emberi pszichikum „lenyomatoként” létrejövő változások is beletartoznak. (A kézírás árulkodhat

¹⁰ Katona G. (2002): i. m. 142. o.

egyrészt az ember mint individuum jelenlétéről, másfelől az írás körülményeiről, a szituációhoz fűződő viszonyáról stb.¹¹⁾

Még tágabb értelemben vett nyomról beszélhetünk, ha ide soroljuk „*az ún. tudati visszatükröződést, amely az emberi emlékezetben rögződött emlékképek alapján a bűntügyekben személyi jellegű bizonyítási eszközök alakjában jelent meg*”.¹²

Ha folytatnánk ezt a gondolatmenetet, az a kérdés következne, hogy a kézírásos bizonyíték milyen bizonyítéknak tekinthető. Nem egyértelmű, hogy a személyazonosítás eszközeként valamely inkriminált kézírás tárgyi bizonyíték lenne. Azt mondtuk, a kézírás az agy által vezérelt tevékenység, a kézírás-azonosítás „*az ember pszichomotoros tevékenységének anyagi visszatükröződésével*” foglalkozik. Nem kezelhetjük a kézírást egyszerű tintanyomnak, nem tekinthetünk el azoktól a tudati, pszichikai tényezőktől, amelyek a kézírást és az azt létrehozó embert alapvetően meghatározzák. Ezek a kérdések azonban már egy önálló, meglehetősen szerteágazó témához tartoznak.

Az egyes szakértői területek elveinek, jelenlegi gyakorlatának elemzése a lehetőségek tükrében

A nyomszakértői terület

A nyomszakértői terület sajátosságait számba véve az első felismerésem az volt, hogy meglehetősen heterogén csoportról van szó. A nyomszakértő feladatai a legváltozatosabbak, mivel a nyomképzők és a nyomhordozók sokfélesége fordulhat elő egy-egy bűncselekmény kapcsán, nem is beszélve a nyomképződési folyamatot befolyásoló egyéb tényezőkről.

¹¹ Ez utóbbiak már nem szoros értelemben vett azonosítási kérdések, ennél fogva a grafológus kompetenciájába tartoznak. Lásd: Kármán G.: A kézírásvizsgálatok új lehetőségei és perspektívái. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 39. 2002. 107. o.

¹² Katona G. (2002): i. m. 145. o.

Mely nyomok vizsgálata tartozik a nyomszakértő kompetenciájába? Tulajdonképpen a legkülönbözőbb tárgyak (eszközök, gépek, járművek) traszológiai értelemben vett nyomai mellett az állatok, emberek által hagyott nyomok is ebbe a körbe kerülnek. Kivételt képeznek a már említett fegyvervizsgálatok és az ujjnyom-azonosítás, de a nyomszakértő vizsgálja például az emberi vagy állati eredetű fognyomokat is. A feladatok típusai többnyire behatárolhatók, azonban nem jellemző a specializálódás.¹³ Érdekesség, hogy a külső ismérvek alapján történő személyazonosítás – a fénykép vagy videofelvétel alapján történő arcfelismerés – Magyarországon szintén a nyomszakértő feladata. (Más országokban ezt inkább az antropológus szakértő végzi.)

A nyomszakértő feladata általában a nyomképző tárgy azonosítása a nyommal történő összehasonlítás alapján. Emellett előfordulnak más jellegű kérdések is, például a nyomképzés folyamatának a rekonstrukciójával kapcsolatban. A nyom keletkezésében szerepe lehet mechanikai, termikus, vegyi, fotokémiai stb. hatásoknak. A kriminalisztikai gyakorlatban a mechanikai nyomok fordulnak elő a leggyakrabban (ütés, szúrás, feszítés stb.).

Állandó területei: az eszköznyomok vizsgálata, ezek között a záruk felnyitásának nyomai, a lakatok, rácsok elvágásával kapcsolatban keletkezett nyomok, a közlekedési eszköznyomok, illetve a lábbelinyomok.

Az eszköznyomok vizsgálata: A különböző eszközök nyomai csoportosíthatók keletkezési mechanizmusuk szerint; lényeges különbség van például a statikus és a dinamikus nyomok sajátosságai, vizsgálati módszerei között. Kiterjedésük szerint lehetnek felületi vagy térfogati nyomok. A különböző típusú nyomképző eszközökkel kapcsolatban a szakértők már számos tapasztalattal rendelkeznek a nyomképzés folyamatára, az általuk létrehozott nyomok jellemzőire nézve. A nyomképzési folyamatban a nyomképző eszközön és a nyomhordozó felületen kívül számos tényezőnek szerepe van (például a nyomképző erő nagyságának, irányának, egyéb külső körülményeknek). Ezeknek a tényezőknek a kölcsönhatása nem állandó, a nyomképző visszatükröződése a nyomban kevésbé pontosan meghatározható, emiatt az azonosítás ke-

¹³ Lengyelországban például van zárszakértő, lábbelinyom-szakértő stb.

vésbé helyezhető objektívabb alapokra. A vizsgálat gyakran a kísérleteken, a nyomképzési folyamat modellezésén alapszik. Az optikai összehasonlítás eszközeként főként összehasonlító mikroszkópot alkalmaznak.

A záruk *felnyitásának nyomai* speciális vizsgálatot igényelnek. A záruk speciális biztonsági szerkezetek, fejlesztésük a megfelelő felnyitási módszerek kialakítását is ösztönzi. A záruk (lakatok) felnyitási módszerei részben roncsolásmentesek, részben roncsolásosak. A roncsolásmentes „kulcsimitáló” eszköznyomok kívülről nem láthatók. A belső szerkezeti elemek szakértői vizsgálata alkalmával azonban – endoszkópos és mikroszkópos vizsgálattal – a rendeltetésszerű kulcshasználat nyomaitól eltérő nyomok kimutathatók. Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy található-e a zárban idegen eszköztől származó nyom, a zárat szét kell szerelni, fűrészelni.

Az egyik ügyben idegen eszköz használatára utalt a mikroszkópos vizsgálat eredménye. Megállapították, hogy a kulcsvezető csatornában a csatorna hossz-tengelyével megegyező irányban, valamint a rugós zárócsapoknál enyhén ívelt dinamikus nyomok láthatók. A szakértő megállapította, hogy a nyomok hegygel bíró eszköztől keletkeztek. A karcolódások nem tükrözték a nyomhagyó eszköz alakbeli-felületi sajátosságait, emiatt azonosításra nem voltak alkalmasak. A nyomok arra utaltak, hogy a zár nyitását idegen eszközzel megkísérelték.

Előfordult azonban egy másik ügyben, hogy a kulcsnyílást kitégítették, így a zár az eredetihez hasonló profilú idegen kulccsal vagy álkulccsal az erre utaló nyom nélkül is működtethető volt.

A *lakatok, rácsok elvágásának* jellemző eszköze a csapszegvágó olló. Használata során a vágási felületeken létrejövő nyomok tükrözhetnek a csapszegvágóra jellemző sajátosságokat. Ennek során egyúttal a csapszegvágón is egyedi sajátosságok keletkeznek. Az elvágott felületen vágási és törési nyomok jönnek létre. A vágási felületek méretei (a törött felület melletti nyomfenék alakja, mérete és formája, az elvágott felületek szögei) szintén utalhatnak a csapszegvágó méreteire (átmérő, szélesség, hosszúság).

A vizsgálathoz a meglévő csapszegvágó ollóval – például ólomlemezre – próbanyomokat készítenek, a próbanyomokat és az elvágott lakat szárán található nyomokat összehasonlító mikroszkóppal vizsgálják.

Adott ügyben a szakértő első lépésként megállapította, hogy a lakatszárdarabon egymással szembeható munkaélekkel rendelkező eszköztől származó vágási nyom található. A szakértői véleményben a nyomok alapján viszonylag pontos meghatározás történt a nyomhagyó eszközre nézve: például „a vágott felületeken tükröződő eszköz egymással szembeható vágóéleit határoló lapok által bezárt szög: 115°”. Majd annak meghatározása következett, hogy a lakatszárdarab vágott felületei jól tükrözik-e a nyomhagyó eszköz alakbeli, felületi sajátosságait, valamint az eszköz használata során létrejött elváltozásokat (például csorbulás). A szakértő ólomlemezen próbavágásokat végzett. Majd az így létrehozott vágási felületeket összehasonlították a vizsgálatra küldött lakatszárdarab vágott felületeivel.

Az azonosság kimondása ezen a területen gyakran kategorikus, amennyiben a szakértő egyedi azonosító sajátosságokat talál. Az, hogy valóban egyedi-e a sajátosság, csak a szakértő mérlegelésén, tapasztalatain múlik.

A *közlekedési eszköznyomok* általában a jármű gumibroncsának nyomait jelentik. Ennek alapján a jármű egyedi vagy csoportazonosítása a feladat. Ezen kívül a jármű mozgásával kapcsolatos körülmények (például az irány, a sebesség) megállapítására, az esetleges baleset körülményeinek a rekonstruálására is felkérhetik a szakértőt. Közlekedési baleset felderítésénél, a tényállás megállapításánál lényeges kérdés például, hogy az autó melyik kerekei haladtak át a sértett testén. A testen (ruházaton) lévő lenyomatok megfigyelhetők szabad szemmel, vagy előhívhatók speciális fényekkel (például infrával). A lenyomatok összehasonlítása azok fajtára jellemző és egyedi sajátosságai alapján történik.

A *lábbeli nyomok* szakértői vizsgálata során először a lábbeli méreteit jellemző sajátosságokat, valamint a mintázati elemeket vizsgálják. (Például a lábbeli járófelület-hossza, a talpfelület és a sarokrész szélessége, a hídrész mérete, a járófelületen található mintázati elemek formája és elhelyezkedése, öntési hibák stb.) Ezt követően azokat a jellemzőket kutatják, amelyek a lábbeli használata során jöttek létre. Ilyen lehet

a kopás, a sérülés a járófelületen stb. A lábbelinyom azonosítása során a lábbeli használata közben keletkezett, egyedi sajátosságként értékelhető sérüléseket elemzi a szakértő. A nyomfelkutatásnak és a nyomrögzítésnek itt is különös jelentősége kell tulajdonítani.

Az egyik ügyben a lábbelinyomot méretarányos fényképfelvételen rögzítették. Emellett lefoglaltak egy pár cipőt, amelynek talpmintázata nagy hasonlóságot mutatott a rögzítettel. A kérdés az volt, hogy a lefoglalt cipőtől származnak-e a helyszínen rögzített lábbelinyomok. A szakvéleményben a szakértő kifejtette, hogy a méretarányos fénykép nem volt megfelelő az összehasonlításhoz, ezért a fényképből számítógépes úton kivágta a vizsgálandó lábbelinyomatot, majd megkísérelte számítógéppel szoftveres úton 1:1 méretarányban kinagyítani. A nagyítási kísérlet után megállapította, hogy a rögzített benyomat mérete miatt nem fér el (1:1 méretarányú nagyítás esetén) a nyomtatóhoz rendelkezésre álló A/4 méretű lapon. Ezért a felvétel nagyítását a papírlap méreteihez igazodva is elvégezte. A készített nagyítás továbbra sem volt megfelelő. A nagyított fénykép az eredeti felvétel kis felbontása miatt homályossá és életlenné vált a nagyítás során. Ez volt az oka annak, hogy a nyomhagyó lábbeli sajátosságait csak megközelítőleg lehetett meghatározni.

Az ilyen problémák megoldásához elsődlegesen az optimális eszközbeszerzése lenne szükséges. De mindenképpen hasznosak lennének olyan kutatások, amelyek a rögzítési és a képfeldolgozó eljárások beállításait, illetve ezek következményeit célozzák. Ezek hozzájárulnának ahhoz, hogy ne egyedileg kelljen kísérletezni a nagyítással, és ne szemmértékkel kelljen eldönteni, hogy ez mennyiben megfelelő és mennyiben torzította az eredményt.

Az állatnyomok vizsgálatára példa az az eset, amelyben egy kutyát a harapásnyomai alapján kellett azonosítani.

A vizsgált ügyben az volt a kérdés, hogy az elhalt személy testén található sérüléseket okozhatták-e a kérdéses kutyák. Ehhez három kutyától vettek harapásmintát. A nyomatok leírása tartalmazza az azon található fogak számát, a fogsor hosszát, a fogsorok közötti távolságot, valamint a fogsor két oldala által bezárt szöveget. A nyom leírása, a nyomatokkal történő összehasonlítása azonban nehézséget jelentett. „Az alkarokon lévő harapási nyomokról készített szilikongumi önt-

vények nem tükrözték jól az őket létrehozó tárgy alakí, méretbeli sajátosságait." Emiatt azok azonosításra alkalmatlanok voltak.

Ez a példa mutatja, hogy milyen fontos lehet a nyomhordozó. A szakvéleményben szerepel, hogy a bőr egyébként sem tartja jól a nyomokat, különösen akkor nem, ha több nyom is keletkezett rajta egymást követően. Más jellegű rögzítések az ilyen esetekben segíthetnek; ebben az ügyben a fényképfelvételen rögzített nyomok alapján a nyomot hagyó kutya végül azonosítható volt.

Fejlődési lehetőségek

Több tényezőt kell figyelembe venni annak megítéléséhez, hogy van-e lehetőség objektivizálásra, automatizálásra a nyom és a nyomképző tárgy (illetve az általa létrehozott próbanyom) összehasonlítása esetén. Az automatizálás feltétele itt először is az egyedi azonosításra mennyiségi és minőségi értelemben is alkalmas nyom. Az, hogy várható-e egy bizonyos nyomképzési folyamatban egyedi azonosításra alkalmas nyom, függ a nyomképző eszköztől, a nyomhordozótól; attól, hogy mennyire egységes a nyomképzési folyamat stb. (Mennyire állandó a kölcsönhatás, milyenek a külső körülmények, milyen mértékű a torzulás stb.) Jelenleg a szakértő minden esetben egyedileg tárja fel a csoport- és az egyedi azonosító jellemzőket. A Bűnügyi Szakértői és Kutatóintézetben (BSZKI) nincs erre a célra automatizált módszer, összehasonlító szoftver. A rendelkezésre álló műszer az összehasonlító mikroszkóp. A számítástechnikát (ezen belül is leginkább a képfeldolgozást) főként archiváláshoz, dokumentáláshoz alkalmazzák.

Az irodalom szól a videomikroszkóp által bevitt képek számítógépes vizsgálatáról, a háromdimenziós nyomok lézeres vizsgálati lehetőségeiről stb.¹⁴ A magyar szakirodalom is beszámol hasonló kezdeményezésről, az úgynevezett Kriminálisztikai Vizsgálórendszeréről, amely lehetősé-

¹⁴ Katona Gézáni: A krimináltechnika perspektívái és a nemzetközi együttműködés lehetőségei. *Belügyi Szemle*, 1998/7–8., 60. o.

get teremt nyom-, nyomatadattárak létrehozására – a nyomszakértői területen is.¹⁵ (A BSZKI-ban jelenleg nem alkalmaznak ilyen rendszert.)

A gyakorlatban ismert, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megyében a vágóeszköz-nyomokat archiválják: a nyomokban visszatükröződő vágási sajátosságokat vizsgálják, tipizálják. A megkérdezett szakértők véleménye szerint azonban, ha egy eszközzel rövid idő alatt több nyomot is ejtettek, akkor az archiválás nélkül is „emlékezetes”. Ha pedig közben hosszabb idő telik el, az eszköz változhat: élezhetik, kophat. Emiatt úgy gondolják, hogy az ilyen jellegű nyomok kevésbé tipizálhatók.

A cipőtalp, autóüveg „automatizált” vizsgálata mint lehetőség szintén felmerült Kriminálisztikai Vizsgálórendszer keretében. Külföldön ismertek olyan adatbázisok, amelyek például a lábbeli gyártása során keletkezett technológiai hibákat tartalmazzák (ezek csoportazonosító jellegűek lehetnek). Ezzel kapcsolatban a hazai szakértők véleménye, hogy – mivel itt nemcsak a belső piac jellemző – a lábbelitalpak sokfélesége követhetetlen, ezáltal a lábbeli azonosítását célzó belső adatbázisnak nem lenne sok értelme.

Látható, hogy ezen a területen a nyomképzők, a nyomhordozók és a nyomképzési folyamatok sokfélesége miatt – a jelenlegi eszközökkel – szinte lehetetlen az egyedi sajátosságok azonosító értékét pontosan meghatározni. Úgy tűnik, az azonosító szoftverek inkább egyedi esetekben – a konkrét nyom és a rendelkezésre álló lehetséges nyomképző eszköz összehasonlító vizsgálatában – segíthetnének. Véleményem szerint a vizsgálati módszerek fejlesztésének, kutatásának mindenképpen lendületet adna a szakértői specializálódás.

A fegyverszakértői terület

Az igazságügyi lőfegyvertan (ballisztika) feladata: a lőfegyverek felhasználásával kapcsolatos bűnügyi vonatkozású problémák megoldása. Témám szempontjából a szakterület fő feladatának a lőfegyverek, lő-

¹⁵ Katona Gézáné – Luczay-Pénzes Attila: A számítógépes kriminálisztikai vizsgálórendszer. Belügyi Szemle, 1994/5., 109. o.

szerek, lövési nyomok, lőfegyverek használata folytán keletkező elváltozások vizsgálatát tekintem.¹⁶ Az azonosítási feladatok itt a lőfegyver és a belőle kilőtt lőszer relációjában jelennek meg, a használat következtében keletkezett nyomok alapján.

A lövedéken és a hüvelyen a tárazás, a csőre töltés, az elsütés és a kiürítés során rendszerint ezekre a műveletekre jellemző, egyedi azonosításra alkalmas nyomok keletkeznek.¹⁷ Ezek a felületi elváltozások többnyire a traszológiában kidolgozott tételek és eljárások speciális alkalmazásával vizsgálhatók.

Azonosítás a töltény hüvelye alapján

A lőszer hüvelyén a fegyver használatra előkészítése és használata során számos olyan nyom keletkezik, amely alkalmas az azonosításra. (A hüvelyen többnyire statikus nyomok keletkeznek.) A fegyver alkotórészei egyedi nyomokat hoznak létre a betöltésnél, a lövés pillanatában és a kilőtt töltényhüvelynek a fegyverből való eltávolításakor egyaránt. A hüvelyen található nyomok és a kérdéses fegyverből próbálövés során kilőtt töltény hüvelyének összehasonlító vizsgálata segítségével megállapítható, hogy azt a töltényt, amelynek a hüvelyéről szó van, az adott fegyverből lőtték-e ki.

Azonosítás a lövedék vizsgálata alapján

A lőfegyver azonosítására a lövés folytán a lövedéken keletkezett nyomok alapján is lehetőség van. Ezek közül a legjelentősebbek a fegyver csövétől származó nyomok. (A lövés során a lövedéken dinamikus nyo-

16 Az alkalmazott elkövetési eszköz „azonosítása” mellett a fegyverhasználat körülményeinek a tisztázása is szakértői kérdés lehet. De egy egyszerű fegyvertípus-meghatározás miatt is kirendelhetik a szakértőt visszaélés lőfegyverrel büntette alapos gyanúja esetén.

17 Lőszemek nevezzük azt az egybeszerelt töltényt, amely lövedékből, lőportöltetből és gyúelegyes vagy csappantyús töltényhüvelyből áll.

mok keletkeznek.) A lőfegyverek lehetnek sima csövűek, illetve huzagoltak. (Többnyire huzagoltak.) A huzagolástól a lövedéken karcoldások keletkeznek. A huzagolás által keletkezett nyomok fegyverfajtránként különbözőek, ezért ebből következtetni lehet a fegyver típusára, fajtájára.

A karcoldások minősége attól is függ, hogy mennyire használt a cső, mennyire épek a huzagolások. A lőfegyveren a használat során egyedi sajátosságok alakulnak ki. A nyomok alapján meg lehet állapítani a cső kopásának fokát és az oromzatok nyomainak egyedi formáit is. Az azonos csőből kilőtt lövedékeken a huzagolás nyomai azonos sajátosságokat mutatnak. Ezek alapján az is megállapítható, hogy a bűnjelként lefoglalt lövedékeket egyazon fegyverből lőtték-e ki.

Az azonosítás módja

Miután a szakértő felkutatja, rögzíti, biztosítja és értékeli a lőfegyveren található anyagmaradványokat, elváltozásokat (például az ujjnyomokat), megvizsgálja a lőfegyver csövében fellelhető lőtényezőket (ezekből a lövés idejére lehet következtetni).

A helyszínen talált, bűnjelként lefoglalt hüvely vagy lövedék segítségével a lőfegyver azonosítása úgy történik, hogy a számításba jövő fegyverekből próbálövéseket adnak le az úgynevezett lövedékfogókra (egyúttal felfogják a kivetett hüvelyt). Ezt követően a próbálövés során a lövedéken és a hüvelyen keletkezett sajátos nyomokat hasonlítják össze az inkriminált lövedéken és a hüvelyen keletkezett nyomokkal. A bűnjelként lefoglalt és a próbálövések során nyert hüvelyek és lövedékek összehasonlító vizsgálata összehasonlító mikroszkóppal történik. Ha nem áll rendelkezésre a szóba jöhető fegyver, lehetőség van a csoportazonosításra is: milyen típusú fegyverből lőtték ki a lőszerelemeket.

Előfordult, hogy

- egyedi azonosításra alkalmas nyomok nem voltak, így a lövedékköpeny és az ólombélés anyagösszetétele alapján állapították meg, hogy a töltények egyazon sorozatból származnak.

- megállapították: a halált okozó lövést sörétes vadászfegyverből adták le. Egyedileg azonban nem tudták azonosítani a fegyvert, ugyanis a sörétes kosár felületén nem jelenik meg egyedi azonosításra alkalmas fegyverműködési nyom.

A lövés folytán előálló egyéb elváltozások vizsgálata

„A lőfegyveren és tartozékain, valamint a lövés hatókörébe került tárgyakon és testeken a lövés leadásával – traszológiai értelemben nyomoknak nem tekinthető – elváltozások is keletkezhetnek.”¹⁸ Az alapvető sajátosságok vagy elsődleges lövési tényezők azok, amelyeket maga a lövedék fizikai értelemben okoz az általa érintett tárgyakon (lyuk). Kiegészítő sajátosságoknak vagy másodlagos lövési tényezőknek nevezzük a lőporgázok, a lőporfüst, a csőtorkolati láng, a kirepülő lőporszemcsék, a mikrométerű zsír-, olaj- és fémrészecskék által létrehozott nyomokat, amelyek közvetlenül a bemeneti nyílásnál és annak környezetében fellelhetők.

Az elsődleges lövési tényezők vizsgálata esetén figyelembe kell venni azt is, hogy ugyanazon lőfegyver ugyanazon lőszerrel is különböző anyagokon különböző jellegű nyomokat okoz. Az ilyen nyomok alapján a nyomokozó (a lövedék) egyedi azonosítására ritkán van lehetőség.

Módszerek, tudományos háttér

Az igazságügyi ballisztika feladatai megoldásánál felhasználja más kriminalisztikai szaktudományágak, így elsősorban a traszológia és egyes természettudományok (például kémia, fizika, matematika stb.) tételeit és vizsgálati módszereit is. Elsősorban azonban olyan eljárásokat alkalmaz, amelyek e speciális tárgyakhoz szükségesek.

Mennyire tekinthető egységesnek ez a módszertan? Leginkább az azonosítás szintjén: itt pontosan behatárolható sajátosságokról, ismert

¹⁸ Kriminálisztika. BM Kiadó, Budapest, 1961, 230. o.

jelenségekről, működési elvekről van szó. (Szemben az egyedi körülmények, szituációk vizsgálatával, amely többnyire kísérleteken, illetve számításokon alapulhat.) Kategorikus vélemények leginkább az azonosítás szintjén vannak.

Az objektívizálási, esetleg az automatizálási lehetőség elsősorban a lövés folytán a fegyveralkatrészek és a lőszerelemek (a töltényhüvely, lövedék) közötti kölcsönhatás során előálló nyomok vizsgálatában lehetséges. A rovátkák mennyiségi és minőségi vizsgálata során lehetőség van matematikai-statisztikai módszerek alkalmazására, ami az egyedi azonosítást alapozhatja meg. Világszerte ismert automatizált azonosító rendszerek: a DRUGFIRE (FBI) és az IBIS (Kanada), ezen kívül néhány országban vannak saját fejlesztések is, például Horvátországban és Oroszországban.

A szakértők szerint a számítógépes azonosító rendszer és adatbázis leginkább az „előszelektálásban” jelenthet segítséget. Az egyedi azonosítást nehezítik az egyedi körülmények, torzulások. (A lövedék a becsapódás tényezőitől függően deformálódik.) További korlát, hogy a számítógépes rendszer sem alkalmas az összes nyomcsoport vizsgálatára. Ezért a lövedék alapján a fegyver azonosításában valószínűleg meghatározó marad az emberi tényező. A digitalizált adatbázisnak elsődlegesen az ismeretlen tetteses gyűjtemény kezelése, az ebben történő keresés miatt lenne jelentősége.

Előfordult, hogy olyan benyomatot találtak az egyik töltényhüvely csappantyúján, amely hasonló volt egy korábban vizsgálthoz. Pásztázó elektronmikroszkóppal vizsgálták a két hüvelyt, és megállapították, hogy a két töltény egyazon fegyverben volt csőre töltve.

A nyomok azonosítása, illetve az azonosság következtetés levonása során – hasonlóan a nyomszakértői területhez – meghatározó szerepe van a szakértő megítélésének. „A szakértők bizonyos elméleti és gyakorlati felkészültség birtokában a nyomokban tükröződő sajátosságok feltárására törekcsenek, azoknak valamilyen azonosítási értéket tulajdonítanak, és elemző, értékelő tevékenységük eredményeként azonosítási következtetést vonnak le” – állapítja meg Erdei Árpád. „A szubjektivitás abban érvényesül, hogy a szakértők az azonosítási következtetés levo-

násához szükséges sajátosság értékelésében nem támaszkodnak olyan módszerek segítségére, amelyek a sajátosságok egzakt értékét lennének képesek meghatározni.¹⁹ Mindezt például a vonalillesztés módszerével indokolja: az azonosítás megállapításához a finom vonaloknak egybe kell esniük. Annak viszont nincs objektív mértéke, hogy mit tekintünk finom vonalnak, illetve „egybeesésnek”.

Erdei a problémák elemzése során arra jut, hogy a szakértői vélemények hitelt érdemlőségét növelné az azonosítási ismérvek méréseken alapuló egzakt vizsgálata. Ezzel a szakértői tapasztalat az adatok értékelésére helyeződne át.

Megemlíti továbbá, hogy néhány tényező ismerete fontos lenne az azonosítási vizsgálatokhoz. Így például:

- az azonosítási ismérvek állandósága (például az idő, a korrózió stb. hatására),
- a fegyver rendeltetésszerű használata következtében keletkező különböző sajátosságok megjelenése a lövedékeken, illetve a hüvelyeken (és e sajátosságok változása többszöri fegyverhasználat után).

A fegyversajátosságok változásának kérdését az irodalom alig érinti. Erdei kutatása óta nem ismerünk hasonló vizsgálatokat. A kutatási eredmények a fegyverszakértői területen is azt mutatják, hogy ezek közvetlenül segíthetik a szakértői gyakorlatot, megbízható válaszokat adhatnak olyan kérdésekben, amelyekre korábban csak hosszú évek tapasztalata alapján volt lehetőség.

Az ujjnyomszakértői terület

Több szempontból is jelentősen különbözik az eddig tárgyalt területektől. Lényege egyértelműen a hátrahagyott nyom alapján a nyomot hagyó személy azonosítása. Az alapját az emberi kéz ujjain lévő bőrfodorszalak rajzolatai képezik. A kéz tenyéri felszínén (hasonlóan a meztelen talpon

¹⁹ Erdei Árpád: Az azonosító ismérvek állandóságának néhány kérdéséről az igazságügyi lőfegyvertanban. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 8. 1970. 332. o.

is) sajátos bőrszerkezet van: ez bőrredőkből és barázdákból áll, és sajátos, egyedi mintázatot képez. Ez a mintázat az utolsó ujjperceken a legdifferenciáltabb; ennek a lenyomatát tekintjük ujjnyomatnak. Az ujjnyom mellett lehetőség van a tenyéryom, illetve a talpnyom azonosítására is.

Az azonosítás tudományos alapjai, elvei

Az ujjnyomatra jellemző, azt személyazonosításra alkalmassá tevő kritériumok: egyediség, állandóság, csoportosíthatóság, leképezhetőség, relevancia, gyakori előfordulás, könnyű rögzíthetőség. Ez utóbbi négy szempont lényeges, hiszen az emberi testen egyéb helyeken is található jellegzetes bőrképződmény vagy felépítés – például fül, ajak, homlok, fog stb. –, amely lenyomata alapján azonosítható, azonban ezek ritkábban fordulnak elő.

Az állandóság vagy változatlanosság elve – miszerint az ujjak bőrvonalrajzai az ember születésétől kezdve egészen a halál bekövetkezte után a test feloszlásáig változatlanok maradnak — biológiai alapokon nyugszik.

A bőrfodorszálok rajzolata a bőr felületén nem véletlenszerűen alakul ki, hanem megfelel az irharéteg alatti csapocskák sorainak. „Az emberi bőrt alkotó két főréteg, az irha és a felhám, a test különböző részein – eltérően szoros – kapcsolatban áll. (...) A bőr két rétegét az irhából felnyúló csapok sorozata kapcsolja egymással össze.” (Ezek a papillák.) „Az érintésnek ritkábban kitett bőrfelületeken (...) a két bőrréteget egymáshoz kapcsoló csapok száma kisebb, a két réteg lazább kapcsolatban áll egymással, míg az érintésre, fogásra szolgáló testrészeken, így elsősorban a tenyéren, a talpon ez a kapcsolat igen szoros.”²⁰ Itt csapok egész sora helyezkedik el, amelyek a tenyéren, az ujjak belső felületén és a talpon szabályos vonalak, vonulatok alakjában találhatóak. Feladatuk a két bőrréteg összekapcsolásán túl: „*rajtuk helyezkednek el a tapintáshoz szükséges idegvégződések, a bőr nedvesség- és zsírtartalmát biztosító faggyúmirigyek kivezető csatornái, a porusnyílások*”.²¹

20 Kriminálisztika. i. m. 563. o.

21 Uo.

A bőrfodorszálok élettani felépítéséből, abból, hogy a rajzolatok alsóbb rétegekből erednek, következik a bőrfodorszálok rajzolatának megváltoztathatatlansága. Ez teszi lehetővé, hogy még a felhám bizonyos sérülése után – égési sebeknél, kopásnál is – a bőrfodorszál-rajzolatok a gyógyulással újra kialakulnak, mégpedig ugyanolyan formában, mint amilyenek a sérülés előtt voltak.

Az ember ujjain lévő bőrfodorszálok mintázata már az embrionális korban (az 5. hónap után) kialakul, és alapvető rajzolataiban megmarad egészen a haláláig, sőt a halál után a bomlás bizonyos fokáig. A vonalak az ember növekedésével együtt nőnek, szerkezetük és alakjuk – egymáshoz viszonyított helyzetük, rajzolatuk – azonban nem változik meg természetes úton.

Az ujjnyomatok egyedisége nem ilyen nyilvánvaló. A tételt indukció segítségével állapították meg. Ahhoz, hogy két ember ujjnyomatának a rajzolatai egyformák legyenek, mind a tíz ujjon található bőrfodorraajzolatok mintázatának és a bőrfodorraajzolatokon megtalálható 100-120 jellegzetességnek, az úgynevezett sajátossági pontoknak kölcsönösen megegyezőnek kell lennie. (Sir Francis Galton számítása szerint 64 milliárd embernek kellene egyidejűleg élnie a Földön ahhoz, hogy statisztikailag előfordulhasson két ujjnyomat egyezése. Ha pedig egy ember tíz ujjnyomatának ismétlődési valószínűsége a kérdés, akkor ennél nagyságrendekkel nagyobb számban kell gondolkodnunk: 64 milliárd a tizedik hatványon.) Mind ez ideig nem találtak két ujjnyomatot, amely teljes mértékben egyezett volna. (Az FBI azonosító szekciójában több millió ujjnyomat tartanak nyilván, vizsgálnak, de az ujjnyomat egyediségének törvénye még mindig érvényben van.)

Kutatások alapján kimutatták, hogy az egypetéjű ikrek ujjnyomata is különbözik (úgy, ahogy a hármas, négyes, ötös ikreké is). A DNS-azonosítás a mai napig nem tud különbséget tenni az egypetéjű ikrek között. Ennek oka, hogy bár az ujjlécekre is jellemző az öröklődés törvényszerűsége, a bőrfodorszál-rajzolatok részletei csak az embrionális fejlődés során alakulnak ki.

Bár a bőrfodorszálaknak végtelen variációja létezik, azok csoportosíthatók. Ez képezi az alapját a daktiloszkópiai nyilvántartó és kereső-rendszereknek.

A szakértői azonosítási tevékenység alapjai

Elsőként a Scotland Yardon alkalmazták a Galton–Henry-féle rendszert 1901-ben. Magyarországon Európában másodikként vezették be, 1905-ben. E szerint az ujjnyomatok három csoportba sorolhatók: íves, hurkos és összetett csoportba. Ezeken belül típusok vannak.

A csoport-meghatározást az egyedi azonosítás követi az azonosító sajátosságok (minúciák) alapján. Kb. 14-féle sajátosság létezik az ujjnyomatokon, úgymint, a bőrfodorszálak megszakadásai, elágazásai, az általuk képzett szigetek stb. Egy ujjnyomaton összesen átlagosan 100 db sajátosság található. A daktiloszkópiai azonosításhoz, illetve az azonosítás bizonyításához a vizsgált bőrfodorszál-rajzolatoknak – és az azonosító sajátosságoknak azon belül – az összehasonlító nyomat jellegzetességeivel helyzetük és alakjuk alapján meg kell egyezniük.

Nyilvántartás, keresés és azonosítás hagyományos, illetve digitális módszerrel

A Galton–Henry-féle tízujjas daktiloszkópiai rendszer az ujjnyomatcsoportok és fajták alapján számokkal jelölt főosztályokat, valamint nagy és kis betűkkel jelölt osztályokat tartalmaz. Ennek alapján történt a manuális nyilvántartás és a keresés.

1992 végétől korszerűbb, számítógépes nyilvántartó és azonosító rendszert alkalmaznak. Előnye, gyorsasága mellett a hatékonysága, a találati pontosság növekedése, ami több azonosítást tesz lehetővé. Ezen kívül a töredékes nyomok vizsgálatára is lehetőség van képminőség-javítási és egyéb képfeldolgozási funkciók alkalmazásával. Létrehozását, többek között, a nyilvántartásban szereplő adatok számának fokozatos növekedése indokolta (az ujjnyomatlapok kezelhetősége nehézkessé vált), illetve az azonosítási folyamatot magát is nagymértékben segíti az automatizált rendszer.

A PRINTRAK–AFIS-rendszerrel többnyire automatizáltan zajlott az adatbevitel, a keresés és az azonosítás. A gép a 16 leghasonlóbb ujjnyomatot ajánlotta fel azonosításra. Minimálisan 12 sajátosságnak kellett megegyeznie az azonosításhoz. A rendszer a minúcia-ponthalmazoknak pontszámokat adott. (Ennek elvei azonban nem ismertek a szakértők számára sem.)

A 10 ujjas számítógépes nyilvántartás mellett létrehoztak egy helyszínyom-adatbázist is. A számítógépes módszer segítségével a tízujjas nyomat a tízujjas nyomattal szinte 100%-os biztonsággal azonosítható, a helyszíni nyom a nyomattal kb. 75%-os biztonsággal.

2002 januárjában új rendszert, a SAGEM francia cég AFIS rendszerét vezették be a Bűnügyi Szakértői és Kutatóintézetben. Az új rendszer az országos nyilvántartásba küldött tízujjas ujjnyomatok és a bűncselekmények helyszínén rögzített nyomok képeinek rögzítése, nyilvántartása, keresése mellett a tenyéryomatok digitális feldolgozására, keresésére is alkalmas. A korábbi rendszerhez képest az új gyorsabb, és nagyobb kapacitással rendelkezik. A bűnügyi tízujjas- és tenyéryomtat-adatbázis és a helyszínyom-adatbázis mellett a menedékjogot kérők és a kiutasított személyek adatbázisa is létrehozható. (Ez utóbbi időig nem létezett.)

A számítógépes rendszer bevezetése óta különösen jelentősnek bizonyulnak azok az azonosítások, amelyek sorozatos elkövetések felderítésében, bizonyításában segítik a hatóságokat.

Előfordult, hogy az elkövető holtá nyilvánította magát; mivel azonban az ujjnyomata még szerepelt a nyilvántartásban, újabb elkövetése során sikerült őt azonosítani. Ujjnyomat alapján lehetőség van a hamis adatot használó személyek azonosítására. Ezen kívül ismeretlen holttestek azonosításra is igen gyakran kerül sor. Erre nézve 1998-ból van adat: 81 ismeretlen holttest ujjnyomatát ellenőrizve 17-et azonosítottak.

Igazi érdekességnek számít az az ügy, amelyben egy festmény hamisításával kapcsolatban merült fel gyanú. Az eredeti festményen szerepelt a festő ujjnyomata. A kérdéses festményen talált nyomat nem a festőtől származott, hanem a gyanúsítottól.

Kiemelt ügyekben is gyakori segítség az automatizált ujjnyom-azonosítás.

Az új rendszer sikerére egy példa: 1994-ben, ismeretlen tettes által elkövetett emberölés bűntette miatt folyamatban lévő eljárásban, a talált nyomok alapján a rendszer segítségével három személyt azonosítottak. Ezek közül kettő már a PRINTRAK-rendszerben is szerepelt, az azonban nem találta meg az azonos nyomokat.

Továbbfejlesztési lehetőségek

A hatékony számítógépes rendszertől függetlenül a rögzítési problémák gyakran lehetetlenné teszik az azonosítást. (A rossz minőség alkalmazatlanná teheti a helyszíni nyomot az azonosításra.)

Szintén független a szakértői munkától, hogy a vétlen ujjnyomok kizárása kevésbé működik: a nyomozás során kevés vétlen ujj- és tenyérnyomot rögzítenek. Ennek az a következménye, hogy valószínűleg több ujjnyomtöredék van a nyilvántartásban, amely vétlen személyektől származik (1998-ban az ügyek 67%-ában nem történt „vétlen szűrés”).

Szintén továbblépési lehetőséget jelentenének az azonosító jellemzőkkel kapcsolatos további kutatások. Az azonosítás a legtöbb országban az úgynevezett numerikus standard alapján működik: meghatározott számú sajátossági pont megegyezése esetén kategorikus azonosítás történik. Nincs egyetértés az egyes országok között abban, hogy hány minúciának kell egyeznie. (Az Egyesült Államokban nem egységes, Németországban 8–12 között van, Európában is szinte országonként különböző.)

Egy Magyarországon folytatott kutatás során több, ebbe a körbe tartozó kérdést vizsgáltak:²² Megnézték az azonosítások megoszlását a bekódolt azonossági pontok szerint. A kódolt azonossági pontok legin-

²² Ms Anna Solymosi — Nadja Tauszik: Usage of AFIS System in Hungary. Fingerprint World 1/1998., pp. 24–29. Az AFIS-felhasználás néhány eredményéről: 277 véletlenszerűen kiválasztott azonosítást vizsgáltak 1996 júniusa és októbere között.

kább megfelelő száma 12 és 16 között ingadozott. Vizsgálták még az azonosítások sorrendjét (aszerint, hogy a számítógép által hasonlónak felajánlott 16 ujjnyomat közül melyik lesz az azonos). Az eredmény: az azonosítások 74%-a jutott az első helyre, az első 8 helyre pedig összesen az azonosítások 95,7%-a. Az eredmények alapján az elfogadott gyakorlat, a 16 felkínált jelöltből álló lista, igazoltnak bizonyult.

Bár az azonossági pontok száma mellett azok elhelyezkedésének, irányának, egymáshoz való viszonyának is egyeznie kell, a szakirodalomban nem található pontos meghatározás azzal kapcsolatban, hogy milyen jellegű azonossági pontokból kell minimum tíznek egyeznie. (Azon kívül, hogy ezeknek lehetőleg „egy kupacban kell lenniük”.) Az ilyen jellegű kutatások további információkat nyújtanának a sajátosságok azonosító értékéről.

Az írásszakértői terület

A vizsgálat tárgya a kézírás. Speciális jellege indokolja, hogy a kézírás-vizsgálatok az írásvizsgálatokon belül elkülönüljenek a technikai eljárással készített írások vizsgálatától. A természettudományos módszerek meghatározó jellege miatt az okmányszakértés, véleményem szerint, a klasszikus kriminalisztika határán helyezkedik el.

A kézírás, mint az emberre jellemző sajátos viselkedés, több szempontú bizonyítási lehetőséget rejt magában. Relevanciája alapján lehet a személyazonosítás eszköze vagy személyi bizonyíték hordozója. A hagyományos értelemben vett írásszakértők feladata elsősorban a személyazonosítás. A személyiség feltárása, illetve a befolyásoló körülmények megállapítása a grafológus szakértők kompetenciájába tartozik.

A kézírás-azonosítás alapja, tudományossága

A kézírás-azonosítás alapja az a tény, hogy minden ember kézírása egyéni, amely egyrészt az írás megtanulásának, gyakorlásának külső

feltételeire, másrészt az individuum magasabb rendű idegműködésének sajátosságaira vezethető vissza.²³ Az író mozgás komplex tevékenység: bonyolult idegműködés és izommozgások eredménye, ezek közül az agyműködésnek meghatározóbb a szerepe, mint a kéz izommozgásának. Az ember kézírása tanult mozgás: bonyolult feltételes reflexláncok összefüggő sorozata, amely automatizáltsága folytán fokozatosan egyediesedik, készséggé válik.²⁴ „Minden készségre jellemző a dinamizmus, az automatizmus, az individualitás, a viszonylagos állandóság, a variabilitás és az anyagilag kifejezett rögzítődéshez (visszatükröződéshez) való képesség.”²⁵

A állandóság viszonylagossága egyrészt a külső és belső körülmények függvénye. Másrészt „a dinamikus struktúrák lassan és fokozatosan átrendeződhetnek, amely az ember íráskészségeinek, pontosabban azok bizonyos részének az idő múlásával együtt járó, természetes megváltozását jelenti”.²⁶

Itt kell megemlíteni, hogy a külső és belső hatásokra adott reakciók is jellemzők az emberre. Az írásbeli viselkedés megismerése, a viszonylag állandó és a variabilis sajátosságok felismerése minden írással foglalkozó szakembernek feladata. A sajátosságok értelmezése, a személyiség feltárása azonban kifejezetten a grafológia kompetenciája.

A kézírás-azonosítás módszerei

A kézírás-azonosítása az írássajátosságok megfigyelésén, elemzésén, összehasonlításán és értékelésén alapszik. Az írássajátosság az írást készítő személy „olyan személyi tulajdonsága, amely tendenciájában törvényszerűen érvényesül, és lényeges az írásmű létrehozásában”.²⁷

23 Vass Kálmán: A kézírás vizsgálata. KJK, Budapest, 1973, 166. o.

24 Kiss Lajos: Az igazságügyi kézírászakértői vizsgálat alapjai. KJK, Budapest, 1977, 137. o.

25 idézi Kiss L.: Uo.

26 Vass K.: i. m. 166. o.

27 Vass Kálmán – Pusztai László – Kriston László: A krimináltechnika a felderítés szolgáltatásban. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 23. 1986, 423–424. o.

Olyan írássajátosságot, amely csak egyetlen emberre jellemző, nem lehet kimutatni. A kézírás egyediségét mindig több sajátosság együttesen testesíti meg.

A sajátosságok csoportosíthatók. Idetartoznak a szöveghelyezés ismérvei (a margók, a bekezdések, a sor- és szótávolság, ezek arányai, tendenciái, illetve a kézírás megkülönböztetett részeinek – például megszólítás, aláírás, dátum stb. – elhelyezkedésével kapcsolatos sajátosságok), a kézírást egészében jellemző ismérvek (betűméret, -szélesség, dőlés, kéznyomás, folyamatosság, összetettség, mozgásirány és -forma, kidolgozottság), illetve a betűelemekben megnyilvánuló különös írássajátosságok egyaránt. A vizsgálatban a formai és a mérhető sajátosságoknak egyaránt szerepe van.

A szakértő mindenekelőtt külön-külön tárja fel az inkriminált és az összehasonlító kézírás legjellemzőbb sajátosságait. Ezt követően összeveti azokat. Az összehasonlító vizsgálat során a szakértőnek azt kell megítélnie, hogy a talált egyezések és különbségek alapján azonos-e a vizsgált kézírások kézeredete.

A kézírások variabilitásából következik, hogy egy ember sem produkál kétszer ugyanolyan kézírást, de még aláírást sem. Ebből következően egy ember két kézírása között is szükségszerűen vannak különbségek. Másrészt két különböző ember írása is mutathat bizonyos tekintetben nagymértékű hasonlóságot. A megegyező és különböző sajátosságok jelentőségét, azonosító értékét egyelőre minden esetben egyedileg kell eldöntenie a szakértőnek. Ebben szakismeretei és tapasztalata segítik.

A gyakorlatban előfordult, hogy egy személy kézírásában a formaképzések nagymértékű heterogenitást mutattak. Ebben az esetben az volt a kérdés, hogy a minta-aláírások kivitelezéseinek variabilitásába az inkriminált aláírás belefér-e. Ennek megítéléséhez azonban megfelelő mennyiségű és minőségű próbairás szükséges.

Gyakran múlik azon a vélemény végeredménye, hogy a feltárt hasonlóságoknak és különbségeknek a szakértő milyen bizonyító erőt tulajdonít. Ez kis terjedelmű íráások, aláírások esetén különösen nehéz feladat, és elsősorban a szakértői tapasztalatra támaszkodik.

A továbbfejlesztés lehetőségei

A szakértői tevékenység objektívizálása attól várható, hogy a mérlegelési alapon működő leíró-összehasonlító módszer mellett szerepet kapnak a modern mérési technikák és a matematikai-statisztikai eljárások. A tudomány jelenlegi szintjén a kézírászakértői vizsgálatot és a kutatásokat a számítógépes technika támogathatja a leghatékonyabban. A manuális méréshez képest a számítógép a képfeldolgozó eljárások segítségével új vizsgálati lehetőségeket nyújt. A kézírás mint viselkedés jellemző lényegének megragadása és számszerűsítése, mérhetővé tétele bonyolult programozói feladat.

Több olyan szoftver ismeretes, amellyel kapcsolatban kedvezőek a tapasztalatok. Például Németországban, a Bundeskriminalamtnál a 70-es évektől alkalmazzák a számítógépes képfeldolgozó és mintafelismerő eljáráson alapuló írásvizsgáló és -nyilvántartó rendszert (FISH). Magyarországon is figyelemre méltók az eredmények. Vannak fejlesztések mind a meglévő írás vizsgálatára (off line), mind a dinamikus írásvizsgálatra (on line).²⁸

A számítógép mind az analízis, mind a szintézis során segítséget nyújthat. A mérés pontosabb és tárgyilagosabb eredményt tesz lehetővé. A speciális szoftver segítségével megállapíthatók a vizsgált személyre leginkább jellemző sajátosságok. Az összehasonlítást (azonosítást) matematikai-statisztikai műveletek segítik.

A számítógép segítségével elérhetővé válnak a sajátosságok azonosítási értékének meghatározását célzó kutatások. „A kézírás azonosító ismérveinek (sajátosságainak) értéke és jelentősége az egyes azonosító ismérvek (sajátosságok) előfordulásának, illetve több azonosító ismérv (sajátosság) együttes, csoportos előfordulásának ritkaságától függ.”²⁹ Tehát az azonosító érték meghatározásának kiindulópontja lehet a jellemzők előfordulási gyakoriságának vizsgálata. Az ilyen ered-

28 Agárdi Tamás – Szidnai László: A grafológia kézikönyve. Grafológiai Intézet, 1998, 755–762. o.

29 Vargha László: Az összehasonlító kézírásvizsgálat fő kérdései. Kriminológiai és Kriminológiai Tanulmányok, 8. 1970, 266. o.

mények segítséget jelenthetnek a konkrét vizsgálatban, ahol az inkriminált írás és az összehasonlító kézírások legjellemzőbb sajátosság-komplexumának a feltárása és az összevetése a feladat. Az ehhez szükséges nagyszámú adat kezeléséhez, feldolgozásához a számítógépes technika megfelelő feltételeket biztosít.

Mindemellett lehetőség nyílik egy kézírás alapján történő számítógépes személynyilvántartó rendszer kialakítására is – megfelelő kereső és azonosító funkciókkal –, amely az automatizált személyazonosító rendszerek sorát bővíthetné.³⁰

A szakértői vélemények bizonyító értékének tényezői és az automatizálás szerepe

Az információs technológia megjelenése új szemléletet hozott a büntető igazságszolgáltatásba. A szakértői módszerek – ezen belül is elsősorban az azonosítási feladatok – több területen számítógépes támogatást kaptak. Kérdés, hogy a számítógépes technika mennyiben járul hozzá a megalapozottabb szakvéleményekhez.

A számítógép – amellett, hogy a mérési és számolási műveletek idejét lerövidíti – pontosabb eredményeket tesz lehetővé. A technikai fejlődés egyre nagyobb érzékenységű módszereket produkál, az ennek következtében megnövekedett információtömeg kezelését mindenképpen megkönnyíti az automatizálás lehetősége.

A természettudományos alapokkal rendelkező szakértői területeken a komputeres technika alkalmazásának kézenfekvőbbek a feltételei. A klasszikus kriminalisztika területén jellemző, hogy többnyire traszológiai értelemben vett nyomokból morfológiai sajátosságok alapján történik az azonosítás. Az automatizálás irányába az első lépés a nyomok számszerűsítése, mérhetővé tétele.

Ahhoz, hogy meg tudjuk ítélni az automatizálás lehetőségeit az egyes kriminalisztikai szakértői területeken, meg kell vizsgálni, hogy az

30 A lehetőségekről bővebben lásd: Kámán G.: A kézírás mint a biometrikus személyazonosítás tárgya. *Belügyi Szemle*, 2002/11–12., 79–90. o.

egyed-nyomképző tárgyak, személyek, illetve azok nyomai mennyiben mérhető, számokkal mennyiben jellemezhető; azok rögzítésének, megfigyelésének, vizsgálatának és elemzésének milyen számítástechnikai lehetőségei vannak. Az ilyen irányú kutatások hozzájárulnának ahhoz, hogy újabb lendületet adjanak a klasszikus kriminalisztikának. Az irodalomban vannak arra utaló adatok, hogy a komputer-, video- és lézertechnikát az eszköznyomok, a lábbelinyomok és a lőfegyverlőszemnyomok traszológiai vizsgálata során is alkalmazzák.³¹

Az automatizáció további előnye, hogy a nagyszámú adat feldolgozásának új lehetőségeit teremti meg. Így korszerű feltételek állnak rendelkezésre számítógépes adatbázisok létrehozására, az azonosító sajátosságok, illetve azok azonosító értékének meghatározására. Ezek az eredmények jelentősen hozzájárulnának a speciális azonosítás-elmélet kialakításához, végső soron az ilyen bizonyítékok objektív értékelhetőségéhez.

A tömegtermelés során előállított termékek – bár egyediek – gyakorlatilag megkülönböztethetetlenek.³² A használat során keletkezett elváltozások és ezek megnyilvánulási formái a nyomokban több tényezőtől függenek (nyomképző, nyomhordozó, a nyomképzés ereje, iránya, sebessége stb.). A kutatás adatai arra utalnak, hogy a nyom-, nyomat-adatbázisok első sorban ott segíthetnek elő az azonosító jellemzők értékének a meghatározását, ahol a nyomképzésben közrejátszó körülmények behatárolhatóbbak. Például a fegyver csőve és a lövedék közötti kapcsolat a lőfegyver működési elvei szerint meghatározott, a lövedéken található jellegzetes nyomok többé-kevésbé egyértelműen tükrözik a fegyver csővének mintázatát. (Más kérdés, hogy a becsapódó lövedék roncsolódása gyakran lehetetlenné teszi az egyedi azonosítást.) „Egyszerű” eszköznyomok esetén, például egy véső alkalmazása esetében a nyomképző és a nyom közötti kapcsolat esetlegesebb. Itt a nyomképzésben több tényező játszik szerepet, amelyekkel nem mindig lehet kalkulálni.

Mélyebbre ható kutatások lennének szükségesek annak megállapításához is, hogy az egyes nyomokban tükröződő sajátosságok meny-

³¹ Katona G. (2002): i. m. 151. o.

³² Uo. 177. o.

nyire egyértelműen vezethetők vissza a nyomképző tárgyra. A következő lépés a sajátosságok előfordulásának valószínűsége, így azonosító értékének meghatározása lehet. Ez lehetőséget teremthet a szakértő számára az azonosság valószínűségének, illetve bizonyosságának objektív meghatározására.

Itt kell megjegyezni, hogy egyelőre a számítógépes ujjnyom-azonosítás területén sem ismert a konkrét sajátosságok és a sajátosságkomplexumok előfordulási valószínűsége. Pfefferli levezeti, hogy bár a mintázatok a világon mindenütt egységesen osztályozzák, országonként eltérő a kategorikus azonosításhoz szükséges megegyező sajátosságok száma. Az ujjnyom-azonosító szoftver sem tesz különbséget az egyes sajátosságok között, esetleg néhány sajátosságkomplexumnak megkülönböztetett pontszámot ad. A Pfefferli által idézett kutatások szerint, „*a numerikus minimálszabványon alapuló daktiloszkópiai azonosítás eleve hibás, mivel az egyes értékjegyek tartalma nem »a priori« azonos*”.³³ Ezzel a komputeres értékelésnél az egyező sajátosságok megfelelő számánál differenciáltabb értékelés szükségességére hívja fel a figyelmet.

Ilyen jellegű kutatások világszerte folyamatban vannak mind az ujjnyom-azonosítás, mind a kézírás-azonosítás területén. Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága éppen e két szakértői terület apropóján több precedens értékű döntést hozott, megítélve azok tudományos megalapozottságát.³⁴

A tudomány jelenlegi állása szerint a kriminalisztikai szakértői tevékenység számos területén nincsenek még meg a feltételek ahhoz, hogy az azonosítási következtetések bizonyító értékét objektíven meghatározza a szakértő. Ennek ellenére gyakran találkozunk kategorikus azonosítással, amely a nyomképző folyamatban szerepet játszó tényezők egyediségén, illetve a szakértői tapasztalaton alapszik.

33 Peter W. Pfefferli: Számítógép alkalmazása a krimináltechnikában. A kriminalisztika aktuális kérdései. Tanulmányok öt európai országból. BM Kiadó, Budapest, 2001, 221. o.

34 A Daubert kontra Merrel Dow-ügyben (1993) meghatározták a szakértői módszerek bizonyításbeli felhasználhatóságának kritériumait.

A szakvélemény hitelt érdemlőségének megítélése ebben az esetben is a bíróság feladata. Az értékelés objektívizálását illetően a Bayes-analízis alkalmazását veti fel lehetőségként a szakirodalom.³⁵ A szubjektív és az objektív valószínűségi alapon álló bizonyítékok együttes számszerűsítésének lehetőségével, megbízhatóságával kapcsolatban egyelőre világszerte megoszlanak a vélemények.

Az viszont biztos, hogy az új módszerek ellenőrzésében, tudományosságának megítélésében egyre aktívabb szerepet kell vállalnia a szakmának. Ebbe az irányba mutat az Európai Szakértői Tudományos Intézetek Hálózatának (ENFSI) törekvése is: „*célul tűzte ki egységes európai vizsgálati szabványok és ajánlások, valamint az intézetek kompetenciája feltételeinek a kidolgozását*”.³⁶

Az ENFSI 2000-ben megkezdte a nyomszakértői megállapítások helyességének vizsgálatát, valamint azóta az ujjnyom-azonosítás és az írás-, okmányazonosítás minőség-ellenőrzési feltételeinek a kidolgozását is. (A laboratóriumok felkészültségének általános követelményeit meghatározó szabvány szerint a minőségügyi rendszerek igazodnia kell a vizsgált tevékenység fajtájához, szintjéhez és mennyiségéhez.)³⁷

A technikai feltételek és az alkalmazott módszer mellett a megfelelő szakértelemnek is meghatározó befolyása van – és lesz a jövőben is – a szakvéleményre. Így szólni kell arról is, hogy a szakértői tevékenység minőségbiztosításához a standardizált képzési, továbbképzési és kinevezési rendszer is hozzátartozik. A nemzetközi szinten elfogadott megoldások megismerése, a feltételek megteremtése a szakmai szervezetekhez történő csatlakozáshoz minden szakértői terület számára segítséget jelenthet.

A szakterületenkénti egységes követelmények kidolgozásáig, vizsgálatának lehetőségéig a bíróságnak a szakértői szervezetre vonatkozó és az eljárásjogi garanciák állnak rendelkezésére a szakvélemény hitelt érdemlőségének megítéléséhez. Mindezek mellett nem lehet eléggé

35 Katona G. (2002): i. m. 172. o.

36 Kertész Imre: Igazságügyi szakértők az európai jogközelítés útján. Magyar Jog, 2002/1., 14. o.

37 Kertész Imre: A rendőrségi laboratóriumok integrált minőségirányítási rendszere. Belügyi Szemle, 2002/8., 26–31. o.

hangsúlyozni a kriminalisztikai ismeretek szerepét. Az új kriminalisztikai módszerek szemléletének ismerete már önmagában is jelentős támpontot adhat a bizonyítékok értékelése során.

IRODALOM

- Agárdi Tamás – Szidnai László:** A grafológia kézikönyve. Grafológiai Intézet, 1998
- Erdei Árpád:** Az azonosító ismérvek állandóságának néhány kérdéséről az igazságügyi lőfegyvertanban. *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok*, 8. 1970
- Forker, Armin:** Történeti kriminalisztika. Kísérlet az európai kriminalisztika fejlődésének tanulmányozására. A kriminalisztika aktuális kérdései. *Tanulmányok öt európai országból*. BM Kiadó, Budapest, 2001
- Kármán G.:** A kézírásvizsgálatok új lehetőségei és perspektívái. *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok*, 39. 2002
- Kármán G.:** A kézírás mint a biometrikus személyazonosítás tárgya. *Belügyi Szemle*, 2002/11–12.
- Katona Géza:** A nyomok azonosítási vizsgálata. Budapest, 1965
- Katona Géza:** A kriminalisztika és a bűnügyi tudományok. BM Kiadó, 2002
- Katona Gézáné – Luczay-Pénzes Attila:** A számítógépes kriminalisztikai vizsgálórendszer. *Belügyi Szemle*, 1994/5.
- Katona Gézáné:** A krimináltechnika perspektívái és a nemzetközi együttműködés lehetőségei. *Belügyi Szemle*, 1998/7–8.
- Kertész Imre:** Igazságügyi szakértők az európai jogközelítés útján. *Magyar Jog*, 2002/1.
- Kertész Imre:** A rendőrségi laboratóriumok integrált minőségirányítási rendszere. *Belügyi Szemle*, 2002/8.
- Kiss Lajos:** Az igazságügyi kézírászakértői vizsgálat alapjai. KJK, Budapest, 1977
- Kriminalisztika. BM Kiadó, Budapest, 1961
- Molnár József:** A kriminalisztika tudománya I. *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok*, 32. 1995
- Molnár József:** A kriminalisztika tudománya II. *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok*, 33. 1996
- Pfefferli, Peter W.:** Számítógép alkalmazása a krimináltechnikában. A kriminalisztika aktuális kérdései. *Tanulmányok öt európai országból*. BM Kiadó, Budapest, 2001

Ms Anna Solymosi – Nadja Tauszik: Usage of AFIS System in Hungary. *Fingerprint World*, 1/1998.

Vargha László: Az összehasonlító kézírásvizsgálat fő kérdései. *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok*, 8. 1970

Vass Kálmán: A kézírás vizsgálata. KJK, Budapest, 1973

Vass Kálmán – Pusztai László – Kriston László: A krimináltechnika a felderítés szolgálatában. *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok*, 23. 1986

